

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 55.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

55.

SZERKESZTI

DOBI EDIT
HOFFMANN ISTVÁN
TÓTH VALÉRIA

DEBRECEN, 2017

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

© *Dobi Edit, Hoffmann István, Tóth Valéria, 2017*
© *Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2017*

Internet: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/55>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

A diskurzusjelölők vizsgálata a Szegedi Szociolingvisztikai Interjúban*

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

A diskurzusjelölőket sokféle műfajú szövegben vizsgálták már. A szóbeli szövegtípusok közül foglalkoztak többek közt a hétköznapi társalgásokkal (BORONKAI 2013), az osztálytermi kommunikációval (V. RAISZ 2002), a tárgyalótermi diskurzusokkal (DOBOS 2010), a parlamenti beszédekkel (SCHIRM 2009), a filmszövegekkel (FURKÓ 2012) és a stand-up comedyvel (NAGY 2015). E vizsgálatok is igazolták, hogy a diskurzusjelölők textuális, interakcionális, interperszonális és attitűdjelölő funkciókkal bírnak (vö. FURKÓ 2011), ám ezeknek a szerepköröknek az aránya és az egyes diskurzusjelölők előfordulása, valamint funkciója nagymértékben függ a szövegtípus jellemzőitől. A diskurzusjelölők funkcionális spektrumát a beszélt nyelvi szövegek közül interjúszövegekben eddig csupán kevésbé vizsgálták, így a tanulmányban ezzel a szövegtípussal foglalkozom. Előzménynek SZ. HEGEDŰS RITA 2002-es konferencia-előadása, valamint BARTHA CSILLA és HÁMORI ÁGNES 2010-es tanulmánya tekinthető. SZ. HEGEDŰS a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (= BUSZI) B7307 jelzetű anyagát elemezve foglalkozott a diskurzusjelölőkkel. BARTHA és HÁMORI (2010: 309) pedig a BUSZI II. korpuszon vizsgálták a diskurzusjelölőket, s azt találták, hogy a legnagyobb érintettséget kiváltó témák stílusváltozást idéznek elő, ami a diskurzusjelölők számának és funkcióinak megváltozását is jelenti.

A tanulmányban a Szegedi Szociolingvisztikai Interjú 3 felvételén végzett vizsgálat eredményeit ismertetem. Először magát a SZÖSZI-t mutatom be, aztán a diskurzusjelölőkről adok egy rövid elméleti áttekintést. A korpusz, a módszer és a hipotézisek felvázolása után pedig a SZÖSZI-ben megjelenő leggyakoribb diskurzusjelölőket veszem sorra. Majd közülük a legtöbbet használt elemnek, a *hát*-nak a nyelvjárási gyűjtésekből és tájszótárakból kirajzolódó funkcionális spektrumát hasonlítom össze a SZÖSZI-interjúkból megmutatkozó szerepkörökkel. Ezután a korpusz diskurzusjelölő-társulásaira térek ki, végezetül pedig a diskurzusjelölőknek a SZÖSZI narratíváiban betöltött funkcióit ismertetem.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

2. A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú

A Szegedi Tudományegyetemen 2012 és 2016 között egy olyan szociolingvisztikai kutatás zajlott, amely Szeged nyelvhasználati képének a megrajzolását tűzte ki célul. A kutatás során azt vizsgálták a nyelvészek, hogy a 2010-es évek első felében mely szituációkban és hogyan használták a szegediek a nyelvjárást, mennyire *ö*-ztek, s milyen volt a viszonyuk a szegedi tájnyelvhez és a sztenderd nyelvváltozathoz. A vizsgálat a SZÖSZI (= Szögedi Szociolingvisztikai Interjú) nevet kapta. A projekt vezetője Németh Miklós volt, s a kutatásban Kontra Miklós, Sinkovics Balázs és Molnár Mária vettek részt, valamint rajtuk kívül a kutatás egyes szakaszaiban Bagi Anita, Berente Anikó, Csák Luca és Wirt Patrícia is bekapcsolódott a munkálatokba. A SZÖSZI célja egy élőnyelvi adatokat magában foglaló digitalizált korpusz létrehozása volt, amely egy későbbi longitudinális vizsgálat alapjául szolgálhat. Összesen 165 szegedi lakos vett részt a strukturált szociolingvisztikai interjúkban. Közülük 127 fő volt 18 év fölötti, 38 pedig 18 év alatti. Az interjúk a felnőtteknél átlagosan 1,5–2 órásként voltak, míg a középiskolásoknál körülbelül 30–40 percig tartott egy beszélgetés. A terepmunkás minden esetben a nyelvjárás beszélője volt. Az interjúk kitértek az adatközlők családi állapotára, a szociális háttérre, a gyerekkori és a katonasági élményekre, az iskolákra és a munkahelyekre, a szórakozásra, valamint szóba került a beszélgetésekben a szegedi élet és a szegedi nyelvhasználat is. Az irányított beszélgetésen túl az interjúk tartalmaztak különféle teszteket is, amelyekkel azt mérték, hogy az adatközlőknek a mások nyelvhasználatáról alkotott ítéletei mennyire egyeznek meg a saját nyelvhasználatuk normáival. A riporterteszt és az ügynökteszt segítségével a nákolást és a szukszükölést, valamint az *ö*-zést vizsgálták. A tájszóteszt az adatközlők tájszóismeretét mérte, a cipőfűzést pedig az irányított tevékenység (cipőfűző bekötése) elmesélése közbeni *ö*-zést rögzítette. Az interjúk feldolgozása az ELAN programmal történt, s a lejegyzés során jelölve lettek a hallható szünetek (P), a hosszabb és a rövidebb hezitálások (Q), a kiesések (< >), az időtartam megnyújtások (<:>), illetve a különböző nemverbális jelek ([nevetés, köhögés]) is. Bizonyos szavak (pl. *asszem, ehun*) a lejegyzés gyorsítása és a könnyebb olvashatóság miatt nem lettek standardizálva, ezeket külön szótárban listázták (vö. KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 83). Az interjúkban a terepmunkás által mondott szövegrészt Tm. rövidítés jelzi, míg az egyes adatközlőkre az interjú jelzetével (pl. A47, B144) történik utalás. A hangfelvételek névtelenítve lettek, az anonimizált részeket jelen tanulmányban XXX, illetve YYY jelzi, s a példák közlése a SZÖSZI-lejegyzés protokollját követi.

A nyelvi interjú közepesen strukturált, félintézményes szöveg. Olyan mesterséges műfaj, amely egyszerre próbál spontán és szabályozott lenni. A szerepek meghatározzák a beszédaktusokat, a fordulók elosztását, valamint a szóátadást is. A terepmunkás a beszélgetés irányítója és a kérdések feltevője, míg az adatközlő a válaszadó, s az elhangzott válaszokban a narratívák dominálnak. A

SZÖSZI-interjúkban az adatközlőknek beszélniük kellett többek között a családjukról, az életükről, a munkájukról, arról, hogy milyen szegedi lakosnak lenni. E történetek mindig a beszélő szemszögéből mutatják be a jelenségeket, ezért bővelkednek az értékelő megnyilatkozásokban.

LABOV és WALETZKY elbeszélésmodellje (1967) szerint az időbeli eseménysorozatot ábrázoló történeteknek meghatározott szerkezetük van: először egy rövid összefoglalás, az absztrakt hangzik el, majd ezt követi az orientáció, azaz az időnek, a helynek, a személyeknek és a szituációnak a bemutatása. Ezután jön az eseményeknek az elmesélése, amely szorosan összefonódik az értékeléssel, végül pedig a megoldás és a kóda zárja a narratívát. A SZÖSZI-interjúk elbeszéléseiben ritkák voltak az olyan narratívák, amelyekben a LABOV–WALETZKY modell minden része maradéktalanul megjelent, ám az orientáció, az események és az értékelés általában jelen voltak az elmesélt történetekben. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a diskurzusjelölőknek milyen szerep jut a narratívákban, s melyek közülük a leggyakoribbak az interjúkban.

3. A diskurzusjelölőről

A diskurzusjelölők (pl. *hát, szóval, úgymond, ugye, tulajdonképpen*) diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Értelmezésükhöz szükség van a kontextus ismeretére, ugyanis a diskurzus minden tényezője közt képesek kapcsolatot teremteni. Emellett társalgásirányító szereppel is rendelkeznek: jelölhetik a szó átadását, a beszédjog megtartását és a szó átvételét is. A diskurzusjelölők általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják annak a propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív, valamint attitűdjelző funkciójuk is van. Emellett textuális szereppel is bírnak: a diskurzusszegmensek közti kapcsolatot jelölvén hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a létrejöttéhez és fenntartásához (vö. SCHIRM 2011). A diskurzusjelölők jellegzetességeiről nincs teljes egyetértés a szakirodalomban. Az eltérő felfogások tipológiáiból kiindulva különféle diskurzusjelölő-definíciók összehasonlításával FURKÓ BÁLINT PÉTER (2011: 46) az alábbi tulajdonságokat tartja a diskurzusjelölők fő ismérveinek: 1. koherencia jelzése és kapcsoló szerep, 2. kontextusfüggőség, 3. oralitás, 4. szintaktikai változatosság, 5. procedurális jelentés, 6. multifunkcionalitás, 7. attitűdjelölés, 8. változó hatókör, 9. nem propozicionális tartalom, 10. konstans alak. A felsorolt 10 definitív jegy mentén körvonalazódó diskurzusjelölő-fogalom kiválóan alkalmas az empirikus anyag elemzésére, ugyanis a diskurzusjelölőknek e jellegzetességei a SZÖSZI-interjúkban is megfigyelhetők.

4. Korpusz, módszer, hipotézisek

A SZÖSZI-interjúkból a diskurzuselemzés elméleti keretét felhasználva 3 felvételt, az A47, az A62 és a B144 jelzetű anyagokat elemeztem. A felvételek

összidőtartama 545 perc volt. A 3 adatközlő mindegyike 60 év fölötti férfi volt, ám különféle iskolázottsággal rendelkeztek. Az A47-es interjú alánya 64 éves, főiskolát végzett férfi volt. Az A62-es adatközlő 69 esztendő volt, s egyetemi diplomával rendelkezett, míg a B144-es beszélő 81 éves volt, s elemi iskolába, valamint iparitanuló iskolába járt.

A vizsgálat előtti egyik kiinduló hipotézisem az volt, hogy a spontán beszédhez hasonlóan a SZÖSZI-interjúkban is a *hát* dominanciájával fogok találkozni mind az adatközlők, mind a terepmunkások részéről. Emellett úgy véltem, hogy a *hát*-nak a tájszótárakban adatolt jelentésein kívül más használati körei is megjelennek majd a szegedi interjúszövegekben. Valamint azt vártam, hogy a nyelvi interjú jellegzetességéből adódóan a *hát* mellett a történetmondásra és a magyarázatra használt elemek lesznek még túlsúlyban a diskurzusjelölők közt. Továbbá azt is feltételeztem, hogy a SZÖSZI-szövegekben jellemzőek lesznek a diskurzusjelölő-társulások. A szövegtípus jellemzőinek az ismeretében a diskurzusjelölők két fő funkcióját vártam dominánsnak: egyrészt a textuális szerepük-ből adódóan úgy véltem, hogy ezek a szöveg koherenciáját fogják segíteni, s fontos szerepük lesz a narratívákban, másrészt viszont az emocionális és expresszív funkciójuk vélhetően a beszélő attitűdjét fogja majd jelezni az elmesélt történetekben.

Az eredmények bemutatása előtt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a SZÖSZI-interjúk átmenetet képeztek a spontán és a teljesen irányított beszélt nyelvi megnyilatkozások közt. A vizsgált interjúk mester-ségesen generált volta a spontán beszédhez képest biztosan korlátozta a diskurzusjelölők használatának a körét. Hiszen a diskurzusjelölők társalgásirányító szerepe és az attitűdjelző funkciójuk kifejeződése visszafogottabb egy mester-séges műfajban, mint egy spontán társalgásban. A diskurzusjelölők használatát és gyakoriságát ugyanis nagymértékben meghatározza annak a szövegtípusnak a jellegzetessége, amelyben megjelennek.

5. A leggyakoribb diskurzusjelölők a SZÖSZI-ben

Nézzük először szám szerint a leggyakoribb diskurzusjelölők interjúnkénti megoszlását!

A47 (192 perc)	<i>hát</i>	<i>ugye</i>	<i>persze</i>	<i>egyébként</i>	<i>szóval</i>	<i>úgyhogy</i>
összesen	366	231	63	62	32	32
adatközlő	310	218	53	48	17	27
terepmunkás	56	13	10	14	15	5

1. táblázat: Az A47-es interjú diskurzusjelölői

A 192 perces A47-es jelzetű anyagban mind az adatközlő, mind pedig a terepmunkás a *hát*-ot használta a legtöbbször, összesen 366-szor. Ezt követte az

ugye 231 előfordulással, majd szinte azonos, 60 fölötti darabszámmal a *persze* és az *egyébként* következett, végül pedig ugyanannyi összmegjelenéssel, 32–32 adattal a *szóval* és az *úgyhogy* zárta a sort.

A62 (189 perc)	<i>hát</i>	<i>ugye</i>	<i>szóval</i>	<i>úgyhogy</i>	<i>persze</i>	<i>egyébként</i>
összesen	226	140	52	29	15	8
adatközlő	203	139	46	23	11	1
terepmunkás	23	1	6	6	4	7

2. táblázat: Az A62-es interjú diskurzusjelölői

A 189 perces A62-es interjúban is a *hát* és az *ugye* fordult elő összességében a legtöbbször. Az előbbire 226, míg az utóbbira 140 adat volt a felvételben. A *szóval* 52-szer, az *úgyhogy* 29-szer, a *persze* 15-ször, míg az *egyébként* csupán 8-szor jelent meg a mintában, s egyébként ez utóbbi volt az egyetlen ebben az anyagban, amelyet a terepmunkás többet használt, mint az adatközlő.

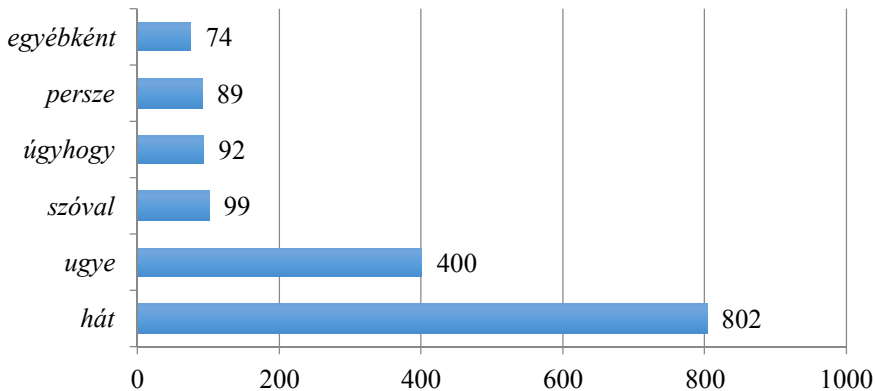
B144 (164 perc)	<i>hát</i>	<i>úgyhogy</i>	<i>ugye</i>	<i>szóval</i>	<i>persze</i>	<i>egyébként</i>
összesen	210	31	29	15	11	4
adatközlő	191	31	25	15	4	0
terepmunkás	19	0	4	0	7	4

3. táblázat: A B144-es interjú diskurzusjelölői

Az utolsó vizsgált interjúban, a 164 perces B144-es jelzetűben a másik két beszélgetéshez hasonlóan szintén a *hát* dominált, összesen 210 adattal, s láthatjuk, hogy a többi diskurzusjelölő viszont csupán 30 körüli vagy az alatti elemszámú volt.

A három felvételtől is kiderül, hogy a diskurzusjelölők előfordulása egyéni különbségeket is mutat. Az A47-es interjú adatközlője a 6 vizsgált diskurzusjelölőt összesen 673-szor használta, szemben a csaknem azonos időtartamú A62-es interjú adatközlőjének 423 diskurzusjelölőjével. A legrövidebb, B144-es interjúban viszont már csupán 266 volt az adatközlő által összesen használt diskurzusjelölők száma. Bár mindhárom idős adatközlő beszédében a *hát* volt a leggyakoribb, ennek az elemnek az előfordulási aránya is eltérő volt az interjúkban. A közel azonos időtartamú A47-es és A62-es interjú közül az előbbi adatközlője 310 *hát*-ot használt, míg az utóbbi informátora 203-at. A mintegy fél órával rövidebb B144-es anyagban pedig az adatközlő 191-szer mondta ki a *hát*-ot. Az egyéni különbségek ellenére azonban már ebből a kis mintából is kitűnnek a diskurzusjelölő-használat arányai és tendenciái.

Összesítve a három interjú adatait és megszüntetve a szerepek (adatközlő/terepmunkás) szerinti bontást, az 545 percnyi anyagban a vizsgált 6 diskurzusjelölőre vonatkozó előfordulási gyakoriságok az 1. ábrán láthatók.

1. ábra. A diskurzusjelölők megoszlása a SZÖSZI-korpuszban

Az 1556 diskurzusjelölő-példány közül — a várakozásnak megfelelően — valóban a spontán beszéd egyik leggyakoribb diskurzusjelölője, a *hát* fordult elő a legtöbbször, 802 alkalommal. Vagyis átlagosan 41 másodpercenként hangzott el egy-egy *hát* a SZÖSZI-interjúkban. Az elem gyakoriságából már sejthető, hogy igen funkciógazdag elemnek kell lennie, ha ilyen sokszor használják. Nézzük, hogy a nyelvjárásokban milyen szerepet társítanak a *hát*-hoz!

6. A *hát* funkcionális spektruma a nyelvjárási gyűjtések és a tájszótárak alapján

A SZÖSZI Szeged nyelvhasználati képéről ad információt, ezért érdemes megnézni, hogy a szegedi nyelvjárásban milyen funkcióit különítik el a *hát*-nak. BÁLINT SÁNDOR a Szegedi szótárban az alábbi 5 jelentését adja meg a szónak: 1. 'tehát', 2. 'akkor', 3. megelőző mondat erősítése, 4. 'természetesen, hogyné', 5. kérdő mondat bevezető szava (SzegSz.). A Szegedhez közeli Hódmezővásárhelyről pedig az Új magyar tájszótár a *hát* stigmatizálását adatozza. Ott az olyan emberre, aki gyakran kezdi a mondanivalóját *hát*-tal, a *Hát alatt vőgy is van* szólást használják (ÚMTsz.).

FISCHER IGNÁCZ már 1877-ben azt írta, hogy a „nép a *hát*-ot rendkívül szereti” (1877: 347). Legtöbbször nyomósító szócskának, kiegészítő partikulának tekintik a *hát*-ot a népnyelvben, s néha csak azért használják, hogy egy lezárt gondolatot és egy másik megnyilatkozást összekössenek általa. Nagyon gyakori a népnyelvben a *hát*-tal való kérdezés is, ezt már 1899-ben megállapította KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN (1899: 541–547), s a későbbi nyelvjárási gyűjtések és tájszótárak is adatozzák a *hát* kérdésbevezető szerepét.

A regionális tájszótárak közül a *hát*-hoz a legtöbb jelentést CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótára (SzamSz.) és KERESZTES KÁLMÁN Ormánysági szótára

(OrmSz.) társítja, mindkét munka 9–9 jelentést közöl. CSÜRY BÁLINT a Szamosháti szótárban a 'tehát' és az 'akkor' jelentéseken túl a *hát*-ot egyfelől a továbbfolytatott kérdés bevezető szavaként említi (pl. *Hát a lú elég nagy vóút?*), másfelől a meglepetés és a csodálkozás tartalmának a jelölőjeként (pl. *Hát hagyod magad?*), illetve az 'ugyanbizony, vajon' jelentésben is adatolja a szót (pl. *Na, hát mit akārsz? Hát ezek vajom mit akārnānak?*). Emellett a főmondati szakasz bevezető szavának is tartja (pl. *Még ez a kasza, akit ideadott édesapám, hát jobb*), illetve az előző mondatok tartalmát megerősítő feleletek kezdő szavaként is bemutatja a *hát*-ot (pl. *Ki kém má hājtani a jóúsāgot. Hát ki biz : a, hallod*), valamint a 'persze, természetesen, hogyné' (pl. *Pista is ot vóút? Hát!*) és a 'no, nos' jelentésére is hoz példát (pl. *Hát hallom, hoty szép ety tempóút tettek a cséplésnél*).

KERESZTES KÁLMÁN pedig az Ormánsági szótárban az alábbi 9 jelentését adja meg a *hát*-nak: 1. 'igen', 2. 'tehát', 3. magyarázatot váró szó: 'ugyan', 4. valaminek vállalását, helybenhagyását, elfogadását jelző szó, 5. erős felindultság szava, 6. a figyelemfölcsigázás kifejezője, 7. az elbeszél cselekmény befejezésének, a megoldásnak a kezdő szava, 8. 'de', 9. az előző mondanivalót megerősítő szó.

A regionális tájszótárak közül még a Szlavóniai (kórógyi) szótár (SzlavSz.) is a *hát* gazdag funkcióköréről ad számot, s a következő 6 jelentését különíti el a szónak: 1. kérdés bevezető szava, 2. csodálkozást, megütközést kifejező kérdés bevezető szava, 3. kérdésre adott felelet, 4. 'tehát', 5. a figyelem felcsigázása elbeszélésben, 6. az előző mondatot megerősítő szó.

A tájszótárak (SzegSz., OrmSz., SzamSz., SzlavSz.) jelentésmegadásai közt vannak egymást átfedő kategóriák. Ám e négy regionális szótár még együttesen sem fedi le a *hát*-nak azt a gazdag jelentéskörét, amely a SZÖSZI-interjúkban megfigyelhető.

7. A *hát* funkciói a SZÖSZI-ben

A SZÖSZI-interjúkban a *hát*-ot egyfelől attitűdjelző szerepben használták a beszélők, főként az adatközlők, s az elem képes volt bizonytalanságot, vonakodást, csalódottságot, döbbenetet, mentegetőzést és dicsekvést is kifejezni, ugyanakkor tudta a mondanivalót erősíteni és retorizálni, de tompításra is alkalmas volt, valamint evidencialitást is képes volt jelezni. A *hát* emellett megakadásjelenségként is funkcionált az interjúkban: időnyerésre és gondolkodásra, valamint szókeresésre és önjavításra is használták a beszélők. A *hát* részt vett továbbá az interjúk strukturálásában is: mindkét szereplőnél jellemző volt az elem következtető kötőszói megjelenése, ezen túl pedig a terepmunkások főként a beszélgetés irányítására és a kérdés bevezetésére használták a *hát*-ot, míg az adatközlők a mondandójuk elkezdését, továbbvitelét, lezárását és összegzését is

sokszor a *hát*-tal oldották meg. De témaváltásra, történetmesélésre, idézésre, példaadásra is használták a szót, s gyakori volt még az adatközlők válaszaiban a *hát* általános válaszjelölőként is. Nézzük ezeket a szerepköröket részletesen, példákkal szemléltetve, s kezdjük a spontán beszédből adódó jellegzetességekkel!

A megakadásjelenségként használt szókereső *hát*-nál az elem előtt rövid szünet található, ahogy azt az alábbi példa is mutatja:

(1) A47: *Ilyen Q én akkor dolgoztam olyan munkahelyen, ahol voltak ilyen P hát hogy is m- ilyen termelési tanácskozások.* (A47, 00:21:27)

A diskurzusjelölő előtti szüneten kívül a szókeresést a példában a *hát* előtt szereplő *ilyen* diskurzusjelölő, illetve az utána álló *hogy is mondjam* kifejezés *hogy is m-* alakja is jelzi.

Olyankor is megjelent a SZÖSZI-ben a *hát*, amikor az adatközlő elbizonytalanodott a választott szót illetően. Például:

(2) B144: *Van egy, van egy barátom. Hát barátnak Q barátom, mondjuk úgy. És az kukás. QQ Elnézést, hogy ilyen embör vagyok.* (B144, 00:20:22)

Az adatközlő az előzőleg kimondott *barátom* szót először a *hát* diskurzusjelölővel finomította, majd a szabadkozását később a *mondjuk úgy* szerkezettel is megerősítette.

De a *hát*-ot önjavító szerepkörben, újrafogalmazás-jelölőként is alkalmazták a beszélők, ahogy az a következő A62-es interjúrészletben látható, ahol a *hát* előtt még egy hosszabb szünet is jelzi, hogy a beszélő korrigálni fogja a korábban elmondottakat:

(3) A62: *Most ez lehet, hogy a mai világba<n> már nem egészen így van pontosan, de de amikor még P a rendszerváltás előtti időkből, akkor is olyanok vótak a ci<:>gányok, mint most. Pedig akkor tényleg meg volt a az a lehetőségük is, hogy elmehettek dolgozni. Voltak közülük sokan is, P hát, nem tudom, hogy sokan-e, de voltak, akik dolgoztak. Mondjuk úgy a P negyed része az dolgozott* (A62, II/00:48:44)

Az újrafogalmazás-jelölőként álló *hát*-ok esetén az elem segítségével pontosították és javították a beszélők a jelölő előtt elhangzottakat.

A spontán beszéd jellegzetességeiből adódó *hát*-ok egy részénél megfigyelhető volt, hogy valamilyen beszélői attitűd is hozzátapadt az elemhez. Az adatközlők azáltal, hogy a megakadásukat a *hát*-tal verbalizálták, az elem hangsúly- és hanglejtésvizonyával a terepmunkás tudtára adták a mondanivalóhoz kapcsolódó viszonyukat. Például az alábbi részletben a hezitálás és a bizonytalanság mellett a csalódottság, illetve a mentegetőzés is kiérezhető a diskurzusjelölőből, s ezt a *hát* magasabb tónusa, a magánhangzó hosszabb ejtése, valamint az elem után következő rész tartalma is alátámasztja.

(4) Tm: *És mi a véleménye a saját beszédéről?*

B144: **Hát**, nem tudok mit mondani. Ezt másnak köllene mögállapítani, hogy én, tehát mondom, igyekszök, hogyha olyan helyő- (B144, 00:18:48)

A SZÖSZI-ben az interjú strukturálására is sokat használták a szereplők a *hát*-ot. A terepmunkásoknál jellegzetes volt az elem a tájszótesztben a rövid, egymás utáni kérdések feltevésénél, amint azt az A62-es anyag alábbi részletei is mutatják:

(5) Tm: **Hát**, az mit jelent, hogy mögénten? [...] **Hát** az mi mi mit takar, hogy száрма? [...] **Hát** a cimet? [...] **Hát** az mit jelent, hogy darvadozás? [...] **Hát** mi az a kotla? [...] **Hát** az, hogy bölcsködik? (A62, 01:34:05)

Az adatközlőknél pedig általános válaszjelölői szerepben volt megfigyelhető a *hát*, azaz a kérdésre adott válasz elején használták az elemet. Például:

(6) Tm: *Ismeri, ismeri-é azt, hogy ludáj?*

B144: *Hogyné.*

Tm: *Mit jelent?*

B144: **Hát** ami ilyen ludáj. [nevet]

Tm: *És milyen az a ludáj?*

B144: **Hát** mint a ludáj tök, mondjuk például. (B144, 01:41:58)

A *hát* diskurzusjelölőt az általános válaszjelölői szerepe mellett a *hát például* társulásban az adatközlők példa felvezetésére is használták, ezt láthatjuk az alábbi részletben:

(7) Tm: *Mi mik történtek? Tudna például egy egyet mondani?*

B144: **Hát például.** [nyelvével csettint] *A Q túzoltó vótam, és elismer Q -ten Q ilyen akrobatikus embör vótam, tehát én P emeletzöl <l> ugrásokba <n>* (B144, II/00:32:02)

A narratívákban az adatközlők olykor a *hát* beszéd-toldó szerepét hívták segítségül, ilyenkor az elem az *és*, *és akkor*, *és aztán* szinonimájaként szerepelt, s a mondanivaló továbbvitelére szolgált. Az alábbi részletben az első *hát* a beszéd-toldó szerepe mellett a mesélő attitűdjét is kifejezi, a második *hát* pedig fokozó hozzátoldó kapcsolatos viszonyt jelöl:

(8) A47: *viszont a másik oldalon meg hát a vörös nyakkendőről nekem nagyon rossz véleményem volt, hát nekem v vót is aztán még általános iskolába <n> gondom erről, mer <t>* (A47, 01:00:32)

A *hát* nem csupán kapcsolatos viszonyt képes kifejezni, hanem a többi logikai viszony (ellentét, következtetés, magyarázat) kódolására is alkalmas, ahogy az a tájszótárak jelentésmegadásaiban is látható. A vizsgált SZÖSZI-interjúkra azonban nem jellemző a *hát* ellentétes kötőszói szerepe. Gyakran előfordult viszont a *hát* a *de hát* diskurzusjelölő-társulás egyik tagjaként, s olyankor a *de* által kifejezett ellentétet nyomatékosította.

A történetek mesélésekor az adatközlők az idéző funkcióját is kihasználták a *hát*-nak, s ezzel imitálták a párbeszédet. Idézet jelölésekor a *hát* legtöbbször a *hát mondom* szerkezetben, illetve annak rövidült *há mondom* alakjában fordult elő:

(9) A47: „Ezt honnan vette?” **Há<t> mondom** „Professzor úr, hát a könyvbő<l>.” „Maga könyvből tanult?” **Há<t> mondom** „Professzor úr, mibő<l> tanu<:><l> tam volna, föl voltam óralátogatás alól mentve, katona voltam, három napja szereltem le.” „Jaaaj, fiam. És magának senki nem mondta, hogy azt a tankönyvet így feliné<l> ketté kö<:><l><l> tépni, és amit az XXX írt, azt ki kö<:><l><l> dobni a szemétre? Senki nem mondta ezt magának?” **Há<t> mondom** „Professzor úr, ne haragudjon, hát én nem is ismerem senkit, de, én csak a Tanulmányi Osztályt ismeröm, ahol mondták, hogy ho- hogy köll magá- Professzor úrhoz jönni ide vizsgázni.” (A47, 01:04:19)

A bemutatott részletből jól látszik, hogy az adatközlő az elmesélt történetben következetesen a saját maga által mondott beszédrész előtt használta a *hát mondom* kifejezést, s ennek segítségével érzékeltette a beszélőváltásokat.

Történetmesélés közben az adatközlők retorizálásra, a mondanivalójuk hatásosabbá tételére is használták a *hát*-ot:

(10) A47: *Mindön hibája ellenére, mer<t> mer<t> sz- nem akarom azt mondani, hogy annak nem voltak hibája, de- de hát könyörgöm hát P hát Q volt-e valaha is tökéletes társadalom? És lesz-e valaha is tökéletes társadalom?* (A47, 00:12:47)

(11) A62: **Há<t>** *milyen körforgalom az, ahol lámpák irányítják a forgalmat?! Hát egy egy rendes körforgalomba nem köll lámpa, hát azér<t> találták ki, hogy menjen P ütemesen a forgalom.* (A62, 01:52:23)

Ahogy az idézett példákban is látható, a *hát*-tal bevezetett retorikai kérdések ellentétes tartalmú állításokká fordíthatók át, az A47-es interjúban a *hát volt-e valaha is tökéletes társadalom?* kérdés 'a soha nem volt tökéletes társadalom' állítással egyenértékű, míg az A62-es *Hát milyen körforgalom az?* kérdése a 'semmilyen körforgalom' állítást kódolja. A retorizáláshoz is kapcsolódó nyomatékositással dicsekvést is képes kifejezni a *hát*, egyúttal felkelti a hallgató érdeklődését is a mondanivaló folytatása iránt. Például:

(12) Tm: *Előfordult-e életében az, hogy úgy tűnt, komoly veszélyben forog az élete, vagy hogy súlyosan mögsérülhet?*

B144: *Nagyon sokszó<r>.*

Tm: *Sokszor?*

B144: *Á, hát én olyan do<:><l>gokat produkáltam drágám, hogy* (B144, II/00:31:50)

A retorizálással és a mondanivaló továbbvitelével együtt a beszélő döbbenetét is képes jelezni a *hát*, ahogy azt az alábbi példa több adata is mutatja:

(13) B144: *Képzeld el - aszongya -, előtted vót egy gyerök, e<:><l>hajigálta a szalonnát. Tehát a szalonnát e<:><l>dobta. Aztán mondom: „**Hát** hülye vót az? **Hát** a szalonnát e<:><l>dobni? **Hát** ez istenkísértés! **Hát** ilyen nincsen.”* (B144, 00:56:48)

A bemutatott részlet utolsó *hát* eleme (*Hát ilyen nincsen*) egy újabb használati kört mutat: a konklúziószoói szerepet. Nézzünk erre egy másik példát is a B144-es beszélőtől!

(14) B144: *Dehogy mönt e<:><l>! Újra kilukadt, de akkó má nem engedték haza, hanem mögcsinálták szépen. Q Jó felit lévőtték a gyomrának, soha nem vót vele utána baja. **Hát** ennyit a szögénységű<l>. Nagyon szögényök vótunk.* (B144, 00:15:39)

A konklúziószóként álló *hát*-tal a beszélő a téma összefoglalását és lezárását jelzi. A *hát* emellett alkalmas a nyilvánvaló állítás jelzésére is, azaz evidencialitásjelző szerepe is van az elemnek, ahogy az az alábbi példában látható:

(15) A62: *Mondjuk úgy a P negyed része az dolgozott, [köhög] de a többi háromnegyed része akkor is csak úgy lógtak a másiknak a nyakán. [köhög] Most meg most meg a Q az állam- P -bácsi nyakán lógnak ugye. **Hát** tudja mindenki, hogy P mi a helyzet velük kapcsolatba<n>.* (A62, 00:49:18)

A *hát*-tal azonban nem csupán nyomatékot és evidencialitást lehet kifejezni, hanem az elem a mondanivaló szándékos gyengítésére is alkalmas. Ilyenkor nem a beszélő bizonytalanságát jelzi, hanem a mondanivalót tompítja. Például:

(16) Tm: *De volt esetleg olyan helyzet, mikor Önt nem értötték meg valamilyen magyar lakta vidékén, határon túli magyar lakta vidékén?*

A62: *Ühüm. Nem volt, nem. P Nem, **hát** mondjuk P Ez köszönhető annak is, mondjuk **hát** én Q **hát** mostan nem akarom magamat így én [nevet] di<:>csérni, de **hát** tehát én föl P ismerem, hogy tehát mingyár át tudok váltani. Tehát észreveszem magamat mingyár, hogy hol vagyok, vagy kívül vagyok szembe, persze.* (A62, 00:25:06)

Ebben a részletben a többszörös *hát*-on kívül még a szintén többször előforduló *mondjuk* diskurzusjelölő is jelzi, hogy az adatközlő próbál óvatosan fogalmazni, és igyekszik magát szerénynek feltüntetni. Vagyis a *hát* használatával az adatközlő a saját arculatát kívánja óvni.

A SZÖSZI-interjúkban a beszélői attitűdök közül még vonakodást is kifejezett a *hát*, ahogy azt az alábbi példa is mutatja:

(17) Tm: *A házastársára visszatérve, ha jól emlékszöm, még nem mesélte el, hogy hogyan ismerkedtek mög.*

B144: ***Hááát...***

Tm: *Mesélne kicsit róla?*

B144: **Háát** *nem tudom.* (B144, 01:06:28)

Az adatközlő a *hát* magánhangzóját mindkét esetben hosszan elnyújtva ejtette, s közben a hanglejtést is lebegtette, vagyis a szupraszegmentális tényezők is a vonakodást jelezték.

A *hát* gyakoriságát és funkciógazdagságát jól szemlélteti az alábbi példa:

(18) A47: *és akkor egy nagyon kedves barátomnak az édesapja, aki ott ügyvéd volt, látta, hogy ott ténfergők, aszongya „kire vársz?” há<t> mondom „Az XX-re.” Ez a Hármas-számú ügyvédi munkaközösségne<l> vót, ott a Centrum Áruházzal szömbö<n>. Há<t> mondom „Az XX-re.” „Mit akarsz tē az XX-től?” Hát mondom „Beadtam ide papírt, szeretnék itt...” „Gyere be hozzám!” Aszo ... „Figyelj ide, gyerök! Hát tē az YY-nak vagy a fia. Hát én szeretlek tégöd, mer<t> egy okos gyerök vagy, meg egyébként is, de hát az XX-ék ide tégöd, pártbizottsági ajánlás nélkül, há<t> fő<.:><l> nem vösznek. Há<t> mást se nagyon vösznek föl, csak legföljebb valami csókost. Mást sē, nemhogy tégöd! Hát tē ezt nem tudtad?” Hát mondom „Nem. Nem.” (A47, 01:07:02)*

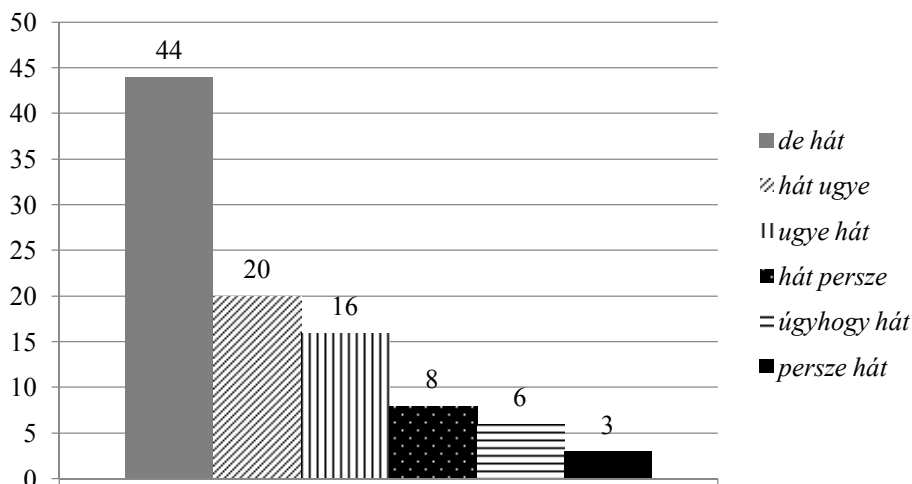
A bemutatott részletben az adatközlő a történet mesélésekor a *hát mondom*-okkal jelezte a beszélőváltásokat és az idézést. A *Hát én szeretlek tégöd hát-ja* 'bár' jelentést kódol, míg a *de hát* diskurzusjelölő-társulásnál a *hát* érzelmi többlettartalmat fejez ki, s az ellentétet nyomatékosítja. Az utána következő *há<t> fő<.:><l> nem vösznek* részben a *hát* egyszerre jelez evidencialitást és érzelmi telítettséget. A *Há<t> mást se nagyon* megnyilatkozásban az érzelmi többlet mellett nyomatékosítást is kódol a *hát*. A kérdésbevezetőként álló *hát*-tal a beszélő a csodálkozását fejezi ki. Míg az utolsó *Hát mondom*-os részben az idézés mellett az egykori bizonytalanságot is jelzi a *hát*. E rövid interjúrészlet nem csupán a *hát* funkciógazdagságát mutatja, hanem azt is, hogy a *hát* gyakran egyszerre többféle szereppel is bír, tehát valóban multifunkcionális elem.

A SZÖSZI-interjúkból hozott példák a *hát*-nak több mint 15-féle használatát mutatták. Az elem gazdag funkciókörét ALBERTI GÁBOR a ReALIS diskurzus-reprezentációs keretben úgy magyarázza, hogy a *hát* „különlegessége [...] abban áll, hogy a *hát* közvetlenül nem funkcionál jelként, hanem úgy működik, mint egy szemafor, amelyik különféle jelzéseket tud adni”, többek közt „a közlés bizonyossági fokának” a kérdésében (2016: 23). ALBERTI szerint ebből a sokféle lehetséges használati körből adódik az elem gyakorisága.

8. A SZÖSZI-interjúk diskurzusjelölő-társulásai

A *hát* nem csupán magában fordult elő a korpuszban, hanem más diskurzusjelölőkkel együtt diskurzusjelölő-társulásokban is megjelenik. A vizsgálat előtt azt vártam, hogy a SZÖSZI-interjúkban gyakoriak lesznek a diskurzusje-

lölő-társulások, ám ahogy az a 2. ábrán is látszik, ez a feltevés nem igazoló-
dott be.

2. ábra: Diskurzuszjelölő-társulások a SZÖSZI-ben

Az 545 percnyi felvételben csupán 44 *de hát*, 20 *hát ugye*, 16 *ugye hát*, 8 *hát persze*, 6 *úgyhogy hát* és 3 *persze hát* diskurzuszjelölő-társulás szerepelt. DÉR CSILLA ILONA (2016) 4 műfaj (interjú, véleménykifejtés, tartalomösszegzés és társalgás) anyagát tartalmazó BEA adatbázis spontánbeszéd-alkorpuszán a diskurzuszjelölő-társulások jóval nagyobb arányát regisztrálta. A különbség származhat a műfaji eltérésekből, illetve a jelenlegi minta kis méretéből és homogenitásából is, tehát a diskurzuszjelölő-társulásokat mindenképpen érdemes még tovább vizsgálni. Az eredményekből azonban látható, hogy a SZÖSZI-ben megjelenő kollokációkban is az egyik elem mindig a *hát* volt. Nézzünk a korpuszból egy-egy példát a gyakoribb társulásokra!

Legtöbbször a *de hát* jelent meg az interjúkban, ezzel az egységgel a beszélők általában az ellentétet nyomatékosították, ahogy azt az alábbi példa második *de hát* társulása (*de hát akkó nem úgy vót*) is mutatja, míg a részletben szereplő első *de hát* (*de hát lényeg az*) a korábbi témához való visszatérést jelzi.

(19) B144: *Tehát tűzoltó P hivatásos me<r><t> nem volt faanyag. QQ Hányba<n>vót ez? Hatvanas évekbe<n> asziszöm. De hát lényeg az, hogy tűzoltó is vótam tíz évig. Kilenc és félig, me<r><t> ha tízig vagyok, akkó két év karkedvezményt kapok. De úgy be -gőző<:><l>tek, olyan mérges löttem, hogy Q egybű<l> otthagytam. De hát akkó nem úgy vót, lehetött állást kapni. Mög az asztalosipar is akkorára má újra helyrebillent.* (B144, 00:50:40)

Az ellentétet nyomatékosító *de hát*-okban szereplő *de* a korábban elhangzotakkal állítja szembe a társulás utáni diskurzusszegmens tartalmát, míg a *hát* a

beszélő attitűdjét fejezi ki az elemet követő gazdaegység jelentésének a módosításával (vö. DÉR 2017).

A diskurzusjelölő-társulások közül gyakori volt még a *hát ugye* kombináció is. A társulásban szereplő *hát* a beszéd folytatását fejezte ki, vagyis önálló funkciója volt, s nem módosította az utána álló *ugye* elem jelentését. Például:

(20) A47: *Na, én is diszdzsoké voltam egyébként. Na ez úgy van, hogy hát **ugye** apám Q szikvizes volt, ugye szög- szögény öreg, én láttam, hogy mi<t> csináltak azér<t> vele (A47, 00:49:44)*

A *hát ugye* társulásokban a *hát* biztosította a történetmesélés folytonosságát, míg az *ugye* a szöveggörnyezettől függően vagy magyarázó szerepkörben állt, vagy a beszélő/hallgató számára ismert dolgot jelölte. A *hát ugye* kombináció fordítottja, az *ugye hát* is megjelent a SZÖSZI-korpuszban. Ilyenkor a társulás egésze magyarázatot fejezett ki, amint azt az alábbi részlet két adatában is láthatjuk.

(21) A47: *nem ez a mögoldás, hanem az a mögoldás, hogy eljussanak az üzeneteink az embörökhöz, és Q próbáljuk **ugye hát** azé<r><t> csak jogvégezött embör vagyok, csak értöm, hogy miről van szó, és **ugye hát** ez az első Q mondjuk azt, hogy nem is tudom, mi az, diploma ugye, igen, az első diploma is azt mutatja, hogy (A47, 01:22:03)*

A SZÖSZI-interjúk diskurzusjelölő-társulásainál is ugyanaz volt megfigyelhető, mint amit DÉR CSILLA ILONA tapasztalt a BEA spontánbeszéd-alkorpuszán (2017). A *hát* vagy az őt megelőző/követő diskurzusjelölő jelentését árnyalta, például felerősítette azt, vagy önálló funkcióval bírt. A különböző társulások esetén a későbbiekben érdemes lenne a jelölők előtti, illetve utáni szüneteket is megvizsgálni az egyes használati körök pontosabb jellemzése érdekében.

9. A diskurzusjelölők a SZÖSZI narratíváiban

A vizsgálat előtt azt feltételeztem, hogy a szövegtípus jellegzetességeiből adódóan a SZÖSZI-interjúkban a történetmondásra és a magyarázatra használt diskurzusjelölők lesznek túlsúlyban. A leggyakoribb elemek (*hát, ugye, szóval, persze, egyébként*) funkcióinak az elemzése igazolta is ezt a várakozást. A diskurzusjelölőknek a narratívákban betöltött szerepköreit nézve GONZÁLEZ (2004: 87) alapján megállapítható, hogy a diskurzusjelölők mind szemantikai, mind pragmatikai szinten hozzájárulnak a szöveg koherenciájához. Szemantikai szinten az ok-okozat kifejezése, az időbeliség jelzése, valamint az újrafogalmazás történik általuk. Míg pragmatikai szinten egyrészt a retorikai szerkezet kialakításában vesznek részt, másrészt a szekvenciális szerkezethez járulnak hozzá, harmadrészt pedig a következtetések kódolásában van fontos szerepük. A retorikai szerkezethez GONZÁLEZ (2004) szerint a személyes megjegyzés, a

személyes értékelés, a tisztázás, a konklúzió, a kiemelés, az evidencia, a kiegészítés, a gondolkodás, a folytatás és a témaváltás tartozik. A szekvenciális szerkezethez a szekvencia kezdése és zárása, valamint az idézés köthető. A következtetési komponenshez pedig az indoklás, az arcfenyegetés mérséklése, az előfeltevések közlése, a szöveg-világ lehorgonyzás és a kontextuális hatások sorolhatók (uo.).

A *hát* kapcsán már láthattuk, hogy az elem a történetmondásban a beszédtoladás, a példaadás, az idézés, a retorizálás, a következtetés és az újrafogalmazás kifejezése révén is fontos szerepet játszik, amellett, hogy számos beszélői attitűdöt is képes közvetíteni. Nézzük, mi a helyzet a többi gyakori diskurzusjelölővel!

Az *ugye* a 3 interjúban összesen 400-szor fordult elő. Az *ugye*-t magyarázó szerepben, közös előismeretre utaláskor, háttérinformáció közlésekor, valamint nyilvánvaló ismeret kifejezésekor használták a beszélők. Az alábbi részletben az adatközlő a számára nyilvánvaló információkat jelzi az *ugye* diskurzusjelölővel:

(22) A47: *Hát Q i- igazából én úgy tudom, hogy a családi legendáriumból, hogy ő **ugye** a negyvenes évekbe<n> má át lehetett járni Palicsra fürdeni. És akkó ott valahogy összeisméködtek. És **ugye** Mélykút, meg Szeged, meg Palics az **ugye** egy háromszög, és hát **ugye** ott talá<l>koztak, és ott megismerték egymást, és szerelem, és akkó.* (A47, 01:59:25)

A *szóval*, illetve annak rövidült változata, a *szal* szintén gyakori volt magyarázó szerep körében, de a beszéd továbbvitelére, összefoglalásra és a téma lezárására is használták. A következő példában a magyarázatnak és a mondanivaló folytatásának az összefonódását láthatjuk:

(23) B144: *Mer<t> főztem csirkepaprikást, az majd ho<:><l>nap nokedlivel lösz, vagy Q kis pörkölt tarhonyára rakok rá a húsábú<l>. **Szal szal** hogy mondjam mindég van valami variál. Vagy pörköltet főzök, röndös disznópörköltet.* (B144, 01:25:44)

Egy másik gyakori diskurzusjelölő, az *úgyhogy* a narratívákban következtető és magyarázó szerepben is megjelent, továbbá újrafogalmazásra, magyarázkozásra és a téma lezárására is használták. Az alábbi interjúrészletben az adatközlőt a nyelvjárásáról kérdezték, s ő a hosszan kifejtett válaszában a végén egy *úgyhogy*-gyal jelezte a téma kifejtésének a befejezését.

(24) A62: *Aki nem figyel P tehát az ilyeneket, ugye, nincsenek ilyen P előtanulmányai vagy iskolázottsága, az nem is figyel az ilyen dolgokra. De én se, én se, mert bizonyára azér<t> most is érzem a mos a mostani beszédemen is, hogy szóval tetten érhető a dorozsmai nyelvjárás [nevet], **úgyhogy**.* (A62, 00:11:07)

A diskurzusjelölők közül a *persze* a nyilvánvaló információ és a közös ismeret jelzésén túl jóváhagyásra, megerősítésre és mentegetőzésre is használatos

volt, valamint a 'bár' jelentést is ki tudta fejezni. Emellett a narratívák egyik jellegzetes szövegépítkezési módja, a melléktémának az elkezdése is köthető a *perszé*-hez. Az adatközlők ugyanis nem mindig lineárisan vezették a történetet, a mesélés közben épp eszükbe jutó információt olykor a *perszé*-vel kapcsolták az addig elmondottakhoz, ahogy azt a következő példa is mutatja:

(25) A62: *Akkor P utána P innen úgy kerültem erről a sertéstelepről, persze még ide hozzátartozik az is, mert én az Állatforgalminál ugye P saját magam Q szabtam meg, hogy Q tehát kötetlen munkaidőm volt.* (A62, 00:41:24)

Szintén a történetvezetésben volt fontos szerepe az *egyébként*-nek. Ezt a diskurzusjelölőt a témaváltáson és a részletezés folytatásán túl közbevetésre, mellékes információ közlésére is használták. Az alábbi részletben az *egyébként*-nek a közbevető, melléktémát bevezető szerepe figyelhető meg:

(26) A47: *és hát ugye én négyévesön én csak azt tudtam mondani, hogy „vádjad”, mer<t> még nem tudtam rendesen beszé<l>ni. [torkát köszörüli] Egyébként ott a az Anna-kútnál akkor egy ilyen Q egy ilyen rendőri irányító bódé volt, azt úgy ke<:><l><l> elképzelni, hogy ilyen betontalp volt, ilyen nagy betontalp, és fönt egy ilyen kör alakú [torkát köszörüli] mindenféle ki lehetett látni, és akkor ott nyomkodták, hogy melyik lámpa legyen piros, meg melyik legyen zöld* (A47, 00:10:07)

A bemutatott interjúrészletek alapján megállapítható, hogy az adatközlők a narratívákban gyakran használták a diskurzusjelölőket a történetek indítására, folytatására, részletezésre, lezárásra, összefoglalásra, melléktéma közbevetésére, valamint magyarázatra. A szövegépítkezésben betöltött szerepeik mellett pedig ezek az elemek egyúttal a beszélőnek az elmesélt történetekhez való viszonyulását is jelölték.

10. Összegzés, kitekintés

Az elemzés igazolta, hogy a spontán beszédhez hasonlóan a SZÖSZI-interjúkban is a *hát* a leggyakoribb diskurzusjelölő. A szerepeinek a számbavétele során kiderült, hogy a *hát* funkcionális spektruma jóval gazdagabb a tájszótárak szócikkeiben lévő jelentésleírásoknál: a három elemzett interjúból több mint 15-féle jelentése rajzolódott ki az elemnek. A *hát* nemcsak magában fordult elő a korpuszban, hanem diskurzusjelölő-társulásokban, vagyis a *de hát*, *hát ugye*, *ugye hát*, *hát persze*, *úgyhogy hát*, *persze hát* kollokációkban is megjelent, ám ezek a társulások nem voltak jellemzők az interjúkra. A vizsgálat során az is beigazolódott, hogy a többi gyakori diskurzusjelölő, azaz az *ugye*, a *szóval*, a *persze*, az *úgyhogy* és az *egyébként* a SZÖSZI-interjúk narratíváiban elsődlegesen a történetmondást és a magyarázatot segíti.

A kutatást érdemes volna tovább folytatni, még több SZÖSZI-interjúban megnézve a diskurzusjelölők arányát és szerepköreit, úgyelve arra, hogy külön-

féle nemű, életkorú és végzettségű adatközlők legyenek a kibővített mintában. Valamint célszerű lenne a kapott eredményeket más narratív szövegtípusokkal, például tanári magyarázatokkal, diákok feleleteivel, stand-up comedy előadásokkal is összevetni, hogy az egyes diskurzusjelölők műfajfüggőségéről, illetve -függetlenségéről még többet megtudhassunk.

Irodalom

- ALBERTI GÁBOR 2016. Hát a meg meg a hát. In: KAS BENCE szerk., „Szavad ne feledd!”. *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 17–27.
- BARTHA CSILLA–HÁMORI ÁGNES 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- BORONKAI DÓRA 2013. A diskurzusjelölők szerepe társalgási szövegek beszélőváltásában a szociokulturális tényezők tükrében. In: FEKETE RICHÁRD–KURUCZ RÓZSA–NAGY JANKA TEODÓRA szerk., „Szépet, jót, igazat akarva”. *Tanulmányok N. Horváth Béla 60. születésnapjára*. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar. 173–188.
- DÉR CSILLA ILONA 2016. Diskurzusjelölő-társulások a magyar spontán beszédben. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: nem természetes jelek a kommunikációban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 192. Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. 21–26.
- DÉR CSILLA ILONA 2017. A hát multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében. *Beszédkutatás 2017*: 169–184.
- DOBOS CSILLA 2010. A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In: GECSŐ TAMÁS–SÁRDI CSILLA szerk., *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 114. Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. 90–96.
- FISCHER IGNÁ CZ 1877. Az „és” kötőszó III. *Magyar Nyelvőr* 6: 341–349.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? — Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. In: DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára*. Officina Textologica 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 37–57.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2012. A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgatókönyvekben. Az angol *of course* és a magyar *persze* kontrasztív elemzése. In: DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió*. Officina Textologica 17. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 139–151.
- GONZÁLEZ, MONTSERRAT 2004. *Pragmatic markers in oral narratives*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.

- SZ. HEGEDŰS RITA 2002. *A BUSZI elemzése a diskurzusjelölők szempontjából*. Előadás. XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Nyelvek és kultúrák találkozása. Szeged, 2002. március 28.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN 1899. A felelés módjairól a népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 28: 541–547.
- LABOV, WILLIAM–WALETZKY, JOSHUA 1967. Narrative analysis: oral versions of personal experience. In: HELM, JUNE szerk., *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle, University of Washington Press. 12–44.
- NAGY ANNA 2015. Az angol diskurzusjelölők szerepe a stand-up comedyben. In: VÁRADI TAMÁS szerk., *AlkNyelvDok 9., Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 30–41.
- OrmSz. = KERESZTES KÁLMÁN szerk., *Ormánsági szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.
- V. RAISZ RÓZSA 2002. Beszélt nyelvi elemek a tanári megnyilatkozásokban. In: BALÁZS GÉZA–A. JÁSZÓ ANNA–KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk, Mai nyelv művelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 410–414.
- SCHIRM ANITA 2009. A diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In: KUKORELLI KATALIN szerk., *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. Dunaújváros, Dunaújvárosi Főiskola. 168–175.
- SCHIRM ANITA 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori disszertáció. Szeged. URL: <http://dx.doi.org/10.14232/phd.759> (2017. október 13.)
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár 1–2*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA, *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Novi Sad, Forum könyvkiadó, 1968–1978.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

An analysis of discourse markers in the Szöged Sociolinguistic Interview

The present study discusses the results of discourse analysis use of 3 recordings of a 545 minute long text from the Szöged Sociolinguistic Interview [= SzSI], a project aiming at providing a comprehensive picture of language use in Szeged, Hungary. The most commonly used discourse marker found in the corpus is *hát* ‘well’. The functional spectrum of this discourse marker as used in the corpus is much richer than what dialectological fieldwork and dialect atlases have demonstrated so far: more than 15 uses of it have been identified in the corpus. In addition to being used individually, *hát* ‘well’ also occurs together with other discourse markers, in the collocations *de hát*, *hát ugye*, *ugye hát*, *hát persze*, *úgyhogy hát*, and *persze hát*. Together with other frequently occurring discourse markers (such as *ugye* ‘[question tag]’, *szóval* ‘that is’, *persze* ‘of course’, *úgyhogy* ‘thus’ and *egyébként* ‘by the way’), it was most frequently used to aid story telling and explanations in the SzSI interviews, most likely due to the characteristic text type occurring in the corpus.

Keywords: discourse markers, interview, Szeged, narratives, *hát* ‘well’

Az ő-zéssel kapcsolatos pedagógusi attitűdök a SZÖSZI néhány interjújában*

BERENTE ANIKÓ

1. Bevezetés

A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) olyan nagyszabású városi vizsgálat volt 2012 és 2016 között, amelynek során 165 szociolingvisztikai interjút rögzítettek a 165 ezer lakosú Szegeden. Ezek közül volt néhány olyan beszélgetés, amelyek általános iskolai, középiskolai/gimnáziumi, valamint egyetemi tanárokkal készültek. A kutatás részletes leírásáról és az első eredményekről lásd a Szeged nyelve a 21. század elején című kötetet (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016).

A tanulmány 8 kiválasztott pedagógus¹ interjúját kívánja elemezni. Azért tartom fontosnak ezen beszélgetések vizsgálatát, mert az iskola az a közeg, ahol módszeres anyanyelvoktatás zajlik, és meghatározó szerepe lehet a diákok nyelvjárásokhoz, nyelvváltozatokhoz kapcsolódó attitűdjeinek alakulásában is. Ahogy DANCZI ANNAMÁRIA (2011) kutatásából kiderül, a pedagógusoknak lehetőségük van arra, hogy a diákok nyelvjárásokhoz kapcsolódó attitűdjeit pozitív irányba mozdítsák el, mint ahogy ez a kürti általános iskolában is történt. Többnyire azonban nem ez érzékelhető: inkább a felcserélő, semmint a hozzáadó, támogató attitűd jellemző a diákok oktatásában, holott az utóbbi lenne a kívánatos (erről több helyen is olvashatunk, pl. KONTRA 2005, 2006). Az elemzett interjúk adatai tehát ehhez a kérdéskörhöz nyújthatnak újabb adalékokat a pedagógusoknak az interjú során használt nyelvváltozatai és önbevalláson alapuló attitűdjei alapján.

* A tanulmány a 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete Kongresszus Attitűd és nyelvhasználat a Szögedi szociolingvisztikai interjúkban című műhelyében tartott előadás írott, szerkesztett változata (Pécs, 2017. augusztus 30.–szeptember 1.). A kutatással kapcsolatban előadást tartott továbbá Kontra Miklós, Németh Miklós és Sinkovics Balázs. Kontra Miklós és Molnár Mária tanulmánya a Forrás 2018 januári számában (50/1: 116–120), Németh Miklós, valamint Sinkovics Balázs írása (2017) jelen kötetben jelenik meg.

¹ Ahogy látni fogjuk, B134N kissé kilóg a sorból: noha van pedagógusi tapasztalata, nem ezzel foglalkozott egész életében. 10 évig tanított, majd könyvtárosként helyezkedett el.

Fontos még azt is kiemelni, hogy a pedagógusokkal rögzített interjúk során ugyanazok a kérdések hangzottak el, mint a kutatás többi adatközlőjével készítették során, tehát nem készült a tanárok részére külön kérdéssor, amely az egyes jelenségekhez kapcsolódó vélekedéseket módszeresen feltárhatta volna. Ez abból a szempontból nyilvánvalóan problematikus, hogy nem feltétlenül derült ki mindenütt közvetlenül a tanításra vonatkozó információ (pl. tanári javítások megvalósulása). Ennek ellenére nem tekinthető haszontalannak az interjúk elemzése, hiszen a kutatás kérdései részletesen igyekeztek feltárni a nyelvi attitűdöket és a nyelvjárás(ok)ról alkotott véleményeket. Megjegyzendő továbbá, hogy az itt bemutatni kívánt állásfoglalások, megállapítások nem egy rétegzett reprezentatív pedagógusminta vizsgálatán alapszanak, illetve további interjúk elemzése is lehetséges a SZÖSZI-ben, vagyis a téma tanulmányozása a későbbiekben több szempontból is folytatható, bővíthető. Eredetileg arra is kíváncsi voltam, hogy az aktív és a nyugdíjas pedagógusok eltérően vagy hasonlóan gondolkodnak-e az alább feltüntetett kérdéseket illetően. Előljáróban azonban már itt utalok arra, hogy nagyon egybehangzó beszámolókat, szemléletmódokat tapasztaltam, így a válaszokat nem az aktív, illetve nyugdíjas pedagógus csoportosítás szerint mutatom majd be.

2. Az adatközlők

A vizsgált interjúk adatközlőinek kódjai a következők: A22N, B134N, K19F, K41F, K46N, K48N, K59N, K60N. Az adatközlők hanganyagának összerjedelme 1295 perc. Az interjúk hossza változó, a másfél órától a három és fél óráig terjednek. Nemek szerint hat nő és két férfi interjújáról van szó.² A nyolc adatközlőből négyen nyugdíjasok (A22N, B134N, K19F, K41F), négyen pedig aktív pedagógusok voltak az interjú készítésekor (K46N, K48N, K59N, K60N). Hárman általános iskolában (A22N, K59N, K60N), hárman szakiskolában vagy gimnáziumban (B134N, K46N, K48N), ketten pedig egyetemen (K19F, K41F) tanítanak, tanítottak.

Mielőtt rátérnék a különböző kérdésekre adott válaszokra, érdemes kicsit alaposabban is bemutatni az elemzett interjúk adatközlőinek legfontosabb adatait.

A22N 2006 óta nyugalmazott pedagógusnő, aki 1944-ben született Rontón, 1945-ig Nagyváradon élt. Apai részről a család tősgyökeres szegedi, a háború után tértek vissza Szegedre, ezután az adatközlő egész életében Alsóvároson élt. Az általános iskolát, a középiskolát és a főiskolát is Szegeden végezte. Kezdetben általános iskolában tanított alsó tagozatban, a munkaévek utolsó 25 évében

² Erre utal az adatközlők kódjában az N és az F betű.

iskolavezető volt Klebelsberg-telepen.³ Az interjú jelentős részében ő is használta *ő-ző* nyelvjárását a terepmunkással beszélgetve.⁴

K59N 1955-ben Szegeden született nő. Az általános iskolát és a gimnáziumot Szegeden végezte el, majd három évig élt Baján, amikor a tanítóképzőbe járt. A főiskola után két évig Fölsővároson tanított, majd egy alsóvárosi általános iskolában helyezkedett el. Az interjú készítésekor éppen nyugdíjazás előtt állt. Az interjú során kis mértékben *ő-zött*, saját bevallása szerint az iskolában a gyerekekhez és munkatársaihoz szólva is használ néhány *ő-ző* kifejezést (az *embör-t* és a *gyerök-öt* említette példaként), mert szépnek tartja ezeket, de alapvetően nem a nyelvjárási elemek vannak nála túlsúlyban.

K60N 1970-ben Szegeden született nő, aki jelenleg hitoktató egy plébánián, illetve a környező falvak iskoláiban. Elvégezte a magyar-történelem szakot is, majd teológiát tanult a Hittudományi Főiskolán, végezetül pedig egyetemi diplomát szerzett etikából. Saját bevallása szerint ismeri az *ő-ző* nyelvjárást, de csak édesanyjával beszélt *ő-zősebben*. Öt gyermekével viszont nem használja, kizárólag akkor mond *ő-ző* alakokat, amikor mérges. Ilyenkor a gyerekei mindig megjegyzik: *ezt máshogy mondtad*. Az interjú során a sztenderdhez közel álló változatot beszélt, de olykor kimondott másfajta alakokat is, melyek Szegeden és környékén is jellemzőek (*gyerökeim, sē, városbul, akkó, má*).

K41F 1942-ben Hódmezővásárhelyen született, nyugalmazott férfi pedagógus. Hódmezővásárhelyen érettségizett, majd Budapesten filozófia-történelem szakot végzett, 1971-ben doktori fokozatot szerzett. A Szegedi Tudományegyetemen filozófiát és szociológiát oktatott, PhD-programok vezetője volt, valamint különböző térségi programok szervezésében, vezetésében rendszeresen vállalt feladatot. Saját bevallása szerint tud *ő-zni*, de rendszeresen csak édesanyjával kommunikálva használta nyelvjárását, minden más esetben a sztenderd változatot beszélt. Ettől nem tért el akkor sem, amikor az *ő-ző* terepmunkással beszélgetett, csupán egyszer használt az interjú második órájában egy *említötte*⁵ alakot.

K46N 1975-ben született nő, aki Földeákon nőtt föl, ott járt általános iskolába is. A gimnáziumot Hódmezővásárhelyen végezte el, majd egy évig Veszprémben tanult vegyészmérnök szakon. Ezután visszaköltözött Szegedre, ahol elvé-

³ Klebelsberg-telep Szeged délnyugati részén található, Alsóvárostól a vasúti töltés választja el. Alsóváros Szeged egyik legrégebbi városrésze, amelyről sokan úgy vélik, ott jobban megőrződött az *ő-ző* nyelvváltozat.

⁴ Ez alól kivétel volt néhány modul, például a család és a halálveszedelem. Ez egyébként tartogat érdekességeket: úgy tartják, ezek azok a modulok a szociolingvisztikai interjúkban, melyekben erősebben jelentkezik az adatközlő vernakuláris nyelvhasználata. A22-nél ez éppen fordítva valósul meg: a játék modulban például egy gyermekkori, saját maga által kreált mondókát is előad, melyet szintén nem *ő-ző* változatban mesél el.

⁵ Ez az önmagát monitorozó figyelem csökkenésével is magyarázható.

gezte a magyar–biológia, majd a Hittudományi Főiskolán a hit- és etikatanár szakpárt is. Több mint 10 éve Szeged egyik jó hírű gimnáziumában tanít. Saját bevallása szerint tud *ő-zni*, de a családból is csak a szüleiivel érintkezve szokott így megszólalni, saját gyermekeivel való kommunikációjában viszont már nem jelenik meg a nyelvjárása. Azokkal a gyermekkori barátaival sem használja, akikkel annak idején még *ő-zve* beszélgetett. Az interjú során szinte végig a sztenderdhez közel álló változatot használta, csupán a sztenderdben is váltakozó alakok labiális megfelelői (pl. *csöndes*), néhány metanyelvi adat,⁶ és a *fölnőtt*⁷ kétszeri előfordulása mutatható ki nála.

K48N Pusztaszeren született 1958-ban. 14 éves korában került Szegedre, az egyetemet is itt végezte el, a két településen kívül sehol nem élt huzamosabb ideig. 32 éves munkatapasztalattal rendelkezik, jelenleg egy szintén jó hírű gimnáziumban oktat magyart és történelmet. Iskolái felsorolásakor említi, hogy az egyetemen általános nyelvészeti tanulmányokat is folytatott. A nyelvjárásban beszélő terepmunkással az adatközlő végig használta *ő-ző* anyanyelvjárását.⁸

B134N kiskundorozsmai⁹ származású, 1945-ben született nő. Az általános iskolát Dorozsmán, a középiskolát Szegeden végezte el. 10 évig adminisztrátor volt a Szegedi Textilműveknél, levelező tagozaton szerzett mellette magyar szakos tanári diplomát, majd a Textilművek tagiskolájában oktatott. 10 évvel később elvégezte a könyvtár szakot is, így iskolai könyvtárosként helyezkedett el. 1991 óta rokkantnyugdíjas. B134N önbevallása szerint a dorozsmai az anyanyelvjárása, ezért nem beszél a szegedi *ő-ző* változatot. Dorozsmán a zárt *ë* jellemző, de már ezt is csak ritkán használja, leginkább olyankor, amikor családtagokkal, régi ismerősökkel beszélget. Az interjú során nem használta vernakuláris nyelvváltozatát.

K19F 1929-ben Dévaványán született férfi, 18 éves koráig élt szülővárosában. A tanítóképzőt Gyulán végezte el, egy évig Alsóvadászon töltötte tanítási gyakorlatát, majd a Szegedi Tudományegyetemen elvégezte a földrajz–geológia

⁶ Az interjú azon részében, ahol azt kellett elmesélniük az adatközlőknek, hogy hogyan kötik meg a cipőfüzőjüket, megjegyzi, hogy ezt *ő-zve* mondja el, *mert nagyon jó így*. S valóban az *ő-ző* változatot használta ekkor.

⁷ A *fölnőtt* esetében nem a *fel* igekötő sztenderdben is váltakozó alakjának labiális megvalósulásáról van szó, hanem inkább már egy lexikalizálódott, de még nem elhomályosult alaknak a nyelvjárási formájáról. Tehát létezhet olyan beszélő, aki igekötőként rendszeresen *föl-t* mond, de a *fölnőtt* szót mindig ebben a formában használja.

⁸ Az interjú speciális körülmények között készült, ugyanis a terepmunkás a kutatás általános gyakorlatától eltérően nem az adatközlő otthonában, hanem abban a gimnáziumban vette fel két részletben (két különböző napon) a beszélgetést, ahol K48N tanít. Úgy tűnik, a helyszín nem befolyásolta az adatközlő nyelvi viselkedését.

⁹ Kiskundorozsma ma Szeged egyik városrésze, de megőrizte palócos-jászos nyelvjárássziget jellegét. A dorozsmai adatközlők nyelvhasználatáról lásd részletesebben NÉMETH MIKLÓS tanulmányát (2017) ugyanebben a kötetben.

szakot. Rövid ideig egy kunszentmártoni gimnáziumban helyezkedett el mint földrajztanár. Szegedre 1959-ben került vissza, 1999-ig oktatott az egyetemen. Az interjú során elvéve használt nyelvjárási alakokat (pl. *errül*), de az *ö-zés* — a sztenderdben is váltakozó labiális formákat nem számítva — egyáltalán nem jelenik meg nála, ami születési helyéből kifolyólag érthető is. Azt mondja, alföldiesen beszél, bár nem egyértelmű, hogy ezen mit is ért pontosan. Mindenesetre az interjú nyelvi, metanyelvi és attitűdbeli adatai alapján úgy tűnik, nem az *ö-ző* beszédet érti rajta.

Összesítve tehát hárman (A22N, K59N, K60) Szegeden születtek és/vagy nevelkedtek, hárman (K41F, K46N, K48N) a Szegedhez viszonylag közel eső *ö-ző* területekről, egy adatközlő (B134N) a Szeged melletti palócos-jászos nyelvjárászigetről, egy adatközlő (K19F) pedig a Szegedtől több mint 100 km-re lévő Dévaványáról származik.

3. A nyelvhasználatra és attitűdökre vonatkozó kérdések

Az interjúkban több helyen is elhangzottak a nyelvhasználatra, nyelvi vélekedésekre vonatkozó kérdések, melyek közül a legfontosabbakat és az ezekre kapott válaszokat az alábbiakban mutatom be abban a sorrendben, hogy szegedi, Szeged környéki vagy máshonnan származó adatközlőről van-e szó.

3.1. „Amikor általános iskolás volt, ugyanúgy beszélt, mint a többi gyerekek?”

A22N adatközlő elmesélte, hogy mindenki a szegedi nyelvjárást beszélte, emlékei szerint soha semmilyen megszólás nem érte sem őt, sem mászt a nyelvhasználat miatt. Azt viszont megemlíti, hogy a magyarórákon vagy dolgozatírás közben soha nem jelent meg az emblematikus *ö* hang vagy betű.

K59N is hasonlóképpen emlékszik gyermekkorára, bár megemlíti, hogy régebben ő maga is jobban *ö-zött*, mint most. Az általános iskolában is mindenki a tájszólást használta, nem is történt emiatt megszólás, szemben a *mekegőkkel*,¹⁰ akiket a diákok kicsúfoltak eltérő beszédük miatt. Később, a középiskolában kezdett a *köznyelv*-hez alkalmazkodni, mert *muszáj volt*. Elmondja, hogy a középiskolai tanárai közül csak az osztályfőnöke használta az *ö-ző* nyelvváltozatot, de csak bizonyos helyzetekben, erről azonban több nem derül ki.

K60N gyermekkorában *ö-zött*, de nyári táborozáskor rossz élmény érte: a pesti gyerekek kinevették, mert *nem tudták, hogy mi ez*. Ez az eset annyira bántotta, hogy a tábor után mindig nagyon figyelt rá, hogy ne beszéljen nyelvjárásban. Az interjú ezen részében egyébként az iskolai élményekről számolt be, és többes számban beszélt, tehát valószínűsíthető, hogy a kortársak beszédére is ez volt jellemző. Azt is mondta, hogy az iskolában senki sem tiltotta az *ö-zést*,

¹⁰ BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótára (SzegSz.) szerint *mekeg* az, aki: „1. ’mek hangot ad’, 2. ’akadozva beszél’, 3. ’urasan, nem *ö-zve* beszél paraszt létére”.

mégsem használták ezt a nyelvváltozatot. Ezt ő nem tudatos viselkedésként értékelte.

A Szeged környékéről származó K41F elmesélte, hogy náluk családi körben használatos volt az *ö*, édesanyjával annak haláláig *ö*-zve beszélt. Gyermekként nyaranta úttörőtáborokban vett részt, ahol először találkozott az *e*-zö beszéd-móddal, melyet igyekezett is átvenni. Hazatérve a szülei azonban azzal fogadták, hogy *ne mekegjél már*. Azt is elárulja, hogy ekkor még az *e*-zö nyelvváltozat számára alternatív választás volt, később azonban praktikusnak, illeszkedőnek, sőt díszítő jellegűnek tartotta, vagyis ez a nyelvváltozat volt az, amely szerinte illett ahhoz a közegehez, ahol később tanult, dolgozott.

K46N elmesélte, hogy Földeákon mindenki ugyanúgy beszélt gyermekkorában, sőt Hódmezővásárhelyen a középiskolában még a tanárok is *ö*-zve beszéltek. Ha máshonnan került oda egy oktató, aki másképp beszélt, elfogadták. Kise kilépvé már a gyermekkori emlékekből elmesélte, hogy Veszprémben egy évig tanult a főiskolán, ahol mindenki másképpen beszélt, mint ő, ott kezdte el ő is használni az *e*-zö nyelvváltozatot. Ezt megtartotta a szegedi egyetemi évek alatt is, bár kiemelte, hogy a tájszavakat ugyanúgy használta tovább. Elmesélt egy buszos történetet is, amikor egy idős bácsi megdicsérte őt a szép beszédéért, tudniillik hogy szegedi létére *nem beszél parasztosan*. Ez nagyon rosszul érintette az adatközlőt, hiszen ezt a megjegyzést egész családjára nézve sértőnek érezte.

K48N emlékei hasonlóak, Pusztaszeren náluk is mindenki *ö*-zött a faluban, így ott soha nem is érte megszólás. Az *ö*-zés egyedül az iskolában nem működött: a tanárokkal *e*-ztek a gyerekek az órán, de azon kívül is, pl. ha utcán találkoztak velük. A pedagógusok felhívták a diákok figyelmét, hogy *ne beszélj csúnyán, beszélj szépen*. Az interjú ezen pontján egyértelműen kiderült, hogy a szép a sztenderd nyelvváltozatot, a csúnya pedig a nyelvjárást jelentette tanáraik fölfogásában.

B134N is hasonlóról számolt be, de az ő esetében nem az *ö*-zés, hanem az említett kiskundorozsmai *ë*-zés volt meghatározó az általános iskolában. Később a középiskolában éppen az *ë* használata miatt ki is nevettek őt, ez pedig arra ösztönözte, hogy tudatosan figyeljen beszédének megváltoztatására. Elárulta, hogy a középiskolás élményen kívül az is befolyásolta, hogy tanárnak készült: *az egyetemi évek alatt nyilvánvaló, hogy nem tehetem meg, hogy nem változtatok a beszédmodoromon*. A terepmunkás kérdésére, miszerint mi történt volna, ha nem változtat a beszédén, azt válaszolta, hogy nem hiszi, hogy *probléma lett volna, bár ott [az egyetemen] senki nem beszélt úgy*. A másfajta nyelvhasználatot gyermekkorában egyébként ő is kifigurázta, ugyanis egy pesti barátnőjét megszólta, mert *mindent erőszakosan e betűvel mondott*.

A nem szegedi származású K19F azt állította, hogy Dévaványán mindenki ugyanúgy beszélt, állítása szerint alföldiesen, de ahogy korábban utaltam már

rá, az nem derült ki, milyen nyelvi jegyekben érhető tetten ez a nyelvváltozat. Azt állítja, *hogy elég normálisan tanultam meg beszélni, az r betűt is jól mondtam*, sőt nagyon figyelte már kicsi korában a felnőttek beszédét. Az általános iskola első két osztályában a tanítónő rendszeresen kiállította őket az osztály elé szavalni, ha valamit esetleg nem jól mondtak, akkor a tanítónő szünetet tartott, és kijavította őket, sőt otthon is gyakorolniuk kellett a gyerekeknek. Az sajnos nem derül ki, hogy pontosan milyen jellegű javításokat kell itt ez alatt érteni. Saját megfigyelése alapján gyermekkorához képest csak a hangerő, hanglejtés tekintetében van változás: megtanulta, hogyan kell beszélni annak érdekében, hogy egy egész teremnyi hallgató jól értse a beszédét. Megjegyezte, hogy ő nem szokta még a szavak végét sem *elharapni*.

3.2. „Van-ë szegedi beszéd?”

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy mit gondolnak az adatközlők az *ö-zésről*, milyen a viszonyuk hozzá. Itt is először azokra az adatközlőkre térek ki, akik beszélnek vagy valaha beszéltek a szegedi vagy Szeged környéki nyelvjárást.

A22N magánbeszélgetései során mindig az *ö-zést* használta, de amikor ki kellett a szülők elé állnia vagy beszédet kellett tartania, akkor nem *ö-zött*, a váltás pedig soha nem okozott gondot. Ez alapján úgy tűnik, voltak olyan helyzetek, amikor nem tartotta helyesnek az *ö-ző* változat használatát. Megjegyezte, hogy *ha mög tiszta szívű gyűn, akkó azt mög nem kontrollálom, me az úgy van röndjén*. Beszélte arról is, hogy amikor számára szimpatikus emberekkel vagy hasonló korúakkal beszélget, akkor szabadon lehet az *ö-ző* nyelvváltozatot használni, így vélhetően a fentebbi idézet ezekre a szituációkra vonatkozhat. A saját beszédére kapott visszajelzésekre is utalt, elárulta, hogy mindig kedves reakciókat kapott, amikor *ö-zve* beszélt: *milyen szépen beszélsz!*

K59N szépnak tartja az *ö-zést*, ő maga nagyon szereti az ízes szavakat, közmondásokat, szólásokat, és nagyon fontosnak tartja az értékek megőrzését. Ugyanakkor némi ellentmondás fedezhető fel akkor, amikor azt állítja, hogy az intelligensebb ember átformálja az örökségét aszerint, hogy mit kíván a munkája. Ennek következménye szerinte az, hogy kopik a nyelvi örökség, a nyelvjárást, bár az alapjai soha nem tűnnek el az ember beszédéből.

K60N szeretné, ha ugyanúgy tudná használni a nyelvjárást, mint gyermekkorában, de erre ma már nem képes. Megemlítette, hogy néha azt gondolja, *ö-zve* beszél még most is, de azt sem tartja kizártnak, hogy csak úgy hiszi, éppen nyelvjárásban beszél. Ez azt mutatja, hogy nyelvhasználatát tekintve kevésbé tudatos.

A hódmezővásárhelyi származású K41F szereti az *ö-ző* változatot, mert nem erőszakolt, a nyelvi kultúrát differenciálja, gazdagítja, szépiíti. Elmesélte azt is, hogy konferenciákon identifikáló jelleggel használ néha *ö-ző* szavakat, hogy

kiemelje *szögediségét*, bár azt is megjegyezte, hogy Pesten ezt nem teszi, mert ott ezt nem nézik jó szemmel. Családi körben olykor használnak helyi jellegzetességeket, bár példát nem említett rá. Ugyanakkor az is egyértelműen kiderül, hogy többnyire otthon is a sztenderdhez közel álló változatot használják a mindennapi kommunikáció során.

K46N szerint az *ö*-zés érték, saját magára úgy tekint, mint aki gyakorlatilag két nyelvet tud. Számára elfogadható, ha valaki ezt a nyelvhasználatot részesíti előnyben, bár megjegyezte, hogy a beszéd alapján gyorsan megítélhetik az embert mások. Magára nézve rossz szokásnak tartja, hogy a *köznyelv*-et használja, mert ezzel gyakorlatilag elárulja azt, ami a sajátja. Szerinte az iskolákban a tanárok nem megfelelően közvetítik, hogy nem baj, ha *ö*-zve beszél a diák.

K48N elmondta, hogy régen volt egy erős nyomás, hogy mindenki tanulja meg a köznyelvet, és tudja is azt használni. Ezt alapvetően nem tartja rossznak, hiszen fel kellett rá készülniük, hogy nem *ö*-zve fognak nekik majd válaszolni. Ez beleillik abba az elképzelésbe, amiről SÁNDOR KLÁRA is ír, tudniillik „hogy a nyelvi diszkrimináció létezik, és nem tenni kell ellene, hanem föl kell készíteni rá az embereket, hogy van” (2001: 250). K48N azt is megemlítette viszont, hogy a nyelvjárással sokkal színesebb lenne a nyelv, sőt *ö* maga is úgy gomdolja, hogy otthon vagy a falujában, Pusztaszeren is furcsán néznének rá, ha *a városi nyekergő nyelven* szólalna meg. A városi nyelv kapcsán nem egészen egyértelmű, de valószínűsíthető, hogy Szegedre gondol. Ugyanakkor kitért arra is, hogy azoktól, akik nem beszélnek az *ö*-zést, mert az ország más táján nőttek föl, de Szegedre költöztek, *a nyelvi illem azt kívánná, hogy legalább egy kicsit érintse meg őket ez a nyelv.*

Két olyan adatközlő volt, aki nem beszél a szegedi vagy Szeged környéki nyelvjárást, egyikük szépnak tartja ezt a nyelvjárást, a másik adatközlő esetében viszont nem tudunk egyértelmű válaszokat megfogalmazni. B134N-nek tetszik az *ö*-zés, sőt azt is megjegyzi a helyesség tesztnél, hogy mind az *ö*-ző, mind az *e*-ző változat helyes a saját nyelvi közegében. Ez azt is jelenti, hogy — hasonlóan a többi adatközlőhöz — úgy véli, van olyan szituáció, amikor vagy az egyik, vagy a másik használata tekinthető helyénvalónak. K19F esetében nem derül ki egyértelműen, hogy mi a véleménye az *ö*-zésről, de közvetve a nyelvjárásokra van utalás: a térképes feladatnál, ahol azt kellett bejelölniük az adatközlőknek, hogy „Hol beszélnek ugyanúgy az emberek, mint Ön?”, azt válaszolta, hogy Szegeden több a jó, azaz aki úgy beszél, mint *ö*. Mivel K19F a sztenderdhez közel álló változatot beszél saját bevallása szerint, ez alapján úgy tűnik, szerinte Szegeden inkább a sztenderd változat a jellemző. K19F azt is kiemeli, hogy más területeken (Hódmezővásárhely, Szombathely, Sopron, Salgótarján) többen vannak, akik *másként mondanak szavakat, más hangokkal, mondhatnám úgy is, hogy parasztosabban.*

3.3. „Van-é pesti beszéd? Mit gondol a pesti beszédről? Mibe tér el a szegeditől?”

A pesti beszédet hatan az *ö*-zés szempontjából írták le, van, aki valamilyen negatív tartalmat is társított hozzá. A22N csak annyit jegyzett meg, hogy Budapesten *e*-znek, B134N viszont részletesebben kifejtette, mit gondol erről. Szerinte a budapesti nyelvváltozat áll a legközelebb az irodalmi nyelvhez. Úgy véli, falusi környezetben lehet a pesti beszédnek jelentősége, mert ott azért használhatják az *e*-zést, hogy kitűnjenek az emberek a többiek közül. Megjegyezte, hogy a mekegés a pestiekre jellemző. K41F elmondta, hogy Pesten a vidékiséget kapcsolják az *ö*-zéshez, ő maga egész életében küzdött a Pest–vidék megkülönböztetés ellen. Elmondta, hogy *a humánumnak és kultúrának a vidék is gazdája, sőt nagyobb gazdája, mint a pöffeteg magatartásuaké* (itt egyértelműen a pestiekre vonatkoztatja ezt), illetve megjegyzi, hogy jellemző rájuk még az urizálás. K46N *kecskebeszédnek* tartja a pesti rokonai beszédét, jókat szokott derülni rajta. K59N is megemlítette a pesti beszéd kapcsán, hogy gyermekkorában *mekegés*-nek nevezték, csúfolták is, de aztán kénytelenek voltak ők is ezt használni. K60N egyenesen sivárnak minősíti, mert sok benne az *e* hang, jellemzően használja a *finomkodó, színtelen* szavakat is. Megállapítja, hogy *sajnos mi is azt csináljuk*, de nem tartja szépnek, mert mindent beolvaszt.

Adatközlőink közül ketten nem az *ö*-zés alapján mondták el véleményüket, de itt is negatív tartalmakat említettek vele kapcsolatban. K19F úgy érzékeli, hogy hangszínből, hangsúlyban van különbség a pesti beszédet illetően, mintha *urasan, nyávigósan* beszélnének, összességében véve nagyon vegyesnek tartja. K48N viszont a többi adatközlővel ellentétben egyenesen azt állítja, hogy nincs pesti beszéd. Ő inkább hangsúlyeltolódásról beszélt, szerinte a hanglejtésben *vannak nyafkaságok*. Jellemző a gyors beszéd, hadarás, sok hezitálás, de megjegyyezte, hogy ezek nemcsak Pesten jellemzőek, hanem máshol is, csak Pesten sűrítettebben jelentkeznek ezek a jelenségek.

3.4. „Hol beszélnek a legszebben magyarul? És a legcsúnyábban?”

Az is nagyon érdekes, hogy hogyan ítélik meg az adatközlők a különböző nyelvjárásokat, nyelvváltozatokat, így a fentebbi kérdések is elhangzottak a nyelv modul megfelelő helyén. A nyolc adatközlőből hat esetben kaptunk válaszokat. A Szegeden vagy Szeged környékén született és nevelkedett adatközlők közül hárman Szegedet is említették a legszebb beszéd kapcsán, ez alól csak B134N és K41F adatközlőnk tekinthető kivételnek. K46N szerint Szegeden, Székelyföldön és a palóc területeken beszélnek a legszebben, ugyanakkor kiemeli azt is, hogy nyelvjárásban szerinte mindegyik szép, nem is tudna csúnyát mondani. K48N ugyancsak a szegedi és Szeged környékbeli, valamint a palóc nyelvváltozatot emelte ki, de ő sem tudna csúnyát említeni. K60N a szegedi és az erdélyi nyelvváltozatot mondta a legszebbnek, legcsúnyábbnak pedig az

i-zést, mert az *i*-zés szerinte ugyanolyan sivár, mint az *e*-zés. B134N szerint a legszebben Székelyudvarhelyen, Székelyföldön beszélnek magyarul, csúnya beszédnek pedig a városi fiatalság durva nyelvhasználatát tartja. K41F szerint Kőrösladányon, Sárospatakon és Debrecen környékén beszélnek a legszebben, legcsúnyábbnak pedig a füzesgyarmati¹¹ *i*-zést és a palóc nyelvjárást tartja.

A nem Szegeden vagy környékén nevelkedett K19F azt mondja, hogy a legtisztábban, legérthetőbben, legmagyarosabban az Alföldön, illetve az Alföld nagy részén beszélnek az emberek. Vélhetően ezt tartja tehát a legszebbnek is, bár utóbbi csak kikövetkeztethető. Legcsúnyábbnak a dunántúli beszédet tartja, nem tetszik neki a németes hangszínű beszéd¹² sem, illetve megemlíti még Sárospatak, Miskolc és Alsóvadász településeket is.

3.5. „Mögmarad-é az, ahogy a szegediek beszélnek?”

Azt is megkérdeztük adatközlőinktől, hogy mit gondolnak a szegedi nyelvváltozat jelenlegi helyzetéről, illetve milyennek képzelik el a jövőjét. Ezekre a kérdésekre hét interjúban kaptunk választ, melyekből a következők derülnek ki. Három adatközlőnk szerint csak bizonyos területeken, pl. falvakban, falusias jellegű városrészekben jellemző az *ő*-zés vagy csak ezeken a területeken fog megmaradni. B134N szerint valameddig még megmarad, például Tápén,¹³ mert ott sok fiatal átveszi az *ő*-ző nyelvjárást a szüleitől. Úgy érzékeli viszont, hogy a szegedi utcákon már alig hallani, hogy *ő*-znének. K59N szerint is csak a kisebb községekben, falvakban fog megmaradni, a városban nem, mert az előbbieken *nem fertőződnek* a sztenderd nyelvváltozattal. Azt is állítja, hogy a szegedi diákok beszédében már nem jellemző az *ő*-zés; akinek a beszédében még valamennyire felfedezhető, annál is eltűnik az iskola hatására. K48N elmondta, hogy fél, hogy el fog tűnni ez a nyelvjárási mód, és örülne neki, ha megmaradna, jó lenne továbbadni a következő generációknak. Javaslatként megemlítette a helyi adókat, ahol a bemondók beszélhetnének *ő*-zve, illetve példaértékű lenne, ha a helyi értelmiség felvállalná a nyelvjárást. Elmondta, hogy Tápén, Alsóvároson és a falvakban még jobban őrzik az *ő*-zést, de arról nem tett említést, hogy szerinte meddig fog megmaradni.

K19F inkább szituációhoz, vagyis kevésbé városrészhez vagy településhez köti a nyelvjárási fennmaradását. Befolyásoló tényező szerinte, hogy ki, mikor nevelkedett olyan környezetben, ahol megtanulhatta az *ő*-zést, és jár-e olyan helyen, ahol alkalmazza. Ez tehát azt jelentheti, hogy ha lesz olyan közeg, ahol használják az emberek, akkor megmaradhat.

¹¹ Felesége füzesgyarmati származású tanárnő. K41F kitér arra, hogy sem a felesége, sem annak szülei nem beszélnek *i*-ző nyelvjárási módban.

¹² Itt nem derült ki, hogy pontosan mit ért ezen.

¹³ Tápé közigazgatásilag Szegedhez tartozik, de megőrizte hagyományos falusi jellegét.

Hárman azt említették, hogy vagy valamilyen módosuláson esik át az *ö*-zés, vagy egyáltalán nem fog fennmaradni. K41F szerint csak *metamorfózisban marad meg*, mint ahogyan ezt önmagánál is tapasztalta: *korábban organikus beszéd, most már csak mozaikos*. K46N és K60N fogalmazott a legborúlátóbban. K46N szerint az *ö*-zés ki fog kopni az iskolai oktatás miatt, mert elvárás az *e*-zés, a diákokról azt állítja, hogy *elég normálisan tudnak beszélni*. A normális alatt vélhetően a sztenderdhez közel álló változatot kell értenünk. K60N elmesélte, hogy a gyerekei ki szokták nevetni, amikor mérgében *ö*-zve beszél. Ilyenkor mindig megjegyzi nekik, hogy az *ö*-zést meg kell tanulni, de nem teszik, ami azt jelenti, hogy már náluk sem történt meg a nyelvváltozat átadása. Szerinte 100 éven belül el fog tűnni ez a nyelvjárás.

4. Összegzés

Mi látszik ezekből a rendkívül heterogén megnyilatkozásokból? Az interjúkból kiderült, hogy a nyolc adatközlőből hat gondolja úgy, hogy az *ö*-zés szép, melyet meg kell őrizni. A végig *ö*-ző terepmunkással csak hárman használták anyanyelvjárásukat, hárman — saját elmondásuk szerint — csak bizonyos helyzetekben (pl. mérgelődés) vagy körülmények között (pl. otthon, családi körben) használják *ö*-ző nyelvváltozatukat, az interjúhelyzetet pedig valószínűleg nem tartották annyira bizalminak, hogy *ö*-zzenek. Két adatközlő pedig egyáltalán nem beszél a nyelvjárásról, mert nem tősgyökeres szegediek. Természetesen az nyitott kérdés, hogy mennyire akartak az adatközlők (mind azok, akik nyelvjárásban beszéltek, mind azok, akik a sztenderdhez közel álló változatot használtak) pozitív képet mutatni magukról a végig *ö*-ző terepmunkás felé.

A négy aktív pedagógus önbevallása alapján az derült ki, hogy nem használják az iskolában a gyerekekkel való beszélgetések során az anyanyelvjárásukat, bár K59N nem rendszeres jelleggel, de ki szokott mondani egy-egy *ö*-ző alakot. A már nem aktív pedagógusok is mind arról számoltak be, hogy amikor ők tanítottak, nem használták az iskolai közegben a nyelvjárásról. Az aktív tanárok saját bevallásuk alapján azt mindig ki szokták a gyerekeknek emelni, hogy az *ö*-ző nyelvváltozat — és általában a nyelvjárás — érték.

Az iskolában történő javításokat illetően K48N arról számolt be, hogy szokta a gyerekek beszédét javítani, de mindig csak az általa nyelvhelyességi hibaként számon tartott jelenségeket (pl. suksükölés). Azt is állítja, a városi fiatalok nem vállalják fel az *ö*-zést, így vélhetően a javítás e tekintetben nem is merül fel a tanórákon. K46N csak az ikes igék ragozására hívja fel a figyelmet a diákok körében, és el szokta nekik mondani, hogy *ez a dél-alföldi régióban nyelvjárási sajátosság is, és aki nem idevalósi, elképzelhető, hogy azt mondja rájuk, hogy bunkó paraszt*. Ezek alapján úgy tűnik, inkább a támogató attitűd lehet mérvado esetükben, bár a néhány önbevalláson alapuló adat alapján ez nem jelenthető ki

biztosan. A már nyugdíjas K19F is kitért arra, hogy rendszeresen javította a gyerekek nyelvhasználatát, sőt az egyetemen a fiatal felnőttekét is, mert igyekezett megtanítani őket a helyes beszédre. Az nem derül ki, hogy a javító szándék a nyelvjárásra is vonatkozott-e, csak valószínűsíteni lehet, hogy igen. Úgy tűnik, nála inkább a felcserélő attitűd volt jellemző, amely talán arra vezethető vissza, hogy gyermekként őt is javították. Részben K48N és K59N is hasonló iskolai élményeket tapasztalt annak idején a tanári javításokat, intelmeket tekintve, míg mások (K60N, B134N) nem a tanári helytelenítés, hanem a korosztályuk negatív visszajelzései miatt változtattak beszédükön. Az viszont nem derül ki egyértelműen, hogy a támogató vagy a felcserélő attitűd erősödött-e náluk a későbbi, oktatással töltött évek során. Sajnos a tanárokkal készült interjúk során csak elvétve derültek ki a tanításra és annak megvalósulására vonatkozó, önbevalláson alapuló információk, így a kérdéskör fontosságának ellenére több adat nem áll a rendelkezésemre. Mindenképpen érdemes lenne a témával behatóbban is foglalkozni, akár egy újabb kutatás keretén belül különböző módszerek alkalmazásával (interjú, óramegfigyelés, kérdőív stb.) nemcsak a tanárok, hanem a diákok körében is.

Alapvetően nagyon vegyes kép rajzolódott ki. Van, aki a Szeged környéki települések iskoláiban tapasztalta a nyelvjárás használatát körülbelül 20 évvel ezelőtt is még, de van olyan is, aki már 60 évvel ezelőtt sem használta iskolai felelés közben, egyéb helyzetekben viszont igen. Ez egyébként hasonló ahhoz, amit a SZÖSZI-monográfia szerzői írtak le a 60 év fölötti korcsoport 30 elemzett interjúja alapján: „a Szegeden, a város különböző területein nevelkedett 22 adatközlő mindegyike úgy emlékezett, hogy mindenki nyelvjárásban beszélt [gyermekkorában]” (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 148–149). Ugyanakkor azt is tudjuk néhány adatközlő vallomása alapján, hogy már a 20. század közepén sem *ö*-ztek például az értelmiségi családok gyermekei vagy azok, akik Szeged belvárosában éltek, ehhez pedig a nyelvjárást beszélő gyerekek is igyekeztek alkalmazkodni (i. m. 125–126). A nyolc interjú adatközlői életkoruktól függetlenül szintén alkalmazkodtak az *e*-ző beszédmódhoz, csupán abban van különbség, hogy kinél mikor (általános iskolában, középiskolában vagy az egyetemi évek alatt) kezdődött el a folyamat a különböző egyéni élmények hatására.

5. Kitekintés

A kutatás arra mutatott rá, hogy a nyelvjárás egyre inkább visszaszorulóban van Szeged városában. Természetesen rögtön fel is merül a kérdés az elemzett interjúk adatainak fényében, hogy mennyire fogja elhinni a következő generáció, hogy megőrzendő a nyelvi hagyomány ezen formája, ha szinte alig használja valaki körülöttük. A SZÖSZI monográfiájából egyértelműen kiderül, hogy a

30 gyerekinterjú összesített *ö*-zhető szótagjainak 97%-a *e*-ző és csak 3%-a *ö*-ző (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 121). Ez azt jelenti, hogy a tanulók alig használták *ö*-ző szavakat, illetve a használt *ö*-ző kifejezések nagy része is csak a sztenderdben is váltakozó alakokat jelenti (pl. *fönt, föl, csöndes* stb.). Bár ez részben az idegen terepmunkással készített interjúhelyzet következménye is lehet.

A kiválasztott pedagógusinterjúk alapján kiderül, hogy a tanárok a tanórákon — saját bevallásuk szerint — kiemelik a nyelvjárások fontosságát. Az viszont kérdés, hogy van-e ennek tényleges eredménye. Nem sokkal meghatározóbb-e a kortársak véleménye? Úgy tűnik, utóbbi nagyon is befolyásoló tényező: egy, az interjú készítésekor 12 éves lány határozottan kijelentette, hogy nyelvjárásban beszélni „ciki”, így hiába beszél az egész családja az *ö*-ző nyelvváltozatot, otthon sem hajlandó a családi hagyománynak megfelelő nyelvváltozatot használni. Az édesanyjával készített interjúból pedig az derül ki, hogy a sztenderd használata már a bölcsődében, óvodában elkezdődött a gyermekeinél.¹⁴ És akkor még mindig nem beszéltünk részletbe menően azokról a tanárokról, akik a hozzáadott helyett egyértelműen a felcserélő attitűd szellemében tanítanak. Ehhez érdemes lenne a SZÖSZI további pedagógusokkal készített interjúit is elemezni, sőt a vizsgálatba be lehetne vonni azokat a beszélgetéseket is, amelyek olyan személyekkel készültek, akik — ha nem is tanítanak, de — gyerekek körében, közelében végeznek munkát.

Irodalom

- DANCI ANNAMÁRIA 2011. Nyelvjárási háttérrel az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia* 4/2. URL: <http://www.anyanyelv-pedagógia.hu/cikkek.php?id=315> (2017. november 29.)
- KONTRA MIKLÓS 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–MIRNICS ZSUZSA szerk., *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok*. Szabadka, Magyarorsághoz Tudományos Társaság. 175–202. URL: <http://mek.oszk.hu/17100/17137/17137.pdf> (2017. november 29.)
- KONTRA MIKLÓS 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: SÍPÓCZ KATALIN–SZEVEÉNYI SÁNDOR szerk., *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvé-ről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.

¹⁴ A két interjút lásd a hivatkozott monográfia Függelékében (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 200–271).

- NÉMETH MIKLÓS 2017. Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárássziget: Szeged–Kiskundorozsma. *Magyar Nyelvjárások* 55: 51–61.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–259.
- SINKOVICS BALÁZS 2017. Szegedi ő-ző beszélők attitűdjei és nyelvhasználata SZÖSZI-interjúkban. *Magyar Nyelvjárások* 55: 39–49.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

Teachers’ Attitudes to Using the ő Sound in Some SzSI Interviews

The paper presents some of the interviews conducted with teachers as part of the project titled Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (Szöged Sociolinguistics Interview, SzSI). In what follows, I study the linguistic attitude of both active and retired teachers working at different levels of the school system towards the use of the ő sound instead of ě, and more extensively towards dialects in general. The interviews analyzed have revealed that teachers consider dialects to be important values and even call the attention of students to this, yet for themselves, they consider the standard version to be desirable or accepted. As the systematic exploration of teachers’ attitudes was not one of the original goals of the project, it should be emphasized that the conclusions drawn may be evaluated only in combination with other trends.

Keywords: linguistic attitudes, dialects, teacher interviews, sociolinguistics, SzSI

Szegedi *ö-ző* beszélők attitűdjei és nyelvhasználata SZÖSZI-interjúkban*

SINKOVICS BALÁZS

1. A Szegedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) keretében 2012 és 2016 között 165 szegedi lakossal készítettünk interjúkat. Az adatközlők kiválasztásának legfontosabb szempontja az volt, hogy az interjú elkészítése idején szegedi lakos legyen, így a legkülönbözőbb származású beszélők kerültek a kutatás mintájába. Adatközlőinket nemcsak szociológiai kategóriák alapján csoportosítottuk, hanem felosztottuk úgy is őket, hogy beszélnek-e a Szeged környéki *ö-ző* nyelvjárást. Ennek alapján hat adatközlői csoportot állítottunk föl. A két fő csoportot a szegediek (azok, akik a Szeged környéki *ö-ző* nyelvjárás területén születtek és nőttek föl) és a gyűntmentek (akik nem ezen a területen születtek, és Szegedre 14 éves koruk után kerültek) képezik. Mindkét csoportba háromféle adatközlő sorolható: 1. akik *e-zők*, 2. akik *ö-zők* és 3. a mekegők¹ (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 78–79).²

Ebben a tanulmányban a mekegőkről, vagyis olyan szegedi beszélőkről lesz szó, akik saját elmondásuk szerint tudnak ugyan szegediesen beszélni, de az interjúban egyáltalán nem (vagy csak néhány szóban) beszéltek ilyen módon, bár a terepmunkás — mint a kutatás során máskor is — kezdettől *ö-ző* változatot használva készítette az interjút.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy az adatközlők mit állítanak arról, kivel szoktak *ö-zve* beszélni, és mi befolyásolja a nyelvhasználatukat e tekintetben; reflektálnak-e arra az aszimmetrikus helyzetre, hogy — bár tudnának — a terepmunkással nem beszélnek *ö-zve*. Kitérek arra is, hogy az adatközlő mire

* A tanulmány a 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete Kongresszus Attitűd és nyelvhasználat a Szegedi szociolingvisztikai interjúkban című műhelyben tartott előadás írott, szerkesztett változata (Pécs, 2017. augusztus 30.–szeptember 1.).

¹ A szegedi és Szeged környéki szóhasználatban mekegőnek nevezik azokat, akik tudnak ugyan *ö-zni*, mégis *e-zve* beszélnek (vö. SzegSz. *mekeg*).

² Az *ö-ző* változat, *ö-zés* és a *szegediesen* terminusokat szinonimaként használom a Szeged környéki *ö-ző* változatokra — részben követve az adatközlők szóhasználatát —, az *e-ző* változat, *e-zés* megjelölést pedig összefoglalóan a standardra és a különböző nem *ö-ző* változatokra.

emlékszik saját gyerekkori nyelvhasználatából és az általános iskolai nyelvi környezetből, mikor változott meg a beszéde, minek vagy kinek a hatására, és volt-e a változásban szándékosság. Ezzel összefüggésben bemutatom, megszólaltak-e a beszéde miatt, mi a viszonya a szegedi beszédhez, és hogyan vélekedik a mekegőkről.

A dialektológiában ismeretes az a megállapítás, hogy a nyelvjárás használata elsősorban az informális, bizalmas beszédhelyzethez kapcsolódik, az idegennel való beszéd viszont nyilvános kommunikációs helyzetnek számít, és abban a nyílt presztízsű nyelvváltozatokat választják a beszélők (KISS 2001b: 192). Kutatásunkban úgy véltük, hogy bár az interjú formális beszédhelyzet, a terepmunkás *ő-ző* beszéde megkönnyíti az adatközlővel kialakítandó közvetlenebb kapcsolatot (vö. KISS 2001a: 50). Emellett előzetes tapasztalataink is arra utaltak, hogy a szegedi *ő-ző* beszélők a hasonlóan beszélőkhöz inkább szólnak *ő-zve*, még ha idegenek is. Ez a feltételezés nem minden esetben bizonyult helytállóknak, és mint az alábbiakból kiderül, a bizalmi viszony megléte nemritkán sokkal fontosabb, mint az, hogy milyen változatot használ a beszédpartner.

2. Jelen tanulmányban a 165 SZÖSZI-interjúból olyan adatközlőket választottam elemzésre a kutatás két középső korcsoportjából, akik az interjúban egyáltalán nem, vagy csak néhány szóban *ő-ztek*, de saját bevallásuk szerint a családtagjaikkal, főképpen szüleikkel *ő-zve* beszélnek. Fontos kiemelni azonban, hogy azt nem tudjuk, az adatközlő velük tényleg *ő-zik-e*, és ha igen, milyen mértékben, valamint azt sem, hogy más helyzetben más emberekkel szokott-e szegediesen beszélni, csupán azt tudjuk, mit gondol a saját beszédéről.

A két középső korcsoportba tartozó adatközlők közül a következőket vizsgálom: A128N,³ B93N, C99N, K03N, K10F, K11N, K21N, K55N, K63N, K66N, K70aN,⁴ K76N.

	alapfok		középfok		felsőfok	
	ffi	nő	ffi	nő	ffi	nő
18–32 éves				1		2
33–60 éves		1	1	5		2
összesen		1	1	6		4

1. táblázat: Az adatközlők megoszlása kor, nem és iskolai végzettség szerint

³ Az adatközlőket betű+sorszám kombinációval kódoltuk, az N 'nő', az F 'férfi' adatközlőt jelöl.

⁴ Vannak páros interjúk (pl. K70), amelyekben az adatközlő házastársa is részt vesz a beszélgetésben.

Láthatjuk, hogy többségük nő, iskolai végzettség szerint mindhárom kategóriában képviselve vannak, és hogy többségük a 33–60 közötti életkori csoportba tartozik. (A 18–32 év közötti korcsoport túlnyomó többsége *e*-ző, és saját bevalásuk szerint mindenkivel úgy beszélnek.) Érdemes azt is megnézni, hogy ezek az adatközlők honnan származnak. Vannak köztük olyanok, akik Szegeden születtek és nőttek föl (A128N, B93N, C99N, K21N, K55N, K63N, K66N, K76N), és vannak olyanok, akik Szeged környékéről származnak, és huszoneves korukban költöztek a városba (K03N, K10F, K11N, K70aN). Néhányan több-kevesebb időt (néhány hónapot vagy néhány évet) máshol is töltöttek többnyire iskolai — technikumi, főiskolai, egyetemi — tanulmányaik miatt (B93N, K10F, K11N, K66N, K70aN, K76N).

3. Szeged nyelvi helyzetét számos 60 év fölötti adatközlőnk úgy jellemezte, hogy régen (az 1950-es évekig) „mindenki” *ő*-zve beszélt, pontosabban a belvárosi polgári réteg (tanárok, hivatalnokok, tisztviselők stb.) már akkor is *e*-zve beszéltek, de a Belvárossal szomszédos városrészekben (pl. Alsóváros, Felsőváros, Móraváros) általános volt az *ő*-zés. Ezt követően változott meg a város nyelvi képe. A 33–60 év közötti csoportban azok, akik Szegeden jártak iskolába, már különféle helyzetekről számoltak be. Néhányan azt mondták, hogy a saját *ő*-ző beszédük általános iskolában nem tűnt föl, az osztályban volt, aki *ő*-zött, és volt, aki *e*-zett (B93N, K55N, K76N), K66N viszont úgy emlékszik, hogy a *zsömle, föl* és hasonló szavakon kívül nem *ő*-ztek a diáktársai. A Szeged környékiek közül csak K10F és K11N adott értékelhető választ, mindketten hódmezővásárhelyiek, és szerintük ott az iskolában 30 évvel ezelőtt *ő*-vel beszéltek. A 20. század végéről egészen más kép bontakozik ki adatközlőink beszámolójából. Bár csupán hárman tartoznak jelen vizsgálatban a 18–32 éves korcsoportba, mind a hárman (C99N, K21N, K70aN) azt állították, hogy az iskolában már nem beszéltek *ő*-zve sem ők maguk, sem osztálytársaik, legfeljebb egy-egy vidéki, többnyire faluról bekerült osztálytársuk, és őket is gúnyolták. Ennek alapján — huszonevesen — úgy vélik, ha az iskolában *ő*-zve beszélének, meg is szólnák őket.

Ehhez hozzátehetjük, hogy a SZÖSZI diákkorcsoportjában (15–17 évesek), akik a 2000-es években voltak általános iskolások, 30 fő 9. osztályos diákból 7 állította magáról, hogy a szüleivel, vagy még inkább már csak a nagyszüleivel szokott *ő*-zve beszélni, de az interjúban egyáltalán nem *ő*-ztek.⁵ Az iskolában egy-egy falusi diáktársuk beszélt csak *ő*-zve, és rá is megjegyzéseket tettek (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 114, 121–122).

4. Bár nem kérdeztünk rá arra, mikor változott meg az adatközlők beszéde, az interjúk különböző részeiből néhányuknál kiderül vagy kikövetkeztethető.

⁵ Csupán egy Makóról nemrég Szegedre került diáklány mondott néhány szót *ő*-zve.

Vannak, akik gyerekkoruk óta két változatot beszélnek (C99N, K21N, K66N), van, aki általános iskolás kora óta, *mer ez akkor jött be, hogy szépen beszéljünk az iskolába* (A128N), más középiskolásként *e-ző* vidékre kerülve (K10F, K11N), egyetemistaként Budapesten (K70N) vagy középiskola után a Balatonnál dolgozva (B93N) kezdett *e-zve* beszélni. Van olyan is, akinek a főiskolán tettek megjegyzést a beszédére, és annak hatására váltott (K55N), és van, aki fokozatosan tért át az *e-zésre* (K63N).

5. Az adatközlők beszédében bekövetkező változásnak az is oka lehet, ha a nyelvhasználatát megszólták. Ha bizonyos nyelvváltozatokra, nyelvi változókra megjegyzéseket tesznek, használatáért megszólják — iskolában nemegyszer büntetik — az embert, akkor azokat a formákat kerülni, saját nyelvváltozatát pedig szégyellni fogja (SÁNDOR 2014: 400–403, 421–422, vö. KONTRA 2006). Néhány kivételtől eltekintve a vizsgált adatközlők vagy elszenvedői voltak stigmatizációnak, vagy tanúi voltak annak, hogy közeli ismerősüket a nyelvhasználatáért kigúnyolták. Általános iskolai tanáraik nyílt megjegyzéseket nem tettek ugyan — legalábbis nem emlékeznek rá —, de éreztették velük, hogy az iskolában a *szép beszéd*, az *e-ző* változat az elvárás (A128N, K11N), *a tanárnők célozták rá, hogy úgy illene* (B93N), és azután próbáltak *e*-vel beszélni. Az azonban nem volt jellemző, hogy a diáktársak csúfolták volna őket a nyelvhasználatuk miatt, legalábbis egy adatközlő kivételével ilyenre nem emlékeztek. K70aN, aki egy kis faluból került Hódmezővásárhelyre,⁶ a *falusi* beszéde miatt kapott megjegyzéseket az osztálytársaitól. K11N viszont úgy emlékszik, hogy soha nem szólták meg, bár az általános iskolában (Hódmezővásárhelyen) éreztették, hogy az *e-zés* a *szép nyelv*. Fölidézi, hogy gyerekkorában is utaltak rá — bár nyíltan nem mondták —, hogy otthon beszélhet *ő-zve*, de hivatalos helyen ne tegye. Hasonlóról számolt be egy másik — jelen dolgozatban nem tárgyalt — adatközlőnk is, akit anyja szokott figyelmeztetni, hogy csak a családban használja (K01F) (vö. BERENTE–KONTRA–SINKOVICS 2016: 103). Ennél közvetlenebb megszólást említett K55N, akinek a főiskolán — amikor némettanárnak tanult — egy zalai csoporttársa azt mondta, hogy *olyan parasztosan* beszél. Ezután próbált a beszédére figyelni: nem szégyellte, de azért visszafogta magát — ez volt az egyetlen ilyen eset, de *ez mély vót; le is kicsinyített vele; megalázó volt*. Az általában *e-ző* változatot beszélő adatközlőink megemlítik azt is, hogy ha néha egy-egy szót *ő-zve* mondanak, az azonnal föltűnik a társaságban: *asziszem P valami mögtetszött, valami ilyet mondtam, és akkor így néztek rám, hogy Jézusom, mit mondtál*⁷ (K21N). Szinte szó szerint ezt mondta C99N is. Egy adatközlőnk a Balatonnál dolgozott, és alkalmazkodva a környezethez *e-zve* beszélt, majd amikor megtudták, hogy szegedi, mondták, hogy ott *ő*-vel

⁶ A településen a mai napig nagy presztízse van az *ő-ző* beszédnek.

⁷ P-vel a szünetet jelöltük.

beszélnek: *s akkor elkezdtem ő-ve<l>, s akkor így megrökönyödtek, hogy Úris-
ten, hogy hogy fű, de furcsa, meg minden, úgylágy annyi* (B93N). Ilyen esetek
nemcsak távolabbi *e-ző* vidéken vagy Budapesten, hanem Szegeden, néptánc-
csoportban is megtörténnek: *És azért vót úgy egyszer-kétszer* [általános iskolá-
ban; S. B.], *de leginkább ez azért Pesten jött elő, amikor már úgy fölhívták a*
figyelmet, hogy így nevettek ezen, hogy hogy beszélünk; vagy hogy például a itt
a szabadterin, mikor a néptáncosokkal többször így fölléptünk, és akkor itt a
Szeged Táncegyüttessel vótunk együtt, mer ők aztán kifejezetten mindig röhög-
tek rajtunk (K70aN). Az ilyen esetek száma más interjúkból tovább bővíthető
(pl. A155F, K01F), BERENTE is említ olyan szegedi adatközlőt, akit Budapesten
megdicsértek, hogy milyen jó, hogy nem beszél ő-zve (2017). K66N pedig nem
tekinti rosszindulatú megjegyzésnek azt, amikor az országban másfelé jártában
egy-egy ő-ző szavát *olyan kis viccesnek találják, szokott nekik tetszeni*, és biz-
tatják, hogy beszéljen úgy. K76N 3-4. osztályos korában nyári táborban volt,
ahol a tanárok és diáktársai is azt mondták, hogy *hú, de aranyosan ő-zik*. Ezt az
élményét azzal összefüggésben mondja el, hogy mikor tűnt föl neki az, hogy
vannak, akik másképpen beszélnek.

Nem mindegyikük volt személyesen elszenvedője nyelvi megbélyegzésnek,
de többen is beszámolnak olyan esetről, amely közeli ismerősükkel történt meg.
Szegedi általános iskolás emlékét elevenítette föl C99N:

C99N: *akkor konkrétan volt egy lány, aki hát t- tétel teljesen az az ő-
betűzés volt, és akkor ő próbálták a fiúk utánozni, tehát úgy kicsúfolni, hogy*
ők is úgy beszéltek, és akkor a végén sírás lett a vége szegény lányná, mer
hát na.

tm: *S ezekre a tanárok hogy reagáltak?*

C99N: *Hát elég keményen fogták, tehát volt egy olyan is, mikor behívták a szü-
lőket, és akkor elbeszélgetés volt így közösen a szülőkkal, hogy hát valamit csi-
náljanak má a gyerekek, mer hát az nem szégyen, hogy mos valaki így beszél,*
tehát ne csúfolják már. S akkor asziszem ennyi lett a vége, tehát utána valami
valami még ott vót, de már arra pontosan nem emlékszek, hogy talán valami
tanári fi- szaktanári vagy valami ilyesmit kaptak, és ennyi volt. [...] de hál' Is-
tennek úgy az osztálynak a nagy része azért az a normálisabb volt.

Szinte ugyanilyen történetet említ a C99N-nel nagyjából egyidős K21N is;
általános iskolában algyői barátnőjét megszólták az osztálytársai: *ő erősen ő-zött,*
és akkor ez föltűnt az embereknek, és akkor így néha aszonták, hogy milyen
parasztosan beszél (K21N). Barátnője ezután *az iskolába figyelt rá, hogy hogy*
ne, mer ugye meg is szólták, otthon azonban továbbra is ugyanúgy ő-zött.

Van azonban néhány pozitív élmény is. Amikor távolabbi, *e-ző* vidéken szólal-
nak meg vagy ejtenek ki egy-egy szót ő-zve, akkor az ottaniaknak ez föltűnik, álta-
lában tetszik nekik, és beszéltetik vagy beszéltetnék (K03N, K66N) az adatközlőt.

6. Az interjú különböző részein helyeztünk el arra vonatkozó kérdéseket, hogy a családban, a munkahelyen és hivatalos helyen hogyan szokott az adatközlő beszélni. Az ő-ző nyelvhasználat legfontosabb közege a család, az adatközlők elbeszélései alapján azonban ezt érdemes tovább bontani: a szülőkre–nagyszülőkre, valamint a férjre–gyerekekre. A szülőkkal és nagyszülőkkal A128N kivételével ő-zve beszélnek, bár K10F és K11N azt állítja, hogy velük is alig, mert már elszoktak az ő-ző beszédétől.

Ezzel szemben szűkebb családi körben otthon, a férjükkel, gyerekekkel már nem mindegyikük beszél ő-zve. B93N elmondja, hogy most otthon vegyesen, *összevissza* beszélnek, de amíg kicsi volt a gyereke, figyeltek arra, hogy szépen beszéljenek, hogy a gyerekük azt tanulja meg. Mivel azonban már nagy, ezért újra ő-zik otthon, *elengedi* magát. Később a szegedi beszéd jövője kapcsán azonban arról beszél, hogy az fönn fog maradni, mert *te is, én is használjuk, [...] az én gyerekeim is használja*. C99N anyjával és barátjával ő-zve beszél, anyja viszont a több éve meglévő udvarlójával-barátjával nem, amiért a lánya, C99N viccesen ugratja is. A családtagjaival K03N, K21N és K55N is szegediesen beszél, K10F és a felesége, K11N viszont nem (bár mindketten tudnak), és K70aN sem beszél otthon ő-zve a férjével. K76N nem figyeli, hogyan beszél, de szerinte csak a *mög*, *gyün* és néhány másik szót mondja így, akárcsak K66N, aki szerint otthon csak olyan szavakban ő-znek, mint a *föl*, *zsömle*, a gyerekével legfeljebb csak vicceskedve beszélnek szegediesen (*Há mönnyé má!*). Azok közül, akiknek kisebb-nagyobb gyereke van, csak B93N és K03N állította azt, hogy vele, velük is ő-zik, a többiek saját gyerekükkel sem, és ezért a gyerekük, gyerekeik sem beszélnek ő-zve (K10F, K11N, K55N, K76N). K11 elmesélte, hogy nyaranta a lányai hosszabb időt a nagyszülőknél töltenek, és ott a 6 éves lánya átveszi az ő-ző beszédet: *a Dorka, nagyobbik lányom, ő az, aki aki egy hét utája, ez nyáron volt, télleg, most nyáron volt, egy hetet ott voltak a maminál, hazajöttek, és és a Dorkám elkezdett olyanokat mondani, ami amit éntőlem nem hall ő-vel. És akkor de ő tudta, hogy ő máshogy beszél, és akkor ő is mondta így ő-vel, és mosolygott, hogy ő ezt tudja. És nekem olyan furcsa volt hallani a gyerekeimnek a szájából, hogy ő-vel beszél*. Majd elmagyarázták a lányuknak, *hogy itthon így beszélünk, a mamiék úgy beszélnek* (K11N).

Van, aki nemcsak a családjával, hanem a közeli barátaival (C99N, K03N, K11N, K21N, K55N) vagy a munkahelyén (B93N, K03N, K76N) is beszél az ő-ző változatot, bár K11N megjegyzi, hogy a munkahelyén biztosan furcsállnának, ha elkezdené ő-zni. K21N az anyjáról mondta azt, hogy hét közben hivatali munkahelyén tudatosan nem beszél nyelvjárásban, otthon azonban visszavált (*akkor oldja fel azt a gátlását*). Hivatalos helyen azonban egyik adatközlő sem ő-zik, ott vagy odafigyelnek, hogyan beszélnek, vagy automatikusan váltanak.

Két esetben az interjúban mindvégig *e-ző* adatközlőket egy-egy közbelépő személy kizökkentette a beszélgetésből. A128N néhány elejtett megjegyzése meglehetősen negatív attitűdöt mutat az *ö-zésről* (*nem szeretem*), sőt azt állítja, bár gyerekkorában *ö-zött*, ma már senkivel nem beszél úgy, az interjú folyamán megjelenő férjéhez fordulva azonban néhány szót mégis *ö-vel* mond (*Tégöd változtatnálak*). K03N az interjú során szintén az *e-ző* változatot használta, amikor azonban az interjú vége felé két kolléganője munkahelyi ügyek miatt megzavarta pár percre, az adatközlő velük átváltott *ö-zésre*, majd az interjú folytatásában tovább *e-zett*.

7. Adatközlőink általánosan úgy utalnak arra, kivel hogyan beszélnek, hogy a *környezet* (K10F) meghatározó, *a közeg befolyásolja az embert* (K11N); ezzel magyarázzák azt is, ha bizonyos helyzetben elkezdnek *ö-zni*. A környezet vonatkozhat különféle szituációkra (pl. hivatalban *e-zés*, otthoni környezetben, családdal *ö-zés*), vagy köthető személyekhez, nevezetesen szüleikhez hazatérve, gyerekkori ismerősökkel beszélgetve *ö-ző* emberek körében ők maguk is átváltak (K10F, K11N, K70aN).

Általában a *közeg, környezet* szavakkal illetik azt a helyzetet is, amit többen fontos tényezőként említenek, még ha nem is ezt a szót használják rá: bizalmi viszony. Azok, akik nemcsak szűk családi körben beszélnek *ö-vel*, ha nem is váltanak mindig, előfordul, hogy néhány szóban *ö-t* mondanak. Így például K11N, ha fölszabadultan beszélget olyan ismerőssel, aki *ö-zik*, akkor *ő* is elkezd úgy beszélni; K21N a barátaival beszélve mond egy-egy szót *ö-vel*: *néha nem veszem észre, de hogy őö hogy nem beszélék úgy rendesen* [ti. *e-zve*; S. B.]. Ez a bizalmi viszony fontosabb annál, mint hogy a beszédpartner milyen változatot használ. Volt olyan adatközlő, aki ha idővel közelebbi kapcsolatba került valakivel, egy-egy szót *ö-zve* mondott, és olyankor nagyon rácsodálkoztak, hogy tud úgy is beszélni (K11N, K21N, C99N): *úgy látom, hogy egy-kettő kiesik a számon, akkor olyan furcsán néznek rám, hogy most ez hogy. És úgy a családba meg ez egy olyan megszokott, tehát az ősök, mint tatám, mamám abszolút használják, és akkor úgy előtűnik úgy előjön ez a dolog, tehát akkor én is úgy beszélek, szóval ez ilyen ilyen kettős dolog* (C99N).

Egy huszonéves nő, C99N részletesen ki is fejté saját és anyja példáján, mit gondol a közeli ismerősökkel folytatott *ö-ző* beszédéről: *Hát van neki egy új pasijelölt, és hát má négy éve vannak együtt, de még anya ezt a gátlást még mindig így nem vetkőzte le magáról. Tehát amikor megjön a pasi, tehát előtűnik meg az *ö-betűzés*, amikor a pasi megjelenik, akkor teljesen ez az *e-betűzés*, és akkor még szoktuk is vele cikizni, hogy na, előjöttek az *e-betűk* egyből. És há nem tartom ősziinte kapcsolatnak, tehát ha már négy éve együtt vagyunk, én például a párommal abszolút nem, tehát nem szégyellem, hogyha beszélék, akkor nem érdekel. Tehát már tartom annyira intimnek a dógokat köztünk, hogy abszolút *ē* tudom magam engedni. *Ő még nem*.*

Néhányan arra az aszimmetrikus beszédhelyzetre is reflektáltak, hogy a te-repmunkás végig *ö-zött*, ők pedig ugyan tudnak, mégsem beszélnek úgy ebben a szituációban: *de most nem tudok átváltani egyébként. Én most szerintem P nem tudom kikapcsolni a a azt a gátat, hogy [...] tehát ha most én átkapcsolnék ö- ö-zésre, akkor azt olyan erőltetettnek érez- érez- magamnak, nem tudom, hogy miért* (K76N). K11N pedig elgondolkozik azon, hogy jó lenne *ö-zni*, mert mégiscsak ebben nőtt föl, de már elszokott tőle. Amikor erről beszél (és általában a saját *ö-zéséről*), akkor fokozatosan megjelennek *ö-ző* szavak a beszédében, sőt néha fölerősíti, megnyomja a nyelvjárási formákat (*akkó mikó*). B93N a szép beszéd kapcsán jegyzi meg, hogy a te-repmunkás szépen használja az *ö-t*, *ö* azonban nem (*keverem-kavarom összevissza, az nem biztos, hogy annyira szép*).

8. A szociolingvisztikai szakirodalomban jól ismerik a beszédpartnerhez való alkalmazkodás jelenségét (BELL 2014: 294–302, SÁNDOR 2014: 201–229). A változatok közötti választást számos tényező befolyásolja, így sok egyéb mellett a beszédpartnerhez való viszony vagy a társadalomban működő nyílt és rejtett presztízsvizonyok. Amikor adatközlőink a gyerek- vagy fiatalkori *ö-ző* környezetből olyan helyre kerültek (pl. Szegedre), ahol a többség *e-zik*, többnyire spontánul alkalmazkodtak a megváltozott nyelvi környezethez (K10F, K11N, K70aN), mert *nem akartam kilógni a sorból*, vagy azért alkalmazkodik, mert tudja, hogy van, akit az *ö-zés* zavar (B93N). Utaltak arra, hogy volt bennük *megfelelési kényszer* (K11N), illetőleg — amint fentebb említettem — mert az iskolában a *szép beszédet* várták el tőlük. Vannak, akik tudatosan figyelnek arra, hogy bizonyos esetekben ne beszéljenek *ö-vel*. Ez minden bizonnyal összefüggésben van azzal, hogy tanúi voltak nyelvi megbélyegzésnek (pl. C99N, K21N). K66N azt állítja, tudatosan figyel a beszédére, mert *a megjelenéséhez hozzátartozik az is, hogy hogy hogyan beszél*, de ez a munkájával is összefüggésben van, tudniillik üzletkötőként dolgozik.

9. Nem kevésbé érdekes kérdés az, hogyan vélekednek ezek a beszélők arról, amikor valaki képes lenne ugyan rá, mégsem *ö-ző* változaton beszél. Rájuk vonatkozóan több kérdést is fölítettünk az interjúban: Tudja-e, hogy mit neveznek mekegésnek Szegeden?, Kik és miért mekeghetnek?, Mi a véleménye a mekegőkről? Jelen vizsgálatban azért is érdemes az ezekre a kérdésekre adott válaszokat megvizsgálni, mert adatközlőink maguk is mekegnek. Néhányan nem tudták, mi a mekegés (K10F, K21N, K55N), más tudja, mit jelent, véleménye azonban nincs a mekegőkről (K03N), és vannak, akik úgy vélik, mindenki úgy beszél, ahogy akar (B93N, K11N).⁸ Néhányuk viszont negatívan nyilatko-

⁸ Adatközlőink megemlítik azt az esetet is, hogy van, aki azért mekeg, mert abba született, olyan nyelvváltozatot tanult. Ezt természetesnek tekintik, és ezeket az embereket (a „pestieket” kivéve) nem is minősítik.

zik róluk: *Ez olyan valahogy olyan kis felsőbbrendűnek P vagy azt gondolják, hogy ez ilyen úrias* (K66N), K76N a *pesti nyelv*-et mondja mekegésnek, *mindent nagyon nagyon e-znek; affektálnak*. Mindketten úgy vélik, hogy aki mekeg, az még azt is *e*-vel mondja, amit nem kellene (pl. *zsemle, fel*), saját magukról viszont azt gondolják, ők ilyen mértékig nem *e*-znek. Ellentmondásosnak tűnik A128N vélekedése, mert ő ugyan az *ö*-zést nem szereti, de a mekegőkről is negatív véleménye van: *Hát az má nagyon úri szerintem*. Szinte szó szerint ismétli azt a szegedi vélekedést, amit számos más interjúban is megtalálunk (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 164), és amit BÁLINT SÁNDOR a Szegedi szótárban így fogalmaz meg: 'urasan, nem *ö*-zve beszél paraszt létére' (SzegSz. *mekeg*).

A különböző vélekedéseket jól összefoglalja C99N: azért mekeg valaki, mert 1. szégyelli saját nyelvváltozatát, 2. nincs meg a beszédpartnerrel a bizalmi viszony: *Hát mondom, ez lehet egyfajta szégyenérzet is, hogy valaki szégyelli ezt, hogy így beszél, vagy ez, hogy a gátlások, hogy nem érzi még annyira intimnek a viszonyt, vagy nem. Tehát ez... Szerintem ez a kettő lehet. Más másról szerintem nem takargatja az ember, csak ezér, hogyha esetleg hogyha szégyelli. Vagy tényleg az, hogy nincs olyan belsőleges viszony* (C99N). Lényegében azt fogalmazza meg saját szavaival, hogy ha valaki mekeg, akkor az nemcsak más nyelvváltozaton beszél, hanem stílust is vált, tudniillik idegennel nem szokás *ö*-zve beszélni. Bár az interjúszituációra nem tesz utalást, valószínűleg ezzel magyarázható, hogy egyáltalán nem vált át *ö*-zésre néhány szó erejéig sem.

10. A vizsgált adatközlők láthatatlan *ö*-ző beszélők, akik az interjúhelyzetben nem beszéltek *ö*-zve, de elmondásuk szerint vannak olyan emberek (család, szülők, nagyszülők stb.), akikkel szoktak. Esetükben a terepmunkás beszéde sem váltotta ki azt, hogy a standardról másik nyelvváltozatra váltsanak. Ugyan néhányan azt állították, hogy *ö*-ző környezetben ők maguk is elkezdnek úgy beszélni, de az interjúhelyzetet nem ítélték ilyennek. Ezeknél az adatközlőknél a stílusváltás nem történt meg a terepmunkással folytatott beszélgetésben, mert nemcsak az a fontos, hogy a másik hogyan beszél, hanem hogy mi az adatközlő viszonya ahhoz a csoporthoz, amit a beszédpartner — jelen esetben a terepmunkás — képvisel (vö. SÁNDOR 2014: 228–229). Emellett fontos tényező lehet az is, hogy idegennel nem szokás *ö*-zve beszélni, és ehhez hozzájárulhattak a korábbi negatív tapasztalatok. A megbélyegzés és az *ö*-ző változat ezzel összefüggő kerülése nem feltétlenül tudatosul: *De aztán jó tudtam ezt kezéni, valahogy az iskolába nem úgy használtam, mint otthon* (K70aN), vagyis az iskolai gúnyolódás azért maradt abba, mert megtanult *e*-zve beszélni. Vannak olyanok is, akiknél a munkakör is meghatározó, például ha az adatközlő oktató (K63N) vagy üzletkötő (K66N).

Az interjúk igazolják azt is, hogy a standard nyelvi ideológia (MILROY 2001) akkor is erősen jelen van, ha az adatközlő egyébként toleráns a másképpen be-

szélőkkel szemben. Egyesek szerint az *ő-ző* beszéd parasztos (A128N), B93N a lányát próbálta *e-zve* beszélve nevelni, K21N az *e-ző* beszédet mondja *rendesnek*, és többeknél megjelenik a *szép beszéd* mint az *e-ző* standard változat megnevezése (A128N, K11N, K66N). Arról, hogy nem értették volna meg őket — egy-egy tájszó kivételével —, senki nem számolt be, a standardról azonban úgy vélik, azért jó és hasznos, mert azt mindenki megérti. Bár mindannyian mekegőnek számítanak, és többségük úgy gondolja, mindenki úgy beszél, ahogyan akar és tud, vannak köztük olyanok, akik nincsenek jó véleménnyel a mekegők-ről, és van, aki kicsit sajnálja is, hogy nem beszél már *ő-zve*.

A vizsgált 12 adatközlő attitűdjei több esetben is egyeznek azzal a képpel, amelyet a 60 év fölötti beszélők alapján vázoltunk föl a 21. századi Szeged nyelvéről, ugyanakkor fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy vannak hasonló szociológiai háttérrel rendelkező beszélők, akik nemcsak az interjúban *ő-ztek* kisebb-nagyobb mértékben, hanem elmondásuk szerint szegediesen beszélnek a legkülönbélebb helyzetekben. E két csoport attitűdjeit részletesebben megvizsgálva talán föltárhatók olyan rendszerszerű hasonlóságok és különbségek, amelyek magyarázzák az eltérő beszédmódot. Emellett a csak *e-ző* változatot használó adatközlők interjúinak földolgozásából további hasznos információkat kaphatunk arról, hogyan látják ők az *ő-ző* beszéd és a stílusváltás összefüggéseit.

Irodalom

- BELL, ALLAN 2014. *The guidebook to sociolinguistics*. Chichester, Wiley Blackwell.
- BERENTE ANIKÓ 2017. A szegedi *ő-zéssel* kapcsolatos pedagógusi attitűdök a SZÖSZI néhány interjújában. *Magyar Nyelvjárások* 55: 25–38.
- BERENTE ANIKÓ–KONTRA MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. Egy szegedi *ő-ző*, *e-ző* és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései. In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd: Variációk egy nyelv változataira*. Lakitelek, Antológia Kiadó. 97–107.
- KISS JENŐ 2001a. A nyelvjárások szerepkörei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 47–56.
- KISS JENŐ 2001b. A regionális nyelvhasználat társadalmi rétegződése. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 178–201.
- KONTRA MIKLÓS 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: SIPÓCZ KATALIN–SZEVEÉNYI SÁNDOR szerk., *Elmélkedések nyelvekről, népekről és a profán medvékről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.

- MILROY, JAMES 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4: 530–555.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

Attitudes and Language Use of Speakers of the Szeged Dialect Using the *ö* Sound Instead of *ë* in SzSI Interviews

This study is based on the Szeged Sociolinguistic Interview (SzSI) project. In this paper I present the language attitudes of respondents, who could speak the Szeged-dialect, but they did not use it during the interview. I examine the respondents' opinion of their recent and past language use, what they think about their language use in their childhood, why they change their vernacular to standard language, and I also examine whether the change corresponds to having caused a stir somewhere with their Szeged dialect use. The dialect use is typical in the family and among close acquaintances, and the shift depends rather on the relation to the partner (informal style), and not on the language variety of the other.

Keywords: linguistic attitude, SzSI, Szeged dialect using the *ö* sound instead of *ë*, stigmatization

Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárásziget: Szeged-Kiskundorozsma*

NÉMETH MIKLÓS

1. Bevezetés

Kiskundorozsma palócos-jászos nyelvjárásziget a Szeged környéki *ő-ző* nyelvjárás területén, mely az MNyA.-nak is kutatópontja volt. A település szocio-dialektológiai helyzete sajátos, hiszen míg az MNyA. gyűjtésekor önálló nagyközség volt, addig bő négy évtizede egy közigazgatási reformnak köszönhetően Szeged város részévé lett. Amikor a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (lásd SZÖSZI, KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016) keretében Szeged város egészségnek nyelvhasználatát mértük föl, a terepmunka szükségszerűen kiterjedt Szeged-Kiskundorozsmára is. A tanulmány azt mutatja be, hogy a szociolingvisztikai interjú mennyire lehet adekvát eszköze egy olyan típusú vizsgálatnak, melynek célja a nyelvi elszigeteltség és asszimilálódás erőinek feltárása a mai Kiskundorozsmán.

2. Célok, kérdések

A főnti alapkérdést a SZÖSZI-kutatás sajátosságainak megfelelően vizsgálom. A Szeged környéki nyelvjárás emblematikus sajátossága, az *ő-zés* és a nyelvjárás jellemző tájszavainak ismerete az a két indikátor, amelyek alapján a nyelvjárásziget asszimilálódásának/izolációjának mértékét megkíséreltem meghatározni. A SZÖSZI-kutatás Szeged-Kiskundorozsmán készített interjúinak elemzésével az alábbi kérdésekre keresem a választ.

1. Kimutathatóan eltér-e a településrész 21. század eleji nyelvhasználata a szűkebb nyelvföldrajzi környezetétől, azaz *örzi-e* Kiskundorozsma nyelvjárásziget jellegét?

2. Elkülönül-e ma a dorozsmaiak beszéde az *ő-zés* vonatkozásában a Szeged környéki nyelvjárástól?

* A tanulmány a 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete Kongresszus Attitűd és nyelvhasználat a Szögedi szociolingvisztikai interjúkban című műhelyében tartott előadás írott, szerkesztett változata (Pécs, 2017. augusztus 30.–szeptember 1.).

3. Milyen mértékben ismerik a dorozsmai beszélők a Szeged környéki nyelvjárásra jellemző tájszavakat?

4. Hogyan befolyásolhatják a beszélőknek a saját nyelvjárásukhoz és a Szeged környéki nyelvjáráshoz fűződő attitűdjei a nyelvjárásszigeten zajló folyamatokat?

3. Adatközlők

A vizsgálat alapjául szolgáló interjúk a SZÖSZI korpuszából kerültek ki. A korpusz 165 interjút és 371 órányi hanganyagot tartalmaz, és magába foglal 59 olyan interjút, amelyeket hatvan évnél idősebb adatközlőkkel készítettünk. Ezek közül harmincat dolgoztunk föl és elemeztünk a Szeged nyelvéről szóló kötetben (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016). Ezeknek az interjúknak az átlagos hossza kb. 150 perc, összterjedelmük pedig 75 óra. A SZÖSZI eddig meghallgatott interjúi alapján módszertanilag azt láttam indokoltnak, hogy a hatvan évnél idősebb korosztály nyelvi adataiból induljak ki, amikor Kiskundorozsma nyelvföldrajzi különállásának mai állapotát vizsgálom. A másik már elemzett korosztály, a 15–17 évesek interjúiban ugyanis alig-alig mutatkoztak nyelvjárási különbségek.

Így a hatvan év fölötti korosztályhoz tartozó harminc adatközlő közül kiválasztottam azokat, akiknek állandó lakhelye Dorozsma. A harminc főből nyolcan laknak Kiskundorozsmán, tehát megállapítható, hogy a településrész az idős korosztályon belül túlreprezentált a városon belüli népességi arányokhoz viszonyítva: a kutatás idején ugyanis a 165 ezer szegedi lakosból kb. 11 ezren laktak ebben a városrészben. Ez a túlreprezentáltság azonban a nyelvjárássziget-jelleg vizsgálata szempontjából inkább előny, mint hátrány: a nyolc adatközlő interjúinak terjedelme összesen 21 óra 51 perc, ebben a korpuszban hozzávetőlegesen 8800 ő-zhető szótag található.

Az adatközlők kiválasztása lényegében véletlenszerűen történt az egyes korosztályokba és azután a korosztályon belüli szűkített mintába. (Ezért fordulhatott elő, hogy a Szeged lakosságát reprezentáló mintába ilyen jelentős számban kerültek be dorozsmai állandó lakhellyel rendelkező adatközlők.) A kiskundorozsmai interjúalanyok kiválasztása során tehát nem érvényesültek a dialektológiai kutatásokban általánosan alkalmazott kiválasztási feltételek. Jól szemlélteti ezeket az elveket a Kiskundorozsma-monográfiában SZABÓ JÓZSEF, aki úgy választotta ki adatközlőit, hogy azok a település feltételezett korábbi, autentikus nyelvjárását reprezentálják. „Különösen törekednem kellett arra, hogy a vizsgálatra felhasznált adataim egytől egyig olyan adatközlőktől származzanak, akiknek elődei mindkét ágon a palócos-jászos nyelvjárást beszélték vagy beszéltek még ma is” (1995: 542). A SZÖSZI vizsgálata ezzel szemben Szeged lakosságának egészére irányult a teljes településen és az egyes településrészekben is, így ilyesféle nyelvi életrajzi előszűrést nem alkalmaztunk. Az adatközlővel való

első találkozáskor mi csak a születési évét és a lakcímét ismertük, de nyelvi életrajzát, főként pedig szülei nyelvi életrajzát nem. A későbbiek során azonban hozzájutottunk ezekhez az információkhoz az interjúk Nyelvi életrajz és Iskola moduljának köszönhetően (bővebben lásd KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 66). Az 1. táblázat vázlatosan ismerteti adatközlőink főbb életrajzi sajátosságait, valamint az interjúk időtartamát. (Az N a női, az F a férfi adatközlőket jelöli.)

adatközlő	szülők	végzettség	lakhely	időtartam
tősgyökeres helyi adatközlők, dorozsmai felmenőkkel				
A62F	dorozsmaiak	felsőfok	Kiskundorozsma	3 óra 9 perc
B59N	dorozsmaiak	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 28 perc
B60N	dorozsmaiak	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 1 perc
C61F	dorozsmaiak	felsőfok	Kiskundorozsma	2 óra 48 perc
E62N	apja dorozsmai	középfok	Kiskundorozsma	2 óra 28 perc
Dorozsmán élő, nem tősgyökeres helyi adatközlők				
K09N	szegediek	középfok	Kiskundorozsma	1 óra 24 perc
D59N	anyja nagyszobeni	középfok	Kiskundorozsma	3 óra 25 perc
C59N	Temes megyeiek	alapfok	Kiskundorozsma	4 óra 8 perc

1. táblázat: A SZÖSZI 60 évnél idősebb, Szeged-Kiskundorozsmán lakó adatközlői

4. Kiskundorozsma benépesedése: a nyelvjárásziget kialakulása

Kiskundorozsma népességét, eredeti nyelvjárását tekintve élesen elkülönül környezetétől: palócos-jászos nyelvjárásziget a Szeged környéki ő-ző nyelvjárás területének középső részén, mely egy 20. század második felében végrehajtott közigazgatási reform révén Szeged város belterületévé vált.

Az elnéptelenedett falu török hódítás utáni betelepülése SZTRIIHA KÁLMÁN adatai szerint 1719-ben kezdődött, amikor Orczy István a Jászságból telepített ide több családot: Jászfényszaru és Jászapáti területéről (1937: 47). SZABÓ JÓZSEF (1995: 541–542) idézi a Dorozsma-monográfiában BENKŐ LORÁND véleményét, aki ugyanerre az időszakra teszi a palóc családok betelepítését: „Még korábban a XVIII. század tízes éveiben jórészt Mátra vidéki palóc telepések népesítették be Kiskundorozsmát. A nyelvöldrajzi tények azt vallják, hogy e lakosok a Zagyva középső folyásának vidékéről: Gyöngyöspata, Hort, Erdőtarcsa körzetéből költöztek át.” (BENKŐ 1967: 458–459). A betelepítések nyomán a dél-alföldi nyelvjárás régióban, a Szeged környéki ő-ző nyelvjárás centrumában létrejött egy palócos-jászos jellegű belső nyelvjárásziget, melynek lakosága a környezetétől jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatot beszélt.

Szeged és a betelepülők által benépesített Kiskundorozsma lakóinak viszonyát a kezdetektől konfliktusok terhelték. A forrásokból kiderül, hogy már 1725-ben perek indultak a két település között a kun puszták hovatartozása miatt.

A perek nyomán a települések közötti határokat 1737-ben szentesítették (BLAZOVICH 2007: 90). Kiskundorozsmát 1876-ban csatolták Csongrád vármegyéhez. A 20. század folyamán több közigazgatási reform is érintette a település státusát: 1950-ig járási székhely volt, de ezt a szerepét Szeged vette át. Történetében fordulópont volt, hogy 1973-tól elnöki tanácsi rendelettel Szegedhez csatolták, önálló közigazgatását megszüntették, és ezzel Szeged-Kiskundorozsma néven a város külső lakónegyedévé lett, amelynek részben falusias, részben kertvárosias jellege máig megmaradt. (A közigazgatási változásokról részletesen lásd BLAZOVICH 2007: 211.)

5. Kiskundorozsma és Szeged lakóinak viszonya, a dorozsmai identitás

A SZÖSZI-kutatás jelentős mennyiségű adattal bizonyította, hogy mennyire erős szerepet játszik a szegedi identitás a Szeged környéki nyelvjárás bizonyos jegyeinek, főként az *ő*-zésnek a megítélésében és használatában (KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 171). Éppen ezért Kiskundorozsma vonatkozásában azt is vizsgálándónak tartom, hogy mennyire erős a település(rész) lakóinak helyi identitása: milyen mértékben tartják magukat dorozsmainak, és mennyire vallják magukat szegedinek.

A szegedi nagytáj és Szeged város lakossága a kezdetektől gyanakvással figyelte a tőlük nagyon eltérő módon beszélő betelepülőket. A dorozsmai emberek gyakran jelentek meg a szegedi szólásokban és anekdotákban mint a gúnyolódás céltáblái: olyan szereplőkként tűntek fel, akik nem az eszüknek köszönhetik elismertségüket. A szegedi őslakosoknak a dorozsmaiakhoz fűződő attitűdjeit szemléletesen mutatják azok a frazeológiai egységek, amelyekben a *dorozsmai embőr* bukkan fel, és amelyekből tucatnyit közöl a SzegSz. is: *Mögmondta a szömibe, mint dorozsmai embőr a gyíknak, hogy kend se böcsületös embőr; Átesik, mint dorozsmai embőr a talicskán; Kilesi, mint dorozsmai embőr a hol-lót; Főpofozta, mint dorozsmai embőr a kismalacot* (293–294, lásd még BÁLINT 1972: 11, 1976: 165–166).

A dorozsmaiak felismerésének és megbélyegzésének legfőbb tapasztalati alapja a szegediekétől nagyon eltérő nyelvjárásuk lehetett. Az őket gúnyoló kifejezésekben, anekdotákban sokszor megjelenik illabializáló beszédük. A SzegSz. egyik adatában a szegediek imitálják a dorozsmaiak *ë*-zö beszédét: „az egyszeri dorozsmai ember így szidta volna a lovát: *ërdëg bon a képedbe, de mëgitëtted a pofāmat* (294). Szintén a SzegSz. tanúsága szerint a település tréfásnak tartott szegedi megnevezése *Dërzëzma*, az odavalósiaké pedig *dërzëzmai* (294), ami jól mutatja számunkra, hogy a betelepült lakosság nyelvének legfőltűnőbb sajátossága az *ë*-zés lehetett a szegedi *ő*-zö lakosság számára. Ez a táj-szótárban közölt változat a 21. században is él: a SZÖSZI egy idős adatközlője, B144F mondta az interjúban a szegedi és dorozsmai beszéd kapcsán: *dërzëzmai beszéd, az mögin más*.

A fõntiekkel szemben a dorozsmaiaknak a szegediekre vonatkozó véleménye is tükrözõdhet az alábbi frazémában: *Szõged város möghõna, ha Dorozsma nem vóna: ellátja szénával, szalmával, szógálló leánnyal.* A Szegeddel szembeni ellenérzéseket táplálja a hetvenes évekbeli közigazgatási reform is, melynek nyomán megszűnt az önálló Kiskundorozsma — errõl így vall C61F: *Sem pedig az, hogy ugye, a- a Dorozsma bekelebe- bekebelezésével itt Dorozsma identitása gyakorlatilag megszűnt.*

A dorozsmai identitásnak fõ jellemzõje, hogy szinte minden esetben Szegeddel szemben határozza meg õnmagát, és az õnmeghatározásban nagyon fontos szerepet játszik a nyelvi különbözõség. Ezt példázza az az eset is, amikor A62F-re, kiskundorozsmai adatközlõink egyikére éppen azért csodálkoztak rá, hogy nem beszél *õ*-vel, holott szegedi. Ő azonban kijavította õket, hogy õ tulajdonképpen kiskundorozsmai, és az nem *õ*-zõ nyelvjárás. Ugyanígy a beszéd eltérése jelenik meg C61F-nek a saját beszédét érintõ értékelésében: *én sã teljesen magyar- teljesen õõ dorozsmai nyelvtílusba beszélek má, de gyer(e)k-koromba teljes egészébe é-vel beszéltem.* Ugyanõ ezt mondja a szegedi és dorozsmai nyelvrõl: *Mer<t>hogy én dorozsmai vagyok. És se a nyelvünk, se egyéb nem egyezik a szegediekkel. Se az elképzeléseink.* B59N — aki tõsgyökeres dorozsmai adatközlõ — szintén megemlítette a szegedi és dorozsmai nyelvjárás különbözõségét. Magáról, identitásáról pedig így vallott: *Én nem vagyok én szegedi, én itt születtem, én Kiskundorozsmán tanítottam, én Kiskundorozsmán éltem, én, én persze, és én kiskundorozsmai vagyok.*

6. A szakirodalom a dorozsmaiak *õ*-zésérõl és tájzõismeretérõl

Akik a kiskundorozsmai nyelvjárásziget nyelvét korábban tanulmányozták, általában a palóc nyelvjárás jegyeit keresték a helybéliek beszédében. Meglepõ, hogy NÉGYESY úgy tapasztalta a 19. század végén, hogy csak az õregebbek és a tanyaiak beszélnek illabiális *á*-val (1886). SZABÓ vizsgálatához speciális szempontok szerint választotta ki adatközlõit, és fõlhasználta az MNyA. adatait (lásd fentebb az Adatközlõk alpontban), eredményei így a vizsgálat idejénél korábbi nyelvállapotról is vonatkoznak (1995). Érdemes azonban itt fõlidézni fõbb megállapításait az általunk vizsgált jelenségek vonatkozásában.

1. A környezõ *õ*-zõ nyelvjárás hatása csekély mértékben érezhetõ, és fõleg a fiatalabb és Szegeden dolgozó dorozsmaiak körében jelentkezik. Az általa elemzett minta *ë* ~ *õ* váltakozásával, megfelelésével kapcsolatosan beszédes adatokat közöl: „Kiskundorozsmán az illabiális *ë* elõfordulási aránya 83,75%, az *õ* hangé ezzel szemben 16,25%, Algyõ és Tiszasziget anyagában az illabiális *ë* gyakorisági aránya csak 3,65%, az *õ* megterheltsége viszont 96,35%-ot ér el.” (1995: 550).

2. A környezõ nyelvjárás hatása legerõsebben a szókincsben érhetõ tetten (i. m. 565). Itt érdemes megjegyezni azt, hogy SZABÓ (i. m.) a palóc szavak

továbbélését, fönmmaradását vizsgálta, míg a SZÖSZI a szejedi tájszavak ismeretére irányult.

7. Adatközlőink ö-zése

A SZÖSZI-interjúk vizsgálata az ö-zés vonatkozásában az alábbi eredményeket hozta a vizsgált nyolc adatközlő esetében.

adatközlő	tő első szótagja %		tő nem első szótagja %		véghangzó %		toldalék %		összes szótag %	
	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö
A62F	91,4	8,6	97,0	3,0	96,7	3,3	95,7	4,3	94,0	6,0
B59N	86,2	13,8	96,3	3,7	94,4	5,6	93,5	6,5	90,0	10,0
B60N	92,8	7,2	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	96,3	3,7
E62N	81,1	18,9	99,0	1,0	87,4	12,6	66,7	33,3	84,2	15,8
C61F	65,0	35,0	73,2	26,8	77,1	22,9	81,4	18,6	70,6	29,4
C59N	10,4	89,6	22,4	77,6	20,3	79,7	9,8	90,2	22,4	77,6
D59N	80,6	19,4	84,8	15,2	85,7	14,3	92,5	7,5	83,7	16,3
K09N	38,9	61,1	45,9	54,1	34,0	66,0	35,2	64,8	38,2	61,8

2. táblázat: A SZÖSZI hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlőinek ö-zése

adatközlők	10% alatt	11–30%	31–50%	51–70%	71–90%	90% fölött
	A62F B59N B60N	C61F D59N E62N		K09N	C59N	

3. táblázat: A hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlők ö-zésének erőssége a SZÖSZI-skála szerint

A fenti két táblázat adatai azt mutatják, hogy a vizsgálatban érintett nyolc interjúalany közül hatan a marginálisan vagy gyengén ö-ző beszélők közé tartoznak. Ha a Szeged más részeiről származó idős interjúalanyok ö-zésének mértékéhez viszonyítunk, megállapítható, hogy a dorozsmai adatközlők ö-zése erőteljesen a marginális és gyenge ö-zés felé billen, szemben a teljes korosztály adataival. A teljes, harmincfős korosztály adatait tekintve (lásd KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 139) elmondható, hogy annak 10% alatti ö-zést produkáló beszélői közül hétből hárman, a 11–30% közötti ö-zők esetében ötből hárman dorozsmaiak. A legerősebb ö-zők a dorozsmaiak között 77,6%-os és 61,85%-os arányban ejtették labiálisan az ö-zhető szótagokat. Közülük a teljes korcsoportban K09N-en kívül még hárman, C59N-en kívül (az ö adataik a táblázatban félkövér szedéssel kiemelve szerepelnek) pedig nyolcan tartoznak az ö-zésnek abba az erősségi fokozatába, melybe ők maguk, így megállapítható, hogy az

erősebb *ö*-zési fokozatoknak nem Dorozsma a bázisa a mintában. A kiskundorozsmai adatközlők beszédére tehát lényegesen kevésbé jellemző az *ö*-zés, mint a Szeged más részén élő kortársaikéra.

Az *ë*-ző kiskundorozsmai nyelvjárás tehát — e változó tekintetében — képes volt ellenállni az *ö*-ző Szeged környéki nyelvjárásnak. Ennek a feltételezésnek ellentmondani látszik, hogy a vizsgált nyolc személy között található egy olyan, aki 51–70% között (K09N), és egy másik (C59N) is, aki 71–90% közötti *ö*-zést mutatott az interjúban. Az *ö* adataik értelmezéséhez érdemes visszapillantunk az adatközlők főbb jellemzőit összefoglaló táblázat adataira. Ha nyelvi életrajzi adataikat is figyelembe vesszük, kiderül, hogy egyikük sem tősgyökeres kiskundorozsmai család szülőtte, mindketten betelepülők: K09N mindkét szülője szegedi, C59N szülei pedig Temes megyeiek. Mindkét adatközlőnk olyan családban sajátította el tehát anyanyelvét, amelyekben az *ö*-ző nyelvjárás is lehetett a szülők által beszélt nyelvváltozat. E két adatközlő viszonylag erős *ö*-zése tehát nem gyengíti azt a következtetésünket, hogy a dorozsmai nyelvjárásziget beszélőinek egyik fő nyelvhasználati sajátossága ma is az, hogy nem vagy csak kis mértékben *ö*-znek.

Érdemes azt is megvizsgálni, kik voltak a legkevésbé *ö*-ző dorozsmai adatközlők, és hogy az *ö* labializáló adataik mely szótagpozíciókhoz köthetők. A 4. táblázat azt mutatja, hogy az általuk ejtett *ö*-ző szótagok között milyen arányban szerepeltek a sztenderdben is váltakozó (pl. *seprű* ~ *söprű*, *fel* ~ *föl*) és a Szeged környéki nyelvjárásra jellemző (pl. *gyerök* ~ *gyerek*, *mög* ~ *meg*) változatok. Az 5. táblázat pedig százalékosan mutatja kettejük *ö*-zését a köznyelvben is váltakozó szótagok nélkül.

	összes <i>ö</i> -zött szótag, N=	összesből sztenderd váltakozó, N=	összesből <i>föl</i> igekötő, N=
A62F	73	42	34
B60N	21	21	20

4. táblázat: A két leggyengébben *ö*-ző dorozsmai adatközlő *ö*-zése

adatközlő	tő első szótagja %		tő nem első szótagja %		véghangzó %		toldalék %		összes szótag %	
	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö	e	ö
A62F	97,4	2,6	97	3	97,6	2,4	95,4	4,3	97,3	2,7
B60N	100	0	100	0	100	0	100	0	100	0

5. táblázat: A két leggyengébben *ö*-ző dorozsmai adatközlő *ö*-zése a sztenderdben váltakozó szótagok nélkül

A 4. táblázat pontosítja a két leginkább *ë*-ző adatközlő szórványos *ö*-zését: kiderül belőle, hogy a leginkább *e*-ző B60N-nek mind a 21 *ö*-ző adata a köz-

nyelvben is váltakozó szavakban fordul elő, és közülük 20 a *föl* igekötőben. B60N tehát egyetlen olyan *ö-ző* szótagot sem produkál, amelyben a Szeged környéki nyelvjáráshoz szorosabban köthető változat tűnne föl. De A62F esetében is elmondhatjuk, hogy az *ö-zött* szótagjainak több mint a fele a köznyelvben is váltakozó szóalakokhoz köthető, és hogy összes *ö-zésének* majdnem a fele a *fel/föl* köznyelvi váltakozás labiális megvalósulása. A legkevésbé *ö-ző* adatközlők nyelvi adatai azt mutatják számunkra, hogy az általunk *ö-ző* szótagként kezelt szótagok jelentős része az *ő* beszédükben nem a Szeged környéki nyelvjárára jellemző labializáció körébe tartozik, hanem a köznyelvben is váltakozó szótagok labiális változata. A teljes korpusz további vizsgálata igazolhatja majd azt, hogy az egyébként nem *ö-ző* szegedi beszélők a köznyelvben is váltakozó *e ~ ö-s* szótagok esetében nagyobb gyakorisággal használják a labiális változatot.

Adataink azt mutatják, hogy a dorozsmai szülőkkel rendelkező, Dorozsmán született, hatvan évnél idősebb adatközlő jellemzően nem vagy csak kis mértékben *ö-zik*, főként a sztenderdben is váltakozó szótagokban. A korosztály kiskundorozsmai adatközlőit — az eddig földolgozott anyag alapján — ez különbözteti meg leginkább a többi szegedi nyelvhasználótól. Van ugyanakkor bizonyos mértékű alkalmazkodás is a dorozsmai nyelvhasználatban: több interjúban utaltak rá adatközlőink, hogy a dorozsmai nyelv változik, *ë-zése* kopik — a fonetikai változás tehát tudatosan a közösségben. Arra is tettek többször utalást, hogy a saját nyelvhasználatuk az *ë-zés* és *ö-zés* tekintetében a standard nyelvváltozathoz közeledik. Erről így vallott C61F: *én sē teljesen magyar- teljesen öö dorozsmai nyelvtílusba beszélek má, de gyer(e)kkoromba teljes egészébe é-vel beszéltem, hát nyilván a öö iskola mög a különféle helyeken való öö az ember próbál alkalmazkodni. Éppen azé, hogy ne csúfolják ki, mint ahogy most tetszett mondani.* (C61F nyelvi életrajzából kiderül, hogy felesége született szegedi *ö-ző* beszélő volt, így az *ő* nyelvhasználatának változását a családon belüli tényezők is befolyásolhatták.) Hasonló véleményt fogalmaz meg B60N is: *itthon a öö már a gyerekek is ezt a beszédstílust vették át, és tulajdonképpen öö nagyon rég beszéltem már úgy é-vel.*

8. A dorozsmaiak tájszóismerete

A kiválasztott nyolc adatközlő tájszóismeretét is vizsgáltam. Ehhez ugyanazt a tizennégy Szeged környéki tájszót tartalmazó kérdőívet használtam fel, amelyet a SZÖSZI minden adatközlőjétől kikérdeztünk. Céloom annak bemutatása volt, hogy a Szeged környéki nyelvjárás lexikai interferenciahatása mennyire mutatható ki a dorozsmai beszélőknél. Nem vizsgáltam viszont azt, hogy a palóc nyelvjárási alaprétég szavai hogyan és milyen mértékben élnek tovább a dorozsmai idősök nyelvében. Munkahipotézisem az volt, hogy a lexikai kontak-

tushatás lényegesen erősebben érvényesül a nyelvjárászigeten, mint a fonetikai az *ö*-zés viszonylatában. Ez volt SZABÓ JÓZSEF nyelvjárási vizsgálatának következtetése is, bár ő a palóc tájszavak továbbélése felől vizsgálta a kérdéskört (1995: 565).

A következő szegedi tájszavakat tartalmazta az interjú szókincsre vonatkozó része: *ludáj* 'ovális'; 'tök', *mögénten* 'ismét', *szárma* 'töltött káposzta', *rica* 'napraforgómag', *cimet* 'fahéj', *palincs* 'mérleghinta', *garaboly* 'fonott egyfülű kézikosár', *darvadozás* 'mulatozás végi csendes beszélgetés', *elmék* 'elme-
gyek', *dúr* 'túr', *koila* 'edény, fazék, lábas', *elsőbb* 'először', *gönye* 'vézna, gyöngye', *böleskődik* 'okoskodik'. A tájszavakat magába foglaló feladatban arra kérte a terepmunkás az adatközlőt, hogy mondja el az általa kért szót jelentését, illetőleg foglalja a szót mondatba. A tájszót akkor tekintettük ismertnek, ha az adatközlő megfelelő jelentést társított hozzá. A lista szavainak kikérdezése előtt „ráhangolódásként” arra kérte interjúalanyát, hogy soroljon neki szegedi tájszavakat. (Gyakran előfordult, hogy a két szócsoport tagjai között átfedés volt.) Az alábbi táblázat a tájszóismereti teszt eredményeit foglalja össze.

adatközlő	ismert szavak N=	ismeretlen szavak N=
A62F	13	1
K09N	13	1
C61F	13	1
B60N	12	2
C59N	12	2
D59N	12	2
E62N	11	3
dorozsmaiak átlaga	12,28	1,72
a teljes korcsoport átlaga	11,42	2,58

6. táblázat: A hatvan évnél idősebb kiskundorozsmai adatközlők tájszóismerete

A táblázatból megállapítható, hogy a dorozsmai adatközlők tájszóismeretének átlaga nem gyengébb, mint a szegedi idős korosztály egészéé, éppen ellenkezőleg: a dorozsmaiak megközelítőleg egy szóval többet ismertek a listából, mint a teljes korcsoport átlaga. Ez az eredmény még a vártnál is erősebb szegedi tájszóismeretet mutat a hatvan évnél idősebb dorozsmai adatközlők körében, és arra utal, hogy a szókincs tekintetében — a kiválasztott elemek esetében legalábbis — nem valósul meg Kiskundorozsma lakóinak nyelvi elkülönülése.

9. Következtetések

A kiskundorozsmai beszélőkkel készített interjúk nyelvi és metanyelvi adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a nem *ö*-ző helyi nyelvjárásnak meghatározó szerepe van a dorozsmai identitás kifejezésében, és hogy a Szeged környéki és

kiskundorozsmai nyelvjárás legfeltűnőbb fonetikai különbségével mind a dorozsmai, mind a szegedi beszélők tisztában vannak. Így kijelenthető, hogy a Szeged környéki nyelvjárásban egyébként *ö*-zhető szótagokban az *ö*-zés hiánya és a helyette megjelenő, a kiskundorozsmai nyelvjárásra eredetileg jellemző *ë*-zés a dorozsmai beszélők körében identitásjelölő markerként funkcionál. Ennek oka lehet, hogy ezen a ponton van a legélesebb fonetikai kontraszt a nyelvjárás-sziget és az azt magába olvasztó város eredeti nyelvjárása között: a szegediek *ö*-zése és a dorozsmaiak *ë*-zése a két nyelvjárás meghatározó különbsége. A mindenkori szegedi nyelvjárású beszélők számára egy ismeretlen beszélő, aki nem *ö*-zik, nem lehet közülük való: csak a saját csoportjukon kívül tudják elhelyezni. Az *ö* ~ *ë* kontraszt jelentőségét az idők folyamán az is növelhette, hogy a szegediek számára (is) igen feltűnő palóc nyelvjárású alaprétegbeli jegy, az illabiális *ä* marginalizálódott a dorozsmaiak nyelvében.

A szókincs vizsgálatának az a tapasztalata, hogy a dorozsmai nyelvjárás-sziget beszélői saját szókincsük részévé tették a vizsgált Szeged környéki nyelvjárásra jellemző tájszavakat. Ezt indokolhatja a lexikai kölcsönzés folyamatának univerzálisan gyorsabb és akadálymentesebb volta mellett az is, hogy a dorozsmai nyelvjárás eredeti szókészlete nem tudott olyan erős identitásjelölő funkciót betölteni, mint legjellemzőbb fonetikai jegyei.

Általánosabb tanulsága az elemzésnek, hogy a SZÖSZI-kutatás keretében készített interjúk korpusza — a benne található nyelvi adatok mennyiségének és minőségének köszönhetően — biztos alapját képezheti olyan típusú nyelvjárás-közi vizsgálatoknak, melyek a sziget helyzetbe került nyelvjárás állandóságát, illetve változását vagy az egymással éles fonetikai kontrasztban lévő szomszédos nyelvjárások közötti kiegyenlítődési folyamatokat vizsgálják. A SZÖSZI korpuszának ilyen típusú elemzésekben való fölhasználása segíthet árnyalni és a 21. századi állapotokat pontosabban tükrözővé tenni azt a képet, amely a korábbi nyelvallapotokra épülő leírások nyomán tárul elénk a kiskundorozsmai nyelvjárás-szigetről a szakirodalomban.

Irodalom

- BÁLINT SÁNDOR 1972. *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- BÁLINT SÁNDOR 1976. *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. Első rész*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1974–1975/2 [1976].
- BENKŐ LORÁND 1967. Nyelvjárás-kutatás és településtörténet. *Magyar Nyelvőr* 91: 455–464.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ 2007. *Szeged rövid története*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.

- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- NÉGYESY LÁSZLÓ 1886. A szegedi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 15: 391–401, 442–450, 487–496, 539–549.
- SZABÓ JÓZSEF 1995. A dorozsmai nyelvjárás. In: KÖVÉR LAJOS–TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ szerk., *Kiskundorozsma. Tanulmányok*. Szeged, Somogyi Könyvtár.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- SZTRIHA KÁLMÁN 1937. *Kiskundorozsma község története*. Kiskundorozsma.

A Dialect Island Merged into a City: Szeged-Kiskundorozsma

The presented analysis proves that the corpus of interviews created within the framework of the SzSI project (due to the quality and quantity of linguistic data featured in it) may serve as a solid foundation for inter-dialectal studies that are aimed at the better understanding of the permanence/changes of dialect islands or the balancing processes between neighboring dialects in sharp phonetic contrast with one another.

Based on the linguistic and meta-linguistic data of interviews conducted with speakers in Kiskundorozsma we may conclude that the local dialect not using the *ö* sound has a central role in the expression of the local identity. It was also revealed by the study of their vocabulary that speakers of the Dorozsma dialect island have incorporated the dialectal words characteristic of the Szeged region into their own vocabulary.

Keywords: use of *ö*, use of *ë*, dialect island, dialect around Szeged, Szeged, Kiskundorozsma

Módszertani problémák a szigethelyzetű települések földrajzi köznévi adatainak vizsgálatában*

BÁBA BARBARA

1. A földrajzi köznevek területi terjedését meghatározó tényezők közül a korábbi írásaimban az adott szómező elemeinek egymásra hatását, azok jelentését, valamint a földrajzi környezet befolyásoló szerepét vettem közelebről szemügyre (vö. BÁBA 2009, 2010, 2016, 2017). A lexikális természetű nyelvi jelenségekre (ahogyan az egyes hangtani, morfológiai ügyekre vagy akár a helynévminták területi megoszlására is) mindemellett természetesen a magyarság nyelvi-etnikai viszonyainak alakulása és ezzel összefüggésben a nyelvjárásszigetek létrejötte ugyancsak hatást gyakorolhat (vö. BENKŐ 1996, TÓTH 2010: 135, DITRÓI 2017: 79–106, JUHÁSZ 2017). A magyar nyelvterületen a honfoglalástól kezdődően, tehát már az Árpádok idejében is keletkeztek nyelvjárásszigetek,¹ a korai ómagyar korra vonatkozóan azonban természetszerűleg igen nehéz a nyelvjárásszigetek vagy akár a nyelv-szigetek helyzetéről bármilyen következtetést érdemben megfogalmazni (vö. BENKŐ 1957: 31–32, 1961: 403, 1987/1998: 225).

2. Nyilvánvaló, hogy a jelenkori forrásanyagok számos előnyüknél fogva jóval megbízhatóbb következtetéseket engednek meg az ilyen jellegű kérdések vizsgálatára, s az is kétségtelenül megnyugtató háttérrel biztosít a napjainkban is nyelvjárásszigetként számon tartható helyi nyelvjárások nyelvi jelenségeinek tanulmányozásához, hogy a korábbi történettudományi és nyelvtörténeti-nyelv-földrajzi kutatások a nyelvjárásszigetek és a kibocsátó nyelvjárások közötti kapcsolatot számos esetben tisztázták (a nyelvjárásszigetek kutatástörténetét illetően lásd SZABÓ 1990: 16–25, JUHÁSZ 2016).

A nyelvjárásszigetek iránti élénk érdeklődés ellenére az első ilyen átfogó dialektológiai munka csak a 90-es években látott napvilágot, amikor is a magyarországi és határon túli (szerbiai) nyelvjárásszigetek nyelvi jelenségeinek rendszer-

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ Elsősorban bizonyára a törzsek egyes csoportjainak az ország különböző részeibe való kirajzásával (BENKŐ 1957: 31–32).

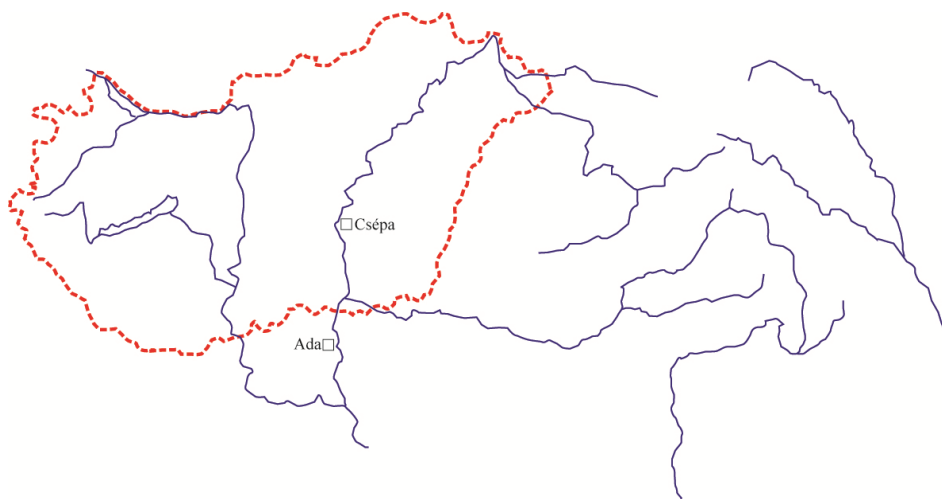
szerű feldolgozását SZABÓ JÓZSEF elvégezte; s munkájában a korábbi kutatások eredményeinek megerősítésén túl arra is vállalkozott, hogy gyakorisági mutatók elemzésével feltárja, mely sajátosságok őrződtek meg az eredeti, kibocsátó nyelvjárástípusok jellegzetességeiből, s miként hatottak a környező települések nyelvjárási jegyei az egyes nyelvjárásziget helyzetű települések nyelvjárására (lásd ehhez SZABÓ 1990). A jelenlegi vizsgálódás szempontjából fontos megemlítenünk, hogy a kvantitatív nyelvföldrajzi kutatások körébe tartozó dialektometria eszközeinek felhasználásával legutóbb VARGHA FRUZSINA SÁRA igazolt bizonyos egyezéseket moldvai szigethelyzetben lévő települések nyelvjárása és mezőségi, illetve székely helyi nyelvjárások között (2016: 151–162).

A földrajzi köznevek területi terjedésére vonatkozóan a migráció mint tényező módszeres kimutatása a korábbiakban nem történt meg, de az egyes összehasonlító elemzésekben a földrajzi köznevek nem meglepő módon olykor felbukkantak a szókészletteni és esetlegesen a hangtani megfelelések igazolását adó példák között (lásd pl. *szérű*, SZABÓ 1990). Ez egyrészt azzal a körülménnyel van összefüggésben, hogy a nyelvatlaszok (lásd főként az RMNyA. címszóit, pl. *rét, mező, örvény*) és a tájszótárak, amelyek az ilyen jellegű egyezések kimutatására lehetőséget biztosítanak, nagy számban tartalmaznak földrajzi köznévi címszókat; másrészt pedig azzal, hogy a nyelvföldrajzi vizsgálatok másik alapvető forrását a földrajzi köznévi adatokat is magukban foglaló helynévgyűjtemények jelentik.

Ez utóbbi források ráadásul nem csupán általában véve a nyelvföldrajzi, hanem a névföldrajzi kutatások alapanyagául is szolgálnak, ezért kutatóink a földrajzi köznévi adatokat a helynévmodellek területi különbségeit felmutató vizsgálatokhoz is felhasználják. DITRÓI ESZTER például Tolna megyei települések kapcsán a bukovinai székelyek második világháború utáni áttelepítésének eredményeképpen kialakuló bukovinai székely és tolnai nyelvi kapcsolatot (egyéb nyelvi hasonlóságok kimutatása mellett) egy földrajzi köznév meglétével is igazolja: az *eszténa* ugyanis, amely elsősorban az erdélyi területek tájszavaként ismert, a tolnai székely elnevezések között is megtalálható; Bonyhádon pedig, ahol a szerző korábban a legerősebb székely hatást mutatta ki, a magyar nevek névrészeként is megjelenik az *eszténa* lexikális elem (pl. *Régi-eszténa, Juheszténa*) (2017: 87, vö. még BENKŐ 1957: 31–32).

3. Nem lehet kétséges tehát, hogy a földrajzi köznevek (mint bármely más nyelvi elem) terjedésének vizsgálatában a településtörténeti kérdések is figyelmet érdemelnek, az erre vonatkozó vizsgálat előtt azonban (mint látni fogjuk) számos módszertani akadály áll. Írásomban két, a korábbi történeti és nyelvföldrajzi kutatások által palócos-jászos nyelvjárászigetnek minősített Tisza menti település, Csépa és Ada (lásd az 1. ábrát) földrajziköznév-anyagát fogom valla-tóra annak érdekében, hogy ezek a módszertani akadályok a felszínre kerülje-

nek, s választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a lexikális jelenségek alkalmasak-e a nyelvjárásközi összevető vizsgálatokra (vö. VARGHA 2016), és ha igen, milyen megszorítások mellett vonhatunk le következtetéseket ezekből az adatokból. Úgy vélem ugyanakkor, hogy egy efféle kutatás általában véve is adalékul szolgálhat azzal kapcsolatosan, hogy az e közben elvégzett nyelvföldrajzi vizsgálatok milyen módszertani követelményeket kívánnak meg, illetve milyen módszertani buktatókat rejtenek magukban.

1. ábra: A vizsgálatra kijelölt nyelvjárásziget helyzetű települések

A viszonyítási alapul szolgáló kutatópontok megválasztását egyrészt a meglévő adatok száma indokolja, az tehát, hogy a nyelvjárás- vagy nyelvsziget helyzetű települések közül ezeknek a településeknek az esetében áll rendelkezésünkre olyan mennyiségű földrajzi köznévi adat, amely komolyabb következtetés levonására lehet alkalmas. A szósűrűség szempontjából pedig az is fontos körülmény volt a kiemelt kutatópontok megválasztásakor, hogy az adott települések környezetében nemcsak tájszótárak, de helynévgyűjtési kötetek is rendelkezésre álltak.

Választásomat másrészt az a körülmény magyarázza, hogy szándékoltan két eltérő migráció történeti hátterű település helyzetét láttam célszerűnek vizsgálni. Míg SZABÓ JÓZSEF nyelvföldrajzi kutatásai alapján tudjuk, hogy a Csépat alapítók a 18. században főként Szolnok megye északi és Heves megye déli részéről települtek át (1990: 174; vö. még BOTKA 1977: 71, BALOGH 2001: 319); a határon túli Ada ebből a szempontból különösen értékes adalékokkal szolgálhat, mivel egyszerre minősül nyelvjárás- és nyelvszigetnek² is. A települést környező magyar lakosság ugyanis a törökdúlás során elpusztult, és helyére délszlávok

² A nyelvsziget és a nyelvjárásziget fogalmához lásd BENKŐ 1967b: 457, IMRE 1971: 366, BALOGH 2001: 316.

áramlottak be; ugyanakkor a lakatlanná vált területekre a szervezett telepítések révén a 18. században a népfölösleggel bíró részekről (például a Jászságból) magyar lakosság is érkezett (BACSÓ 1906, BENKŐ 1957: 86, KÁLMÁN 1966: 23, SZABÓ 1990: 250–251, BALOGH 2001: 316–317).

Az elemzés során a nyelvjárásziget helyzetű települések földrajziköznévanyagát a Magyar földrajzi köznevek tárának (FKnT.) más kutatópontjain adathozható földrajzi köznévi adataival vettem össze. A Magyar földrajzi köznevek tárának adatállományából a hasonlósági elemzéshez Csépa esetében 3260 adat, Ada esetében pedig 3257 adat állt a rendelkezésemre. Ez azt jelenti tehát például Csépa kapcsán, hogy 3260 olyan földrajzi köznévi adatot találtam, amely Csépa földrajzi közneveivel hasonlóságot mutat.

A vizsgálat során aztán ezt az adatállományt megsűrve csak az adott nyelvjárászigeten használatos valódi tájszavakat használtam fel, s azokat a FKnT. más kutatópontjain adathozható azonos jelentésű tájszavaival hasonlítottam össze,³ vagyis lexikális egyezésnek csakis azokat a hasonlóságokat minősítettem, amelyek jelentésbeli megfelelést is mutatnak. A LEVENSHTEIN algoritmus használatán alapuló dialektometriai módszer ezzel szemben a jelentéstől függetlenül vizsgálódik, tulajdonképpen „két, fonetikus lejegyzett és betűlancnak felfogott adat egymáshoz képest meghatározott távolságát méri (azaz a különbözőség mértékét fejezi ki számszerűsített formában)” (VARGHA 2016: 152). Az eljárás az apró fonetikai különbségekre érzékeny elemzés mellett az ezeket figyelmen kívül hagyó, lényegében a lexikális eltérésekre és azonosságokra koncentrááló összehasonlító elemzés során is a lexémák jelentésétől független hasonlóságot keresi. Jelen kutatás tehát azt a kérdést is előtérbe helyezi, hogy a lexikai egyezések és különbözőségek feltárásakor a vizsgált elemek jelentésének mellőzése, illetve figyelembevétele befolyásolhatja-e a vizsgálat eredményét.

Mivel a nyelvjárászigetek kimutatása és a kibocsátó nyelvjárás meghatározása során az egyes nyelvi jelenségek önmagukban nem, csakis egymás mellé állítva, egymást támogatva szolgálhatnak bizonyító érvként, természetes, hogy a szókészletteni egyezések a nyelvjárászigetek vizsgálatában a korábbiakban a hangtani, illetőleg a morfológiai jelenségekkel együttesen elemezve jelentek meg (BENKŐ 1967a: 40, 1967b: 461). Minthogy azonban az általam felhasznált Magyar földrajzi köznevek tára morfológiai jegyek összehasonlítását természetesen nem teszi lehetővé, s a szótár (a feldolgozott források jellegéből fakadóan) a hangtani egybevetések módszeres elemzésére sem ad lehetőséget, csupán az adott nyelvjárásziget lexikai jelenségeinek vizsgálata a célom, azoknak a kibocsátó nyelvjárás reliktaiként vagy a környező nyelvjárások esetleges hatásként való értékelése.

³ A nyelvterület különböző pontjain mutatkozó egyezések lehetséges magyarázataihoz lásd BENKŐ 1967a.

Vizsgálatom nem irányul a kibocsátó nyelvjáróterület lokalizálására, mint-hogy a szókészletteni megfeleléseknek önmagukban csak korlátozott értelemben van ilyen szempontból bizonyító erejük (vö. VARGHA 2016: 160), az általam felhasznált forrásban fellelhető hangtani természetű egyezéseket pedig más jelle-gű akadályok miatt nem állíthatjuk a szókészletteniak mellé támogató érvként.

3.1. A hangtani jellegű komparatív elemzést például nyilvánvalóan ellehetet-leníti a szótárnak az a sajátossága, hogy a benne felhasznált források különbö-ző céllal készültek. A földrajziköznév-tár alapját jelentő Új magyar tájszótár (ÚMTsz.) már eleve heterogén a forrásait illetően, hiszen az 1960 előtti időszak nyomtatott, kéziratos, nyelvjárési és néprajzi természetű forrásaiban szétszórtan heverő tájszóanyagát adja közre. Az Új magyar tájszótár adatfeltárását követő időből pedig a földrajziköznév-tár több mint hetven további munkát (többségük-ben helynévtárakat, szójegyzékeket, kisebb számban tájszótárakból, tanulmá-nyokból kiemelt anyagot) dolgoz fel, s ezek ugyancsak meglehetősen vegyes képet mutatnak például abból a szempontból, hogy a közétevéők milyen szintű fonetikai lejegyzésre törekedtek. A földrajzi közneveket nagy számban tartalmazó helynévtárak már önmagukban sem egységesek a lejegyzési minimum meghatá-rozásában, gyakran következtelenül vagy csak az egyszerűsített fonetikai lejegy-zést alkalmazva járnak el (de lásd például HOFFMANN 2013, TÖRÖK 2011).⁴

A hangtani egyezések és különbözőségek objektív módon történő vizsgálatá-ra kiválóan alkalmas hangstatisztikai térképek kiindulópontját jelentő adatok is (optimális esetben) azonos módszertani alapon gyűjtött korpusz elemei; a VAR-GHA FRUZZSINA SÁRA által készített ilyen jellegű térképek alapjául szolgáló ro-mániai magyar nyelvjárési atlasz egyedüli gyűjtője például MURÁDIN LÁSZLÓ volt, de ahogyan arról az említett szerző egy másik vizsgálata kapcsán beszám-ol, a MNyA. és az RMNyA. integrált adatainak felhasználása már számos nehézséget rejt magában (VARGHA 2016: 153; az egyes adattárak különböző lejegyzési gyakorlatából származó problémákról lásd még VARGHA 2015).

3.2. Az, hogy ezen a téren — ahogyan a dialektológiai jellegű munkákban általában is — a szókészlet vizsgálatát a hangtani jellegű elemzések háttérbe szorították a korábbiakban (vö. VARGHA 2015, 2016: 160; de lásd például BENKŐ 1967a, FAZEKAS 1977, ZELLIGER 1988, H. TÓTH 2010: 55), nemcsak módszertani körülményekkel (a MNyA. szóföldrajzi kutatópontjainak kisebb számával) áll összefüggésben, hanem részben a szókincs nagyfokú változé-konyságával, és talán a területi tagoltság nyelvi részrendszerenként mutatkozó eltérő mértékével is magyarázható. Egyes feltevések szerint ugyanis a magyar

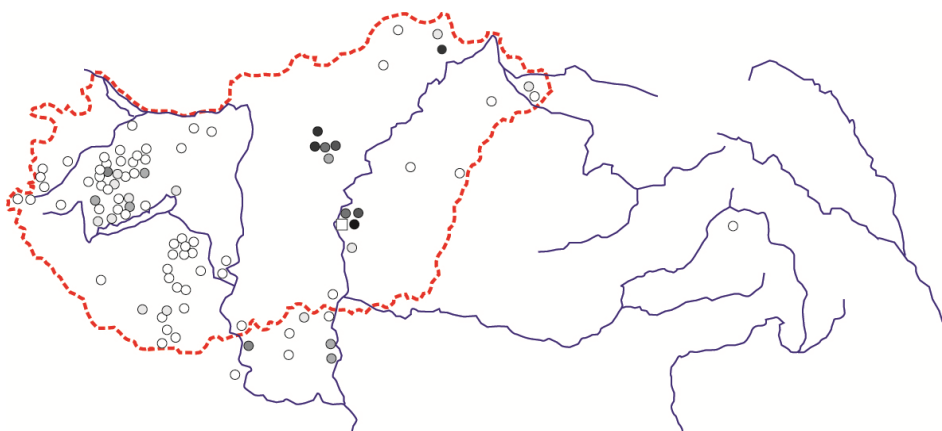
⁴ HOFFMANN ISTVÁN szerint a magasabb elvárásokat az ilyen kötetek későbbi felhasználása nem is igazolja, mivel a helynévtárak alapján dialektológiai jellegű jelenségmonográfiák azokról a területekről sem készültek, ahol ennek a feltételei adottak voltak (2003: 47).

nyelvjárások területi tagoltsága jóval erősebb a hangállomány, mint a szókészlet terén (BENKŐ 1957: 11), ami nyilvánvalóan általában véve is hozzájárulhat a hangtani jellegű dialektológiai kutatások népszerűségéhez.⁵

A nyelvjárásszigetek vizsgálatában ugyanakkor ennek a különbségnek egy másik vetülete is van: a nyelvi egyezések értékelésekor ugyanis a nagy hatóerejű (vagyis a kisebb tagoltságot mutató) jelenségeknek általában kevésbé lehet bizonyító erejük a településtörténeti kérdések tisztázásában, mint az elszigeteltebb, kisebb kiterjedésű jelenségeknek. Ez természetesen nem vonja maga után azt a következtetést, hogy a hangtani jelenségek minden esetben nagy területi tagoltságot mutatnának, hiszen számos olyan hangtani jelenséget említhetünk (pl. az *i*-zés, az *á*-zás vagy a diftongizáció ilyenek), amelyek széles elterjedtségüknel fogva az egyezések feltárásakor többnyire kisebb súllyal eshetnek csak latba (BENKŐ 1967a: 39–40).

4. A módszertani akadályok mérlegelése után lássuk, milyen egyezéseket és különbözőségeket tárnak elénk a kiválasztott kutatópontok földrajzi köznévi adatai! A két település földrajzi köznévi hasonlósági térképlapjai látszólag hasonló helyzetről tanúskodnak, az adatok tüzetesebb elemzése azonban könnyen elbizonytalaníthatja az ezekből lesűrhető tanulságokat.

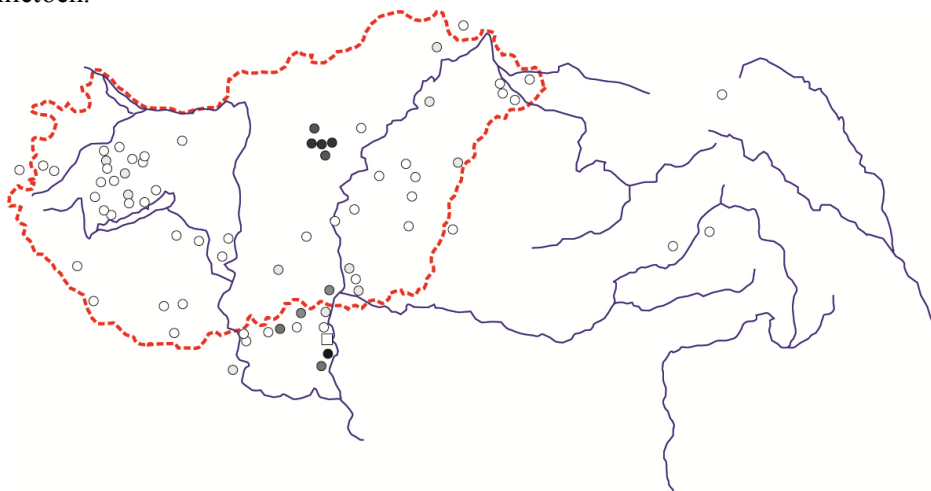
A közel 100 kutatóponttal egyezést mutató Csépa földrajzi köznévi hasonlósági térképén jól láthatóan két sűrűsödési pont jelentkezik: legfőképp a Csépat környező településeken és a jászági kutatópontokon fedezhetünk fel Csépa adataival rokonságot mutató elemeket (lásd a 2. ábrát, ahol a hasonlóság 1-től 10-ig terjedő mértékét a településeket jelölő eltérő színek érzékeltetik).

2. ábra: Csépa földrajzi köznévi hasonlósági térképe a FKnT. adatai alapján

⁵ Hozzá kell tennünk azonban, hogy a magyar nyelvjárások kis elemszámú, zárt rendszert képező fonémaállományával szemben a szókincs könnyen bővíthető laza rendszert alkot, ezáltal pedig változatosabb területi tagoltságot mutathat.

Az egyes települések földrajziköznév-anyagának összetételére vonatkozóan nem tartottam célszerűnek a kibocsátó és a környező nyelvjárásból származtatható elemek százalékos megoszlását vizsgálni (vö. SZABÓ 1990), mivel ezen a téren az adatok meglehetősen elmosódott képet tárnak elénk. Csépa valódi tájszóként élő földrajzi közneveit vizsgálva például azt látjuk, hogy azok egy része a jászsági és a környékbeli településeken egyaránt adatolható (például *lődomb*), de az sem ritka, hogy egy-egy földrajzi köznévi elem egyszerre jelentkezik a jászsági, illetve a vajdasági kutatópontokon (például *határdülő*), megint más esetben például a környékbeli, a vajdasági és a jászsági települések nyelvjárásában bukkan fel ugyanaz a földrajzi köznév (például *hármashatár*). Arra vonatkozólag tehát, hogy Csépa földrajzi közneveinek hány százaléka származik a kibocsátó települések, illetve a környékbeli települések nyelvjárásából, csak hozzávetőleges becsléseink lehetnek, s ezek alapján nem vonhatunk le számszerű következtetéseket a kibocsátó és a környező nyelvjárás hatásának mértékét illetően.

3. ábra: Ada földrajzi köznévi hasonlósági térképe a FKNT. adatai alapján

Ada valódi tájszóként adatolható földrajzi köznevei összesen szintén mintegy 100 kutatóponton jeleznek hasonlóságot (lásd a 3. ábrát, ahol a hasonlóság 1-től 7-ig terjedő mértékét a településeket jelölő eltérő színek érzékeltetik). A legnagyobb mértékű egyezést a közeli Becse település földrajzi közneveivel való összevetésben tapasztaljuk: a két település földrajziköznév-anyagában egyrészt megtalálhatók olyan valódi tájszók, amelyek a vajdasági települések szerb eredetű tájszavai (például *bara*), illetve olyanok, amelyek egyúttal a jászsági kutatópontokon is jelentkeznek (például *vakdülő*). Az ugyancsak hasonlóságot mutató Bácsstopolya, Temerin és Szabadka Adával egybeeső adatai között szintén előfordulnak szerb hatásra utaló valódi tájszavak (például *bosztán*,

gránic), ugyanakkor a jászsági kutatópontokkal egyezést mutató lexémák is feltűnnek a korpuszban (*hármashatár*). Mindebből arra következtethetünk, hogy a többi kutatóponthoz viszonyított relatíve nagy fokú hasonlóság ezek alapján az adatok alapján a földrajzi közelségen kívül egyrészt a települések nyelvsziget helyzetével (a szerb nyelv hasonló mértékű és jellegű hatásával) hozható összefüggésbe, másfelől pedig valószínűleg azzal a körülménnyel is kapcsolatot mutat, hogy palóc telepések egész Bácska területére (tehát nemcsak Adára) áramlottak már a 18. században (PAPP 1997: 315).

5. A valódi tájszóként élő földrajzi közneveket alaposabban szemügyre véve az is szembevetünk azonban, hogy azok egyike-másika a földrajzi köznévi kategória perifériáján elhelyezkedő elem, egy részük kapcsán nem egyértelmű például, hogy összetett földrajzi köznévről vagy kétrészes helynévről van-e szó (például *tehenjárás*, *hármashatár*, *vakdülő*, *határdülő*, *lődomb*). Ennélfogva tehát az eredmények a nyelvföldrajzilag összekapcsolható területek névadásában megfigyelhető hasonlóságokat is mutathatják, és az sem kizárt, hogy pusztán az adatgyűjtőknek a földrajzi köznévi kategória értelmezésében megmutatkozó eltérő szemléletét érzékeljük nyelvföldrajzi különbségként. Érdemesnek tűnik például ebben az összefüggésben azt is figyelembe venni, hogy mely területekről állnak rendelkezésünkre helynévtárakból való, s mely területekről tájszótárakból származó földrajzi köznevek.

6. A földrajzi köznevek területi különbségeit vizsgálva mindemellett arra a körülményre is tekintettel kell lennünk, hogy az adatolás eltérő mértékéből fakadóan bármilyen azonosság vagy különbözőség gyakorisági mutatói torz eredményeket közvetíthetnek, ráadásul az ilyen elemek előfordulását a földrajzi környezet eltérő jellege is nagy mértékben befolyásolhatja (lásd KIVINIEMI 1990: 72–73, 80, BAŃCZEROWSKI 1996: 67–68, 2000: 36, SZILÁGYI N. 1997: 39, 2000: 80, NEMES 2005: 41, 65, 68, RESZEGI 2008: 242, BÁBA 2016: 88, 92, 93).

A földrajzi köznévi elemek terjedését meghatározó településtörténeti viszonyok vizsgálata tehát számos bizonytalansági tényezőt hordoz magában. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a jelenlegi kísérlet néhány óvatos következtetés megfogalmazására mégis lehetőséget biztosít, melyek közül kétségtelenül az a legalapvetőbb, hogy a nyelvjárászigetek elemzéséhez (és általában is a nyelvföldrajzi kutatásokhoz) az azonos módszertani elvek alapján készült forrásanyagok biztosítanak leginkább megfelelő kiindulópontot (vö. VARGHA 2016).

Bár az nem vitatható, hogy „a nyelvjárásközi összevető vizsgálatokban a hangtannak kitüntetett szerepe van” (VARGHA 2016: 160), mégis feltételezhetjük, hogy egy a lexémák jelentésére is érzékeny, a valódi tájszavakra koncentráló összevető vizsgálat eredményeképpen nem feltétlenül az adott településhez térben közelebb eső kutatópontokkal mutathatunk ki nagyobb fokú hasonlóságot. Ada és Csépa esete ugyanis azt mutatta, hogy a környező tele-

pülések és a kibocsátó nyelvjárás hatását egyaránt érzékelhetjük a szókincs összetételében. Ám egy ilyen szűk körű lexikai hasonlósági vizsgálatból csak nagy körültekintéssel vonhatunk le következtetéseket.

Az is kétségtelen ugyanakkor, hogy a vizsgálatba bevont két kutatópont eltérő településtörténeti helyzete az eredmények differenciált megközelítését kívánja meg. Míg ugyanis Csépa nyelvjárásában bizonyos földrajzi köznévi elemeket a környező települések nyelvjárásából kölcsönzött jövevénynek tekinthetünk, a szomszédos településekkel megmutatkozó nyelvi hasonlóság kapcsán Ada esetében egyfajta nyelvföldrajzi illúzióval is számolhatunk. Ada és a közeli települések közötti hasonlóságot ugyanis nem feltétlenül a szomszédos települések és Ada egymásra gyakorolt hatásával kell összefüggésbe hoznunk, hanem akár a kibocsátó nyelvjárás és a szerb nyelv hasonló befolyásaként is értelmezhetjük azt (vö. BALOGH 2001: 318).

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2009. Néhány lehetőség és módszer a földrajzi köznevek jelentésföldrajzi vizsgálatában. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*: 73–83.
- BÁBA BARBARA 2010. Földrajzi köznévi fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága a romániai magyar nyelvjárásokban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*: 235–44.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÁBA BARBARA 2017. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek kronológiai és szóföldrajzi rétegződése. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*: 91–101.
- BACSÓ GYULA 1906. *Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátságokra*. Nyelvészeti Füzetek 37. Budapest.
- BALOGH LAJOS 2001. A nyelvjárászigetek. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 316–324.
- BÁNCZEROWSKI JANUSZ 1996. A valóság nyelvi kategorizálásáról. *Magyar Nyelvőr 120*: 64–70.
- BÁNCZEROWSKI JANUSZ 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv 96*: 35–44.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1961. Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban. *Magyar Nyelv 57*: 401–413.
- BENKŐ LORÁND 1967a. A nyelvföldrajz történeti tanulságai. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 24*: 29–48.
- BENKŐ LORÁND 1967b. Nyelvjáráskutatás és településtörténet. *Magyar Nyelvőr 91*: 455–464.
- BENKŐ LORÁND 1987/1998. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- BENKŐ LORÁND 1996. Az Árpád-kori magyarság nyelvöldrajzi helyzete. *Magyar Nyelv* 92: 399–403.
- BOTKA JÁNOS 1977. *Egy tiszazugi falu, Csépa története termelőszövetkezeti községgé alakulásáig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár kiadványai 3. Szolnok.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FAZEKAS TIBORC 1977. A szóföldrajz alkalmazhatósága egy népcsoport eredetének meghatározásában. *Magyar Nyelv* 73: 76–87.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafé helynevei*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 30. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2016. A magyar történeti dialektológia korszakai. *Magyar Nyelv* 112: 17–31.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2017. Egy új magyar nyelvjárástörténeti kézikönyv terve. In: BENŐ ATTILA–GÚTI ERIKA–JUHÁSZ DEZSŐ–SZOTÁK SZILVIA–TERBE ERIKA–TRÓCSÁNYI ANDRÁS szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai*. Megjelenés alatt.
- KÁLMÁN BÉLA 1966. *Nyelvjárásaink*. 6. kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KIVINIEMI, EERO 1990. *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- NEMES MAGDOLNA 2005. *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata*. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- PAPP ÁRPÁD 1997. A Délvidék magyar újratelepítése 1699 és 1945 között. *Létünk* 27: 308–331.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt., JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995–2010.
- RESZEGI KATALIN 2008. A hegynév terminus definiálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 240–246.
- SZABÓ JÓZSEF 1990. *Magyarországi és jugoszláviai nyelvjárászigetek*. Dél-alföldi Évszázadok 3. Békéscsaba–Szeged–Kecskemét, Csongrád Megyei Levéltár.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1997. *Hogyan teremtünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.

- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2000. *Világunk, a nyelv*. Budapest, Osiris Kiadó.
- H. TÓTH TIBOR 2010. Kiskunhalas nyelvjárásának rétegei. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2010. A patrocíniumi településnevek nyelvföldrajzi tanulságai. In: P. LAKATOS ILONA–SEBESTYÉN ZSOLT szerk., *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó. 133–140.
- TÖRÖK TAMÁS 2011. *Ipoly mente helynevei 1. Alsó-Ipoly mente*. Somorja, Fórum Ki-sebbségkutató Intézet.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VARGHA FRUzsINA SÁRA 2015. Atlaszintegrálás és kvantitatív adatelemzés. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCsis ZSUzsANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK. 242–249.
- VARGHA FRUzsINA SÁRA 2016. A romániai magyar nyelvjárások atlasza informatizált térképlapjainak kvantitatív nyelvföldrajzi vizsgálata. *Magyar Nyelv 112*: 152–163.
- ZELLIGER ERzsÉBET 1988. Településtörténeti kérdések a szóföldrajz tükrében. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Methodological Problems When Studying the Geographical Common Nouns of Settlements in an Island Position

Of the factors influencing the spreading of geographical common nouns, so far I have studied the interactions between the elements of the given semantic field, their meanings, and the effect of the geographical environment. Of course, besides these the development of the linguistic-ethnic relations of Hungarians and the emergence of dialect islands related to these may also influence linguistic phenomena of a lexical nature; a study in this regard is, however, hindered by several methodological obstacles. In my paper I examine the geographical common noun corpus of two settlements by the river Tisza (Csépa and Ada) that have been classified as Palóc-Jász dialectal islands by studies in linguistic geography with the aim of revealing these methodological challenges.

Keywords: geographical common noun, regional spreading, dialect island, migration

A kispábonyi magyarság helynévismerete*

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

1. Bevezetés

Írásomban a romániai Kispábony¹ magyar lakosságának helynévismeretét vizsgálom. Mivel jómagam is egyetértek azzal a megállapítással, amely szerint a név elsősorban „nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények között lesz név” (TOLCSVAI NAGY 1997: 603), a témát nem csupán a nyelv szemszögéből, de a beszélőközösség perspektívájából is igyekszem megvilágítani. A megállapításaim egyik része tehát a nyelvtudomány és a névtan, a másik része pedig a szociológia, a társadalomvizsgálat körére irányul.

2. Kispábony

Kispábony (rom. Băbești) település Szatmár megyében, Románia északnyugati részén. Az ukrainai és a magyarországi határ szomszédságában, Halmi (rom. Halmeu), Dabolc (rom. Daboluț), Turc (rom. Turț) és Túrterebes (rom. Turulung) települések között helyezkedik el. A Partium és a valamikori Ugocsa vármegye része, mely közigazgatásilag Halmi községhez tartozik. Összterülete 1240 hektár (SzMH. 345), a belterülete pedig mindössze egyetlen utcából áll. Településszerkezetiileg eredetileg egy orsós utcájú falu, egy ún. Angerdorf (MNL.: *orsós utcájú falu*, PIRISI–TRÓCSÁNYI), amelynek szalagtelkei egy térszerűen kiszélesedő, majd fokozatosan elkeskenyedő utcát fognak közre. A régi falu mára új részekkel bővült, a település eredeti szerkezete azonban a mai napig jól kivehető.

A lakosság száma a 2011-es népszámlálási adatok szerint 417 fő (ISPMN 2011). Ezen belül két nagy, magyar anyanyelvű etnikai-felekezeti közösséget találunk, egy magyar reformátust és egy cigány² római katolikust. Ezeket azonban nem pusztán etnikai és felekezeti alapon határozhatjuk meg, területi közösségek

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A továbbiakban Kispábony vagy — ahogyan a helyiek említik — Bábony.

² A tanulmányban tudatosan kerülöm a *roma* kifejezést, a kispábonyi lakosság ugyanis — mind a cigány közösség tagjai, mind a magyar közösségé — az érintett népcsoport megnevezésére ezt a lexémát soha nem használja.

is, mivel a két csoport térben elkülönül egymástól: a magyarok a már említett, régi orsó formájú utcán, a cigányok pedig az utca folytatásában, a falu újabban beépített részén élnek. A két csoport nagyjából ugyanannyi tagot számlál, megközelítőleg 200-200 fő tartozik hozzájuk. Román család a településen mindössze egy található. Jelen tanulmány a kisbábonyi magyarok helynévismeretével foglalkozik, a cigány és a román közösségről ennek megfelelően a továbbiakban nem ejtek több szót.

Az egész magyar közösség földművelésből tartja fenn magát, főképpen eperés káposztatermelésből élnek. Kisbábonyban és a környező településeken ez az életforma nagy múltra tekint vissza: földműveléssel, mezőgazdasággal mindig is foglalkoztak itt. Ebből kiindulva talán nem meglepő, hogy jelenleg a határban minden magyar családnak vannak saját földjei. Ez azonban nem mindig volt így. A falu idős lakossága még élénken emlékszik azokra az eseményekre, amelyeknek következtében a szántóföldek az állami gazdaság (az ún. Gosztát) és a kollektív gazdaság (az ún. Kollektíva) kezére kerültek. A kommunista rendszer ideológiájának köszönhetően azonban a kapcsolatuk a földdel ebben az időben is intenzív volt, ugyanis nehéz mezőgazdasági munkát kellett végezniük. A forradalom után megkezdődtek a földvisszaigénylések, ennek ellenére a mai napig nagy az elégedetlenség, mivel a gazdák jó része nem ugyanazokat a területeket kapta vissza az államtól, mint amelyeket a családjuk eredetileg birtokolt. Sokaknak a határ más részében lévő, gyengébb minőségű földekkel kellett beérniük. E keveredésnek köszönhetően a falu lakossága rákényszerült arra, hogy a külterület több szegletét is megismerje.

A szántóföldeket érintő változás volt az, hogy az 1960-as és '70-es években új vízvezető árkokat létesítettek, s ennek következtében a külterületet felszabdalták. A szántóföldeket elválasztó határok máshová kerültek, eltolódtak, tehát a táj eredeti arculata megváltozott. A korábbi állapotok azonban — a maiak mellett — az idősebb adatközlők kognitív térképének még a szerves részét képezik. Sokan még most is meg tudják mondani, hogy a külterület egy-egy részén hol húzódott régebben a szántóföldek közötti határ, s azt, hogy a különböző objektumok hogyan néztek ki korábban.

Napjainkban a külterületen folyamatosan folynak mezőgazdasági munkálatok. Nem jellemző az, hogy akárcsak egy tenyérnyi részt parlagon hagynának. A határban minden generáció jelen van, a felnőttek a gyerekeiket már egészen kicsi koruktól kezdve bevezetik a földművelés világába, gyakran viszik magukkal őket dolgozni. Így túlzás nélkül állítható, hogy a belterületi nevek ismerete mellett a közösség minden tagjának van külterületi helyismerete is.

3. Az élőnyelvi helynévgyűjtésről és a névattitúdról

A kisbábonyi kutatást egy hagyományos élőnyelvi helynévgyűjtéssel kezdtem 2015 tavaszán. Bár BURA LÁSZLÓ Szatmár megye helynevei (föld-

rajzi nevei) című munkájában van Kisbábonyról szóló fejezet, kisbábonyi helynévanyag (SzMH. 345–349), a településen folytatott első beszélgetések után nyilvánvalóvá vált, hogy az élőnyelvi helynévkincs egésze abban nincs lejegyezve. Ennek megfelelően a kutatás első szakaszában húsz tősgyökeres bábonyi adatközlő segítségével elvégeztem a már meglévő helynévlista pontosítását és kiegészítését. Ez azonban nem minden esetben ment zökkenőmentesen.

A bevett gyakorlatnak megfelelően kötetlen interjú keretein belül hagytam az adatközlőket mesélni (lásd PÁSZTOR 2013, GYÖRFFY 2015). A helynévgyűjtés során alkalmazható módszerekről szóló előadásában HOCHBAUER MÁRIA ezt az eljárást a következőképpen jellemezte: „az interjúkészítés módszere a leginkább alkalmas arra, hogy az adatközlőt beszélgetve a helynevek működését saját »élő« környezetükben vizsgálhassuk. Ugyan ez is mesterségesen generált beszédhelyzet, de pontosan megfogalmazott, jól feltett kérdések segítségével el lehet érní azt, hogy minél hitelesebb adatokhoz jussunk?” (2009: 107). Bár a beszélgetés irányát én jelöltem ki, többnyire félbeszakítás nélkül járták körbe képzeletben a határt. A módszernek köszönhetően a megkérdezettek többsége rövid időn belül megfeledezett a mesterségesen létrehozott beszédhelyzetről, és felszabadultan mutatta be az általa ismert világot, ezzel egy időben pedig a helynevek nem kiragadva, hanem kontextusba ágyazva váltak az élménynarratívumok szereplőivé.

Az interjú révén — reményeim szerint — azt is sikerült elkerülnöm, hogy az adatközlők szándékosan hagyjanak ki helyneveket a felsorolásból. Észrevettem ugyanis, hogy bizonyos esetekben a névattitűdnek komoly befolyásoló szerepe van arra vonatkozóan, hogy mit foglalnak bele, és mit hagynak ki tudatosan a mondandójukból. BAUKO JÁNOS névattitűdön az egyes embereknek, illetve csoportoknak a nevekhez kapcsolódó beállítottságát, a hozzájuk való viszonyulását, a róluk kialakult értékelő jellegű vélekedését érti (2015: 111), a helynévattitűd pedig — értelemszerűen — a helynevekhez fűződő sokféle viszonyulást jelenti.

A kisbábonyi kutatás alkalmával például a pejoratív, trágár kifejezéseket tartalmazó helyneveket sokan szégyellték előttem használni, ugyanakkor a saját viselkedésem is észrevettem, hogy ugyanezen kifejezéseket bizonyos emberek előtt és bizonyos helyzetekben nehezemre esett kimondani. Mivel a kutatás ideje alatt én magam is Kisbábonyban laktam, az ezekre a nevekre való rákérdezés olykor nekem is kellemetlenséggel járt.

A kisbábonyi névanyagból az adatközlőim egy része például a *Cigánysor*, *Cigány-kert*, *Cigánytemplom* kifejezéseket kihagyta volna. A *cigány* lexéma ugyanis a helyi társadalomban bizonyos tekintetben stigmatizált kifejezésnek számít. Egyes földrajzi neveket (pl. *Balasztier*, *Mikró* ~ *Mikrósor*, *Szuszán*,

Toldi) pedig azért hagytak volna el, mert azok csupán néhány éve kerültek be a névhasználatba. A többség szerint mivel ezeket „nem a régi öregek találták ki”, nem számítanak „igazi helynév”-nek, s így foglalkozni sem érdemes velük: *Mikró* – „Ez csak kitalálmány” (38 éves férfi adatközlő). „Ez csak gúnynév, nem rendes név” (47 éves férfi adatközlő). *Szuszán* – „Mi találtuk ki, nem Szuszán az...” (43 éves férfi adatközlő). Emellett adatközlőim körében nemegyszer talákoztam azzal az implicit formában megfogalmazott véleménnyel is, amely szerint egy ilyen beszélgetés tárgyát csakis a történeti és a nagy múlttal rendelkező nevek képezhetik. Ezen a logikai szálon elindulva: a közösség szerint az ún. régi neveket az idő már szentesítette, ennek köszönhetően tehát van presztízsük, míg az újakat — még, ha gyakran is használják őket a szóban forgó objektumok megnevezésére — egyfajta lekicsinylés övezi.

Az elbeszélésekben a negatívak mellett pozitív attitűdöket is felfedeztem. Ezek főként az elbeszélés módjában nyilvánultak meg. A beszélgetések elején adatközlőim jó része igyekezett megfelelni valamiféle elvárásnak. Ehhez igazodva az interjúk elején igyekeztek választékosabban beszélni, és az egyes objektumokhoz tartozó névváltozatok közül a hosszabb, feltehetőleg a számukra szebbnek, hivatalosabbnak tűnő kifejezéseket részesítették előnyben. Ezt a stratégiát azonban nem tudták végig következetesen alkalmazni. Egy bizonyos idő eltelte után, a spontánabb megnyilatkozásokban elkezdték a rövidebb alakokat használni.

PAPP LÁSZLÓ úgy véli, hogy „Az azonosítási szerepen kívül minden névhez tartozik olyan szubjektív mozzanat, amelyet racionálisan legtöbbször meg sem lehet fogni: beszélünk szép és csúnya, komoly és komikus nevekről, de hogy ki melyik nevet tartja szépnek és csúnyának, arra nézve nincs objektív kritériumunk” (1963: 77). A magyar helynevek és ezen belül a helységnevek esztétikai vizsgálatával NAGY FERENC foglalkozott (1971). Kérdőíves vizsgálatain keresztül egyrészt a bizalmas és obszcén szavak nagyfokú expresszivitását bizonyította, másrészt pedig arra a megállapításra jutott, hogy a helynevekben megnyilvánuló humort az egyes közszavakkal való alaki egybeesés (pl. *Bugyi* településnév – *bugyi* közszó) és a nevek hosszúsága (pl. *Alsókalkuturális*) válthatja ki. Mindehhez azt is hozzátehetjük, hogy a helynevek egy bizonyos kategóriába való besorolása a csoportvéleményekben nagyon jól megfigyelhető. Az esetek többségében ugyanazokat a helyneveket ítélik szépnek/csúnyának, vagy ugyanazokról a lexémákról állítják, hogy igazi/nem igazi elemei a közösség helynévkincsének. A vizsgálatból úgy tűnik, hogy a nevek használati gyakoriságát, használati körét az ún. névhangulat (ZSOLNAI JÓZSEF kifejezése, 1967: 196) is nagyban befolyásolja.

A bemutatott szubjektív értékítéletekre a korpusz összeállításakor nem hagytam ki. A névgyűjtés eredményeképpen 277 ma is élő helynevet jegyeztem

fel. Ez képezte a kisbábonyi névanyagom alapját, amit a kutatás további szakaszában használtam.³

4. A helynévismereti mérésről

4.1. A felmérés menete

A tényleges helynévismereti mérést 2015 nyarán végeztem el. A hólabdamódszert alkalmazva, a helynévgyűjtésben résztvevők által javasolt újabb adatközlők segítségével további nyolcvan emberrel készítettem interjút: a két felmérést tehát összesen száz emberrel, a magyar lakosság felével végeztem el. Nem volt olyan család, amelynek legalább egy tagjával ne beszéltem volna, de voltak olyan háztartások is, amelyek esetében minden tagot kikérdeztem. Mivel voltak olyan informátoraim, akiket az adatok feldolgozásakor jelentkező újabb kérdések miatt többször is fel kellett keresnem, végül több mint száz interjú készült el.

Az interjúkat a demográfiai adatok felvételével kezdtem. Feljegyeztem az adatközlők nevét, életkorát, azt, hogy milyen végzettséggel rendelkeznek, hogy mi a foglalkozásuk, és hogy laktak-e azelőtt más helyen. A végzettség és a foglalkozás tekintetében nem túl színes a paletta. Felnőtt adatközlőim többsége csupán a kötelező osztályokat végezte el. Kevés köztük az, aki érettségivel vagy főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezik. Mivel mindenki földműveléssel és állattartással foglalkozik, a tanulásnak és a továbbtanulásnak nem tulajdonítanak jelentőséget. Az általános, illetve a középiskolai évek után sokan szinte azonnal munkába álltak, és családalapításba fogtak, amely biztosította a fiatalabb generáció otthonmaradását, és azt is, hogy jó helyismeretük legyen.

A szociológiai adatok felvétele után egy félig strukturált interjú következett. Ez lényegében abból állt, hogy egy rövid felvezető beszélgetés és egy belterületi térkép (mentális térkép) rajzoltatása⁴ után egyenként rákérdeztem a már előzőleg összeállított névanyag helyneveire. Az adatközlőknek arra az egyszerű eldöntendő kérdésre kellett válaszolniuk, hogy ismerik-e a hallott helynevet vagy sem. Amennyiben a válasz igenlő volt, a továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy tudják-e lokalizálni a hallott helynevet. Ez utóbbi megállapításához két kérdést tettem fel: 1. Meg tudják-e mondani, hogy merre található a helynév által jelölt objektum? (A határ melyik részén és minek a szomszédságában fekszik?), 2. El tudnának-e vezetni a szóban forgó helyre? Előfordulhat ugyanis, hogy az interjúalany nem tudja kellőképpen kifejezni a gondolatait, adott esetben viszont jól el tudna kalauzolni a külterületen. A lokalizáció kérdése nem függhet a kommuni-

³ Az összegyűjtött helyneveket szócikkos formában A romániai Kisbábony helynevei című munkámban tettem közzé (SZILÁGYI-VARGA 2015).

⁴ Az adatközlők által rajzolt mentális térképeket a Kisbábony. Egy aprófalú belterületi helynevei és mentális településmorfológiája című tanulmányomban elemeztem (SZILÁGYI-VARGA 2017).

kációs készségektől, ezért is kellett gyakran mindkét kérdésre kitérnem. Mindehhez a már előzőleg megrajzolt egyéni térkép jó kiindulási alapot szolgáltatott, gördülékenyebbé tette az objektumokról szóló beszélgetést. A segítségével például már az interjú elején ki tudtuk jelölni azokat az irányokat és viszonyítási pontokat, amelyek mentén a helymeghatározások születtek.

Különbséget tettem tehát aközött, hogy a helynévhez lokalizáció is társult, azaz a helynévismeret aktív, és aközött, hogy a helynevet csupán hallomásból ismerték, azaz a helynévismeret passzív. Az egyéni helynévlexikonok, az agyban tárolt helynévszótárak egyaránt tartalmaznak ugyanis aktív és passzív elemeket. A helynévkincs kifejezései a terminológiában azonban nem abban az értelemben lesznek aktívak és passzívak, mint amelyben a közsavak. Amíg az utóbbi esetben a szavak használati gyakorisága kerül a kutatások középpontjába (vö. LACZKÓ 2014), addig az aktív és a passzív helynévkincs esetében nem annyira a használati gyakoriságon, mint inkább a lokalizáción van a hangsúly (vö. ZSOLNAI 1967, GYÖRFFY 2015, E. NAGY 2015). ZSOLNAI JÓZSEF szerint ugyanis a nevek léte attól függ, hogy a lakosság milyen mértékben használja őket lokalizálásra (1967: 194). Előfordulhat azonban, hogy egy beszélő viszonylag gyakran emleget olyan helyneveket, amelyeknek a jelöltjeit nem tudja pontosan lokalizálni, és fordítva: egy beszélő nem feltétlenül használja gyakran azoknak a helyeknek a neveit, amelyeknek egyébként tudja a pontos elhelyezkedését.

4.2. Módszertani kérdések és buktatók

4.2.1. Passzív helynévismeret, passzív helynévkincs

A helynévkincs passzív elemeinek a meghatározása jóval több buktatóval járt, mint az aktívaké. A passzív helynévismeret nehezebben megragadható része a vizsgálatnak, mivel nincs olyan objektív módszerünk, amely segítségével ellenőrizhetnénk, hogy a megkérdezettek tényleg hallották-e az ebbe a csoportba sorolt helyneveket vagy sem (lásd GYÖRFFY 2015: 10). Sok esetben maguk az adatközlők sem tudják eldönteni, hogy ismerős-e számukra a szóban forgó lexéma. A „Lehet, hogy hallottam róla, mert ismerős.” (47 éves férfi) típusú válaszok esetében például nehezen lehet megállapítani egy névről, hogy melyik kategóriába tartozik: passzív névismeret áll-e fenn, vagy az adatközlő egyáltalán nem ismeri a helynevet.

További nehézségekkel szembesülünk akkor, ha egy tulajdonnév köznévi eredetű (pl. *Legelő, Nádas, Telek, Völgy* stb.), s az adott köznév a helyi nyelvváltozat széles körben ismert lexémája (*legelő, nádas, telek, völgy*). Ilyen esetekben ugyanis felmerül a kérdés, hogy vajon valóban a tulajdonnevet ismeri-e az adatközlő, vagy csupán a köznévre asszociál. Ugyanakkor arról sem felelkezhetünk meg, hogy a köznév és a tulajdonnév nem élesen elkülöníthető kategóriák, azok magának a nyelvhasználatnak a tudatában sem képeznek két, egymástól független csoportot (lásd RESZEGI 2010).

A helynévismereti mérés során az etimológiailag átlátszatlan nevekkel (*Bri-me, Comoga, Cselősz, Nákoly* stb.) ebben a tekintetben könnyebb a dolgunk. Ezekkel kapcsolatosan többnyire konkrét válaszok hangzanak el, mivel az adatközlők egyértelműen el tudják dönteni róluk, hogy hallották-e már őket vagy sem. Problémák ugyanakkor itt is adódhatnak.

GYÖRFFY ERZSÉBET szerint a beszélőközösség tagjai a helyneveket hallva a belső szerkezetüket analizálják. Az ismereteik alapján gyakran az ismeretlen neveket is megpróbálják a kognitív térképükön elhelyezni. Több alkalommal is előfordult például, hogy az adatközlői a számukra ismeretlen *Bika-zug* nevet a már ismert *Bika-legelő, Bika-kút* és *Bika-erdő* közelébe lokalizálták (2015: 32). Az előző ismereteik alapján ugyanis a szóban forgó területet a bikákkal kapcsolatos helyként azonosították, így a *Bika-zug* és a bikákkal kapcsolatos terület összekapcsolásához egyenes út vezetett.

A tapasztalataim alapján feltételezem, hogy ahogyan a mentális lexikonra (KOVÁCS 2013: 25), úgy a mentális helynévlexikonra is igaz, hogy fogalmi-szemantikai, illetve lexikai-fonetikai kapcsolatokat tartalmaz. A szavak, a névelemek, a névrészek és a jelentések nem egymástól függetlenül helyezkednek el, hanem egymáshoz kapcsolódva.

Az én példámban (*Legelő – legelő, Nádas – nádas, Telek – telek, Völgy – völgy*) az adatközlők olyan asszociációs stratégiákat alkalmaznak, amelyek a szavak hangzási hasonlósága miatt születnek, a fonetikai azonosság miatt keverik ugyanis össze a neveket. A köznevek — a *legelő, nádas, telek, völgy* — a poliszemitás miatt aktiválódtak. A helynévismereti felmérések alkalmával ugyanakkor ezek mellett számolnunk kell egyéb asszociációs alapon működő tévedésekkel is. GÓSY MÁRIA és KOVÁCS MAGDOLNA a szóasszociációkat olyan sajátos hozzáférési folyamatokként értelmezték, amelyek hangzási, szemantikai vagy szerkezeti összefüggések, illetve ezek kombinációiként jönnek létre (2001). A már említett fonetikai összefüggés mellett háromféle szerkezeti és háromféle szemantikai összefüggés meglétéről számoltak be. A szerkezeti összefüggésekhez olyan adatokat soroltak, amelyekben szóképzéses, szóösszetételes és szó szerkezetes asszociációkat fedeztek fel. A szemantikai összefüggésekhez pedig a koordinációs (mellérendelő), az alá- és főlérendelő és azok az esetek kerültek, amelyek a szófaji azonosság révén jöttek létre (uo.). LACZKÓ MÁRIA egy hasonló szóasszociációs felmérésben szintén ezeknek a jelenségeknek a magyarázatára tért ki (2014).

Kisbábonyi adatoknál maradvá az ilyen eseteket a következő szópárokkal példázom;⁵ 1. Szerkezeti: szóképzéses: *Hegy út – Hegyi út, Rekettye – Rekettyés*, szóösszetételes, szó szerkezetes: *Csikos – Csikos-tanya, Forduló – Bábonyi forduló*

⁵ Annak a jelölésétől, hogy mely nevek vonatkoznak ugyanarra a denotátumra, s melyek nem, ebben az esetben eltekintek.

ló. 2. Szemantikai: koordinációs (mellérendelő) viszony: *Régitanya – Ócskatanya – Újtanya*, alá- és főlérendelő viszony: *Brime – Belső-Brime – Külső-Brime, Fogás – Hegyes-Fogás – Hosszú-Fogás*, szófaji azonosság esete: *Nádas – Legelő – Völgy*. Természetesen a felsoroltakon kívül másfajta elveken működő asszociációs jelenségekkel is találkozhatunk, az, hogy a beszélők mi alapján kötnek és kevernek össze szavakat, nem mindig egyértelmű.⁶

A jelenséggel kapcsolatosan RESZEGI KATALIN a kognitív megközelítés holisztikus szemléletéből kiindulva hangsúlyozza, hogy a szavak az agyban a vonatkozási tárgyról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szavakra vonatkozó sajátosságok hálózataként értelmezhetőek. Ezen belül pedig a nyelvi, a szemantikai és a nem nyelvi információelemek nem különíthetőek el élesen egymástól. Ennek megfelelően egy nyelvi fogalomhoz több száz mikro-jegy tartozik. Ez nem kevésbé igaz a tulajdonnevekre és a köznevekre. A nevek jelentéstartalmához kapcsolódik mindaz az adatállomány, amelyet a név az adott rendszerben aktivál (2010: 143–144).

A passzív névismeretre vonatkozó adatokat óvatosan kell kezelnünk tehát. Mindemellett a kisbányai kutatás során a helynévismeret mérése volt ugyan a célom, az eredményeket valószínűleg a névhasználati szokások és a névgyakoriság is befolyásolta.

4.2.2. Helynevek és helynévváltozatok

A helyneveket tartalmazó korpuszal kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy a kikérdezés során — gyakorlati és elméleti megfontolásból — jómagam az előző helynév-szociológiai vizsgálatoktól (lásd ZSOLNAI 1967, GYÖRFFY 2015, E. NAGY 2015) eltérően értelmeztem azt, hogy mi minősül egy helynévnek. Ahhoz az alapelvhez tartottam magam, hogy az azonos helyet jelölő helynévváltozatokat egy helynévnek tekintetem. Már a kutatás elején észrevettem ugyanis, hogy maguk az adatközlők sem tesznek különbséget e variánsok között. A *Gosztát ~ Gosztáté ~ Gosztát földje ~ Halmi-mező* adatok esetében például a bányaiak többsége a *Gosztát*, *Gosztáté*, *Gosztát földje* kifejezéseket nem fogta fel külön helyneveknek. Arra a kérdésre, hogy a három névváltozat közül melyik az, amelyiket ténylegesen ismerik, illetve használják, sokan bizonytalan választ adtak. Sőt az is előfordult, hogy nem értették, miféle különbségre próbálok

⁶ A Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája 1. című kiadványban az ÚT (ROAD, WAY) hívószóra például a megkérdezett 1073 10 és 14 év közötti adatközlőből 186-an az *autó*, 72-en az *utca*, 67-en a *járda*, 48-an a *beton*, 42-en az *aszfalt*, 33-an az *autópálya*, 27-en a *hosszú*, 26-an a *főút*, 18-an a *vonal*, 17-en a *kút*, 16-an az *országút*, 15-en a *földút*, 13-an az *idő*, 10-en az *utcánk* stb. választ adták meg. Mindemellett a listára, jóval kisebb százalékban ugyan, de olyan kifejezések is felkerültek, mint a *megy/menni*, a *zebra*, a *Kossuth*, a *felvilágosodás*, a *Róma*, a *szürke*, az *alkotmány*, az *elűtött macska*, a *növények* stb. kifejezések (LENGYEL 2008). Úgy tűnik, hogy az egyezések ellenére a válaszlehetőségek száma nagyon széles skálán mozog.

rávilágítani. A kontrollkérdésekre adott válaszaik pedig az előzőekhez viszonyítva gyakran nem mutattak következetességet. Meglátásom szerint nem tudják objektíven megítélni, hogy a hallott névváltozatok közül melyek képezik a szókincsük részét, s melyek nem. Nem számít, hogy az adott névváltozatok között csupán egy névelemnyi (legyen az jel, képző vagy rag) vagy egy egész névrésznyi különbség van-e. Ahhoz, hogy egyetlen kifejezésnek tekintsék az adott lexémákat, mindössze ugyanannak a specifikus „kulcsszónak”, „hívószónak”, tehát stimulusnak kell szerepelnie bennük, a kapcsolódó névelemnek és névrésznek pedig az adott nyelvváltozatban ismertnek kell lennie. Így az adatközlő akkor is ismert helynévnek fogja tartani a *Gosztát földjé*-t, ha a szántóföldet soha nem hallotta ebben a formában említeni azelőtt. Feltételezésem szerint ha a kulcsszóhoz egy kevésbé gyakori, idegen hangzású névrészt kapcsolnánk, már nem lenne ennyire egyértelmű a kifejezés besorolása. Ez a kérdés azonban további vizsgálatokat igényel.

POLGÁR JUDIT hasonló kérdésekkel foglalkozó írásában olvashatjuk azt, hogy „A nyelvi ökonómia sokszor eredményez olyan helyzetet, amikor a fajtajelölő része a helynévnek elmarad a használatból, mert az egyedítés a specifikus jegy megnevezése által elegendő, s ha a közösség auditív vagy vizuális módon észleli a denotátumot, ill. a specifikus tulajdonságot hordozó elnevezést, a helyfajta explicit jelenléte nélkül is ugyanabba a prototípusba sorolja” (2007: 36).

A példánál maradva: a felsorolt nevek esetében a kulcsszó a *Gosztát*. A kikérdezés során a *Gosztát*, *Gosztáté*, *Gosztát földje* lexémákat jómagam is egynek tekintettem, és egyszerre kérdeztem rájuk, míg az ugyanarra a szántóföldre vonatkozó *Halmi-mező* helynevet már nem ebbe a csoportba soroltam, hiszen a *Gosztát* lexémát tartalmazó kifejezések és a *Halmi-mező* helynév között már nincs semmilyen alaki hasonlóság. Mivel a 277 helynevet tartalmazó lista meglehetősen sok ilyen névváltozatosokot tartalmazott (pl. *Bárá ~ Báráház*, *Dröngu ~ Dröngunál ~ Dröngu földje ~ Dröngu tanyája*, *Fogás ~ Fogási-föld*, *Görjös ~ Görjös-dűlő*, *Hegy út ~ Hegyi út*, *Kavicsos ~ Kavicsos tó*, *Kósa-tag ~ Kósák tagja* stb.), az összevonásoknak köszönhetően a névanyag végül 198 rekordra csökkent.

4.2.3. Életkorok, életszakaszok és életszakaszhatárok

A feldolgozás során a 80 adatközlőt az életkoruk alapján négy nagy generációs csoportra osztottam: a 20 év alattiak (első generációs csoport), a 21 és 40 év közöttiek (második generációs csoport), a 41 és 60 év közöttiek (harmadik generációs csoport) és a 61 év fölöttiek csoportjára (negyedik generációs csoport). Az adatközlőket igyekeztem úgy kiválasztani, hogy minden generációs csoportban ugyanannyian szerepeljenek. Csoportonként tehát húsz-húsz emberrel, ezen belül pedig tíz férfival és tíz nővel végeztem el a felmérést. Ennek köszönhetően az adatközlők helynévismerete nemcsak a generációs csoportok, hanem a nemek szempontjából is összevethetővé vált (lásd az 1. ábrát).

A 20 év alatti adatközlőimet — a második, harmadik és negyedik generációs csoporttól eltérően — az életkoruk alapján még további két alcsoportra osztottam. A szókincs és a helynévkincs tekintetében ugyanis a 20 év alatti adatközlőknél 5-10 év jóval többet jelent, mint a többi csoport tagjainak esetében. Egy 7 éves gyerek és egy 17 éves ifjú élettere, világról való tudása, gondolkodásmódja és ezzel együtt szókinccse, helynévkinccse és kognitív térképe között jóval nagyobb a különbség, mint egy 27 és egy 37, vagy egy 37 és egy 47 éves emberé között. Az egyén életciklusának első húsz évét maguk a szociológusok is több életszakaszra osztják: a csecsemőkorra (a születéstől 1 éves korig), a gyermekkorra (1 éves kortól körülbelül 12 éves korig), a serdülőkorra (12 éves kortól körülbelül 14–16 éves korig) és az ifjúkorra (a 14–16 éves kortól az iskolai tanulmányok befejezéséig, a kereső munkavállalásig és a családalapításig) (ANDORKA 2006: 333).

Nem véletlen, hogy az anyanyelv elsajátítására vonatkozóan is nagyjából ugyanezekről az életszakaszhatárokról beszélnek a nyelvészek. A gyermeknyelvről szóló kutatások is két nagy biológiai sorompó meglétét feltételezik. Az első a 6–7 éves korra tehető, mivel a gyermekben anyanyelvének rendszere a 4–6 életév között épül ki. Ennek eredményeképpen az iskolába lépő gyermek már birtokolja anyanyelvét. A második biológiai sorompót a 10–13 éves kor közé teszik. Az eredmények szerint ezt követően már nehézséget jelent a beszédhibák javítása, az olvasási készség fejlesztése, illetve az akcentus nélküli idegennyelv-tanulás (GÓSY–KOVÁCS 2001, ALBERTNÉ HERBSZT 2007: 687). Nyilván egyik életszakaszhatárra sem mondhatjuk azt, hogy teljesen pontos és száz százalékgig megbízható lenne. A biológiai lépcsőfokok valószínűleg egyénenként is nagy eltéréseket mutathatnak. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy e mesterségesen felállított rendszer időpontjai egyfajta viszonyítási pontokként megállják a helyüket.

A 20 év alattiak esetében a helyismeret és a helynévismeret szempontjából jómagam a gyermekkor és a serdülőkor–ifjúkor megkülönböztetését tartottam indokoltnak. Ennek megfelelően a 20 év alattiak csoportját két további alcsoportra osztottam. Az elsőbe a 7–13 év közötti, a másodikba pedig a 16–20 év közötti adatközlők kerültek. Ehhez a kutatáshoz 7 év alatti adatközlőket tudatosan nem vontam be, úgy tűnt ugyanis, hogy a több száz adathoz tartozó kérdés még a 7-8 éveseket is alaposan kifárasztja. Nem beszélve arról, hogy az ő esetükben a vizsgahelyzetszerű hangulat megszüntetése szintén nehézségekkel járt.⁷ A 14 és a 15 évesek pedig azért maradtak ki, mert a faluban nem találtam olyan ebbe a korosztályba tartozó adatközlőt, aki vállalta volna a beszélgetést.

⁷ A gyermeki nyelvsajátítás tulajdonnevekre vonatkozó vizsgálatai szerint a helynévkincs nem ugyanúgy bővül, mint a szókincs többi csoportja. Az eddigi kutatások alapján azt mondhatjuk, hogy a gyermekek számára a helynevek megtanulása jóval bonyolultabb folyamat, mint például a személynevek elsajátítása. Ugyanakkor a kisebbek esetében a helynevekhez kapcsolódó jelentéstartalmak is mások, mint a felnőtteknél (lásd például RESZEGI 2015: 87). A 7 év alattiak

Meglátásom szerint a kisbányai magyar közösség tagjainak esetében a 12–14 éves kor egyfajta mérföldkönek számít. A fiatal kisbányaiakat nagyjából ebben az időszakban vonják be a nehezebb mezőgazdasági munkákba, ez a korosztály szinte ugyanannyit és ugyanúgy dolgozik a határban, mint a felnőttek. Úgy vélem, a helyismeretük és a helynévismeretük is ettől az időszaktól kezd kidolgozottabbá válni. A szociológia szerint bizonyos társadalmakban/közösségekben az egyes életszakaszokat ünnepélyes ceremóniák, rites de passage-ok is elválaszthatják egymástól (ANDORKA 2006: 334). A magyar református közösségek esetében a konfirmáció tölthet be efféle szerepet. A református gyülekezetek életében ugyanis a konfirmáció keretein belül válnak a 12–14 éves ifjak az egyház felnőtt tagjaivá (HÉZSER 2005: 119–120). Mivel Kisbányon esetében egy viszonylag zárt, hagyományörző és vallásgyakorló közösségről beszélünk, amelyben a tagok viselkedését előre lefektetett normák szabályozzák, ennek az eseménynek a helyi társadalom szerveződését tekintve is súlya van.

generációs csoport		összesen	nem	
			nő	férfi
20 év alattiak	7 és 13 év közöttiek	10	5	5
	14 és 20 év közöttiek	10	5	5
21 és 40 év közöttiek		20	10	10
41 és 60 év közöttiek		20	10	10
61 év fölöttiek		20	10	10
összesen		80	40	40

1. ábra: Az adatközlők nem és életkor szerinti megoszlása

A következőkben a helynévismereti mérés eredményeiről, az azokkal kapcsolatos következtetésekről és elméletekről szólok. Az elemzésem tárgya elsősorban a közösség aktív névismerete. A továbbiakban névismeretnek az aktív névismeretet, ismert helyneveknek az aktívan ismert helyneveket, hallomásból ismert helyneveknek pedig a passzívan ismert helyneveket nevezem. A fentebb ismertetett módszertani buktatók figyelembevételével jelen tanulmányban a passzív névismeret és azok az esetek, amelyek során az adatközlők még csak hallomásból sem ismerték a helyneveket, egy besorolás alá kerültek.

5. A helynévismereti vizsgálatok eredményei az életkor tükrében

5.1. A 20 év alattiak helynévismerete

A korosztállyal kapcsolatban fontos tudni, hogy olyan fiatalok tartoznak ide, akik szinte születésüktől fogva tanulják a mezőgazdálkodást: már kisiskolás koruktól kezdve mezei munkát végeznek. Egy ideig a külterületnek csak azt a

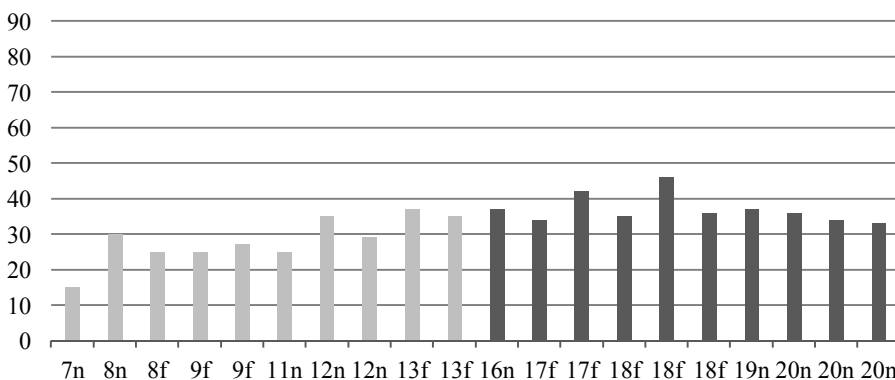
ilyetén kikérdezése tehát nagyon sok elméleti és gyakorlati jellegű problémát vet fel, az ő helynévismeretüket egészen más keretben lehetne felmérni.

szeletét ismerik, ahol a családjuknak is van földje. A kisgyermekkorból kilépve, az önállósodással indul el az a folyamat, amelynek eredményeképpen a helyismeretük nagyobb területet ölel fel, és kidolgozottabb lesz, a helynévkészletük pedig új elemekkel gazdagodik.

Talán nem meglepő, hogy a 20 év alattiak csoportjában a legkevesebb helynevet a legfiatalabb adatközlőm, egy hétéves kislány birtokolta. Ő összesen 30 nevet, a helynevek 15%-át tudta lokalizálni. Ezzel szemben a legtöbbet, 91-et, a helynevek 46%-át egy 18 éves fiú ismerte (lásd a 2. ábrát). A beszélgetés során elmondta, hogy a nyolcadik osztály elvégzése után nem tanult tovább, otthon maradt. A mindennapjait azzal tölti, hogy amellet, hogy a szülei gazdaságában dolgozik, napszámba jár. A jobb hely- és helynévismeretét tehát annak köszönheti, hogy a családja földjei mellett más kisbábonyiak földjén is gyakran megfordul.

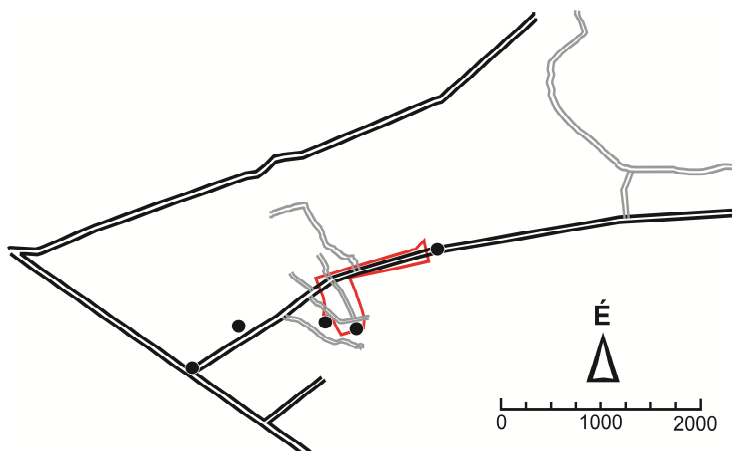
Az eredményeket összesítve azt mondhatjuk, hogy a 20 év alattiak csoportja átlagosan 65 helynevet, a helynevek 33%-át ismeri. Ebben a csoportban a mindenki által ismert helynevek a korpusz 9%-át teszik ki. A többségük köznévi eredetű név. Olyan elemek tartoznak ide, amelyeknek esetenként még a tulajdonnévi státusza is megkérdőjelezhető. Ezeknek a hangsoroknak csupán egyetlen denotátumuk van: kis településről lévén szó, Kisbábonyan csupán egy óvoda, temető, vegyesbolt stb. található.

A 20 év alattiak esetében a mindenki által ismert helynevek a következők: belterületi helynevek: *Böbest, Bábony ~ Kisbábony, Bolt ~ Vegyesbolt, Buszmegálló, Cigánysor ~ Sor, Imaterem, Iskolaudvar, Kultúr ~ Kultúrotthon ~ Kultúrház, Óvoda, Parókia, Ravatalozó, Református templom ~ Templom, Temető, Temető lejárát ~ Temető lejáró, Toldi*, külterületi helynevek: *Forduló ~ Bábonyi forduló ~ Turci forduló ~ Terebesi forduló, Surányi dinnyéje*. Az utolsó két név kivételével tehát minden helynév belterületi objektumra vonatkozik.

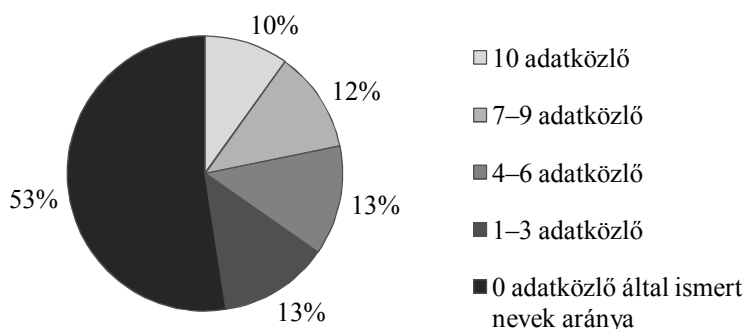
2. ábra: A 20 év alattiak helynévismerete százalékban kifejezve, világosszürkével a 7–13 év közöttiek, sötétszürkével a 14–20 év közöttiek, n = nő, f = férfi

A 20 év alattiak csoportján belül azt is vizsgáltam, hogy a 14 év alattiak és a 14 év fölöttiek névismerete milyen eltéréseket mutat. A várakozásnak megfelelően a kettő közül az utóbbi alcsoport helynévkészlete gazdagabb. A 7–13 évesek átlagosan a helynevek 28%-át, a 14–20 évesek pedig a helynevek 37%-át ismeri (lásd a 2. ábrát). A két alcsoport helynévismerete között tehát 9%-nyi az eltérés.

3. ábra: A mindenki által ismert külterületi helynevek a 13 év alattiak esetében

A gyermekek által ismert nevek között ugyanakkor néhány olyan adat is szerepel, amelyet a 14–20 éves csoport nem minden tagja ismert: *Túlsóvég*, *Turci út*, *Temető alatt/Temető alja* (lásd 3. ábra). Értelemszerűen a fiatalabb generációk helynévkészlete nem feltétlenül képezi az idősebb generációk helynévkészletének részhalmazát.

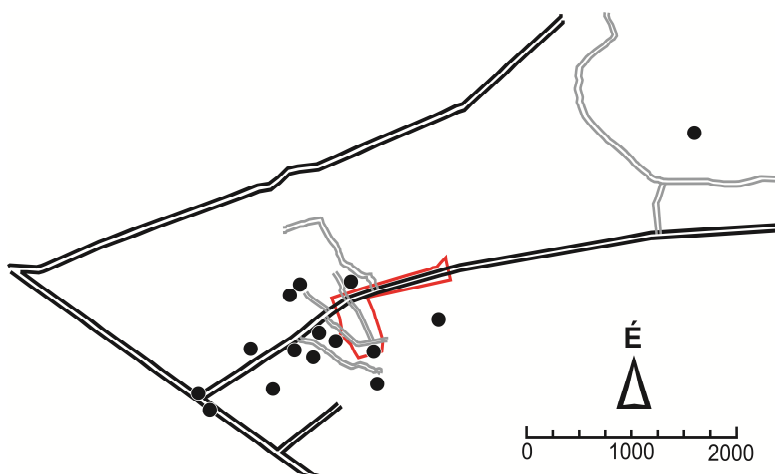

4. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 13 év alatti korcsoportban

A 7–13 évesek esetében a mindenki által ismert nevek a névanyag 10%-át teszik ki. Az adatközlők kétharmada (7–9 adatközlő) ismeri a helynevek 12%-

át, egyharmada (4–6 adatközlő) a helynevek 13%-át és kevesebb, mint egyharmada (1–3 adatközlő) a helynevek 13%-át. A helynevek több mint felét, 53%-át senki sem tudta lokalizálni (lásd 4. ábra).

Ha azonban a mindenki által ismert nevek körét csupán a 14–20 évesek csoportjára vonatkozóan vizsgáljuk, a fentihez képest egy jóval hosszabb és több külterületi nevet tartalmazó listát kapunk. Ez valószínűleg annak az előzőekben is jelzett körülménynek köszönhető, hogy ez a korosztály már szinte ugyanannyit és ugyanúgy dolgozik, mint a felnőttek. A 14–20 évesek aktív névkészletébe a következő helynevek tartoznak még bele: belterületi helynevek: *Általános iskola* ~ *Iskola*, *Király út* ~ *Királyút lejáró*, *Mikró* ~ *Mikrósor*, *Pap* ~ *Papnál*, *Pompaház 1.*, *Szuszán*, külterületi helynevek: *Fő út*, *Görjös* ~ *Görjös-dűlő*, *Kavicsos* ~ *Kavicsos tó*, *Kert alatt* ~ *Kertalja*, *Királyút*, *Legelő*, *Második híd*, *Pelesőc* ~ *Pelesőc-erdő* ~ *Pelesőc-domb* ~ *Pelesőc hegye*, *Sovány-sor*, *Sovány sor* ~ *Sovány-sor lejáró*, *Terebesi út*, *Tölgyfa*, *Vályogos-gödör*. A külterületi térkép e korcsoportnál jóval kidolgozottabb (lásd 5. ábra).

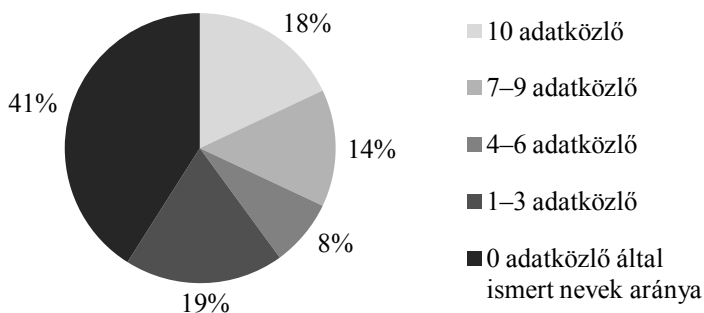

5. ábra: A mindenki által ismert külterületi helynevek a 14–20 évesek esetében

A mindenki által ismert helynevek listáját vizsgálva feltűnik, hogy a gyermekek közül nem mindenkinek volt ismerős az *Általános iskola* ~ *Iskola* név. Ennek az az oka, hogy az iskola néhány éve megszűnt a településen, ma már csak óvodát működtetnek az egykori iskolaépületben. A 7–13 évesekből álló csoportból csupán néhányan tanulhattak a kisbányai iskolában, a kisebbek tehát csak óvodaként ismerhetik azt. A *Pelesőc* ~ *Pelesőc-erdő* ~ *Pelesőc-domb* ~ *Pelesőc hegye* kifejezések pedig azért maradhattak le a gyermekek listájáról, mert a határnak ez a pontja kifejezetten a tizen- és a huszonévesekhez köthető. Már szinte hagyománnyá vált, hogy a település ifjai (főként a fiúk) minden év

májusában több napot is eltöltenek itt, sátoroznak, és kirándulnak az erdőben (az 5. ábra térképének legkeletibb pontja). Ezzel szemben a 10 év alattiaknak még nemigen vannak közvetlen ismereteik erről a helyről.

A 14–20 év közöttiek esetében a mindenki által ismert nevek a korpusz 18%-át teszik ki. Az adatközlők kétharmada (7–9 adatközlő) ismeri a helynevek 14%-át, egyharmada (4–6 adatközlő) a helynevek 8%-át és kevesebb mint egyharmada (1–3 adatközlő) a helynevek 19%-át. A helynevek 41%-át nem ismert senki (lásd 6. ábra).

6. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 14–20 év közöttiek korcsoportjánál

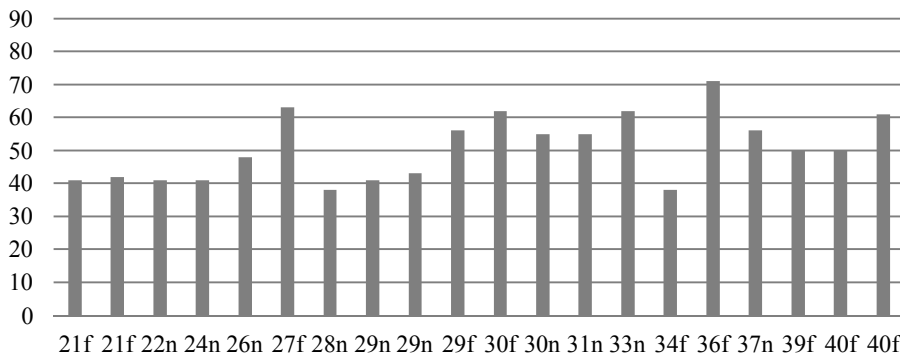
A 7–13 évesek átlagosan 30 belterületi nevet (a belterületi nevek 63%-a) és 26 külterületi nevet (a külterületi nevek 17%-a) ismernek és tudnak lokalizálni. Ezzel szemben a 14–20 évesek 35 belterületi (a belterületi nevek 73%-a) és 39 külterületi (a külterületi nevek 26%-a) nevet birtokolnak. Mivel a település beépített része mindössze egy utcából áll, a belterületi helynevek megismerése senkinek sem jelenthet nehéz feladatot. A külterületi helyek neveit viszont elsősorban az élettér kiszélesítésével, a napi és a heti térpályák számának növelésével lehet elsajátítani. A helyekről való beszéd természetesen szintén fontos szerepet játszik a kognitív térképek változásában. Az eddigi tapasztalataim azonban azt mutatják, hogy a közvetlen fizikai kapcsolat a legmeghatározóbb.

5.2. A 21 és 40 év közöttiek helynévismerete

Ebben a csoportban a legkevesebb helynevet egy 28 éves nő (75 helynevet) és egy 34 éves férfi (76 helynevet) ismert, a helynevek 38%-át. Ezzel szemben a legtöbb helynevet, 141-et — a helynevek 71%-át — egy 36 éves férfi tudta lokalizálni (lásd 7. ábra).

A csoport többi tagjától eltérően a 28 éves adatközlőm nem kisbányai születésű. Néhány éve a férje révén került a faluba, ahol a többséghez hasonlóan ő is azonnal eper- és káposztatermesztésbe fogott. Az, hogy az élete jelentős részét nem ezen a településen töltötte, természetesen a helyismeretében

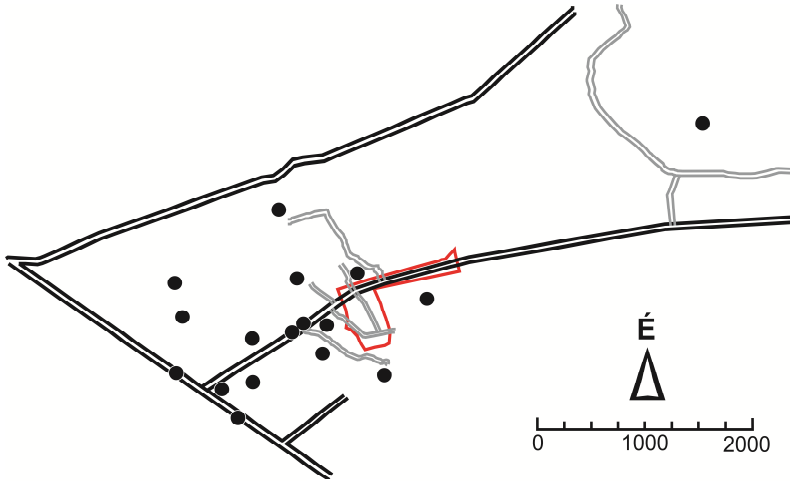
és a helynévismeretében is meglátszott. Az interjú időpontjában nagyjából annyi helynevet ismert, mint amennyit a 13 és 20 év közötti csoport tagjai. A felmérés azonban nem azt bizonyítja, hogy ennek az alanynak a téri tudása a többiekéhez képest gyengébb lenne. A kisbányai helynévkincs a többi huszon- és harmincéveséhez képest ugyan kevesebb nevet számlál, ez azonban nem jelenti azt, hogy más településeket sem ismerné. A beszélgetés során, a helynevek alaki hasonlósága folytán például többször is kitért a szülőfaluja egyes részeire.

7. ábra: A 21 és 40 év közöttiek helynévismerete százalékban kifejezve
n = nő, f = férfi

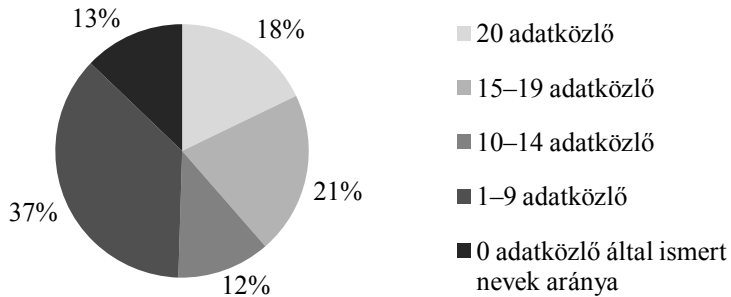
A diagramot tanulmányozva a harmincévesek helynévismerete a huszonévesekéhez képest gazdagabbnak tűnik. A harmincas adatközlők — a 34 éves férfi névismeretét figyelmen kívül hagyva — mindannyian 50–60%-os névismereti átlagot tudhatnak a magukénak. Ezzel szemben a huszonévesek között csupán hárman vannak, akik hasonló vagy ennél jobb helynévismerettel rendelkeznek. Az életkor mint változó tehát e korosztályban is a legmeghatározóbb tényezők közé tartozik a névismeretet illetően. Az egész csoportot tekintve a 21 és 40 év közöttiek átlagosan 100 helynevet, a helynevek 51%-át ismerték.

A mindenki által ismert nevek: belterületi helynevek: *Általános iskola* ~ *Iskola*, *Böbest*, *Bábony* ~ *Kisbábony*, *Bolt* ~ *Vegyesbolt*, *Buszmegálló*, *Cigánysor* ~ *Sor*, *Imaterem*, *Iskolaudvar*, *Kápolna*, *Király út* ~ *Királyút lejáró*, *Kultúr* ~ *Kultúrotthon* ~ *Kultúrház*, *Mikró* ~ *Mikrósor*, *Óvoda*, *Parókia*, *Református templom* ~ *Templom*, *Szuszán*, *Temető*, *Temető lejárata* ~ *Temető lejáró*, *Túlsóvég*, külterületi helynevek: *Benés-láz*, *Csertezán tanyája*, *Cselősz*, *Első híd*, *Fő út*, *Görjös* ~ *Görjös-dűlő*, *Halmi út 3.*, *Kavicsos* ~ *Kavicsos tó*, *Királyút*, *Legelő*, *Második híd*, *Pelesőc* ~ *Pelesőc-erdő* ~ *Pelesőc-domb* ~ *Pelesőc hegye*, *Sovány-sor*, *Surányi dinnyeje*, *Tirsztop*, *Tölgyfa*, *Vályogos-gödör* (lásd 8. ábra). A 20 év felettek körében a mindenki által ismert nevek száma — mind a belterületi, mind a külterületi nevek tekintetében — gyarapodott. Látványos különbséget viszont csak a gyermekek listájával való összehasonlítás során fedezhetünk fel.

8. ábra: A mindenki által ismert külterületi helynevek a 21 és 40 közötti adatközlők esetében

A mindenki által ismert nevek a névanyag 18%-át teszik ki. Emellett a nevek további 21%-a ismert széles körben, 15–19 adatközlő tudta őket lokalizálni. A névanyag 12%-át ismerte 10–14 és 37%-át 9 vagy kevesebb adatközlő. Ebben a csoportban a neveknek csupán 13%-át nem ismerte senki (lásd 9. ábra).

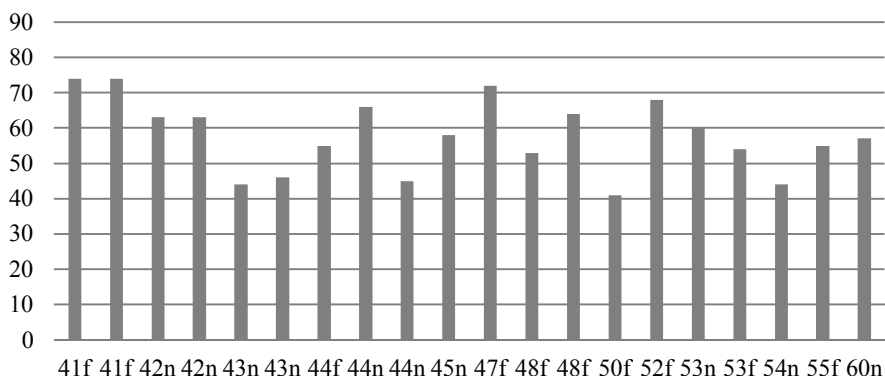
9. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 21 és 40 év közötti korcsoportban

A csoport tagjai átlagosan 37 belterületi nevet (a belterületi nevek 77%-a) és 63 külterületi nevet (a külterületi nevek 42%-a) ismertek és tudtak lokalizálni.

5.3. A 41 és 60 év közöttiek helynévismerete

A középkorúak csoportjában a legkevesebb helynevet egy 50 éves férfi, a legtöbbet pedig két 41 éves férfi ismerte. Az előbbi 82 (a helynevek 41%-a), az utóbbiak pedig 146 és 147 helynevet (a helynevek 74%-a) ismertek és tudtak lokalizálni. Az eredmények összesítő diagramja arról árulkodik, hogy ennél a

korcsoportnál nincs meg az előző csoportok esetében tapasztalt életkor szerinti fokozatos növekedés. Az eredmények rapszodikus mintázatot alkotnak. A jó helynévismerők (a 61–70% feletti helynévismerettel rendelkező adatközlők) mellett nem kevés az átlagos, már-már gyenge helynévismerettel rendelkezők (a 40% körüli helynévismerettel rendelkező adatközlők) száma sem. A negyvenesek nem tudnak kevesebb helynevet, mint a tíz évvel idősebb lakosság. A teljes csoport átlagosan 114 helynevet ismert, ez a nevek 58%-át teszi ki (lásd 10. ábra).

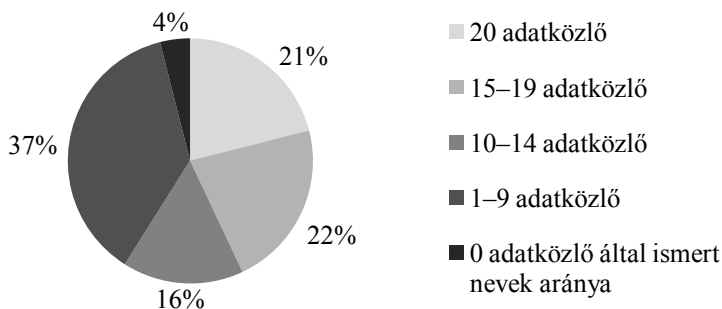
10. ábra: A 41 és 60 év közöttiek helynévismerete százalékban kifejezve
n = nő, f = férfi

11. ábra: A mindenki által ismert külterületi helynevek
a 41 és 60 év közötti adatközlők esetében

A mindenki által ismert nevek: 1. belterületi helynevek – *Általános iskola* ~ *Iskola*, *Böbest*, *Bábony* ~ *Kisbábony*, *Bolt* ~ *Vegyesbolt*, *Buszmegálló*, *Cigánysor* ~ *Sor*, *Imaterem*, *Iskolaudvar*, *Király út* ~ *Királyút lejáró*, *Kollektív istálló* ~ *Kollektív ól*, *Kultúr* ~ *Kultúrotthon* ~ *Kultúrház*, *Lelkészi hivatal*, *Mikró* ~

Mikrósor, Óvoda, Parókia, Református templom ~ Templom, Szuszán, Temető, Temető lejárát ~ Temető lejáró, Túlsóvég, Turci út, 2. külterületi helynevek – Forduló ~ Bábonyi forduló ~ Terebesi forduló ~ Turci forduló, Cselősz, Első híd, Fő út, Görjös ~ Görjös-dűlő, Halmi út, Jákób ~ Jákób háza ~ Jákób-tag ~ Jákób tagja ~ Jákób-tanya, Kavicsos ~ Kavicsos tó, Királyút, Legelő, Második híd, Pálínka-főző, Pelesőc ~ Pelesőc-erdő ~ Pelesőc-domb ~ Pelesőc hegye, Sovány-sor, Sovány sor ~ Sovány-sor lejáró, Surányi dinnyeje, Temető alatt ~ Temető alja, Terebesi út, Tirsztop, Tölgyfa, Vályogos-gödör.

12. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 41 és 60 év közötti korcsoportban

A mindenki által ismert nevek a névkorpusz 21%-át teszik ki. Emellett a nevek 22%-a ismert széles körben még, ezeket 15–19 adatközlő tudta lokalizálni. A nevek 16%-át ismerte 10–14, és 37%-át ismerte 9 vagy kevesebb, mint 9 adatközlő. Ebben a csoportban csupán a nevek 4%-át nem tudta senki sem lokalizálni (lásd 12. ábra).

A 41 és 60 év közötti csoport tagja átlagosan 39 belterületi nevet (a belterületi nevek 81%-a) és 76 külterületi nevet (a külterületi nevek 51%-a) ismertek és tudtak lokalizálni.

5.4. A 61 év fölöttiek helynévismerete

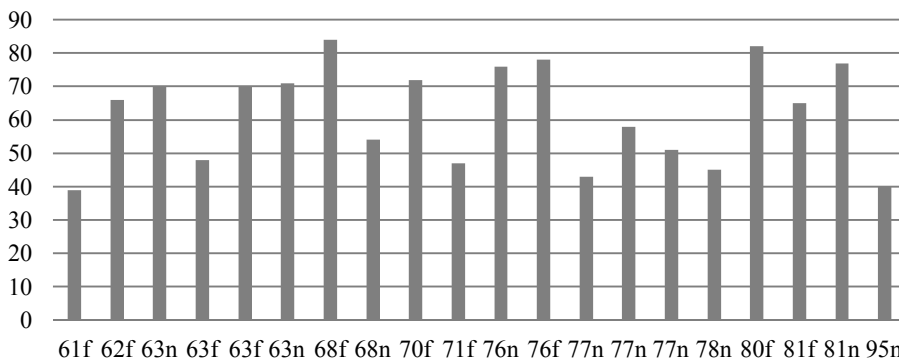
A 61 év feletti csoportjában a legkevesebb helynevet egy 61 éves férfi ismerte, a legtöbbet pedig egy 68 éves. Az előbbi 77 (a helynevek 39%-a), az utóbbi pedig 167 helynevet (a helynevek 84%-a) ismert és tudott lokalizálni. Ezzel az eredménnyel ez a 68 éves kisbábonyi férfi lett a legjobb helynévismerő adatközlő, akivel a településen beszélgettem. A 61 év fölötti csoportban azonban nem ő az egyetlen, aki nagyszámú helynevet ismer. Egy 80 éves férfi 163 (a helynevek 82%-a), egy 76 éves pedig 155 helynévről (a helynevek 78%-a) tudott beszélni. Ugyanakkor ebben a csoportban a kiválóak mellett átlagos és gyenge helynévismerőket is találunk (lásd 13. ábra).

Azok a 61 év fölötti adatközlőim, akik már jó ideje nem járják a határt, két csoportba sorolhatók. Egy részük matematikai pontossággal és részletességgel

tudta felidézni a bel- és külterület egymást követő szegleteit. Az egykor elsajátított ismeretek mélyen rögzültek a kognitív térképükön. Ugyanakkor néhányuknál egyszerre több mentális kép meglétével is számolnom kellett. Előfordult ugyanis, hogy a jelenlegi és a korábbi határok elhelyezkedéséről is számot tudtak adni. Az egyik adatközlőm például idős korára járóképtelen lett. A betegsége miatt nem láthatta többé a határt. Ennek ellenére egy évtized eltelte után is részletes leírást tudott adni a korábbi állapotokról. Egy idős korára megvakult nő esetében ugyanezt tapasztaltam.

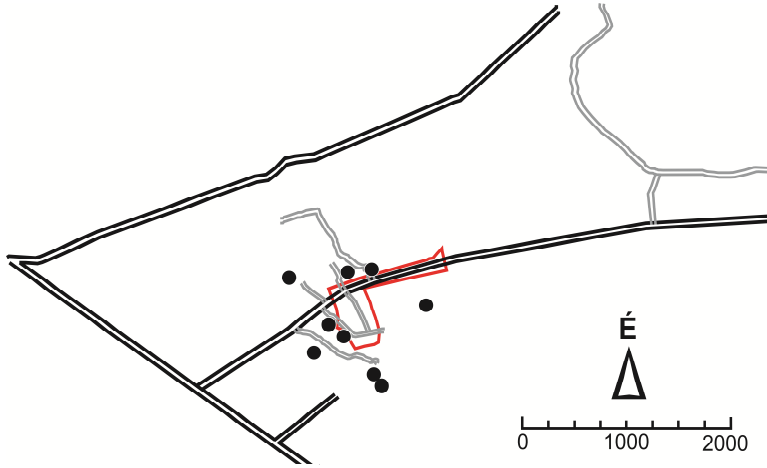
Ezzel szemben az adatközlőim egy másik csoportja viszonylag kevés helynevet tudhatott a magáénak. Elmondásuk szerint valaha jó helyismerettel rendelkeztek, az idő múlásával napról napra felejtették el a valaha gyakran emlegetett helyneveket. A szociológiában bevett szokás, hogy az időskort két nagy szakaszra osztják: arra az időre, amikor az egyének a testi és a szellemi képességeiknek teljesen birtokában vannak, továbbá arra az idős korra, amikor ugyanezek a képességek hanyatlófélben vannak (ANDORKA 2006: 333). Bár a kettő közötti határt rendkívül nehéz meghúzni, hisz a nyugdíjkorhatár fölötti időszakban ezek a jelenségek mindenkinél máskor jelentkeznek, ezt a megkülönböztetést a névismereti kutatások során is érdemes lenne szem előtt tartanunk.

A 61 év fölöttiek átlagosan 122 nevet tudtak lokalizálni, ez a nevek 62%-át jelenti.

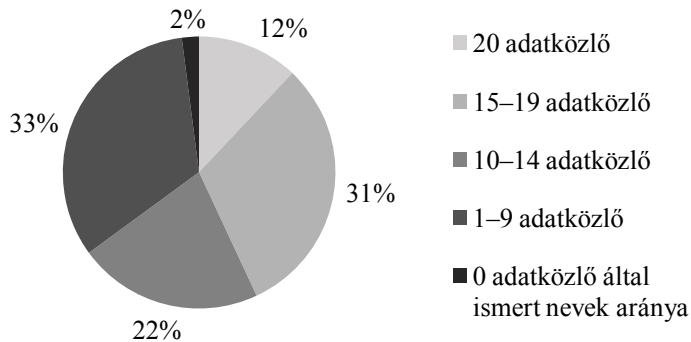
13. ábra: A 61 év fölöttiek helynévismerete százalékban kifejezve, n = nő, f = férfi

Mivel ebben a csoportban viszonylag sok a szélsőséges eredmény, a mindenki által ismert helynevek száma — az előző korosztályéhoz képest — nagyon kevésnek tűnik. 1. belterületi helynevek: *Általános iskola ~ Iskola, Böbest, Bábony ~ Kisbábony, Bolt ~ Vegyesbolt, Cigánysor ~ Sor, Iskolaudvar, Király út ~ Királyút lejáró, Kollektív istálló ~ Kollektív ól, Kultúr ~ Kultúrotthon ~ Kultúrház, Óvoda, Parókia, Református templom ~ Templom, Temető, Turci út, Vízipuskaszén*, 2. külterületi helynevek: *Hegy út ~ Hegyi út, Kavicsos ~ Kavicsos tó, Kert alatt ~ Kertalja, Királyút, Legelő, Pálinkafőző, Sovány-sor, Temető alatt ~ Temető alja, Tölgyfa*.

14. ábra: A mindenki által ismert külterületi helynevek a 61 év fölötti adatközlők esetében

A mindenki által ismert nevek közül kettőt emelnek ki. Az első a *Kollektív istálló ~ Kollektív ól*. Ez a név az előző generációs csoport listáján is szerepelt. A 40 év alattiak közül viszont sokan nem ismerték. A kommunista rendszer időszakában a név által jelölt objektum jelentősebb szerepet töltött be a falu életében, mint napjainkban. Ma már csak a romok tanúskodnak a kollektív gazdaság egykori tevékenységéről. Természetes, hogy a 40 év fölöttiek számára még ma is van egyfajta szimbolikus jelentése, egyfajta központi szerepe, míg a fiatalabbaknak ez a rész nem egyéb, mint egy elhanyagolt, gazonos terület. A második kiemelendő név a *Vízpuskaszén*. Ez az elnevezés szintén letűnt korokra emlékezteti a helyieket. A régi tűzoltó-felszerelést tároló építményre vonatkozik, amely a Fő utca közepén áll. A fiatalabb generációk csak *Bódé*-ként emlegetik; az idősebbeknek viszont inkább *Vízpuskaszén*.

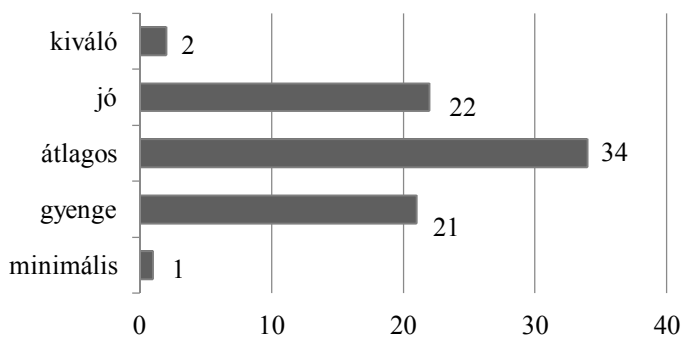
15. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 61 év feletti korcsoportban

A felsorolt nevek a korpusz helyneveinek csupán 12%-át teszik ki. A helynevek további 31%-a ismert széles körben, 19–15 adatközlő tudta őket lokalizálni. A nevek 22%-át ismerte 14–10 és 33%-át 9 vagy kevesebb adatközlő. Ebben a csoportban a névanyag 2%-át nem ismerte senki (lásd 15. ábra): *Hárd*, *Iásze*, *Porgolát*, *Új-Fogás*. A *Hárd* egy újonnan létesített tanyának a neve, a kisbányai és a halmi határszélen áll. Az *Iásze*, a *Porgolát* és az *Új-Fogás* elnevezések pedig a hivatalos névadás eredményei.

A 61 év fölöttiek átlagosan 35 belterületi nevet (a belterületi nevek 73%-a) és 87 külterületi nevet (a külterületi nevek 58%-a) ismertek és tudtak lokalizálni.

5.5. Névismereti szintek

Az előző helynév-szociológiai vizsgálatokra támaszkodva az adatközlők helynévismeretét öt kategóriába soroltam: a minimális (20% alatti értékekre vonatkozó helynévismeret), a gyenge (21 és 40% közötti helynévismeret), az átlagos (41 és 60% közötti helynévismeret), a jó (61 és 80% közötti helynévismeret) és a kiváló (81% fölötti helynévismeret) névismereti szintre (GYÖRFFY 2015: 26–28) (lásd 16. ábra).

16. ábra: Az adatközlők megoszlása a névismeret szintje szerint

A megkérdezett 80 adatközlő között csupán egy olyan volt, aki 20%-nál kevesebb helynevet ismert, tehát minimális helynévismerettel rendelkezett: a legfiatalabb adatközlő a helynevek 15%-át ismerte. Gyenge helynévismerettel az adatközlők kicsivel több mint egy negyede (21 fő) rendelkezett. Átlagosnak az adatközlők 43%-a (34 fő), jó helynévismerőnek pedig az adatközlők 28%-a (22 fő) bizonyult. Kiváló helynévismerettel mindössze az adatközlők 3%-a (2 fő) rendelkezett (lásd 16. ábra).

A 7–13 évesek csoportjában 1 minimális és 9 gyenge, a 14–20 évesek körében 8 gyenge és 2 átlagos, a 21 és 40 év közöttieknél 2 gyenge, 13 átlagos és 5 jó, a 41 és 60 év közöttieknél 12 átlagos és 8 jó, a 61 év fölöttieknél pedig 2 gyenge, 7 átlagos, 9 jó és 2 kiváló helynévismerettel rendelkező adatközlőt találunk (lásd 17. ábra).

névismereti szint	az adatközlők korcsoportjai és száma				
	7 és 13 év közöttiek	14 és 20 év közöttiek	21 és 40 év közöttiek	41 és 60 év közöttiek	61 év fölöttiek
minimális	1	-	-	-	-
gyenge	9	8	2	-	2
átlagos	-	2	13	12	7
jó	-	-	5	8	9
kiváló	-	-	-	-	2

17. ábra: Az adatközlők névismereti szintje korcsoportok szerint

A gyenge helynévismerettel rendelkező adatközlők túlnyomó többsége tehát a 7–13 és a 14–20 évesek köréből került ki. A 21 gyenge helynévismerettel rendelkező adatközlőből 17 a 20 év alatti kategóriában található, 2 a 21 és 40 év közötti, szintén 2 a 61 év fölötti generációs csoportba tartozik.

Az átlagos helynévismerők zöme 21 év fölötti, mivel a 20 év alattiak között csupán 2 ebbe a kategóriába tartozó adatközlőt találunk. 13-an a 21 és 40 év közöttiek, 12-en a 41 és 60 év közöttiek, 7-en pedig a 61 év fölöttiek között találhatóak.

Jó helynévismerőket kizárólag a 21 év fölötti adatközlők között találunk. 5-en tartoznak a 21 és 40 év közötti, 8-an a 41 és 60 év közötti, 9-en pedig a 61 év fölötti csoportba.

Kiváló helynévismerők kizárólag a 61 év fölöttiek között vannak.

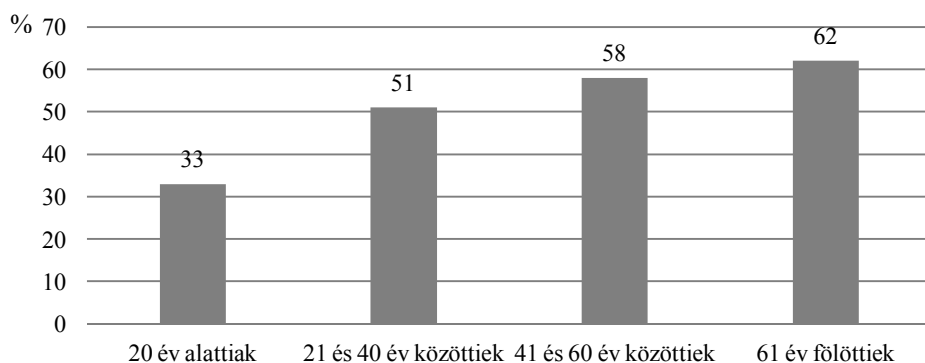
5.6. Életkor és helynévismeret

A közösség tagjainak helynévkincse — a lexikon többi részéhez hasonlóan — az életkor előrehaladtával együtt bővül. Az egyéni élettér kiszélesedésével lesznek egyre kidolgozottabbak, pontosabbak a közvetlen környezettel kapcsolatos ismeretek: az egyének kisgyermekkoruktól kezdve fokozatosan tanulják meg az egyes objektumokkal kapcsolatos információkat, mindezt úgy, hogy a közvetlen tapasztalatok révén, a közösségi és a családi értékítéletek mellé saját vélekedéseket is társítanak a tanultakhoz. Mindez természetesen azt is feltételezi, hogy a mentális helynévlexikon is napról napra gyarapodik, hiszen a helyekre gondolni és a helyekről beszélni a tulajdonnevek használatán keresztül a legkézenfekvőbb.

A helynévlexikon látványos gyarapodása azonban csak egy bizonyos életkorig figyelhető meg. Az, hogy ki mikor jut el abba a szakaszba, amikortól már csak ritkán tanul új helyneveket a közvetlen környezete, a szülőfaluja névkész-

letének köréből, egyénenként változó. A kisbábonyi magyarság esetében nagyjából a 30 év alattiakra igaz az, hogy a fiatalabbak kevesebb nevet ismernek, mint a náluk idősebbek. Annak az elvárásnak, hogy az életkor előrehaladtával egyre gazdagabb helynévkinccsel rendelkező adatközlőkkel találkozunk, a 30 év feletti csoportok tagjai egyre kevésbé felelnek meg. A 61 év fölöttiek között találjuk a legjobb névismerőket. Ebben a csoportban ugyanakkor azok sincsenek kevesen, akik csupán átlagos vagy gyenge helynévismerettel rendelkeznek.

A 20 év alattiak és a 21–40 év közöttiek névismereti átlaga között 18% a különbség. A 21–40 év közöttiek és a 41–60 év közöttiek körében viszont már csak 7%-nyi, a 41–60 év közöttiek és a 61 év fölöttiek eredményei között pedig csupán 4%-nyi az eltérés (lásd 18. ábra).

18. ábra: A korcsoportok átlagos helynévismerete

Kisbábony esetében tehát a 30 éves kort tekinthetjük egyféle választóvonalnak. Úgy tűnik, innentől kezdve nem az életkor az egyetlen, illetve a legmarkánsabb változó, amely mentén a helynévismeretet értelmeznünk kell. Bár a kisbábonyi magyarság esetében egy viszonylag zárt és homogén közösségről beszélünk, amelynek tagjai nagyjából hasonló körülmények között élnek, ezen a ponton az életkor mellett nem zárhatjuk ki, és nem tekinthetjük kevésbé fontosnak az egyéb egyénspecifikus tényezők szerepét. Felvetődik a kérdés például, hogy az adatközlőknek a fölművelés mellett van-e más szakmájuk, munkájuk, esetleg valamilyen egyéb elfoglaltságuk. Valójában ebből a szempontból bármilyen tevékenység meghatározó lehet, amelynek köszönhetően meg kell osztaniuk a figyelmüket. Legyen szó akár otthoni, akár egy másik településen lévő munkáról, gyermekfelügyeletről vagy valamilyen szabadidős elfoglaltságról stb.

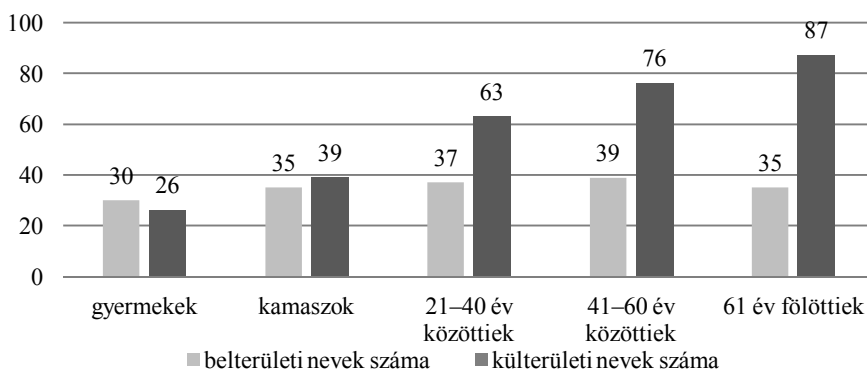
A mindenki által ismert helynevek száma korcsoportonként alig növekszik: a 7–13 éveseknél 10% (20 helynév), a 14 és 20 év közöttiekénél 18% (35 helynév), a 21 és 40 év közöttiekénél szintén 18% (36 helynév), a 41 és 60 év közöttiekénél 21% (42 helynév) és a 61 év fölöttiekénél 12% (24 helynév). Szembeötlő különbséget azoknak a neveknek az esetében fedezhetünk fel, amelyeket senki sem is-

mert az adott korcsoportban. A 7 és 13 év közöttiekénél ez a helynevek 53%-át (105 helynév), a 14–20 éveseknél a 41%-át (81 helynév), a 21 és 40 év közöttiekénél a 13%-át (25 helynév), a 41 és 60 év közöttiekénél a 4%-át (7 helynév), a 61 év fölöttiekénél pedig a helynevek 2%-át (4 helynév) tette ki (lásd 19. ábra).

adatközlők	7 és 13 év közöttiek	14 és 20 év közöttiek	21 és 40 év közöttiek	41 és 60 év közöttiek	61 év fölöttiek
mindenki által ismert nevek	10%	18%	18%	21%	12%
senki által nem ismert nevek	53%	41%	13%	4%	2%

19. ábra: A mindenki és a senki által nem ismert nevek korcsoportok szerinti megoszlásban

A felmérés egyrésztől megcáfolta a mindenki által ismert helynevekre vonatkozó hipotézisemet. Azt feltételeztem ugyanis, hogy a kisbányai magyarság esetében ezeknek a köre a legfiatalabbtól a legidősebb korcsoportig egyre több lexémát fog tartalmazni. Másrészt az eredmények igazolták, hogy az, amit egy közösség élőnyelvi helynévkincsének nevezünk, lényegében nem más, mint több egymást metsző és kiegészítő halmaz együttese. Az adatközlők helynévismereti tudása tehát komplementer jellegű.

20. ábra: A belterületi és külterületi átlagos helynévismeret korcsoportok szerinti bontásban

Egy utcányi településről lévén szó sohasem a belterületre vonatkozó adatok okozzák az eltéréseket, hiszen a belterületi nevek közül nagyjából mindenki ugyanannyit ismert. A szignifikáns különbségeket minden esetben a külterületi objektumokra vonatkozó adatok mutatják. Korcsoportonként haladva, gyermektől a felnőttekig a helynévismereti növekedést szinte minden esetben az ismert külterületi helynevek gyarapodásában mérhetjük (lásd 20. ábra).

6. Helynévismereti vizsgálatok a névismeret és a nem tükrében

A szociológiában mindig is kiemelt szerep jutott a nemek közötti különbségek értelmezésének. Jelenleg az az álláspont uralkodik, amely szerint a gender körébe tartozó tulajdonságok elsősorban a társadalmi környezet, a szocializáció hatására alakulnak ki.

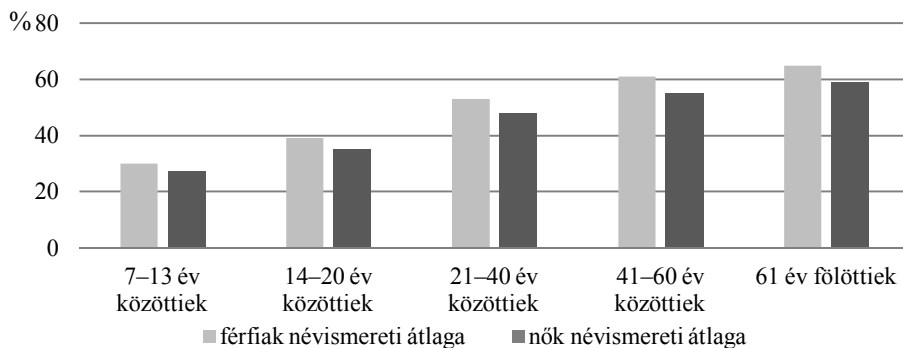
Az ún. funkcionalista iskola szerint a két nem szociológiai értelemben azért különbözik, mert munkamegosztás van köztük, ebből fakadóan pedig a férfiak és a nők eltérő szerepeket töltenek be. A férfiak alkalmasabbak a fizikai munkára, ezért nekik kell fenntartaniuk a családot. Ezzel szemben a nők képesek szülni. A fajfenntartás érdekében pedig szükséges, hogy az idejük jelentős részét a gyermeknevelésre fordítsák. A modern társadalmakban azonban egyre kevesebb az olyan munkakör, amelyhez komoly fizikai erőre lenne szükség, ennek következtében pedig a nemek közötti munkamegosztás is egyre kevésbé van jelen. Az ún. konfliktuselméleti irányzatok a férfiak hatalmi pozíciójára helyezik a hangsúlyt. Eszerint a nőknek a férfiak általi elnyomása nagyon nagy múltra tekint vissza, a mai napig tetten érhető, és főként ebből fakadnak a különbségek. Nem meglepő, hogy ebből a feltevésből táplálkoznak a feminista mozgalmak is (KISS 1996: 101, GIDDENS 2003: 188, ANDORKA 2006: 331–333).

Azok a nyelvészeti kutatások, amelyek a nem változóját helyezték a vizsgálat középpontjába, többnyire az egyes kifejezések használati gyakoriságával, mennyiségi vizsgálatokkal, bizonyos nempreferenciális különbségekkel és attitűdvizsgálatokkal foglalkoztak (WARDHAUGH 1995: 282–293, KISS 1995: 100–111). A kutatások többek között azt is igazolták, hogy a magyar társadalomban a nyelvi tabu a nőknek kevesebbet enged meg, mint a férfiaknak. Például az obszcén kifejezéseket tartalmazó viccek mesélése kifejezetten férfiprivilegiumnak számít (KISS 1995: 104).

A magyar közösség esetében a férfiak és a nők helynévismeretének összehasonlításakor a férfiak minden generációs csoportban több helynevet ismertek, mint a nők. A két nem névismereti átlagának kiszámításakor a férfiak csoportja került a rangsor élére (lásd 21. ábra), s ugyancsak minden csoportban férfi ismerte a legtöbb helynevet (lásd 22. ábra). Ez az eredmény a már előzőleg végzett helynévismereti mérésekkel is összecseng (lásd GYÓRFFY 2015). A két nem névismereti átlagai között azonban nincsenek éles eltérések. A különbség a 7 és 13 év közöttiek esetében 3%, a 14 és 20 év közöttieknél 4%, a 21 és 40 év közöttieknél 5%, a 41 és 60 év közöttieknél 6%, a 61 év fölöttieknél pedig szintén 6% (lásd 21. ábra).

Úgy gondolom, hogy a két nem eltérő helynévismerete a közöttük lévő társadalmi különbségekből adódhat. Azt azonban, hogy a férfiak mint társadalmi réteg miben különböznek a nőktől mint társadalmi rétegtől, Kisbábony esetében nehéz megállapítani. Mindkét csoportra igaz, hogy tagjaiknak a mezőgazdálkodás tölti ki a mindennapjait, ebből adódóan pedig mindannyian gyakran látogat-

ják a határt. Az eltérések okai tehát a mélyebb összefüggésekben keresendők, erre vonatkozóan azonban csupán feltételezéseim vannak.

21. ábra: A névismereti átlagok nemek szerinti megoszlása

A gyermeknevelésben betöltött eltérő szerep lehet például ennek az egyik forrása. Ezek a feladatok az adott közösségben ugyanis a kisgyermekes esetében szinte kizárólag a nőkre hárulnak. A gyermekek megszületésével az anyák hosszabb időt töltenek otthon, miközben az apák ugyanúgy járják a határt. Ennek az egyik lehetséges következménye, hogy a férfiak körében beszédtemaként a földdel és a földműveléssel kapcsolatos kérdések gyakrabban merülnek fel, mint a nők esetében. A nők egymás közt inkább a gyermekekkel és a háztartással kapcsolatos témákat járják körül. Az eddigi kutatások is azt igazolják, hogy vannak olyan kérdéskörök, amelyekről kifejezetten a férfiak, és olyanok, amelyekről a nők szeretnek beszélni (WARDHAUGH 1995: 288). Ezt azonban Kisbábony esetében az összegyűjtött adatok alapján bizonyítani nemigen lehet, a gyermeknevelésre vonatkozó munkamegosztással kapcsolatosan pedig családonként is nagy eltéréseket tapasztalhatunk. Kétségtelen azonban, hogy a nők bizonyos hosszabb-rövidebb időszakokban szűkebb lélettérrel rendelkeznek, mint a férfiak. Ez azonban nem jellemzi az egész életüket. Megfigyeléseim szerint a nők viszonylag hamar visszaállnak a munkába, s már a 2-3 éves gyermekeket is kiviszi magukkal a földekre.

korcsoportok	legjobb helynévismerők		
	1.	2.	3.
7-13 év közöttiek	37% f	35% n és f	30% n
14-20 év közöttiek	46% f	42% f	37% n és n
21-40 év közöttiek	71% f	63% f	62% n és f
41-60 év közöttiek	74% f és f	72% f	68% f
61 év fölöttiek	84% f	82% f	78% f

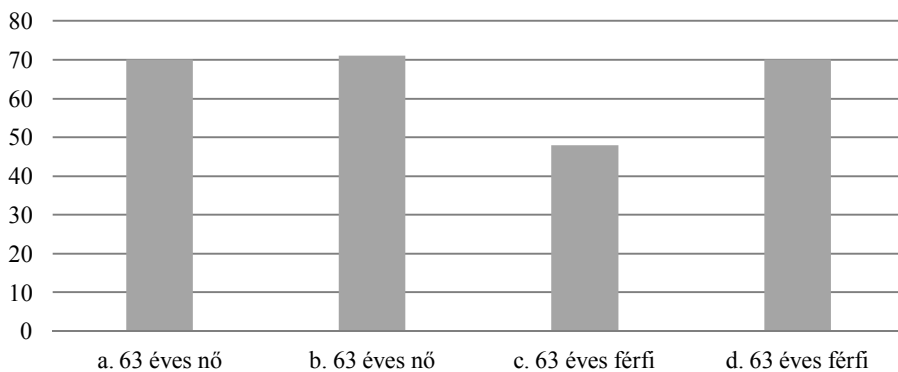
22. ábra: A legjobb helynévismerők korcsoportok szerinti megoszlásban, n = nő, f = férfi

Talán nem véletlen, hogy a fiatalabb generációs csoportok legjobb helynévismerői között még vannak nők, de az idősebb generációs csoportok legjobb helynévismerői között csupán férfiakat találunk (lásd 22. ábra). Ez a megoszlás arra is utalhat, hogy a két nem között lévő társadalmi különbség az életkor előrehaladtával lesz szignifikáns.

7. A névismeretet befolyásoló egyéb tényezők: a foglalkozás és a mobilitás

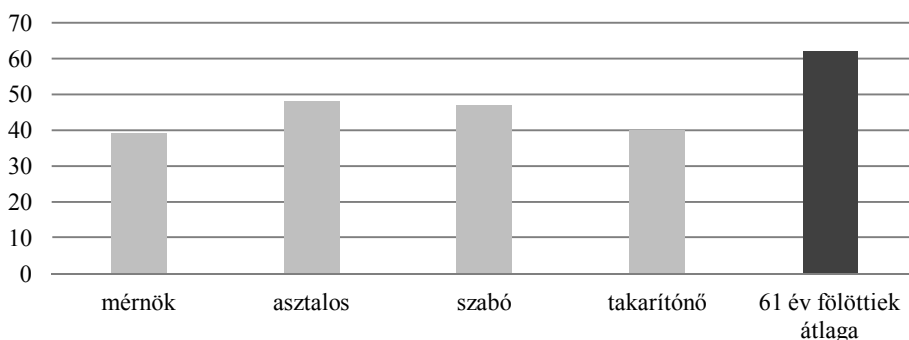
A következőkben ugyanolyan korú adatközlők eredményeit vetem össze annak érdekében, hogy az életkor és a nem tényezője mellett az egyéb változók szerepére is rávilágíthassunk. A vizsgálatba két férfit és két nőt vontam be, akik a beszélgetés időpontjában mindannyian 63 évesek voltak (lásd a 23. ábrát). Az a), b) és d) adatközlők hasonló eredményt értek el. Mindannyian jó helynévismerőnek bizonyultak, mivel a nevek közel 70%-át tudták lokalizálni. A megfigyeléseim és a beszélgetések alapján úgy tűnt, hogy nagyjából mindhárman hasonló életvitelt folytattak. Nyolc osztályt végeztek el, egész életükben Kisbáonyban laktak, és mezőgazdasággal foglalkoztak: „Nem vóut időm, nekünk is, nekem akkor csak ebbe a faluba, csak nekem vóut traktor, az egész földeket én kellett megszántsam, és futottunk, [...] és nem vóut időm megfigyelni sem, me, tetszik tudni, amikor az ember sok munkába van” (63 éves férfi adatközlő).

A c) adatközlő hozzájuk képest teljesen más életutat járt be. 10 osztályt végzett el, szakmát tanult, és évekig asztalosként dolgozott. S bár a faluval és a falubeliekkel mindig is szoros volt a kapcsolata, hiszen heti rendszerességgel járt Báonyba, azóta, hogy kenyérkereső lett, Szatmárnémetiben tölti az ideje jelentős részét. Csak hétvégenként tartózkodik a szülőfalujában. Ő a nevek közel 48%-át ismerte. Mivel a 61 év fölötti korosztály átlagosan 122 helynevet, a helynevek 62%-át tudta lokalizálni, ez az eredmény több mint 14%-kal alacsonyabb, mint az átlagé.

23. ábra: A 63 éves adatközlők helynévismerete

Azok a 61. életévüket betöltött adatközlők, akik szintén kitanultak valamilyen szakmát, amiben aztán sikeresen el is helyezkedtek, hasonló eredményt értek el (lásd 24. ábra). Ebben a generációs csoportban (a már említett asztalos mellett) találunk egy mérnököt, egy szabót és egy takarítónőt is. Ezek az adatközlők jóval kevesebb helynevet tudtak lokalizálni, mint azok, akik kizárólag földművesnek és gazdálkodónak nevezték magukat. Míg a 61 év fölöttiek csoportjában az átlagos helynévismeret 62% volt, a mérnök adatközlő a nevek 39%-át, az asztalos a nevek 48%-át, a szabó a nevek 47%-át, a takarítónő pedig a nevek 40%-át ismerte. Úgy gondolom, hogy a gyengébb névismeret háttérben a foglalkozás, illetve (a foglalkozással járó) mobilitás áll. Ezeknek az adatközlőknek a földművelés mellett a szakmájukra is jelentős időt kellett szánniuk. Ezáltal pedig például a mérnöknek, a szabónak és az asztalosnak gyakran kellett az otthonától távol lennie, más településeken dolgoznia.

24. ábra: 61 év fölötti adatközlők helynévismerete a foglalkozás alapján

A kisbányai helynévismeretet tehát minden ismert esetben negatívan befolyásolta az, ha valaki a földművelés mellett mással is foglalkozott, illetve ha ennek következtében Bábony mellett más településeken is dolgozott. Ebben a tekintetben a foglalkozás és a mobilitás mint változó szintén befolyásoló tényezőként jelenik meg.

8. Alapnévkincs — peremnévkincs

ZSOLNAI JÓZSEF úgy gondolja, hogy „Egy-egy terület összegyűjtött és kiadott földrajzi névanyagából nem tudhatja meg az érdeklődő, hogy milyen típusú neveket ismer elsősorban az ott élő lakosság nagy többsége” (1967: 191). Kizárólag a deszignátumok kérdésénél maradva érdemes megnézni, hogy milyen az egyes helynevek státusza, az összegyűjtött elnevezések milyen helyet foglalnak el a vizsgált közösség mentális helynévlexikonjában. Melyek azok a nevek, amelyek az alapnévkincs részét képezik, amelyeket mindenki vagy szinte mindenki aktívan ismer, s melyek azok, amelyek a peremnévkincsbe tartoznak? A következőkben erre a kérdésre térek ki.

GYÖRFFY ERZSÉBET eljárásához hasonlóan ebből az összesítésből kihagytam a 20 év alatti adatközlőket. Úgy vélem, ennek a csoportnak a bevonása nagyban torzíthatja az eredményt, mivel a helynevek ismeretét illetően az ő esetükben számíthatunk a legnagyobb fokú változásra (2015: 28). A vizsgált közösség e kérdést tekintve tehát 60 főből áll. A csoportosításnál GYÖRFFY ERZSÉBEThez hasonlóan azokat a neveket, amelyeket a megkérdezettek legalább 70%-a (legalább 42 adatközlő) ismert, az alapnévkincsbe, míg azokat a neveket, amelyeket a megkérdezetteknek csupán 30 vagy annál kevesebb százaléka (18 vagy kevesebb adatközlő) birtokolt, a peremnévkincsbe soroltam (i. m. 28–30). A peremnévkincsen belül ugyanakkor elkülönítettem még egy alkategóriát: a kiveszőben lévő helynevek csoportját.

Az összesítéskor 80 olyan helynevet (az összes név 40%-a) találtam, amelyet a megkérdezettek legalább 70%-a ismert. Ez alkotja a lexikon alapnévkincsét. A listán ugyanakkor 62 olyan név (az összes név 31%-a) szerepel, amelyet az adatközlők 30%-a vagy kevesebb ismert. Ebből a 62 helynévből áll a peremnévkincs.

Az alapnévkincsbe tartozó helynevek: belterületi helynevek: *Általános iskola ~ Iskola, Bőbest, Bábony ~ Kisbábony, Bódé 2., Bolt ~ Vegyesbolt, Buszmegálló 1., Buszmegálló 2., Cigánysor ~ Sor, Cigánytemplom ~ Templom, Faluvég, Imaház ~ Katolikus imaház, Imaterem, Iskolaudvar, Kápolna, Király út ~ Királyút lejáró, Kollektív istálló ~ Kollektív ól, Kovácsműhely, Kultúr ~ Kultúrotthon ~ Kultúrház, Lelkészi hivatal, Mikró ~ Mikrósor, Óvoda, Óvodaudvar, Pap ~ Papnál, Parókia, Pompaház 1., Principálő, Ravatalozó, Református templom ~ Templom, Szuszán, Temető, Temető lejáró ~ Temető lejáró, Toldi, Tülsóvég, Turci út, külterületi helynevek: Bábonyi út ~ Kisbábonyi út, Balasztier, Belső-Benés-láz, Benés-láz, Comoga árka, Comoga, Cselősz, Cselősz lejáratok ~ Cselősz lejárók, Csertezán tanyája, Csikászó, Első hid, Forduló ~ Bábonyi forduló ~ Terebesi forduló ~ Turci forduló, Fő út, Gosztát földje ~ Gosztát ~ Gosztáté, Görjös ~ Görjös-dűlő, Halmi út 3., Hegy út ~ Hegyi út, Hosszú-láz, Jákób háza ~ Jákób-tag ~ Jákób tagja ~ Jákób-tanya, Kavicsos tó ~ Kavicsos, Kendereskert ~ Kenderföld ~ Kendersor, Kert alatt ~ Kertalja, Királyút, Korom ~ Koromnál, Kőhidnál, Külső-Benés-láz, Legelő, Lingurás-tanya, Második hid, Mogyoró-szeg, Nádas, Nagy-kanális, Nagy-legelő, Pálinkafőző, Pelecős ~ Pelesőc ~ Pelesőc-domb ~ Pelesőc-erdő ~ Pelesőc hegye, Pompaház 2., Sovány-sor, Sovány sor ~ Sovány-sor lejáró, Surányi dinnyéje, Telek ~ Telekhely, Temető alatt ~ Temető alja, Terebesi út 3., Tirsztop, Tölgyfa 1., Vályogos-gödör, Varga Zsiga nádasa.*

A peremnévkincsbe tartozó helynevek: belterületi helynevek: *Bábonyi utca, Csukapuszta, Kömin, Központ 1., Turci utca, külterületi helynevek: Akasztottember, Alsó-Deszkás-láz, Alsó-Igényelt ~ Külső-Igényelt, Alsó-kút, Belső-Bri-me, Belső-Fogás, Belső-Varga-láz, Betonos-kút, Cigány-kert, Csere-kút, Csető-*

szeg, Dormán-láz, Dregánu földje, Epres-kert, Esenyősz, Felső-Deszkás-láz, Felső-Igényelt ~ Belső-Igényelt, Felső-kút, Fenék-láz, Göb-hát, Harasztié, Hárd, Hodos híd, Horgas, Híd-láz, Horti-tag, Hosszú-fogás ~ Nagy-fogás, Iásze, Irotvány ~ Irtovány, Jávori-tag ~ Jáhori-tag, Kerek-Csikászó, Kertalja 2., Kis-Dormán-láz, Kis-Fogás, Kis-láz, Kis-mező, Kis-nyíres, Körtefánál, Körtélyes, Külső-Brime, Külső-Fogás, Külső-Varga-láz, Lukács-láz, Nagy-Dormán-láz, Ökör-fű út, Ökör-fű ~ Ökör-fű-dűlő, Ötkoronás, Porgolat, Rekettyés, Talpos háza, Újtanya, Útnál, Viola háza ~ Violház.

A peremnévkincs elemei kapcsán ZSOLNAI JÓZSEF hívja fel a figyelmet arra, hogy az ebbe a csoportba sorolt helynevekről nem mondható ki egyöntetűen, hogy megindultak volna a kiveszés útján. Azokról a nevekről viszont, amelyeket csupán a 60–80 éves korosztály ismer, s a fiatalabbak kevésbé vagy egyáltalán nem, joggal nevezhetők „veszélyeztetettnek” (1967: 194).

A peremnévkincs elemei között négy olyan helynév van, amelyet kizárólag a 61 év fölötti generáció ismert: *Felső-kút, Irotvány ~ Irtovány, Körtefánál* és *Rekettyés*. A korpuszban további négy olyan helynevet is találunk, amelyet a megkérdezett 60 adatközlőnek legfeljebb 5%-a (3 vagy kevesebb adatközlő) ismert: *Komjati ~ Komjátié, Nem-láz* és *Új-Fogás*. Meglátásom szerint a kutatás időpontjában ez utóbbi két csoport képezte a kiveszőben lévő helynevek körét.

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy mitől függhet egy-egy helynév széleskörű ismertsége? A korcsoportokra bontott listákat tekintve úgy gondolom, hogy elsősorban a denotátumoktól, a helyek funkciójától és a helyek milyenségétől függ: például attól, hogy az adott helyen hány embernek, családnak van földje; vagy a szóban forgó rész mekkora területet ölel fel; milyen minőségű a földje; stb. A *Cselősz* helynevet például azért ismerik 59-en, mert kiválóan alkalmas epertermesztésre, s emellett nagy kiterjedésű, szinte minden családnak van a területen földje, így pedig gyakorlatilag a falu teljes magyar lakossága jár ki oda dolgozni.

Befolyásoló tényező lehet az is, hogy a denotátum mennyire esik közel a lakott területekhez. Kisbábony esetében persze ennek a tényezőnek a létjogosultsága joggal kérdőjelezhető meg, mert a falu belterületéhez valójában minden közel van, vagy legalábbis nincs nagyon messze tőle. Egy nagyobb külterülettel bíró település esetében valószínűleg pontosabb következtetésekre jutnánk ezzel a tényezővel kapcsolatosan is. Azok a nevek, amelyek a belterület közvetlen közelében elhelyezkedő objektumokra vonatkoznak, jó eséllyel kerülnek bele a köztudatba. A falu közvetlen szomszédságában lévő földutak, a *Király út* (60-an ismerték) és a *Sovány sor* (58-an ismerték) például szinte mindenki számára ismerősek voltak.

Fontos lehet továbbá az is, hogy az adott rész köthető-e valamilyen eseményhez vagy eseményekhez; van-e olyan tulajdonsága, amely miatt élesen elkülönül a határ többi részétől; valamilyen tekintetben kiválik-e a többi hely

közül. A *Pelesőc* ~ *Pelesőc-erdő* ~ *Pelesőc hegye* ~ *Pelesőc-domb* névváltozatokat azért ismerik valamennyien, mert a bábonyi határ többi részétől eltérően ez az objektum nem sík: dombos, erdős terület, ami a környékbeliek számára kedvelt kirándulóhely.

Az alapnévkincs kérdésénél maradván végül a viszonyítási pontok szerepére is érdemes kitérnünk. A gördülékenyebb kommunikáció érdekében a beszédben folyamatosan használunk tereptárgyakat jelölő kifejezéseket, viszonyítási és csomópontokat. HOCHBAUER MÁRIA meghatározásával élve tereptárgynak vagy támpontnak minősül minden olyan vonatkozási pont, amely „a navigáció során felhasználható (pl. épületeket, utcákat, útkeresztezéseket, természeti képződményeket). Az ösvényeket (utak, utcák, járdák) és a döntési pontokat (melyeknek klasszikus példái az útkeresztezések és útelágazások) a tereptárgyak egy-egy jellegzetes fajtájának tekintjük” (2010: 102). Ezek a pontok és útvonalak, amelyek az adott közösség tudatában teljes viszonyrendszert alkotnak, segítenek a többi objektum lokalizálásában, mivel az egyének minden egyéb helyet ezekhez a valamilyen szempontból különleges helyekhez képest határoznak meg.

Nyilvánvaló, hogy az objektumoknak két nagy csoportja van: azokat, amelyeket a beszédben csupán alkalmilag használunk viszonyítási pontként, s azokat, amelyek gyakran töltik be viszonyítási pont szerepét, azaz amelyek a közösség kollektív tudatában is viszonyítási pontként jelennek meg. Az ilyen jellegű kifejezések besorolása nem egyszerű, hiszen sokszor azt sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy az adott elem tulajdonnév-e vagy sem, hogy lexikalizálódott kifejezésről beszélünk-e vagy sem. Mindenesetre azok a helynevek, amelyek a kommunikáció során gyakran töltenek be efféle szerepet, a gyakori említés révén könnyen válnak széles körben ismertté, s ezáltal az alapnévkincs részévé. Megfigyeléseim szerint a kisbábonyi magyarság a *Csertezán tanyája*, *Forduló* ~ *Bábonyi forduló* ~ *Terebesi forduló* ~ *Turci forduló*, *Jákób háza* ~ *Jákób-tag* ~ *Jákób tagja* ~ *Jákób-tanya*, *Surányi dinnyéje*, *Tirsztop*, *Tölgyfa 1.* stb. helyneveket használta fel a legtöbbször a többi külterületi objektum pontos elhelyezkedésének a leírásához. A nevek által jelölt objektumok többsége azért tekinthető jó kiindulási pontnak, mert vizuálisan élesen elkülönülnek a határ többi részétől, jól láthatók, és pontosan körülhatárolhatók. A denotátumok közötti határ tehát egyértelműen megállapítható. A *Forduló* ~ *Bábonyi forduló* ~ *Terebesi forduló* ~ *Turci forduló* típusú objektumok pedig azért alkalmasak ennek a szerepnek a betöltésére, mert elágazási vagy ún. döntési pontokként kijelölik a többi objektumhoz vezető irányt.

HEINRICH ANDREA szerint a lakosság nézőpontjából a szomszédos települések tekinthetőek a legfontosabb iránypontoknak, ennek köszönhetően pedig az azokhoz vezető utak lesznek a jelentősebb irányvonalak (2000). Kisbábony esetében hasonlóak a tapasztalataim. A külterületről szóló beszélgetések fonalát a

szomszédos településekhez viszonyítva lehetett a leginkább megragadni. A három település határánál lévő *Forduló* nevű elágazási pontnak ezért is jutott kiemelt szerep.

A peremnévkincsbe tartozó kifejezések között feltűnően sok az olyan név, amely egy nagyobb objektum valamely részét nevezi meg. Kisbáonyban ezt a viszonyt többnyire az *alsó ~ felső*, a *külső ~ belső* és a *kis ~ nagy* előtagokkal fejezik ki: *Alsó-Deszkás-láz*, *Alsó-Igényelt ~ Külső-Igényelt*, *Belső-Brime*, *Belső-Fogás*, *Belső-Varga-láz*, *Felső-Deszkás-láz*, *Felső-Igényelt ~ Belső-Igényelt*, *Kis-Dormán-láz*, *Kis-Fogás*, *Külső-Brime*, *Külső-Fogás*, *Külső-Varga-láz*, *Nagy-Dormán-láz*. Már a beszélgetések alatt feltűnő volt számomra, hogy a közösség idősebb tagjai még ismerik és használják ezeket a részmegnevezéseket, a fiatalabb generációk tagjai viszont egyáltalán nem. Mivel már nincs szükség arra, hogy a határnak ezek a részei külön névvel rendelkezzenek, a felsorolt helynevek gyakorlatilag elveszítették a funkciójukat, éppen ezért nem hagyományozódnak tovább: „Ezeket a furább neveket mi nem használjuk, mer ezeket összevonták.” (42 éves nő) „Mi, mikor mentünk régen, gyalog jártunk fel a Halmi-hegyre, volt szőlő, akkor ez az Alsó-Csikászól idefele vőut Bábonynak, és a Felsőü- meg, a Pelesőüc, ahogy van a domb, vagy hogy mondjam már, vagy nem tom, ha így tetszett hallani? De azóta most már itt fel van kanalizálva, és már ez másképpen van. Akkor nem voltak ezek a kanalizálások, [...] Én tudok itt egyet, emlékszek, hogy amikor kicsi voltam, és ezek a fiatalak meg idősebb emberek ki voltak téve és úgy kellett nekik hányni a főüdet” (63 éves férfi).

Az elavultnak tartott nevekkal ellentétben az olyan teljesen újnak számító helynevek, mint például a *Hárd*, még csak most próbálnak gyökeret eresztetni. Az ilyen típusú elnevezések szintén a peremnévkészletbe tartoznak. Ezt a nevet a második és a harmadik generációs csoportból összesen 8-an ismerték, a 60 fölöttiek közül pedig senki sem.

9. Összegzés

Írásomban a kisbáonyi magyarság helynévismeretével foglalkoztam. A felmérés eredményeit főként az életkor, a nem, illetve érintőlegesen a foglalkozás és a mobilitás szempontjának a figyelembevételével tárgyaltam. Az interjúk és a megfigyeléseim alapján úgy gondolom, hogy Kisbáony esetében egy helynévnek az alap-, illetve a peremnévkincshez való tartozása főként nyelven kívüli tényezőktől függ. Éppen ezért minden eredményt kontextusba ágyazva kíséreltem meg értelmezni. Azok a megállapítások, amelyek a felmérés következtetéseiként fogalmazódtak meg, elsősorban Kisbáonyra, a kisbáonyi magyarság helynévismeretére vonatkoznak. Nem tartom kizártnak, hogy más települések más közösségei esetében a fentebb látottaktól eltérő konklúziókra is juthatunk.

Irodalom

- ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA 2007. Gyermeknyelv. In: A. JÁSZÓ ANNA szerk., *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó. 687–704.
- ANDORKA RUDOLF 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Második, javított és bővített kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába. Oktatási segédlet*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- GIDDENS, ANTHONY 2003. Nem és szexualitás. In: GIDDENS, ANTHONY, *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 177–218.
- GÓSY MÁRIA–KOVÁCS MAGDOLNA 2001. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125: 330–353.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 5–33.
- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. Szakdolgozat. Kézirat. Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem.
- HÉZSER GÁBOR 2005. *Pasztoralpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez. Elméleti és gyakorlati lehetőségek*. Budapest, Kálvin János Kiadó.
- HOCHBAUER MÁRIA 2009. A helynévgyűjtés hagyományos és rendhagyó módszerei. Gondolatok a szóbeliség és írásbeliség tükrében. In: SZÉKELY TÜNDE szerk., *A RODOSz Konferencia előadásai*. Kolozsvár, Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Országos Szövetsége (RODOSz)–Clear Vision Könyvkiadó. 98–108.
- HOCHBAUER MÁRIA 2010. Tér- és nyelvhasználat a mindennapi tájékozódásban. *Magyar Nyelvjárások* 48: 99–110.
- ISPMN = Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja. URL: http://www.ispmn.gov.ro/maps/county/137764_sm_mixt2011_roma (2017.04.22.)
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOVÁCS LÁSZLÓ 2013. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LACZKÓ MÁRIA 2014. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében a tinédzserek anyanyelv- és idegennyelv elsajátítási folyamatában. *Anyanyelv-pedagógia* 7/2. URL: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=513> (2017.04.22.)
- LENGYEL ZSOLT 2008. *Magyar asszociációs normák enciklopédiája 1. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 87. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- MNL. = ORTUTAY GYULA szerk., *Magyar néprajzi lexikon 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- NAGY FERENC 1971. A helységnevek humora. *Magyar Nyelv* 67: 195–203.
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások* 53: 35–45.
- PAPP LÁSZLÓ 1963. A magyar névtan helyzetéről. *Valóság* 5: 77.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. Az élőnyelvi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 127–138.

- PIRISI GÁBOR–TRÓCSÁNYI ANDRÁS. Településföldrajz. In: *Általános társadalom- és gazdaságföldrajz*. Elektronikus tananyag. Pécsi Tudományegyetem. URL: <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/> (2017.04.22.)
- POLGÁR JUDIT 2007. *Helynévalkotás kognitív megközelítésben*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–97.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2015. A romániai Kisbábony helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 53: 156–186.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017. Kisbábony. Egy aprófalú belterületi helynevei és mentális településmorfológiája. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 171–191.
- SZMH. = BURA LÁSZLÓ, *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei) 1–2*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2008.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg megváltozása. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai 2*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 600–606.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris-Századvég.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–208.

The Awareness of Toponyms among Hungarians in Kisbábony

The paper studies the knowledge of toponyms among the Hungarian population of Kisbábony in Romania. It is primarily based on a study completed with the involvement of 80 people. The issue is addressed from two perspectives: on the one hand, from that of toponyms used today as well, on the other hand, from the aspect of the speaking community aware of the toponyms. Thus the paper addresses issues relevant both in toponymy and social sciences. Of the factors influencing the knowledge of toponyms, it mostly focuses on age, gender, and to a certain extent, occupation and mobility.

Keywords: toponym, collection of contemporary toponyms, assessing the awareness of toponyms, active and passive knowledge of toponyms, name awareness and age, name awareness and gender, name awareness and occupation, name awareness and mobility, basic and marginal name lexicon

Névsűrűségi vizsgálatok a Csengeri járásban

HANKUSZ ÉVA

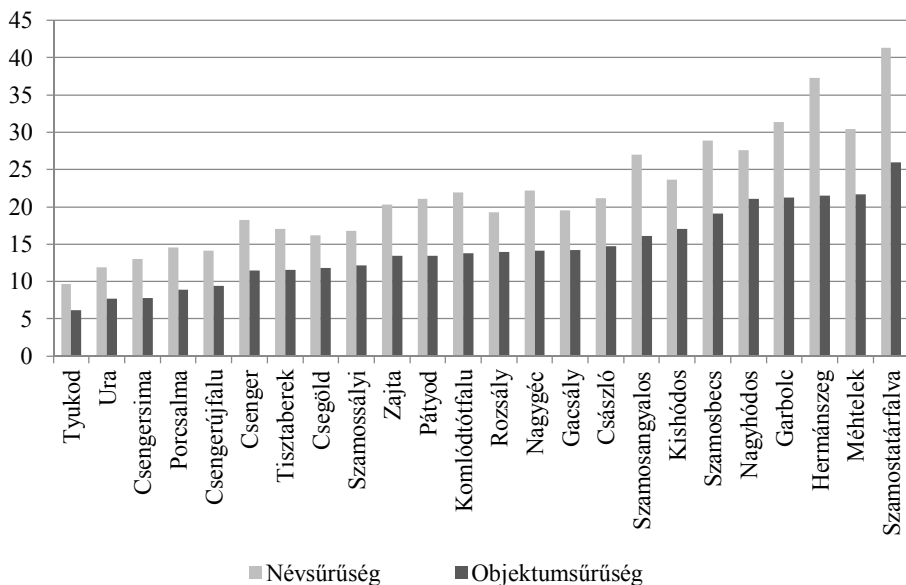
1. A névrendszerek jellemzésének egyik fontos összetevője a névsűrűség vizsgálata, ennek ellenére a névtani szakirodalomban meglehetősen ritkán kerül elő ez a probléma. Az eddigi vizsgálatokból kiderült, hogy egy-egy helynév-rendszer felépítésében részt vevő nevek számát számos tényező befolyásolja: a terület természetföldrajzi jellege, a település kora, mérete, illetve a névhasználó közösségek társadalmi, gazdasági viszonyai (NYIRKOS 1993: 244, HOFFMANN 2015: 378). E tényezők teljes körű feltárása, befolyásuk mértékének meghatározása azonban — talán éppen sokféleségükből adódóan — nem könnyű feladat.

Jelen munkámban arra teszek kísérletet, hogy a korábbi, romániai területen végzett névsűrűségi vizsgálataim során (HANKUSZ 2015) feltárt összefüggések, tendenciák érvényességét egy nagyobb terület névrendszereinek vizsgálatával is igazoljam. A vizsgálathoz az egykori Szatmár vármegye magyarországi részén fekvő Csengeri járás mikrotoponímiai anyagát használtam fel (KÁLNÁSI-SEBESTYÉN 1993).¹ A járás névanyagának összegyűjtését 1974-ben SEBESTYÉN ÁRPÁD kezdte el, majd 1990–91-ben KÁLNÁSI ÁRPÁD végzett helyszíni ellenőrző és gyűjtőmunkát (KÁLNÁSI 1993: 168). Nem kétséges tehát, hogy a települések névanyagának összegyűjtése azonos szemlélet és módszertan alapján történt, így munkám során igen egységes, megbízható forrásanyagra támaszkodhatom, ami névsűrűségi kérdések vizsgálatakor nem lényegtelen körülmény.

2. A kötet 24 település bel- és külterületi neveit, azaz összesen 7061 használatban lévő helynevet tartalmaz, mely 4666 különböző objektumot jelöl. Ez a névmennyiség 40 300 hektáros területen oszlik meg. A települések azonban mind a helynevek számát, mind pedig területük nagyságát tekintve változatos-
ságot mutatnak, így névsűrűségükben is jelentős eltérések tapasztalhatók. A névsűrűségeket úgy határozhatjuk meg, mint egységnyi területre eső helynevek

¹ Az adattár a Csengeri járás 1969-es közigazgatási átszervezése előtti állapotot tükrözi, így vizsgálatomba is az itt közölt települések névanyagát vontam be.

számszerű mutatóját (NYIRKOS 1993: 244). HOFFMANN ISTVÁN azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a névsűrűség fogalma kétféleképpen értelmezhető aszerint, hogy a területen helynévvel megjelölt objektumok számát, vagy a területen egyidejűleg használatban lévő összes névalakot vesszük-e alapul. Ez utóbbi mutatót abszolút névsűrűségnek, előbbit pedig objektumsűrűségnek nevezi (2015: 378). Az általam vizsgált területen átlagosan 11,65 objektum, illetve 17,63 név fordul elő négyzetkilométerenként. Az itt tapasztalt abszolút névsűrűség szinte pontosan megegyezik a korábban a romániai területen mért névsűrűséggel (17,3 név/km²), noha az összevetést nehezíti, hogy korábbi vizsgálatomban történeti neveket is figyelembe vettem.

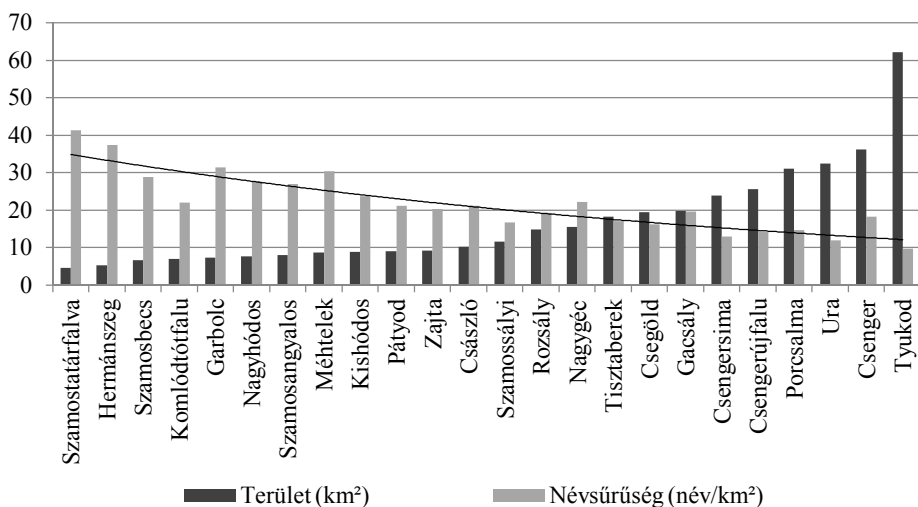

1. ábra: A Csengeri járás településeinek objektum- és névsűrűsége

A települések adatai azt mutatják, hogy a névsűrűségi érték valamennyi helynévrendszer esetében értelemszerűen meghaladja a tereptárgyak négyzetkilométerenkénti számát (lásd az 1. ábrát), azaz számolnunk kell a szinonimitással, mely a névsűrűség alakulása szempontjából nem elhanyagolható tényező. Helynevek esetében szinonim viszonyról akkor beszélhetünk, ha azonos denotátumra több különböző név is vonatkozik, melyek az értelemszerű jelentős megváltozása nélkül felcserélhetőek (J. SOLTÉSZ 1979: 39). HOFFMANN ISTVÁN a helynevek szinonimikus viszonyainak osztályozását Tapolcafő helyneveinek bevonásával végezte el. Ott a tereptárgyak csaknem fele többnevű, azaz objektumonként 1,56 névvel számolhatunk (HOFFMANN 1980: 18). Az általam vizsgált Csengeri járás területén egy objektumra átlagosan 1,51 név jut, ez az érték

azonban településenként némileg (1,3 és 1,7 között) ingadozik. Hasonló értékeket tapasztalt HALMOS JUDIT is a Pápai járás névsűrűségi viszonyait vizsgálva (2013). Ott tereptárgyanként 1,41 név fordul elő, településenként ez az érték 1,2 és 1,7 között mozog. Ezekben a térségekben tehát a számadatok között kiugró értékekkel nem találkozhatunk, mindez pedig arra enged következtetni, hogy egy-egy nagyobb terület helynévrendszereiben a szinonimitás hasonló mértékű lehet. Az általam vizsgált településeken a szinonim helynevek előfordulásának gyakorisága nem mutat összefüggést a település egyéb paramétereivel (például lakosságszám, népsűrűség, terület), talán inkább a névhasználó közösségek névadási szokásaiban mutatkozó eltérések állhatnak ennek hátterében.

3. Az átlagostól jelentős mértékben eltérő értékek sokkal inkább a települések abszolút névsűrűségét tekintve jellemzőek. Az e téren jelentkező eltérések hátterében számos tényező húzódhat, ezek számbavételéhez azonban csak néhány — az utóbbi években végzett — vizsgálat eredményeire támaszkodhatom. Korábbi, névsűrűsésre irányuló kutatásom során magam is kimutattam több tényező hatását, azonban a leghatározottabb összefüggés a települések területi kiterjedésével való összevetésben mutatkozott meg. A korábban vizsgált határon túli települések esetében azt tapasztaltam, hogy a települések területének mérete a névsűrűséggel fordított arányosságot mutat (HANKUSZ 2016: 65). Ezt a meglehetősen határozottnak tűnő tendenciát több kutató is érvényesnek találta vizsgálatainak során. NAGY MÁTÉNAK az Alsó-Bodrogi köz települései körében végzett névsűrűségi vizsgálatai is kimutatták, hogy a legnagyobb területű, több ezer hektáros települések névsűrűsége viszonylag alacsony, 10 alatti értéket mutat (Cigánd: 7,19, Tiszakarád: 8,34, Karcsa: 7,5, Pácin: 7,51 név/km²), ezzel szemben a mindössze néhány száz hektáron elterülő falvak névsűrűsége olykor kiugróan magas értéken áll (Felsőberecki: 29,18, Alsóberecki: 14,78, Kisrosvány: 15,47, Semjén: 17,22 név/km²) (2013: 12). HALMOS JUDIT a Pápai járás névsűrűségi viszonyait vizsgálva jutott hasonló következtetésre. Ott a legkiterjedtebb települések 2000–2500 hektár között mozognak, és ezeken kb. 10-15 név fordul elő négyzetkilométerenként (Dáka: 9,02, Kup: 17,39, Nagygyimót: 8,88, Nemesszalók: 15, Csót: 9,74 név/km²). Az ellentétes pólust képviselik az ezer hektárnál kisebb települések, melyek névsűrűségi mutatója többnyire 20 fölötti értéket jelez (Vinár: 32,2, Pápadereske: 23,3, Nóráp: 16,5, Marcalgergelyi: 18,3, Kéttornyúlak: 22,18 név/km²) (2013: 17). A terület és a névsűrűség közötti fordított arányosságot DITRÓI ESZTER több térség névanyagán is kimutatta, de leghatározottabban a Vas megyei települések esetében rajzolódott ki ez az összefüggés (2017: 66). Ezt a tendenciát — ahogyan a 2. ábrán is láthatjuk — a Csengeri járás névanyagja is igazolja.

2. ábra: A település nagyságának és névsűrűségének összefüggése

A terület méretének névsűrűsége gyakorolt hatása minden bizonnyal a terület kihasználtságának mértékével függ össze, azaz a kisebb területű települések határát a lakosság intenzívebben felhasználja, mint a nagy területtel rendelkező településeket, így helynevekkel is sűrűbben népesíti azt be. A névsűrűségnek a terület méretével való összefüggése azonban nem ad mechanikusan érvényesülő magyarázatot valamennyi település névsűrűségi mutatójának alakulására, ami a hasonló kiterjedésű települések összevetése révén válik szembetűnővé.

település	terület (km ²)	névsűrűség (név/km ²)
Szamosatárfalva	4,5	41,3
Hermánszeg	5,2	37,3
Szamosbecs	6,7	28,9
Komlódtótfalu	6,9	21,9

település	terület (km ²)	névsűrűség (név/km ²)
Tyukod	62,2	9,6
Csenger	36,1	18,2
Ura	32,3	11,9
Porcsalma	31,1	14,5

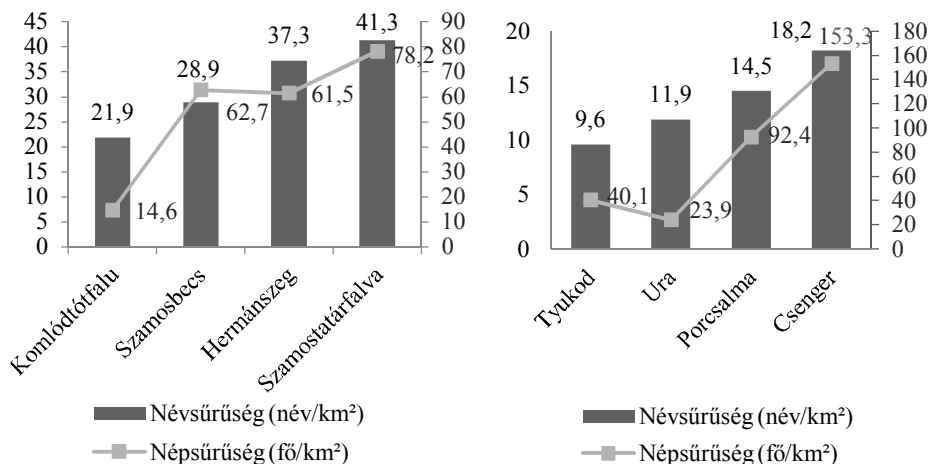
3. ábra: A legkisebb, illetve legnagyobb területű települések névsűrűségi adatai

A 3. ábra táblázataiban a legkisebb, illetve legnagyobb területtel rendelkező települések területi és névsűrűségi adatait tüntettem fel, melyek közül főként Komlódtótfalu és Csenger mutatói szorulnak további magyarázatra. Komlódtótfalu a viszonylag kis területű (8 km² alatti) települések közé tartozik, amelyeken általában igen magas névsűrűségi mutatók jellemzőek: négyzetkilométerenként kb. 30–40 név fordul elő. Ezzel szemben Komlódtótfalu helynévsűrűsége mind-

össze 22 körüli értéken áll, noha területének kiterjedése ennél magasabb értéket jósolna. Csenger a maga 36 négyzetkilométert is meghaladó területével a legnagyobb területű települések közé tartozik, ehhez képest viszonylag magas, 18 körüli névsűrűséget mutat.

4. Ahhoz, hogy a fenti értékekre valamelyest megnyugtató magyarázatot adjunk, további tényezőként érdemes a települések lakosságát, ezzel összefüggésben pedig népsűrűségi mutatóit is megvizsgálni. Joggal tételezhetjük fel ugyanis, hogy minél nagyobb számú egy település lakossága, annál több névvel népesítik be az adott területet. Mindez persze fordítva is igaz: minél alacsonyabb egy terület népsűrűsége, feltehetően annál kevesebb a használatban lévő helynevek száma. Fontos megjegyeznünk, hogy a népsűrűség is szorosan összefügg a terület kihasználtságának mértékével, hiszen a sűrűbben lakott területeket a lakosság intenzívebben művelés alá vonja, és ez — ahogyan az előzőekben is kifejtettem — szükségszerűen magasabb helynévsűrűséget eredményez.

A népsűrűségnek a helynévsűrűség alakulásában betöltött szerepét korábbi, határon túli falvak körében végzett vizsgálataim során is meghatározónak találtam, noha abban a térségben a lakosság száma mellett, az etnikai viszonyoknak (a román és cigány lakosság nagy arányú jelenlétének) a névsűrűsége gyakorolt hatásával is számolhatunk. NAGY MÁTÉ a Tiszacsermely és Gyöngytarló területén megfigyelhető relatíve alacsony névsűrűségi mutatót is éppen az alacsony népsűrűséggel magyarázza (2013: 13), de ugyanezt az összefüggést mutatta ki HALMOS JUDIT is a Pápai járás egyes települései esetében (2013: 20).

4. ábra: Népsűrűség és névsűrűség összefüggése a legkisebb, illetve legnagyobb területű településeken

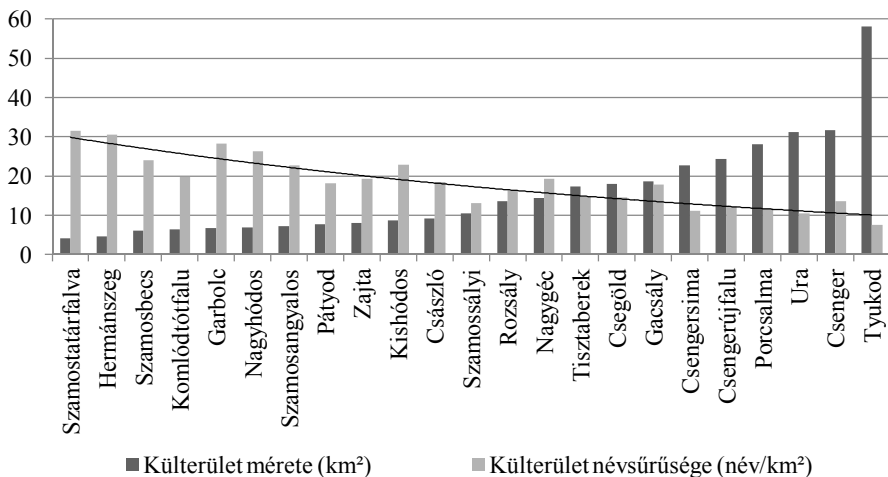
A népsűrűség és a helynévsűrűség összefüggését mutató 4. ábra diagramjaiból jól kitűnik, hogy a névsűrűségnek a nagyjából azonos területű falvak mutatóitól való eltérése valószínűleg a Csengeri járás települései esetében is a népsűrűségbeni különbségekkel magyarázható. Komlódtótfalu névsűrűségének a vele területileg azonos kategóriát képviselő falvakéhoz viszonyított lemaradása az alacsony népsűrűségi mutatóval állhat összefüggésben. Népsűrűsége ugyanis nagyjából egyötöde a Szamostatárfalván, illetve egynegyede a Hermánszegen és Szamosbecsen mért értékeknek.

Csengerben pedig a kiemelkedően magas népsűrűség lehet az, ami a nagy területi kiterjedés ellenére magas helynévsűrűségi értéket eredményez, hiszen a hasonló területű falvak közül mindössze Porcsalma népsűrűsége közelíti meg valamelyest a Csengerben mért értéket. Ugyanakkor az itt jellemző magas helynévsűrűséghez a település meghatározó gazdasági jelentősége is hozzájárulhatott. Már történelmének korai időszakában is jelentős mezőváros volt, illetve — Szamos menti átkelőhelyként — a közlekedés szempontjából is fontos csomópontként funkcionált. A későbbi időszakokban a háborús megpróbáltatások és járványok nem kímélték ugyan, így jelentősége sokat csökkent, ennek ellenére ma is a járás egyetlen városi rangú települése. Határába az idők folyamán több kisebb falu beleolvadt, mely szintén a névsűrűségi mutató növekedését eredményezhette. Ugyanakkor Csenger városias jellege, központi szerepköre a belterületi nevek felszaporodását is eredményezhette, így felmerülhet, hogy az itt mért magas névsűrűség a belterületi nevek nagy arányával magyarázható. Érdemes lehet tehát a települések kül- és belterületének névsűrűségét külön-külön is megvizsgálni.

5. A vizsgált települések 7061 használatban lévő helyneve közül 5464 külterületi név, azaz a nevek 77,4%-a jelöl valamilyen külterületi objektumot. Ha tehát a települések névsűrűségének kiszámításakor eltekintünk a belterületi nevektől, és a kapott értéket a külterület méretével vetjük össze, akkor azt láthatjuk, hogy a terület egészének vizsgálatakor kimutatott tendencia itt is kirajzolódik (lásd az 5. ábrát).²

Amint azt a diagram is jól mutatja, a névsűrűség és a település mérete közötti fordított arányosság ebben az esetben is határozottan megmutatkozik, noha itt is előfordulnak olyan települések, melyek névsűrűsége a területük nagyságától lényegében függetlenül alakul. A kiugró értékek könnyedén kiválaszthatóak a névsűrűségi adatokra rajzolt trendvonal segítségével. Komlódtótfalu névsűrűsége a külterületi nevek viszonylatában is alacsony, Csenger névsűrűsége viszont kevésbé tér el a hasonló területű települések mutatóitól. Ez esetben tehát igazolódni látszik az a feltételezés miszerint a terület nagyságához képest magas névsűrűségi értékhez a belterületi nevek nagy aránya is hozzájárulhat.

² Méhtelek belterületének méretét a forrás nem közli, ezért az itt tapasztalható kül- és belterületi névsűrűség nem vethető össze a terület méretével.

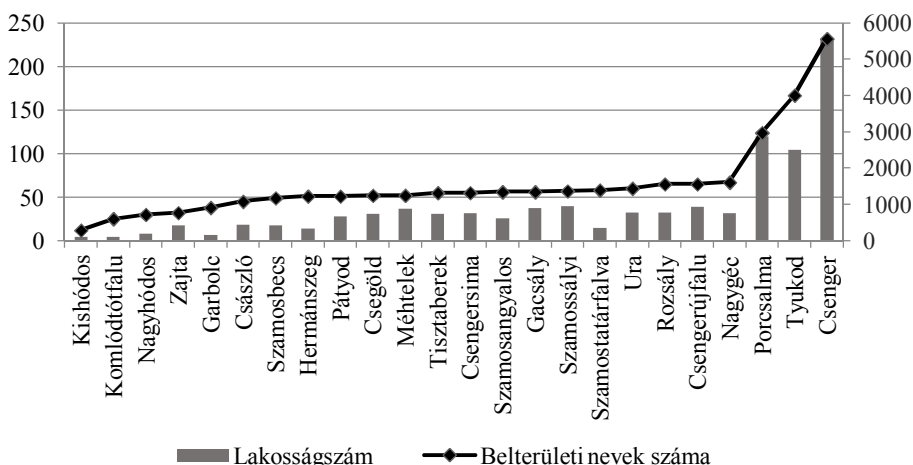

5. ábra: A települések külterületének mérete és névsűrűsége közötti összefüggés

6. A települések belterületével a névhasználó közösség sokkal intenzívebb kapcsolatban van, mint a külterülettel, ezért logikusnak tűnhet az a feltételezés, hogy a belterületen a nevek száma, illetve a névsűrűség sokkal inkább a népességszámmal mutathat összefüggést, mint a terület méretével. A települések névállományának 22,6%-a, azaz 1597 név valamilyen belterületi objektumra utal. Ennek kb. egyharmadát három település (Csenger, Tyukod, Porcsalma) belterületi névállománya alkotja, a fennmaradó rész pedig viszonylag egyenletesen oszlik meg a többi 21 település között. A belterületi nevek számának a lakosságszámmal való összevetéséből kiderül, hogy az említett három település népességszám szempontjából is jóval az átlag fölött van, a járás össznépségének csaknem felét teszik ki. Mindezek alapján, illetve a többi település adatait is figyelembe véve megállapítható, hogy a belterületi nevek száma a népességszámmal arányosan növekszik (lásd a 6. ábrát).

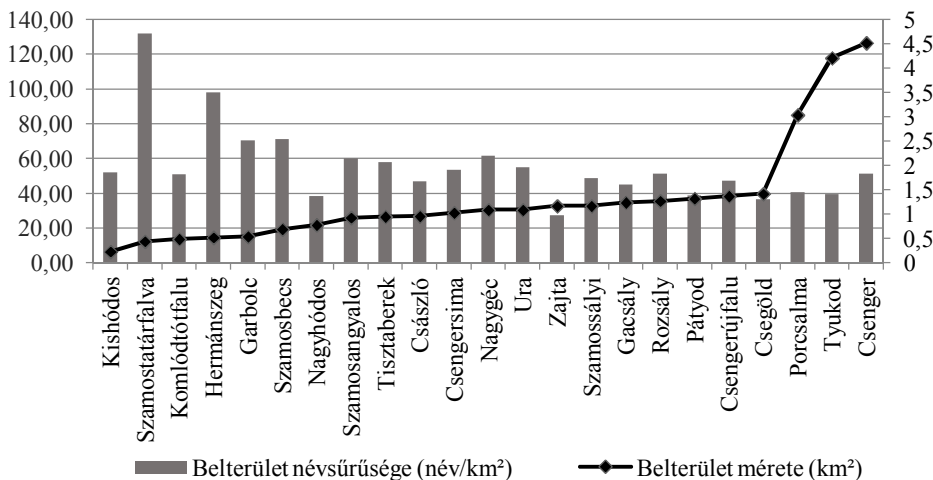
Az a tendencia, ami korábban a terület egésze, illetve a külterület névsűrűsége kapcsán is kirajzolódott, érvényesnek látszik tehát a belterületi nevek vonatkozásában is. Noha a terület mérete és a névsűrűség közötti fordított arányosság itt is megmutatkozik, nem mehetünk el szó nélkül a tendenciától eltérő adatok mellett sem. A területük méretéhez képest Csenger, Tyukod és Porcsalma helynévsűrűsége magasnak, Kishódos, Komlódtótfalu és Nagyhódos mutatói pedig alacsonynak tűnnek. Noha a belterület népsűrűsége és helynévsűrűsége között határozott összefüggést nem állapíthatunk meg, a fenti értékekre mégis magyarázatul szolgálhat, hogy (Tyukod kivételével) az említett települések népsűrűségi mutatói, a terület egésze és a belterület esetében is, a szélső értékeket képviselik. Mindez arra enged következtetni, hogy a települések területének mérete a belterület tekintetében is nagymértékben

meghatározza a névsűrűség alakulását, ugyanakkor a települések népsűrűsége is fontos tényezőnek számít.

6. ábra: A települések lakosságszámának és a belterületi nevek számának összefüggése

Ha azonban a területileg arányos értékeket vizsgáljuk, azaz a belterület helynévsűrűségét és népsűrűségét kíséreljük meg összevetni, akkor határozott összefüggést nem tapasztalunk a mutatók között.³ Sokkal inkább a terület méretének a helynévsűrűsége gyakorolt hatása tűnik meghatározónak, amit a 7. ábra is jól mutat.

7. ábra: A települések belterületének mérete és névsűrűsége közötti összefüggés

³ Az említett mutatók kiszámításakor a települések belterületének méretét vettem alapul.

7. A fentiekben a helynévsűrűség alakulását meghatározó számos tényező közül a terület méretének és népsűrűségének a hatását igyekeztem egy viszonylag nagy terület névanyagán keresztül megvizsgálni. Az adatok nagy bizonyossággal mutatják, hogy a terület mérete és névsűrűsége között a kül- és belterületen egyaránt erős összefüggés áll fenn, de a népsűrűség — noha kisebb mértékben — szintén meghatározza a helynévsűrűség alakulását. Mivel a Csengeri járás települései természetföldrajzi jelleg, etnikai és nyelvi összetétel szempontjából is homogénnek tekinthetők, alkalmasnak bizonyultak az említett két tényező hatásának megragadására. A névsűrűséget meghatározó egyéb tényezők feltárása azonban több tekintetben heterogénebb területek bevonásával válhat lehetővé.

Irodalom

- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HALMOS JUDIT 2013. *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban.* Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- HANKUSZ ÉVA 2015. Össevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 63–76.
- HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykőrű és Tapolcafé. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére.* Budapest, ELTE BTK. 376–387.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1993. A Csengeri járás helyneveinek összegyűjtéséről. *Névtani Értesítő* 15: 167–170.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A Csengeri járás földrajzi nevei.* Debrecen.
- NAGY MÁTÉ ANDRÁS 2013. *Vizsgálatok a Bodrogköz helyneveinek köréből.* Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Name-Density Studies in the Csenger District

The study of name density and the factors influencing it serve as significant components in the characterization of toponymic systems. Of the various factors influencing name density, my paper analyzes the effects of the size and population density of an area in the microtoponym corpus of 24 settlements in the Csenger district in the Hungarian section of the former Szatmár comitat. The settlements of the region are rather homogenous in terms of their physical geography, linguistic and ethnic composition alike, and as such they are perfectly suitable for exploring the effects of the above factors. I study the relationship between the above-mentioned factors and name density separately within and outside the settlement limits. The analysis has confirmed for a relatively larger area also that the size of the settlements and the name density of toponyms are inversely proportional.

Keywords: toponymic systems, toponym density, statistical study of toponyms

A természeti környezetre utaló településnevek*

KOVÁCS ÉVA

1. A magyar helynevek rendszerszerű vizsgálata a településnevek történeti-tipológiai szándékú leírásával indult az 1930-as–1940-es években. Ez a hagyományos, tipológiai alapú helynév-kronológia (alapjait lásd KNIEZSA 1938, 1943–1944, illetve BÁRCZI 1958), amely sokáig alapjául szolgált a magyar helynévrendszer változására irányuló vizsgálatoknak, ma már — főleg kronológiai tekintetben képviselt merevségét illetően — azonban aligha tartható (ehhez lásd KRISTÓ 2000, illetve HOFFMANN–TÓTH 2015 és 2016). Ezzel együtt pedig újabban előtérbe került a helynevek tényleges előfordulásán, adatolásán alapuló ún. relatív kronológia módszerének kidolgozása és alkalmazása (megalapozásához lásd RÁCZ 2015 és 2016).

A helynévrendszert jellemezni kívánó tipológiai leírások a helynevek körében elsősorban nyelvi-szerkezeti típusokat különítenek el. A három nagyobb névszerkezeti típusba 1. az egyrészes formáns nélküli nevek, 2. az egyrészes helynévképzővel alakult nevek, illetve 3. az összetétellel alakult kétrészes helynevek sorolhatók. Ezekhez a típusokhoz sajátosságjelölő (S), fajtajelölő (F) és megnevező szerepű (M) névrészfunkciók kapcsolhatók (vö. HOFFMANN 1993: 55). Megnevező funkcióban lexikális szempontból mindig valódi helynév áll, a hely fajtájának megjelölésére pedig csakis földrajzi köznevet használhatunk fel. A hely sajátosságát kifejező névrészfunkciók szemantikailag igen sokféle lehetnek (vö. HOFFMANN 1993: 58–61), és azokat nyelvi síkon sokféle lexéma (ún. „sajátosságzó”), illetve helynevek és földrajzi köznevek is kifejezhetik.

A településnevek körében a sajátosságjelölő elnevezéseknek alapvetően három nagy kategóriáját különíthetjük el:¹ 1. humán környezetre utaló településnevek (ide a személynévi, törzsnévi, népnévi, foglalkozásnévi, státust jelölő szóból keletkezett nevek sorolhatók), 2. épített környezetre, emberi tevékeny-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében jött létre.

¹ Ebben a rendszerben tárgyalja a településneveket angol nyelvű terminológiával HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2017 (125–253, a fogalmak definiálásához lásd különösképpen: 130).

ségre utaló településnevek (ezek esetében a névadás indítéka valamely épület, pl. templom, vár, híd stb.; valamely tevékenység, pl. vásártartás, vámjog stb.; vagy a település inherens jellemzője, pl. mérete, alakja stb.), 3. természeti környezetre utaló településnevek (lokális viszonyra, illetve általános földrajzi viszonyra, pl. növényzetre, állatvilágra, geológiai jellegre utaló nevek). Az első két kategória denotátumainak megnevezésében az fejeződik ki, hogy az adott települések létrejöttében az ember, az egyén alakító munkája játszott szerepet, ennek megfelelően pedig a hagyományosan műveltségi neveknek nevezett névtípusba (ehhez lásd LŐRINCZE 1947: 5) sorolhatók, annak prototipikus elemei. A harmadik kategória települései az ember tevékenységétől függetlenül is létező helyekről kapták megnevezésüket, ennek alapján a hagyományosan természeti neveknek nevezett névfajtaival mutatnak rokonságot, noha mint településnevek természetesen a műveltségi nevekhez tartoznak.

Írásomban ez utóbbi típusal, vagyis a természeti környezetre utaló településnevekkel kívánok foglalkozni, mégpedig kétféle (egy általánosabb és egy konkrétabb) megközelítést alkalmazva. Először a településnevek e csoportjának rendszerbeli helyét próbálom meg kijelölni, majd pedig egy morfológiai típust, a *halom* földrajzi köznevet tartalmazó településneveket, illetve azok mikrotoponímiai előzményeit igyekszem meghatározni és jellemezni.

2. A természeti környezetre utaló településnevek típusainak elkülönítése és belső differenciáltságának a megítélése az ide tartozó nevek hasonló szemantikai tartalma miatt a szakirodalomban igen viszonylagos volt. Már a korai tipológiai munkákban megjelenik az itt vizsgált településnevek kategóriája. KNIEZSA ISTVÁN az eredeti településnevek (pl. *Kisfalud, Nyék, Horvát* stb.), illetve az egyházi vonatkozású településnevek (pl. *Veresegyháza, Szentandrás* stb.) mellett megkülönböztette a természeti környezetre utaló településnevek két csoportját is: 1. a víznévből, illetve 2. a dülönévből alakult helységnevek típusát (1943–1944/2001: 14–15). A víznévi eredetű településneveknél (pl. *Almás, Hájó, Sós-patak* stb.) felhívta a figyelmet arra is, hogy a növénynév és víznév kategóriáját igen nehéz elkülöníteni egymástól, és azt tartotta valószínűnek, hogy a növénynévből alakult helységnevek nagy része (pl. *Almás, Nádas, Füzes* stb.) eredetileg víznév volt, tehát egy növénynév > víznév > településnév kettős metonimikus változással számolt (KNIEZSA 1943–1944/2001: 15). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek a feltételezésnek az igazolásához szükség lenne az azonos alakú víznév adatolására is, a korai időszakból azonban alig maradtak fenn ilyen helynévi párhuzamok. A dülönévből alakult településnevek (pl. *Erdőd, Halmi, Súlyomkő* stb.) KNIEZSA véleménye szerint ugyancsak sokféle lehetnek: „találni köztük erdő-, növény-, állatnevekből, a földfelszín alakulataira utaló nevekből és általában a határrészek elnevezésére alkalmas egész szókincsből alkotott helységneveket” (KNIEZSA 1943–1944/2001: 15).

BÁRCZI GÉZA szintén különbséget tett természetes (pl. *Nagyhalom, Mélyséd, Fehértó* stb.), illetve mesterséges (pl. *Pálfölde, Németi, Vásárhely* stb.) földrajzi nevek között, az előbbi esetében a táj-tényező, az utóbbinál pedig az emberi közösség szerepét emelte ki (1958: 147–148).

KISS LAJOS (1988) ugyancsak összefoglalta a településnevek jellegzetes típusait: a humán (pl. *Győr, Gyula, Lőrinci, Ádámfölde, Csehi, Lovász* stb.), illetve az épített (pl. *Szentlőrinc, Szombathely, Asszonyvására, Széplak, Úrhida* stb.) környezetre utaló településnevek mellett számba vette 1. a víznévből alakult, a víz melletti helyzettel kapcsolatos neveket (pl. *Curgó, Eger, Hévíz, Gyűrűfű* stb.), 2. a térszíni forma nevéből alakult, domborzattal kapcsolatos neveket (pl. *Aszófő, Kőhalom, Halmi, Omlás* stb.), 3. a talaj fajtájával kapcsolatos neveket (pl. *Földes, Homok, Mészkö* stb.), 4. a növénynévből alakult, növénytakaróval kapcsolatos (pl. *Almágy, Diósd, Komló, Mogyoród* stb.), illetve 5. az állatnévből alakult, állatvilággal kapcsolatos (pl. *Békás, Ludas, Vidra* stb.) elnevezéseket (FNESz. 6–7).

HOFFMANN ISTVÁN többszemponútú általános helynévelemzési modelljében (1993) a helyneveknek mind a funkcionális-szemantikai, mind a lexikális-morfológiai elemzésében nagy hangsúlyt kap a természeti környezetre való utalás. Ezt a településnevekre vonatkoztatva az alábbiakban részletezhetjük.

2.1. A természeti környezetre utaló településnevekben — ahogyan azt már fentebb láttuk — alapvetően kétféle szemantikai jegy fejeződhet ki. E településnevek egyrészt lokális körülményekre, másrészt általános földrajzi viszonyokra (pl. növényzetre, állatvilágra, geológiai jellegre) utalhatnak. Szerkezetüket tekintve pedig lehetnek egyrészes, illetve kétrészes nevek. Az egyrészesek esetében a településnév alapjául szolgáló köznévi vagy tulajdonnévi (itt helynévi) minden formáns nélkül, alapalakban, valamint képzett alakban egyaránt településnévvé válhatott. Közszói alapszót találunk például a lokális viszonyt tükröző formáns nélküli *Ér* (1219/1550: *Er*, Gy. 1: 615), *Patak* (1255: *potok*, FNESz. *Patak*) településnevekben, valamint a képzett *Erdőd* (< *erdő* + *-d* helynévképző, 1215/1550: *Herdeud*, FNESz. *Erdőd*) és *Halmaj* (< *halom* + *-j*, 1234/1243: *Holmoy*, Gy. 1: 91) helységnevekben. Helynévi szolgáltatta a névadás alapját a *Tapolca* településnév (1182–1184/1418: *Topulza*, vö. FNESz. *Tapolca*) esetében, amely a közelben fekvő ugyanilyen alakú *Tapolca* víznévből jött létre metonimikus névadással. Az általános földrajzi viszonyokra utaló településnevek alapjául elsősorban közszói lexéma szolgál, mint például a formáns nélküli *Kő* (1289/1291: *Keu*, Gy. 1: 330) vagy a képzett *Füzes, Füzegy* (*fűz* fanév + *-s, -gy* helynévképző, 1315: *Fyuess*, Gy.1: 304; 1192/1374/1425: *Fizeg*, Gy. 1: 220) településnevek esetében.

E kétféle szemantikai jegy (tudniillik a lokális, illetve az általános földrajzi viszonyok) elkülönítése azonban nem mindig egyszerű feladat, s bizonyos név-

formáknál — a névadás pontos ismerete híján — a pontos kategorizáció nem lehetséges. A *Füzes*, *Füzezy* településnevek esetében például igen nehéz eldöntenünk, hogy a településnév-adást a fűzfákban gazdag környezet motiválta-e (ebben az esetben általános földrajzi viszonyra utalásról beszélhetünk), vagy a település egy ott folyó *Füzes*, *Füzezy* nevű vízről kapta-e a nevét (azaz lokális viszony kifejeződéséről van szó). A Tihanyi összeírásbeli egykori Somogy megyei *Füzezy* falu (1211: villa *Fuzegy*) névadásának pontos megismeréséhez például az 1055-ös alapítólevél nyújt segítséget, amely a *Füzezy* víznév elsődlegességét bizonyítja: a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt oklevelünkben ugyanis a név víznévként háromszor is szerepel (1055: *iuxta fizeg, ultra fizeg, ad fizeg azaa*, vö. KOVÁCS 2015: 169–170).

Kétrészes, természeti környezetet megjelölő helynevekből (pl. a *Hegyeshalom* hegynévből, *Körös-fő* víznévből) szintén alakulhatnak településnevek (pl. *Hegveshalom*, *Körösfő* stb.). E lexikális szempontból két tagból álló összetett településnevekben azonban egyetlen szemantikai jegy fejeződik ki, az tudniillik, hogy a település 'egy bizonyos vízfolyás, kiemelkedés stb. mellett fekszik', emiatt e névformák településnévként egyrészesnek tekintendők.

A természeti környezetre utaló településnevek között is vannak persze kétrészes elnevezések: megtaláljuk köztük például az S + F szerkezetű, azaz valamely sajátosságra utaló előtagból, valamint földrajzi köznévi utótagból álló neveket (pl. *Dombegyház*, *Erdőfalva* stb.), ahol is az előtag a településnek valamilyen földrajzi jellemzőjét fejezi ki. Az S + M struktúrájú, jellegzetesen másodlagos keletkezésű településnevek között is vannak olyanok, amelyeknek a második helynévi névrésze eredetileg egyrészes, a fentiekben jellemzett településnév-típusba tartozó elnevezés volt (pl. *Felsőegres*, *Kisfüzes* stb.).

A névadásnak ez az ősi módja — az tehát, amikor a természet, a gazdag növény- és állatvilág, a domborzati, vízrajzi stb. viszonyok kínálják a névadás sokféle lehetőségét — minden nyelvben jellemző. Elsődleges víznévből származik például a litván *Vilna*, *Vilnius* (ahol az elsődleges víznév 'kacsaringós' jelentésű szóból való) vagy az orosz *Voronyezs* ('fekete' jelentésű víznévből) város neve (vö. KÁLMÁN 1989: 160, FNESz. *Vilnius*, *Voronyezs*). Térszínformánévről kaphatta a nevét a német *Nürnberg* város (az elsődleges hegynév 'sziklás hegy' jelentéstartalommal bírt, KÁLMÁN 1989: 158, FNESz. *Nürnberg*), térszínformát jelölő földrajzi köznevet találhatunk például a spanyol *Toledo* ('hegy, domb' jelentésű szóból) vagy a francia *Pointe-Noire* ('fekete földnyelv' jelentésű szóból) város neveiben (vö. FNESz. *Toledo*, *Pointe-Noire*). Az állatvilág szolgáltatta a névadás alapját például a német *Stuttgart* ('méntelep' jelentésű szóból), az angol *Oxford* ('ökörgázló' jelentésű szóból, vö. KÁLMÁN 1989: 163, FNESz. *Stuttgart*, *Oxford*), a mordvin *Čipizlaj* ('bibic' jelentésű szóból, vö. MATICSÁK 1995: 47), a török *Karuna* ('liba' jelentésű szóból, JARRING 1997:

357) nevek esetében. Növényvilágra történik utalás például a mordvin *Leplej* ('éger' jelentésű szóból), *Tumola* ('tölgy' jelentésű szóból, vö. MATICSÁK 1995: 47), az észti *Kaasiku* ('nyírfaerdő' jelentésű szóból, KALLASMAA 2005: 20) vagy a szlovák *Trštená* ('nád' jelentésű szóból, FNESz. *Trsztena*) településnevekben.

2.2. A lokális viszonyra, illetve az általános földrajzi viszonyra utaló településneveknek tehát szemantikai és lexikális-morfológiai tekintetben többféle csoportját különíthetjük el, a fentiek alapján beszélhetünk pl. víznévi, hegynévi, erdőnévi; illetőleg növénynévi, állatnévi stb. településnevekről. E típusokkal ugyanakkor a magyar helynévkutatás igen aránytalanul foglalkozott.

2.2.1. A víznév és településnév viszonya például a szakirodalomban kiemelkedő figyelmet kapott. A közöttük lévő kapcsolatot legalaposabban BENKŐ LORÁND vizsgálta. A víz- és településnevek keletkezéstörténeti viszonyáról azt tartotta, hogy a nagyobb vizek esetében a vizek lehettek az elsődleges névadók (2003: 136). Korábbi munkájában (1947) pedig arra is rámutatott, hogy víznevekből alakultak azok a helységnevek is, amelyekben a *patak*, *ér* és *víz* szó előfordul (pl. *Előpatak*). Nagyon valószínűnek tartotta, hogy víznevek voltak eredetileg azok a helységnevek is, amelyek vízinvények, víziállatok, vízre vonatkozó tulajdonságok nevéből alakultak, de nem sorolhatók közéjük általában a növénynévből keletkezett helységnevek, hiszen ezek természetesen a víznevektől függetlenül is létrejöhetnek. Víznévi elsődlegességet gyanít végül az olyan esetekben is, ahol a helység és a mellette elfolyó víz neve alakilag pontosan megegyezik (pl. *Gagy* víznév ~ *Gagy* településnév). Ezzel a megállapítással (tehát a víznév > településnév metonímiával) azonban nagyon óvatosan kell bánnunk, hiszen a fordított irány is előfordulhat (ennek tudniillik rendszertani akadályja nincs): az tehát, hogy egyes településnevek mindenféle formáns hozzáadása nélkül, metonimikusan víznevekké váltak. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveit vizsgálva korábban én magam (2007) is talákoztam ilyen adatokkal: 1332–1337/Pp. Reg., 1333: *Barakun*, villa > 1344: *Barakun*, alveus, 1344: *Barrakun*, palus; 1281: *Chaslo*, terra, 1416: *Chazlo*, possessio > 1526: *Chazlo*, fluvius (az adatokat lásd JAKÓ 1940: 222, 337). Míg tehát a nagyobb vizek esetében elsősorban a víznév > településnév változást tételezhetjük fel nagyobb valószínűséggel, addig a közép- és kisebb vizek elnevezéseivel kapcsolatban a fordított irányú, azaz a településnév > víznév alakulással is legalább olyan eséllyel számolhatunk (vö. még GYÖRFFY 2011: 158–159). Ez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy a jelenséget nem szabad általánosítanunk, és minden esetet egyedileg kell a változási irányt, a névalakulási folyamatot illetően megítélnünk.

BENKŐ vizsgálatai mellett a víznévi eredetű településnevek kérdését írások sora tárgyalja. BÍRÓ FERENC (2005) például a Földrajzi nevek etimológiai szótárában (FNESz.) található víznévi eredetű metonimikus településneveket tanul-

mányozva egyrészt azt állapította meg, hogy a történelmi Magyarország keleti régióiban gyakoribbnak tűnnek e helynevek, másrészt pedig azt, hogy az elemzett nevek több mint fele (55,62%-a) a korai ómagyar korban keletkezett. TÓTH VALÉRIA a *fő* 'forrás' utótagú településneveket elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a *fő* 'egy adott vízfolyás forrásánál lévő település' jelentésben településnév-formánssá vált (2008: 182–187). Legújabban pedig GYÖRFFY ERZSÉBET foglalta össze a folyóvíznévből származó településnevek típusait (2011: 153–164).

A hegynevek és a településnevek kapcsolata is figyelmet kapott a szakirodalomban. RESZEGI KATALIN (2011: 58–65) kutatásai azt mutatták, hogy a hegynév > településnév (pl. *Hegy*, *Farkashalom* stb.), illetve a fordított irányú változás, azaz településnév > hegynév alakulás (pl. a szláv eredetű *Bucsony* stb.) az ómagyar korban igen jellegzetesnek tűnik, noha azt is hangsúlyozta, hogy a településnevek az esetek nagy részében hegyrajzi köznevekkel kapcsolódva váltak hegynevekké (pl. *Báré* > *Báré-bérc*, *Bátor* > *Bátor-hegy* stb.). A két változási, névalakulási folyamatban ugyanakkor azt a sajátosságot is megfigyelhetjük, hogy míg a „hegynevekbe [...] csak szemantikailag nem áttetsző egyrészes településnevek épültek be, addig a helységnevekben igen gyakran szerepelnek szemantikailag áttetsző és kétrészes hegynevek is” (2011: 65).

2.2.2. A természeti környezetre utaló településnevek másik nagy kategóriáját, az általános földrajzi viszonyokat tükrözőt elnevezéseket, illetve ezek egyes típusait ugyancsak övezte némi érdeklődés a szakirodalomban. J. PAPP ZSUZSANNA (1969, 1982) a középkori földrajzi nevekben szereplő állatneveket (pl. *Solymos*, *Ölyves*, *Baromlak* stb.), I. GALLASY MAGDOLNA (1989) pedig a növénynévi alapú régi településneveket (pl. *Füzegey*, *Meggyes* stb.) vizsgálva azt hangsúlyozta, hogy e településnevek nem csupán közvetlenül, azaz az adott területre jellemző állatvilágról, illetve növénytakaróról kaphatták a nevüket, hanem közvetett módon, személynévből vagy más határnévből szintén alakulhattak. Az állatnévből alakult településnevekkel, elsősorban azok morfológiai típusaival PÜSPÖKI NAGY PÉTER (1975) foglalkozott részletesen, a növénynevek és a földrajzi nevek viszonyát, egyes növényfajták területi jellemzőit pedig PÉNTEK JÁNOS (1997) és ZÁNTHÓ EDINA (1998) tanulmányozta.

Legújabban HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA a természeti környezetre utaló településnevek névszerkezeti típusaira, valamint kronológiai jellemzőire helyezve a hangsúlyt a Korai magyar helynévszótár 1. kötetének (KMHsz.) adatai alapján vizsgálat alá vonta 15 történelmi vármegye korai ómagyar kori helynévanyagát. A vizsgált kb. 3400 településnév között 550 olyan elnevezést találtak (16%), amelyek természeti környezetre utalnak (2017: 226, 233). Az elemzés megerősítette egyrészt a hagyományos helynév-tipológia azon állítását, hogy tudniillik az egyes névalkotási módok közül a metonimikus

(azaz minden formáns nélküli) és a morfematikus (azaz helynévképzővel történő) névalkotás korábbi, mint az összetétellel történő névalkotási forma. A vizsgálat másrészt kimutatta azt is, hogy az egyrészes településnevek típusai (mind a formáns nélküli, mind a képzett névalakulatok) szinte teljesen párhuzamosan szaporodtak fel (i. m. 233–234). Azt is hangsúlyozták ugyanakkor, hogy az emögött meghúzódó okok alapos felderítése, valamint általában a településnévtípusok belső rendszerének jobb megismerése további kutatást igényel.

Amint az a fentiekből világosan kitűnik, a természeti környezetre utaló településnevek mutatják a legszorosabb összefüggést a többi névfajttal, így tanulmányozásuk a mikrotoponimákra vonatkozóan is fontos adalékokkal szolgálhat. E településnevek elemzése során igyekeznünk kell megválaszolni azt a gyakran igen nehezen eldönthető kérdést, hogy előzményként számolhatunk-e valamilyen természeti környezetre utaló elsődleges határrésznévvel (pl. víznévvel, dűlőnévvel, hegynévvel stb.), esetleg személynévvel, vagy pedig a településnév-adás alapját közvetlenül a természeti viszonyok szolgáltatták. Ez természetesen összefügg a nevek dokumentáltságának alakulásával is, vagyis azzal, hogy a nevek keletkezése és lejegyzése között akár igen sok idő is eltelhetett, és ráadásul az is véletlenszerű, hogy mely források s belőlük mely helynevek maradtak fenn. E nehézségeket mindvégig szem előtt tartva a természeti környezetre utaló településnevek egy jellegzetes típusával foglalkozom részletesen az alábbiakban.

3. A természeti környezetre utaló településneveket tanulmányozva mindekelőtt arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon milyen jellegűek azok a mikrotoponimák, amelyek településnévvé váltak. A gyakori használatú mikro-nevekből vagy éppen a kevésbé gyakoriakból alakultak-e inkább településnevek? E kérdés megválaszolásához a helynevek egy jól körülhatárolható csoportját, a kétrészes *halom* földrajzi köznévi utótagú domborzati neveket, illetve az ezekből vagy ezek mintájára alakult településneveket vontam vizsgálat alá. A Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.), valamint a Korai magyar helynévszótár (KMHsz.) 1. kötetének helynévanyagát alapul véve azt látjuk, hogy a Kárpát-medencében 34 ma is létező, *halom* utótagú településnév fordul elő.

Az első, *halom* névelemet tartalmazó településnevek minden bizonnyal valamely azonos struktúrájú mikrotoponimából keletkezettek metonimikus névadással. A további ilyen struktúrájú névalakulatok ugyanakkor már nemcsak ilyen módon (közvetlenül mikrotoponimákból), hanem a meglévők mintájára, azok névmodelljét követve is létrejöhetnek. Másként fogalmazva ez tehát azt jelenti, hogy az olyan településeket, amelyek kisebb kiemelkedések mellett feküdtek, valamilyen sajátosságot jelölő előtag + *halom* földrajzi köznévi utótag szerkezetű névvel láthatták el a névadó közösség tagjai.

Az ilyen szerkezetű településnevek között szép számban találunk olyan újabb helységneveket is, amelyek a hivatalos helységnévadás során keletkeztek.² A Bodroglókönben fekvő, eredetileg *Luka* nevet viselő falu például a Bodroglók dombos buckáira utalva 1927-ben *Bodroghalom* nevet kapott, a település környékén azonban ilyen nevű kiemelkedésről nincs tudomásunk (FNESz.). A korábbi *Szilágyitelep* nevet váltó mai *Szigethalom* településnév szintén hivatalos névadás eredményeként jött létre (további példákat lásd FNESz. *Árpádhalom*). A tudatos névmagyarosítási eljárások során szintén gyakran alkalmazták a *halom* földrajzi köznévi utótagú névszerkezeteket: így keletkezett például 1898-ban a Nógrád megyei *Őrhalom* település neve (FNESz.).

Ezeket a mesterséges neveket természetesen a további elemzésbe nem vontam be, minthogy mögöttük mikronévi előzményt aligha feltételezhetünk. Az itt mondottak szempontjából is van ugyanakkor e neveknek jelentősége, információs értéke, hiszen arról, hogy a sajátosságot kifejező előtagból és a *halom* utótagból álló településnév-struktúra létező névminta a magyar településnév-rendszerben, ezek a mesterséges névalakulatok meggyőzően tanúskodnak. Azt jelzik ugyanis, hogy a *halom* egyfajta településnév-formánsként szerepel.³ Csúpn egyetlen településnév, az 1863-ban alakult *Árpádhalom* esetében említ KISS LAJOS előzményként egy későbbi forrásban felbukkanó domborzati nevet (1886/1912: *Árpád hal.*, FNESz.).

A további analízishez tehát összesen tizenhárom, a természetes névadás körülményei között létrejött *halom* földrajzi köznévi utótagú településnév szolgált alapul: *Ásotthalom* (1760 k.: *Ásott halom*, Csongrád megye, FNESz.), *Bábahalma* (1332–1337: *Babalhalma*, 1348: *Babahalma*, Küküllő vármegye, FNESz.), *Feketehalom* (1267: *Feketeholm*, Brassó vidéke, FNESz.), *Félhalom* (1466: *Felhalom*, Békés megye, Cs. 1: 650), *Hathalom* (1326: *Hotholm*, Veszp-

² A rendszeres helységnévadás idejét a 19. század végétől, 1898-tól számíthatjuk, amikor elfogadták a települések törzskönyvezéséről szóló törvényt, és létrehozták az Országos Községi Törzskönyvbizottságot. Ezek után alakult ki az egységes magyar hivatalos helységnévrendszer, amely az egy helység – egy név elvét valósította meg az ország egész területén (MEZŐ 1982: 47).

³ Hasonló jelenséggént értelmezi — amint azt fentebb futólag már érintettem — TÓTH VALÉRIA a *fő* 'forrás' utótagú településnevek egy részét, amelyekben a *fő* 'egy adott vízfolyás forrásánál lévő település' jelentésű másodlagos településnév-formánsként tűnik fel (ilyenek például a *Szuha-fő*, *Pinkafő* településnevek, ahol víznévi előtag + *fő* földrajzi köznévi utótag kapcsolódott össze településnévként, vö. TÓTH 2008: 182–187). A másodlagos helynévformánsokat legutóbb BÁBA BARBARA elemezte (2016: 39–44). A *halom* településnév-formáns szerepének kiváló bizonyítéka lehet egy kelet-magyarországi település, az 1913-ban keletkezett *Szántóhalomtanya* neve: ez ugyanis az eredeti *Szántótelek* névből jött létre utótagcserével (*Szántótelek* > *Szántóhalom*), majd pedig a *tanya* földrajzi köznévvvel való kiegészülés útján (*Szántóhalom* > *Szántóhalomtanya*). A *-telek* > *-halom* utótagcsere a *halom* településnév-formáns szerepét erősítheti, minthogy a településnév-formánsok (azaz azonos funkciójú elemek) körében igen gyakran találkozhatunk a névrészcsere jelenségével (lásd ehhez pl. *Herbártföldre* > *Herbártfalva*, *Szentmihálytelke* > *Szentmihályfalva* stb., TÓTH 2008: 191–192).

rém megye, FNESz.), *Hegyeshalom* (1197/1337: *Hegesholm*, Moson vármegye, FNESz.), *Héhalom* (1385/1406: *Hywhalm*, Nógrád megye, FNESz.), *Kőhalom* (1324: *Kuholm*, Fogaraszöld, FNESz.), *Póhalom* (1425: *Pohalum*, Békés megye, FNESz.), *Szántóhalom* (1453: *Zanthohalom*, Hunyad vármegye, FNESz.), *Százhalom* (1368: *Zazhalm*, Küküllő vármegye, FNESz.), *Szeghalom* (1067/1267: *Scegholm*, Békés megye, FNESz.), *Szihalom* (1067/1267: *Scenholm*, egykori Borsod vármegye, FNESz.). Közülük csupán egy nem adatolható az ómagyar korból, hét pedig a korai ómagyar korban fordul először elő. E településeknek nem ismerünk korábbi neveit, illetve más, szinonim elnevezéseit sem találjuk a forrásokban. A fentiek közül KISS LAJOS mindössze két településnévnek adja meg a korai hegynévi előzményét: 1348: magnus mons Hegesholm alias *Babaholm* (> *Bábahalma* településnév); 1394/1446: monticulum *Hewhalom* (> *Héhalom* településnév).

A településnevek alapjául szolgáló S + F szerkezetű domborzati nevek előtagjai funkcionális tartalmukat tekintve utalhatnak a domb jellegzetes formájára (pl. *Hegyeshalom*, *Félhalom*, *Ásotthalom*), anyagára (pl. *Kőhalom*, *Szihalom* 'szén + halom'), talán színére (pl. *Feketehalom*), hőmérsékleti viszonyaira (pl. *Héhalom* 'hév, hő + halom'), helyzetére, elhelyezkedésére (pl. *Szeghalom*), valamint kifejezhetik több domb egymáshoz való viszonyát (pl. *Hathalom*, *Százhalom*), illetve kapcsolatát valamilyen személyhez (pl. *Bábahalom*) is. A *Póhalom* KISS LAJOS véleménye szerint egy elsődleges *Apróhalom*-ból jöhetett létre többszörös változással, de nem zárhatjuk ki a *Pó* személynévből való származtatását sem (lásd ehhez FNESz. *Kétpó*).

A fenti településnevek közül nem találtam kiemelkedésnévi párhuzamot sem a régi, sem az újabb helynévanyagban a *Félhalom* és a *Szihalom* ~ *Szénhalom* településnevekhez, pedig ezek a nevek jellegzetes domborzatinév-típusnak számítanak, hiszen közvetlenül a domb jellegét (alakját, anyagát) fejezik ki. Ez talán arra utalhat, hogy dombnevekben ez a sajátosság nem túl gyakran fejeződhet ki (pedig bizonyára nem egy dombnak hordhatták el a felét, vagy találhattak benne szenet). A *Póhalom* esetében sem tűnik fel mikronévi előzmény, de itt — amint azt már említettem — inkább személynévi előtaggal számolhatunk.

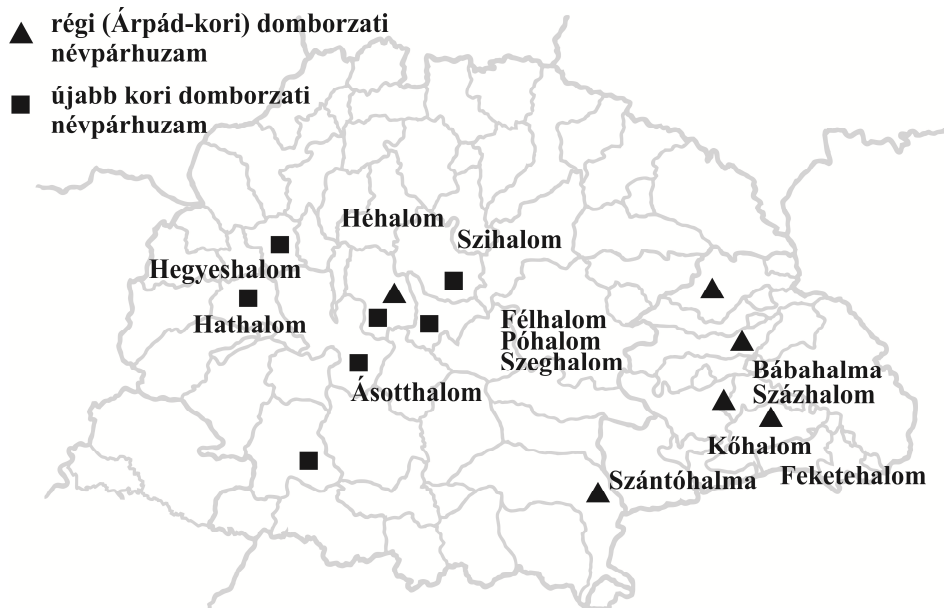
A történeti és az újkori forrásokban — a fentiekben szereplő nevek párhuzamaként — a *halom* földrajzi köznevet tartalmazó mikrotoponimák körében a leggyakrabban a *Hegyes-halom* domborzati név szerepel. Az Árpád-korból 6 előfordulása adatolható: 1177/1202–1203/1337: *Hegesholmir* [ɔ: -holmu], Erdélyi Fehér vm. (Gy. 2: 131); 1313: *Hygysholm*, mo., Erdélyi Fehér vm. (Gy. 2: 102, 191); 1324/1407: *Hegysholm*, montic., Erdélyi Fehér vm. (Gy. 2: 167); 1326: *Hegesholm*, mo., Kolozs vm. (Gy. 3: 380); 1329: *Hegesholm*, coll., loc., Kolozs vm. (Gy. 3: 345); 1348: magnus mons *Hegesholm* alias *Babaholm*, Küküllő vm. (Cs. 5: 867). A 19–20. században szintén hatszor bukkan fel határ-

résznévként Heves (HeMFN. 4: 251, 361), Jász-Nagykun-Szolnok (SzMFN. 1: 36, 115, JNSzMFN. 5: 25) és Pest megyében (PMFN. 5: 89), de előfordul az erdélyi Udvarhelyszék területén is (ETH. 6: 242, lásd még <http://eha.elte.hu>).

A *Fekete-halom* hegynév szintén gyakran előfordul a forrásokban és az élőnyelvi névanyagban. Az Árpád-korból ugyan csak egyetlen adata ismert (1338: *Feketeholm*, mo., Keve vm., Gy. 3: 306, 314), tízszer jelentkezik viszont az újkori helynévtárakban: Bács-Kiskun (BKMFN. 1: 72), Heves (HeMFN. 2: 84), Hajdú-Bihar (HBMH. 1: 143, illetve Hajdúnánás településen, ehhez lásd <http://mdh.unideb.hu>), Jász-Nagykun-Szolnok (SzMFN. 1: 131, 161, 175, JNSzMFN. 5: 25, 34) és Pest (PMFN. 5: 89) megye néhány településének mai helynévállományában találjuk meg ezeket az előfordulásokat. A *Hat-halom*, *Kő-halom*, valamint a *Bába-halom* nevű kiemelkedések már ritkábban (4-4 adattal) fordulnak elő a Kárpát-medencében: *Hat-halom* csak a mai mikrotoponimák között tűnik fel (Jász-Nagykun-Szolnok m., SzMFN. 1: 151, 163; Komárom m., KMFN. 240, 249, 250; Veszprém m., VeMFN. 1: 58), történeti adatát nem ismerünk. A *Kő-halom* — a *Bába-halom* (1348: *Babaholm*, Küküllő vm., Cs. 5: 867) hegynévhez hasonlóan — egyetlen Árpád-kori előfordulása mellett (1359: *Keohalm*, Pest vm., FNESz. *Kő halma*) háromszor szerepel a 19–20. századi (rendelkezésünkre álló) helynévgyűjteményekben (*Kő-halom*: Baranya m., BMFN. 1: 280, Jász-Nagykun-Szolnok m., SzMFN. 1: 154, Komárom m., KMFN. 290; *Bába-halom*: Jász-Nagykun-Szolnok m., JNSzMFN. 5: 65, Hajdú-Bihar m., Hajdúnánás településen, lásd <http://mdh.unideb.hu>, Küküllő m., ETH. 4: 34, 163–164, lásd még <http://eha.elte.hu>). Az *Ásott-halom* domborzati névnek a KISS LAJOS által említett korai adatulásán (1341: *Assutholm*) túl két mai előfordulása ismert Hajdú-Bihar megyéből (HBMFN. 1: 41, HBMH. 1: 106). *Szántó-halom* nevű kiemelkedés csupán kétfő található az újkori forrásokban, Komárom (KMFN. 212), illetve Hajdú-Bihar (Hajdúnánás településen, lásd <http://mdh.unideb.hu>) megyében. A *Száz-halom*, valamint a *Szeg-halom* neveknek pedig egy-egy adatát ismerjük: az előbbit az Árpád-korból adatolhatjuk (1315/1370: *Zazholm*, loc., Szolnok-Doboka vm., KNEZSA 1943–1944/2001: 193), az utóbbi pedig a mai Hajdú-Bihar megyei névállományban fordul elő (HBMFN. 1: 40).

A *halom* lexémát tartalmazó, általam elemzett településnevek területi elhelyezkedését mutatom be az 1. ábrán. Ezekkel a területi jellemzőkkel összevethető a *halom* lexémát utótagként tartalmazó párhuzamos domborzati nevek térbeli elterjedése. Ezzel kapcsolatban a következőkre mutathatunk rá. E domborzati nevek az Árpád-kor időszakában elsősorban Erdély területén (Erdélyi Fehér, Kolozs, Küküllő, Szolnok-Doboka vármegyében) tűnnek fel, viszont nem azokon a területeken, ahol az ugyanilyen nevű települések találhatóak. A mai névállományban szereplő halomnevek pedig az ország középső vidékére (a mai Jász-

Nagykun-Szolnok, Pest, Heves megyébe) koncentrálnak. Mindez összhangban áll RESZEGI KATALIN azon megfigyelésével is, hogy a korai ómagyar korban a *halom* földrajzi köznevet tartalmazó domborzati nevek elsősorban a hegyekben gazdag vármegyékben, mint Kolozsban, Pozsonyban, Hevesben, Fejérben és Pest vármegyében fordultak elő (2011: 88).

1. ábra: A *halom* földrajzi köznevet tartalmazó településnevek a Kárpát-medencében

E szűk névanyagon végzett vizsgálat megítélésem szerint aligha alkalmas arra, hogy belőle messzemenő következtetéseket vonjunk le a kérdéses domborzati nevek szerkezetének gyakorisága és a településnévvé válási hajlam összefüggéseiről. Az idézett példák között ugyanis vannak olyan településnevek, amelyekhez gyakran feltűnő kiemelkedésnév szolgált alapul (*Hegyes-halom*, *Fekete-halom*), míg mások ritka használatú (egyedi) domborzati nevekből alakultak (*Százhalom*, *Ásotthalom*). Effajta vizsgálatokat más, hasonló nevekre (pl. *-hegy*, *-patak* stb. utótagúakra) vonatkozóan is érdemes lenne elvégezni, hogy ennek alapján esetleg tisztábban láthassunk a kérdésben, s pontosabban megítélhessük azt, hogy egyáltalán föltehető-e ilyen összefüggés a névgyakoriság és a településnévvé alakulás valószínűsége között. Azt mindenesetre ez a rövid írás is jól mutatja, hogy a természeti környezetre utaló településnevek kapcsán számos kérdés, probléma merül fel, amelyek tisztázása feltétlenül további szisztematikus kutatást igényel.

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Második kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1947. Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–263.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei*. *Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÍRÓ FERENC 2005. Víznevekből metonimikusan keletkezett magyar településnevek. *Névtani Értesítő* 27: 170–179.
- BKMFN. 1. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Bács-Kiskun megye földrajzi nevei 1. Kiskunfélegyháza és környéke*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997.
- BMFN. = PESTI JÁNOS szerk., *Baranya megye földrajzi nevei 1–2*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, 1890–1913.
- Erdélyi Helynévtörténeti Adattár* on-line adatbázis. Elérhető: <http://eha.elte.hu>. (2017. 05. 31.)
- ETH. 4. = Szabó T. Attila *Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 4. Kisküküllő és Nagyküküllő megye*. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–SEBESTYÉN ZSOLT. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003.
- ETH. 6. = Szabó T. Attila *Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 6. Udvarhelyszék*. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–BÁRTH M. JÁNOS. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- I. GALLASY MAGDOLNA 1989. Növénynévi alapú régi településneveink. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest. 83–93.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HBMFN. = VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ szerk., *Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei 1. A Polgári járás*. Debrecen. Kiadja a Polgári Nagyközség Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1970.
- HBMH. = BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.
- HeMFN. 2. = VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ szerk., *Heves megye földrajzi nevei 2. A Füzesabonyi járás*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1976.

- HeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Heves megye földrajzi nevei 4. A Gyöngyösi járás. Hatvan és környéke. Eger*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra-kiadása: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2015. Szempontok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 7–16.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150*: 257–318.
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Hamburg, Buske.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest, Sylvester Ny. Rt.
- JARRING, GUNNAR 1997. *Central Asian Turkic Place-Names*. Lop Nor and Tarim Area — An Attempt at Classification and Explanation Based on Sven Hedin's Diaries and Published Works. Stockholm.
- JNSzMFN. 5. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei 5. Tiszazug*. Jászberény–Kunszentmárton, Jászberényi Tanítóképző Főiskola és Tiszazug önkormányzata, 1994.
- KALLASMAA, MARJA 2005. Estonian Settlement Names. *Onomastica Uralica 3*: 17–33.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, Csokonai Kiadó.
- KMFN. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Komárom megye földrajzi nevei*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1985.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Szent István Társulat. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Kelet-magyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok 1–2*. Budapest, Athenaeum. 1: 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944/2001. *Kelet-Magyarország helynevei*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2007. *Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése*. Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.
- LÓRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.

- Magyar Digitális Helynévtár* on-line adatbázis. Elérhető: <http://mdh.unideb.hu>. (2017. 05. 31.)
- MATICSÁK SÁNDOR 1995. *A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- J. PAPP ZSUZSANNA 1969. Állatnevek középkori földrajzi neveinkben. *Magyar Nyelv* 65: 307–311.
- J. PAPP ZSUZSANNA 1982. Víziállatok nevei középkori helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 7: 116–123.
- PÉNTEK JÁNOS 1997. A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyairól. In: GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai 1–2*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 427–430.
- PMFN. 5. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Pest megye földrajzi nevei 5. A Nagykátai járás*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2002.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER 1975. Állatnevekből képzett falunevek a Garam mentén. *Irodalmi Szemle* 18: 237–255.
- RÁCZ ANITA 2015. A nép- és törzsnévi helynevek történeti tipológiai sajátosságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 17–34.
- RÁCZ ANITA 2016. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Em-lékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 50–62.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZMFN. 1. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Szolnok megye földrajzi nevei 1. A Jászberényi járás*. Jászberény, Jászberényi Tanítóképző Főiskola, 1986.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- VeMFN. 1. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 1. A Tapolcai járás*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1982.
- ZÁNTHÓ EDINA 1998. Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából. *Névtani Értesítő* 20: 104–121.

Settlement Names Referring to the Natural Environment

My paper studies settlement names referring to the natural environment using two different approaches (one general and one more specific). In the first part, I specify the position of this group of settlement names in the system and I offer a detailed discussion of the semantic and lexical-morphological groups of one- and two-component settlement names referring to the natural environment (e.g., settlement names formed from hydronyms, oronyms, names of flora and fauna, etc.). In the second part of my paper, I introduce settlement names featuring the *halom* geographical common noun, as a morphological type, and their microtoponymic antecedents. Settlement names referring to the natural environment exhibit the closest relationship with the other name types, and as such their study may bring novel insights also in terms of microtoponyms.

Keywords: settlement names, natural environment, references to local features and general geographical characteristics, microtoponymic antecedents

A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről*

SZŐKE MELINDA

1. A ma ismert Bakonybéli alapítólevelet a szövegben szereplő évszám ellenére (1037) nem a 11. században, hanem két évszázaddal később, 1230 és 1240 között jegyezték le. A 11. századra visszahamisított oklevélnek nem őrződött meg az eredeti példánya, szövege többszörös átiratban maradt ránk 1330-ból (vö. DHA. 1: 117–118). Ennek megfelelően az oklevelet a következőképpen datálhatjuk: +1037 [1240 k.]/+1246/1330.

A hiteles alapítólevél hiánya ellenére sem kétséges az, hogy valóban István királyhoz köthető a bakonybéli bencés apátság alapítása, erről ugyanis a király nagy legendája a következő szavakkal szól: „Isten e szolgájának [ti. Günther; Sz. M.] intésére alapította meg az istenfelő király a Bélnek nevezett monostort, s gazdagította minden jóval” (KISDI 1999: 291).¹ Első királyunk nyugati minta alapján szervezte meg a királyságát, a nyugati példának köszönhetjük többek között azt is, hogy Szent István egyházi alapításait írásban is rögzítette (vö. SZENTPÉTERY 1930/1995: 34). GYÖRFFY GYÖRGY István király egyházi alapítványainak száma alapján úgy gondolja, hogy legalább 20 oklevelet állíthattak ki a 11. század első harmadában, de ezek közül mindösszesen négynek a szövegét ismerjük többé-kevésbé megváltoztatott formában (1977: 268). A hamis Bakonybéli alapítólevél kapcsán is úgy vélekedik, hogy valószínűleg volt egy hiteles, valóban István király idejéből származó alapítólevele is az apátságnak, de a most ismert hamis szövegnek egyetlen egy részletéről sem bizonyítható, hogy az egykor talán létező hiteles oklevélből származik. A nyugati mintakövetés mellett a hiteles alapítólevél egykori létezését valószínűsíti az is, hogy a Bakonybéli összeírás 11. század végén vagy a 12. század elején keletkezett része, illetve IX. Gergely pápa 1230. évi bullája egyaránt említést tesz István király alapításáról és az alapításkori adományairól (DHA. 1: 117). Bakonybéli össze-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében jött létre.

¹ Arról is maradt fenn írásos dokumentumunk, hogy az alapításkor István mellett felesége, Gizella is megadományozta az apátságot (vö. ERDÉLYI 1903: 223, GYÖRFFY 1977: 326, DHA. 1: 120).

írás: „Hac ordinatione rex Sacro Beatoque Mauricio ordinavit sanctus Stephanus rex, quam autem et renovavit rex piissimus Ladizlauus rogatu Joseph inclitit patris et eiusdem, qui nunc patrissat eodem in loco” (DHA. 1: 254). DRESKA GÁBOR fordításában: „Ezen rendben rendelte Szent és Boldog Móricnak a király, Szent István király, amit pedig a legkegyesebb László király is megújított a híres atyának Józsefnek, és annak a kérésére, aki most apátoskodik ugyanazon a helyen (2013: 143). Pápai bulla: „Libertates quoque et immunitates a predecessoribus nostris Romanis pontificibus monasterio vestro concessas, nec non libertates et exemptiones secular(i)um exactionum a regibus et principibus vel aliis fidelibus, specialiter a beate memorie rege Stephano rationaliter vobis indultas actoritate (!) apostolica confirmamus [et] presentis scripti privilegio communimus” (SÖRÖS 1903: 279). BAÁN IZSÁK tolmácsolásában: „Azokat az előjogokat és mentességeket pedig, melyeket Róma főpapi székét betöltő elődeink monostorotoknak megadtak, valamint azokat a kiváltságokat és azt a világi terhek alól való mentességet, melyeket királyok, fejedelmek vagy más hívek igazságos módon nektek juttattak — különösen a boldog emlékeztű István király — apostoli tekintélyünkkel megerősítjük és ezen írásban privilegiumként biztosítjuk (2013: 151). A Bakonybéli összeírást elemezve FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ szintén úgy vélekedik, hogy a 13. századi hamisítvány mellett számolnunk kell egy 11. századi hiteles alapítólevéllel is: az összeírás egy részlete kapcsán azt feltételezi ugyanis, hogy azt a hiteles alapítólevélből emelheték át az összeírás szövegébe (1892: 9).

Több jel is arra mutat, hogy az apátság megalapításakor az alapító István király adományait írásban is rögzítették, de nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a 11. században Európa-szerte háttérbe szorult az írásbeliség (vö. pl. SZENTPÉTERY 1930/1995: 35, GOUTH 1936: 6–8, ÉRSZEGI 1986: 22). A nagyobb monostorok alapítása kétséget kizáróan országos jelentőségű esemény volt (vö. SZOVÁK 2001: 42), a szóbeliség uralkodó helyzete azonban az alapítások írásban való rögzítését is negatívan befolyásolta: bizonyos esetekben ugyanis eltekintettek az alapítás tényének rögzítésétől, vagy csupán az adományok egy részére terjedt ki az írásbeli megfogalmazás (FÜGEDI 1991: 39–40). Ha azonban a későbbiekben egy ilyen adomány vita tárgyát képezte, akkor az elmaradt írásos dokumentum hiányát a vita sikeres lezárása érdekében valamilyen módon pótolni kényszerültek. A hiány pótlására rendszerint törvénytelen utat választottak, vagyis hamis oklevelet állítottak ki, vagy a meglévő oklevél szövegét egészítették ki azokkal a kiváltságokkal, amelyek eredetileg nem kerültek bele az oklevélbe. Ilyenkor azonban „a legtöbb esetben a valóságban is fennálló birtokviszonyokat rögzítették a hamisítók, vagyis kárt nem okoztak másoknak, adataik pedig bizonyos megszorítással felhasználhatók a történeti rekonstrukció érdekében” (SZOVÁK 2001: 37). A Bakonybéli oklevél esetében is előfordulhatott

például az, hogy az eredetileg kiállított alapítólevél a későbbiekben nem volt alkalmas jogbiztosító eszköz, mert például István király adományait nem tartalmazta maradéktalanul, és ezért két évszázaddal később a hiányzó jogi biztosítékok pótlásának szándékával egy hamis okmányt állítottak ki (vö. SZOVÁK 2001: 38).

GYÖRFFY GYÖRGY a hamis alapítólevélben szereplő négy Győr megyei település (Árpás, Kajár, Nyúl és Ponyvád) adatait összegyűjtve minden alkalommal megállapítja, hogy a hamis alapítólevél ellenére is bizonyos az, hogy ezek az adományok István királytól származnak (vö. Gy. 2: 578, 603, 613, 620). GYÖRFFY mellett HORVÁTH MIHÁLY is úgy vélekedik, hogy az oklevél hamisága, István király kora után való lejegyzése nem vonja kétségbe a hamis okmányban István adományaként feltüntetett javak valódiságát (1878: 190). Az alapítólevél hegynevei kapcsán pedig KISS LAJOS jut hasonló eredményre, az alapítólevélről ugyanis „hamis, ám bizonyosan Szent István korabeli tényeket tartalmazó” oklevélként szól (1997: 157). A 13. században hamisított oklevél helynévvel megjelölt adományainak 11. századi adományként való értelmezését az is megtámogathatja, hogy az oklevél elsősorban nem a benne szereplő efféle adományok miatt vált gyanússá a 19. századi kutatók számára, hanem leginkább a bevezető és befejező részeknek az egykorú oklevelekétől elütő formulái, az oklevélben felváltva jelentkező, a királyi és a pápai oklevelekből kölcsönzött kifejezések, az oklevél stílusos jegyei keltettek gyanút az oklevél szövegével foglalkozó kutatókban (HORVÁTH M. 1878: 206, KARÁCSONYI 1891: 138–143, ERDÉLYI 1903: 224–233, vö. SZŐKE 2016: 50).

Az elmondottak alapján az alapítólevélben három nyelvi síkot tételezhetünk fel. A legkorábbi réteg a bakonybéli apátság alapításának az idejéből, a 11. századból származhat. Az alapítás lehetséges idejeként az 1018-as év, valamint az 1020 körüli időpont mellett az 1030-as évek is feltűnnek az apátsággal, illetve az okleveleivel foglalkozó munkákban (SÖRÖS 1903: 13, KOSZTA 1988: 197, BÁNHEGYI 2000: 122, HERVAY 2001: 479). A hamisítványban az oklevél kiállításának időpontjaként szereplő 1037-es év a 997 és 1203 közötti időszakra vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó, egyetlen ránk maradt magyarországi évkönyvből, a Pozsonyi Évkönyvből származik, bár abban a pécsváradi monostor alapítását kötik ehhez az évhez (DHA. 1: 117, vö. KRISTÓ 1994: 556). Nyelvtörténeti szempontból e korszakra vonatkozóan néhány évtizednyi eltérés nem tekinthető lényeges időbeli különbségnek. Praktikus okokból tehát elfogadjuk a ránk maradt formában feltüntetett 1037. évet a hiteles oklevél kiállításának időpontjaként. A második kronológiai réteg a hamis oklevél megírásának az idejére, azaz a 13. század első felére, az 1230-as és 1240-es évekre tehető. A harmadik réteg pedig a hamis oklevelet átíró 1330. évi oklevél koráról tanúskodhat. Az első átírat, az 1246. évi hamis oklevél keletkezése is nyomot hagy-

hatott ugyan az alapítólevélen, minthogy azonban ennek az oklevélnek a lejegy-zése időben közel esik a hamis oklevél megírásához, nem szükséges egy negye-dik nyelvi–kronológiai síkot is feltételeznünk az alapítólevélben.

2. A latin betűs írásbeliségünk korai időszakának forrásadottságaihoz iga-zodva az utóbbi években a nem hiteles, illetve a nem eredeti formában fenn-maradt, azaz összefoglaló fogalommal a *bizonytalan kronológiai státuszú* ok-leveleket is próbálják a nyelvészek bevonni a nyelvtörténeti kutatásokba. Ez az elnevezés nem azonos tehát a diplomatikában használt *gyanús* vagy *kétes hitelű oklevél* terminussal, ott ugyanis azokra az oklevelekre használják ezeket a meg-nevezéseket, amelyek külső megjelenési formájával kapcsolatban vagy egyes részeinek tartalmát illetően kételyek támadtak, de a hamisítás egyértelműen nem bizonyítható (SOLYMOSI 2001: 157, SZŐKE 2015: 16).

A Szent István királyhoz köthető oklevelek fontos helyet foglalnak el a nyelv-észeti szempontból bizonytalan státuszú oklevelek között. Ezek a források ugyanis a datálásukat tekintve a magyar írásbeliség korai történetében is a leg-korábbiaknak számítanak. A nyelvemlékkutatásban az utóbbi évtizedekben elő-térbe került interdiszciplináris nézőpont tovább szélesítése szempontjából is hasznos lehet más oldalról az, ha ezeket a forrásokat — amelyekre egyébként a történettudomány is hangsúlyosan támaszkodik — a nyelvtudomány is értékeli.

Első királyunktól másolatban tíz (1 görög és 9 latin nyelvű) egyházi tárgyú oklevelet ismerünk. A fennmaradt 10 oklevél közül — a kutatás jelenlegi állása szerint — vitathatatlanul hitelesnek csak a görög nyelvű Veszprémvölgyi ado-mánylevelet tarthatjuk (DHA. 1: 81–85). A kilenc latin nyelvű oklevél közül három az eredeti példányok interpolált (azaz utólagos betoldásokkal kiegészít-tett) változata. A további hat (köztük a Bakonybéli oklevél; DHA. 1: 113–119) pedig századokkal későbbi hamisítvány (vö. HÓMAN 1927: 444, SZENTPÉTERY 1930/1995: 36, KRISTÓ 1986: 61, 1999: 60–61, SZEGFŰ 1988: 215, SOLYMOSI 1993: 7–8, 2006a: 193–195, 2006b: 171, THOROCZKAY 2009).

A Bakonybéli alapítólevél nyelvészeti elemzésekor a fő hangsúlyt annak a kérdésnek a megválaszolására kívánom helyezni, hogy a nyelvtörténeti kutatás számot tarthat-e forrásként erre a nyelvemlékre és általában a 11. századra ha-misított oklevelekre, és ha igen, akkor milyen mértékben tartalmaznak ezek az iratok a hamisított korra és a hamisítás korára jellemző jegyeket. Ehhez azonban új módszertani elveket is meg kell határoznunk. A bizonytalan státuszú forrása-ink ugyanis nyilvánvalóan nem elemezhetők ugyanolyan módszertani meggon-dolások alapján, mint a hiteles és eredeti oklevelek. Az is kétségtelen ugyanak-kor, hogy a bizonytalan státuszú okleveleket nem elég csupán a biztosaktól elválasztani, az oklevelek bizonytalan státusza ugyanis igen eltérő természetű lehet. Ennek alátámasztására elég, ha csupán azt említjük meg, hogy amíg az átíratok teljes szövegüket tekintve egy eredeti oklevél nyomán készültek, addig

a teljes szövegükben hamis oklevelek esetében — noha a megírásukhoz feltételezhetően szintén használtak fel korábban hitelesített oklevel(ek)et (vö. SZENTPÉTERY 1930/1995: 253) — a hamis oklevél és a forrásai között érthető okokból nem olyan „szövegű” a kapcsolat, mint az eredeti oklevél és az átirata között.

Korábban úgy gondolták, hogy a hamis oklevelek legfőképpen azért megbízhatatlan források a nyelvészeti kutatások számára, mert a kiállítóik a hamisítandó kor oklevelei alapján nagyon sok archaikus alakot jegyeztek le (KNEZSA 1928–1929: 190, JAKUBOVICH–PAIS 1929: XXV). Az oklevélírók ezen eljárás módja miatt a hamis oklevelek egyes adatait körültekintő vizsgálatok nélkül valóban nem köthetjük sem a hamisítás korához, sem a hamisított korhoz. Én magam azonban úgy gondolom, hogy a hamisított korból származó oklevelek mintaként való követését nem a hamis oklevelek nyelvtörténeti forrásként való felhasználhatóságának a gátjaként, hanem a hasznosításukat elősegítő tulajdonságaként értékelhetjük. Amennyiben ugyanis azonosítani tudjuk a hamis oklevélhez forrásként felhasznált okleveleket, és ezek a források nyelvtörténeti szempontból megbízhatóak, úgy a mindkét oklevélben szereplő nyelvi elemek összevetése révén sikeresen elhatárolhatjuk egymástól a különböző nyelvi síkokhoz tartozó elemeket.

3. A Bakonybéli alapítólevél megfogalmazásához több oklevelet és legendát is felhasználtak. Az oklevél öt forrása (1. az interpolált Pannonhalmi alapítólevél, 2. az 1086. évi Bakonybéli összeírás első és harmadik toldaléka, 3. IX. Gergely pápa 1230. évi bullája, 4. Szent Zoerard és Benedek 11. századi legendája és 5. Szent István király nagyobb legendája) közül nyelvészeti szempontból kétségtelenül a Bakonybéli összeírás a legfontosabb (DHA. 1: 117). Az alapítólevél magyar nyelvű helyneveinek egy jó része ugyanis az összeírásban is feltűnik. Az összeírás mellett még egy forrásból, Szent István király nagyobb legendájából került be egy név az alapítólevélbe: *Velence* neve *Venecia* formában (DHA. 1: 118). Emellett az összeírásban is szereplő Koppány birtokot, valamint a Bakonyt az alapítólevéllel megegyező formában IX. Gergely pápa bullájában is említik: *Cuppan*, *Bocon* (SÖRÖS 1903: 278–279).

Az alapítólevél 34 szóránya közül 22 név áll kapcsolatban az összeírással. A hamis alapítólevelet önmagában vizsgálva a nevek nyelvtörténeti elemzése előtt azt a problémakört is érintenünk kellene, hogy mikorra datálhatjuk a névvel jelölt helyek létrejöttét, ugyanis csak ennek a kérdésnek a tisztázása után beszélhetnénk nyelvi szempontból a lejegyzett névalakok kronológiai jellemzőiről. A hamis alapítólevelet és a bakonybéli apátság javait (köztük az alapító István királytól származó adományokat) összeíró oklevél szövegét egymás mellé helyezve azonban lehetőségünk nyílik arra, hogy meghatározzuk a hamis alapítólevél azon helyneveinek a körét, amelyek valóban léteztek már a

hamisított korban, és feltételezhetően szerepeltek a 11. századi hiteles oklevélben is.

A hamis alapítólevél István király adományaként nyolc birtokot említ meg: „villarum autem vel prediorum nomina sunt hec, que Sancto Mauricio contuli: *Cuppan, Pannauad, Arpas, Mogos, Quiar, Nuul, Ocol, Poloznuk*” (DHA. 1: 118). Ezek a birtoknevek az összeírásnak a 11. század végén keletkezett főszövegében tűnnek fel. Az összeírás főszövegének ma ismert változata GYÖRFFY GYÖRGY feltételezése szerint nem az 1086-ban kiállított eredeti példány, hanem annak hamisított vagy az eredetivel egykorú másolata, amely 1086 után, de még Kálmán király uralkodása előtt íródhatott (DHA. 1: 250). Az összeírásnak ez a részlete 30 birtokot nevez meg. A nyolc alapítólevélbeli név közül részletes leírását adja a Veszprém megyei Koppánynak (*Cupan*, DHA. 1: 250), a Győr megyei Kajárnak (*Quiar*, DHA. 1: 251), Ponyvádnak (*Panauuadi*, DHA. 1: 251) és Árpásnak (*Arpas*, DHA. 1: 251). Néhány szóval írja körül a Veszprém megyei Akol (*Ocol*, DHA. 1: 252) települést, a Vas megyei Magas (*Mogos*, DHA. 1: 252), a Győr megyei Nyúl (*Nulu*, DHA. 1: 253) és a Zala megyei Páloznak (*Ploznic*, DHA. 1: 253) pedig felsorolásban szerepel.

GYÖRFFY GYÖRGY az összeírásnak két szöveghelyét is megnevezi a hamis alapítólevél lehetséges forrásai között (az első és harmadik toldalékot), de a birtokösszeíró oklevél főszövegét nem tartja annak (DHA. 1: 117). Az oklevélnek ez az első része valóban nem tesz említést a Szent István-i alapításról, és nagyobb szövegegység sem került át innen az alapítólevél szövegébe. Az apátság birtokain túl a szolgálónépeit is felsoroló szövegegységnek a hatása az alapítólevélben felsorolt birtokok neveinek a lejegyzésében ugyanakkor egyértelműen megmutatkozik, sőt az apátság korai birtokállománya is megismerhető e szövegrész alapján (GYÖRFFY 1977: 326). Az alapítólevél és az összeírás szövege közötti összefüggést vizsgálva azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki ugyanakkor, hogy ezeknek az okmányoknak a helynevei egyazon forrásra, a vélhetően létezett hiteles alapítólevélre vezethetők vissza.

A nyolc birtok nevének az összeírás 11. században íródott főszövegében való szereplése kétségtelenné teszi azt, hogy a 13. században hamisított alapítólevélben megnevezett területek már a 11. század első felében, az alapításkor is névvel bíró helyek voltak. Hasonló ez a helyzet ahhoz, mint ha egy interpolált oklevél utólag kibővített szövegrészében olyan helynevekkel találkozunk, amelyek az oklevél hiteles részében is feltűnnek. Ebben az esetben is biztosak lehetünk ugyanis abban, hogy a nevek az eredeti oklevél lejegyzésekor már léteztek. Ebből persze még nem következik automatikusan az, hogy ezek az interpolált névadatok az eredeti oklevél korának nyelvi jellegzetességeit viselik magukon (erről lásd bővebben SZŐKE 2015: 67). A hamis alapítólevél nyolc birtokneve helynévtörténeti szempontból tehát vélhetően az alapítás korához tartozik, de az

oklevél keletkezési és fennmaradási körülményeiből adódóan akár az is előfordulhat, hogy a nyelvtörténeti tulajdonságaik alapján a második vagy a harmadik kronológiai síkhoz kell sorolnunk őket.

4. A birtokneveknek a fele (*Quiar, Ocol, Arpas, Mogos*) ugyanabban az alakban tűnik fel a két oklevélben: az összeírásban és az alapítólevélben. Az összeírás érintett részének 11. század végi keletkezése alapján az alapítólevél említett négy helynevet nyelvtörténeti szempontból szintén a 11. századra datálhatjuk. Az összeírás (és közte a birtoknevek szempontjából érintett első rész) keletkezési időpontja tekintetében sokáig nem volt egységes álláspont a kutatók körében (vö. PELCZÉDER 2015, 2017), ezért a későbbiekben ezeket a neveket is célszerű lesz részletes vizsgálatnak alávetni. A nyelvészeti vizsgálat fontos adalékot nyújthat az oklevélrész keletkezési idejének meghatározásához, illetőleg egy efféle elemzés talán arra is fényt deríthet, hogy vannak-e olyan fogódzóink, amelyek alapján e nevek nyelvtörténeti jellegzetességeit a 11. századon belül pontosabban is időhöz tudjuk kötni.

Az alapítólevél további négy birtokneve eltérő alakban szerepel az alapítólevélben és az összeírásban. Alapítólevél: *Nuul, Pannauad, Cuppan, Poloznuk* (DHA. 1: 118); összeírás: *Nulu, Panauadi, Cupan, Ploznic* (DHA. 1: 250, 251, 253). A továbbiakban e nevek kapcsán vizsgálom meg azt, hogy a névadatok időhöz kötését, a nyelvtörténeti forrásértékük meghatározását hogyan segítheti a helyesírás- és a hangtörténet ismeretanyagának figyelembevétele, mik azok a körülmények, amik feltárásában megnyugtatóan támaszkodhatunk e tudományterületekre, és mik azok, amelyeknél viszont nehézségekkel kell számolnunk. A korábban mondottaknak megfelelően az alapítólevélnek az összeírásban is szereplő neveire úgy tekintek, hogy azok már a 11. század első harmadában is léteztek. A továbbiakban arra a kérdésre próbálok meg tehát választ adni, hogy nyelvi jellegzetességeik alapján a 11., a 13. vagy a 14. századi kronológiai rétegbe sorolhatók-e be nagyobb valószínűséggel ezek a helynevek.

Előzetesen azonban érdemes még egy dologra utalnunk. A nyelvészeti szempontból bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek nyelvtörténeti forrásértéke kapcsán az az általános felfogás, hogy ezek a források csak nagyon korlátozott mértékben alkalmasak arra, hogy névanyaguk alapján hang- és helyesírás-történeti kérdéseket megválaszoljunk. Szórványemlékeink részben e nézet miatt szorultak háttérbe oly hosszú ideig a nyelvészeti kutatásokban (vö. HOFFMANN 2007: 16, 2010: 77). Én magam is egyetértek azzal a véleménnyel, hogy ezek a források ugyanolyan módszertani eszközökkel, mint amilyenekkel az eredeti formájukban megőrződött hiteles oklevelek vizsgálhatók, nem elemezhetők: ehhez más eljárást kell követnünk. A másolatban fennmaradt vagy koholt módon kiállított oklevelek névadatainak nyelvi szempontok szerinti kronológiai sajátosságainak a meghatározásakor ugyanakkor véleményem szerint nem szabad

teljes mértékben elzárkózni a helyesírás-történeti és hangtörténeti jellemzőik mérlegelésétől sem. A teljes szövegükben hamis oklevelek esetében pedig a nyelvészeti vizsgálatához az szolgáltatja a kiindulópontot, ha a vizsgált oklevelet a gyanítható forrásával egybevetjük.

Korai helyesírás-történeti munkájában KNIEZSA ISTVÁN is úgy vélte, hogy a bizonytalan kronológiai státuszú okleveleket nem rekeszthetjük ki teljes mértékben a feldolgozásból, noha a hamis oklevelek és az átiratok adatait nagyon nehéz időhöz kötni. A magyar helyesírás a tatárjárásig című tanulmányához a szerző a hiteles és az eredetiben fennmaradt oklevelek névanyaga mellett néhány hamis oklevél, illetőleg a feldolgozás záró időpontjáig, azaz 1240-ig átírt oklevelek szövevényanyagát is felhasználta (1928–1929). Amíg ebben a munkájában jól elkülönülnek a biztosnak számító adatok a bizonytalanoktól (az általa hamisnak tartott oklevelek mellett * szerepel, a [] pedig az átírt oklevelekre hívja fel a figyelmet), addig a bő két évtized múlva, a század közepén megjelent összefoglaló helyesírás-történeti munkájában ez már nem figyelhető meg. A 11. századot felölelő első helyesírás-történeti korszak jellegzetességeit pusztán a korszakhoz tartozó néhány hiteles oklevél alapján tárja fel, és egy lábjegyzetben megjegyzi, hogy például az interpolált okleveleket és az átiratokat nem vonhatjuk be a vizsgálatba (1952: 14). Ezt követően azonban a 12. század elejétől a tatárjárásig tartó második korszak sajátosságainak a feltárásában a másolatban ismert Dömösi adománylevél (1138/1329) a szerző egyik fontos forrása (1952: 18, 21). Ezzel kapcsolatban egy fontos következményekkel járó módszertani hibára kell rámutatnunk. SZABÓ DÉNES a Dömösi adománylevél helyesírásával foglalkozva megállapítja, hogy az „átíró híven, betűről-betűre másolta le az előtte fekvő eredetit, saját kora helyesírása szerint alig néhány nevet írt át” (1937: 109). Az eredeti oklevél szigorú átmásolása vélhetően azzal magyarázható, hogy „az átíró a közel kétszáz éves nevekben nem igen ismerte fel a saját korabelieket, és így az átírt oklevél szövegét túlnyomórészt híven másolta” (SZABÓ D. 1936: 54). Ezeket a következtetéseket SZABÓ DÉNES részben KNIEZSA ISTVÁN A magyar helyesírás a tatárjárásig című műve alapján vonja le (vö. SZABÓ D. 1937: 99), de amint azt fentebb jeleztem, az eredeti hiteles oklevelek mellett e munkájában KNIEZSA az átiratok adatait is figyelembe veszi. Ráadásul a század közepén megjelenő munkájában KNIEZSA ISTVÁN vélhetően éppen SZABÓ DÉNES idézett megállapításai alapján veszi fel a Dömösi oklevelet a 12. század fontos forrásai közé annak ellenére, hogy azt csak 14. századi formájában ismerjük. A körkörös érvelés tipikus esetét láthatjuk itt megjelenni.

4.1. A négy elemzett név hangjelölését vizsgálva az alapítólevél és az összeírás névalakjai között csupán egy pusztán helyesírási természetű különbséget találunk. A Zala megyei Paloznak település nevében a *k* hang eltérő módon van jelölve a két oklevélben (összeírás: *Ploznic*, alapítólevél: *Poloznuk*; DHA. 1:

253, 118). KNEIÉZA ISTVÁN azt mondja, hogy a 11. század végétől egyre nagyobb számban alkalmazott *k* hangértékben álló *c* betű a 13. század elejétől ritkulni kezd, és a 11. század elejéhez hasonlóan ekkortól újra a *k* lesz a leggyakoribb jelölésmód (1952: 20, 36). KNEIÉZÁSÁNAK ez a megállapítása jól illeszkedik ugyan az összeírás itt elemzett részének 11. század végi keletkezéséhez, és a *k* hang megváltozott jelölése szinte kínálja magát annak a megállapításához, hogy az alapítólevél névformája a hamisítás korához köthető. Ebben a kérdésben azonban nagyobb fokú óvatosság szükséges.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a szórványemlékeink keletkezési idejében a magyar írásbeliség még nem rendelkezett kiforrott helyesírással.² Voltak ugyan bizonyos szabályok, amelyekhez az oklevélírók igazodtak a hangok lejegyzésekor, de ezek „inkább nem eléggé megállapodott szokások, nagy általánosságban követett jelölésmódok, amelyek azonban sohasem lettek kizárólagosakká” (KNEIÉZA 1928: 189). Egy-egy nyelvemlék írásában legtöbbször ugyanakkor felfedezhetünk bizonyos tendenciákat, irányelveket, még akkor is, ha tulajdonképpen „nincs egyetlen-egy emlékünkhöz sem, amelynek minden hangra kiterjedő következetes és egységes jelölésmódja volna” (KNEIÉZA 1928: 189).

Ez a következetlenség (vagy inkább nem következetes eljárás) különösen igaz az itt elemzett *k* hang jelölésmódjára. Az összeírás (11. század második fele), illetve a hamis alapítólevél (13. század első fele) keletkezési idejéhez közel álló 1055-ös Tihanyi alapítólevél, illetőleg az 1211. évi Tihanyi összeírás szórványait ebből a szempontból megvizsgálva azt látjuk, hogy a hiteles és eredeti formájában fennmaradt oklevelek lejegyzői is több betűt használtak a *k* hang lejegyzésére akár ugyanabban a lexémában is: 1055: *zilu kut, Ohut cutarea* (DHA. 1: 150), 1211: *Bocon, Feket Hereh* (KOVÁCS É. 2015: 24, 27). Ráadásul a Tihanyi alapítólevélben a *k* (BÁRCZI 1944: 325, 1951: 125), a Tihanyi összeírás helyneveiben pedig a *c* van többségben (vö. KOVÁCS É. 2015: 57). A *k* hang jelölésében megmutatkozó különbséget tehát nem tudjuk egyértelműen időhöz kötni. Az itt elemzett négy szórvány között is van még egy név, amelyben nem a *k*, hanem a *c* tűnik fel ebben a szerepben: *Cuppan*.

Nem könnyíti meg a kutatók dolgát az sem, hogy a magyar helyesírás történetét feldolgozó, máig alpműnek számító monográfia több mint egy fél évszázaddal ezelőtt íródott (KNEIÉZA 1952), ezért annak eredményeire csak bizonyos fokú fenntartással alapozhatunk. Ma már sokkal jobbak ugyanis a forrásadottságok, jóval gazdagabb (és a kritikai forráskiadások révén jóval megbízhatóbb) nyelvi anyagra támaszkodhatunk, mint tehette azt jól félszáz évvel ezelőtt KNEIÉZA ISTVÁN.

² Legutóbb KENYHERCZ RÓBERT helyezte nagy hangsúlyt a nyelvemlékeink helyesírási és hangjelölési esetlegességeinek a bemutatására (2016: 10–13).

4.2. A kronológiai rétegek ügyét tárgyalva az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél elemzésekor azt állapíthattam meg, hogy a „véghangzó eltűnése” problémaköre a magyar nyelvű szórványok kronológiai minősítésében előkelő helyet foglal el” (SZŐKE 2015: 60). A 13. század végéről származó kiegészítéseket tartalmazó 11. századi oklevél véghangzós neveinek nagy részét az eredeti oklevél korához köthetjük, hiszen a változás (a tövégi magánhangzók eltűnése) a 13. század közepéig nagyjából befejeződött (vö. BÁRCZI 1958: 18–24, valamint E. ABAFFY 2005: 321–323),³ noha arra is tekintettel kell lennünk, hogy az utólagos kiegészítésekben szereplő helyneveket a hamisítás elfedése érdekében a hamisítás koránál archaikusabb alakban is lejegyezheték az oklevélírók (vö. SZŐKE 2015: 37, 71–72). A véghangzóknak az ősmagyar korban meginduló eltűnése már a 11. század közepén olyannyira előrehaladott állapotban volt, hogy a helyesírás archaikus, konzervatív volta ellenére a magyar nyelvű elemek jelentős része már tövégi magánhangzó nélkül látható a szórványemlékeinkben. Elég csupán a Tihanyi alapítólevélre utalnunk, ahol a szavak többsége már véghangzó nélküli változatot mutat, de az is megfigyelhető, hogy ugyanazon szónak mindkét variánsa használatos párhuzamosan, jelezve az ingadozó használatukat; vö. *hodu utu*, de *Ohut* (DHA. 1: 150). Mindebből pedig az itt tárgyalt kérdés szempontjából az is következik, hogy a véghangzó nélküli neveket pusztán hangtörténeti jegyeik alapján nem köthetjük a 13. századhoz, azok már a 11. században is léteztek (vö. SZŐKE 2015: 40–41, 60).

A négy név közül kettő tövégi magánhangzóval szerepel az összeírásban és a nélkül az alapítólevélben (alapítólevél: *Nuul, Pannauad*, DHA. 1: 118; összeírás: *Nulu, Panauuadi*,⁴ DHA. 1: 251, 253). A 11. századi véghangzós nevek mellett az alapítólevél véghangzó nélküli névformáinak lejegyzési módja tehát ugyancsak származhat a 11. századból, de az is lehetséges, hogy a véghangzó nélküli formákban a hamisító vagy a hamis oklevelet átíró korának hangtörténeti jellegzetességeit láthatjuk megjeleníteni. Nyúl település további korai adatai már valamelyest biztosabb információkkal szolgálnak: a település adatsorából ugyanis kiderül, hogy a változás a 13. század elejére már biztosan megtörtént a névben, hiszen ebben a században már egyszer sem jegyezték le azt véghangzóval: pl. [1237–1240]: *Nul* (Gy. 2: 613).

4.3. A Paloznak névről korábban, a szóvégi *k* hang jelölése kapcsán már szóltam. A név helyesírásának elemzése nem mutatta meg számunkra egyértel-

³ A legutóbbi időkben okleveles adatok alapján felvetődött annak a lehetősége is, hogy a nyelvterület egyes részein esetleg még a 14. század első felében is meglehettek ezek a hangzók (KATONA CSILLA előadása alapján).

⁴ A Győr megyei Ponyvád településnév személynévi eredetű (FNESz.), s a Bakonybéli összeírásban a településnév mellett a személynévi használatra is találunk adatot (*Panauadi*, DHA. 1: 253). A településnek további adatait nem ismerjük a korszakból.

műen, hogy a névforma nyelvtörténeti jegyei alapján a hamis alapítólevél melyik kronológiai rétegéhez tartozik. Annak érdekében, hogy e tekintetben esetleg tisztábban láthassunk, a továbbiakban a *Ploznic*, *Poloznuk* alakok között meglévő hangtörténeti különbségeket vesszük sorra. Az alapítólevélben a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldódott egy bontóhang betoldásával, és palatális magánhangzó (*i*) helyett (talán hangrendi kiegyenlítődés folytán) veláris (*u*) szerepel, amely a későbbiekben nyíltabbá vált. A település számtalan adata (ezeket lásd MELICH 1931: 151–152) között az összeírásbeli az egyedüli, amely a szó elején két mássalhangzó kapcsolatát mutatja: a 11. század végén, Guden herceg oklevelében (1079) például *Poloznic* formában tűnik fel (DHA. 1: 225). A névforma kronológiájának megállapítását tovább nehezíti az is, hogy a név végső eredete — feltéve, ha helyes a névfejtés — nem ad magyarázatot a mássalhangzó-torlódás meglétére. A helynév a szláv eredetű magyar *Poloznik* személynévből származtatható, de sem a magyar személynév közvetlen szláv személynévi előzményében, sem a szláv személynév köznévi előzményében (**polazьnikъ*) nem találunk mássalhangzó-torlódást a szó elején (MELICH 1931: 153). A fentiek alapján tehát nem nyilváníthatunk megalapozottan véleményt arról, hogy a *Poloznuk* formában lejegyzett alak az oklevél mely kronológiai rétegéhez tartozik: a helyesírási és a hangtörténeti jellemzők ugyanis bármelyiket megengedik.

4.4. A Veszprém megyei Koppány nevének két oklevélbeli lejegyzése a szó belseji mássalhangzó jelölésében tér el egymástól (összeírás: *Cupan*,⁵ alapítólevél: *Cuppan*, DHA. 1: 250, 118). A Koppány helynevek személynévből keletkeztek. A magyar személynévnek az előzménye feltehetően az ótörök *Qapan* személynév vagy a *Qapayan* személynév és méltóságnév lehetett (vö. FNESz.).⁶ Az alapítólevél és az összeírás névformái közötti különbség tehát részint hangtörténeti (intervokalikus helyzetben lévő mássalhangzó-nyúlás), részint hangjelölési természetű (hosszú mássalhangzók jelölése). Minthogy sem a hangváltozás, sem a hangjelölési sajátosság időkeretét nem tudjuk meghatározni, így a *Cuppan* névforma kronológiája kapcsán csak arra támaszkodhatunk, hogy a hamis alapítólevél megírásához forrásként használt 1230. évi pápai bullában az alapítólevéllel megegyező formában tűnik fel Koppány település neve. Ez pedig annyit jelent, hogy a 13. században az alapítólevélben megjelenő névforma volt tehát használatos. Ebből a névformából és a sajátosságaiból ennyi az, amit megnyugtatóan megállapíthatunk.

⁵ A szolgálónépek felsorolásakor további két alkalommal is szerepel ez a helynév az összeírásban (*Cupan*, DHA. 1: 253), illetőleg az oklevélnek szintén ebben a részében egy alkalommal személynévként is feltűnik (*Cupon*, DHA. 1: 253).

⁶ Vö. csagatáj *qopan* 'nagy, győzelmes, erős, magas' (FNESz.).

5. A négy birtoknév helyesírás- és hangtörténeti elemzése alapján úgy tűnik, hogy ezek a vizsgálati szempontok önmagukban többnyire nem lehetnek elég-ségesek ahhoz, hogy a hamis oklevélben szereplő helyneveket nyelvtörténeti szempontból kronológiai rétegekhez kössük, még akkor sem, ha segítségükkel olykor egyik vagy másik időszakot nagyobb valószínűséggel is vehetjük számításba. A Bakonybéli oklevél esetében nem csak az okoz problémát, hogy a 11. század helyett csak a 13. században jegyezték le az oklevelet, az oklevél kutatóját további nehézségek elé állítja az a körülmény is, hogy a hamis oklevelet is csak 14. századi átiratából ismerjük. Az is lehetséges tehát, hogy a birtoknevek kétféle megjelenési formája (az tudniillik, hogy a nevek fele ugyanolyan formában szerepel, mint az összeírásban, a nevek másik része pedig megváltozott alakban tűnik fel az alapítólevélben) az átírás, azaz a harmadik kronológiai réteg (14. század) lenyomataként értékelhető. Ennek felderítésére azonban véleményem szerint még kevésbé lehet esélyünk.

Zárásként fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy az oklevél kiállítási és fennmaradási körülményei miatt az alapítólevél helyneveinek kronológiai rétegekbe sorolásakor elsőként azt kell mérlegelnünk, hogy az alapítás korában már valóban használatban volt-e a név, vagy a 11. században még nem létező, de a hamisításkor/az oklevél átírásakor már használatos nevet jegyezték-e le az alapítólevélben. Ennek a kérdésnek a megnyugtató tisztázása után kísérhetjük meg nyelvtörténeti tulajdonságaik alapján kronológiai rétegekbe sorolni az oklevél szórványait. A hamis oklevelek helyneveinek e két szempont szerinti osztályozása például lehetővé teszi azt, hogy a hamisítás elfedése érdekében lejegyzett archaikus alakokat felismerjük, és a 11. század forrásai közül kizárjuk.

Irodalom

- E. ABÁFFY ERZSÉBET 2005. Hangtörténet. Az ómagyar kor. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- BAÁN IZSÁK 2013. IX. Gergely pápa oklevele. In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségében: bencés monostor ezer éve Bakonybélben*. Bakonybél, Szent Maurícius Monostor. 147–152.
- BÁNHEGYI B. MIKSA 2000. A bencés monostorok szerepe Szent István államában. In: KREDICS LÁSZLÓ szerk., *Válaszúton. Pogányság — kereszténység. Kelet — Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*. Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága 121–127.
- BÁRCZI GÉZA 1944. A tihanyi alapítólevél hangjelölése. *Magyar Nyelv* 40: 313–330.
- BÁRCZI GÉZA 1951. A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- DRESKA GÁBOR 2013. A béli monostor Szent László-féle összeírólevele. In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségében: bencés monostor ezer éve Bakonybélben*. Bakonybél, Szent Maurícius Monostor. 131–146.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1903. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8. A bakonybéli apátság története 1. Az önállóság kora. 1023–1548*. Budapest, Stephaneum. 219–266.
- ÉRSZEGI GÉZA 1986. Oklevéltan. In: KÁLLAY ISTVÁN szerk., *A történelem segédtudományai*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar. 12–28.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei*. Értekezések a történeti tudományok köréből 15. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FÜGEDI ERIK 1991. Sepelieurunt corpus eius in proprio monasterio: a nemzetségi monostor. *Századok 125*: 35–67.
- GOUTH KÁLMÁN 1936. *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon*. Budapest. Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HERVAY F. LEVENTE 2001. A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon. Történeti katalógus. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, Bencés Főapátság. 461–547.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi Alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Kézirat. Akadémiai doktori értekezés. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.
- HÓMAN BÁLINT 1927. Szent István megkoronázásának időpontja. *Magyar Nyelv 23*: 443–452.
- HORVÁTH MIHÁLY 1878. *A kereszténység első százada Magyarországon*. Budapest, Ráth Mór.
- JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ 1929. *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomatai tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KENYHERCZ RÓBERT 2016. A középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*: 7–44.
- KISDI KLÁRA 1999. Szent István király nagyobbik legendája. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 269–298.

- KISS LAJOS 1997. Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928–1929. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327; 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOSZTA LÁSZLÓ 1988. A kereszténység kezdetei és az egyházszerzés Magyarországon. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapító*. Budapest, Zrínyi. 153–207.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1986. *Magyarország története 895–1301*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KRISTÓ GYULA 1994. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 556.
- KRISTÓ GYULA 1999. *A tizenegyedik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó.
- MELICH JÁNOS 1931. A veszprémi görög oklevélbeli *πρωτοσυνίκου*. *Magyar Nyelv* 27: 151–154.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban. *Magyar Nyelv* 113: 210–225.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1993. Szent István király társadalma. In: V. FODOR ZSUZSA szerk., *Gizella és kora. Felolvasóülések az Árpád-korból 1*. Veszprém, Veszprém megyei jogú város önkormányzata és a Laczkó Dezső Múzeum. 7–17.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2001. Oklevéltan. In: BERTÉNYI IVÁN szerk., *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó. 153–168.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006a. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006b. Az írásbeliség fejlődése a Magyar Királyságban a XI–XIII. században. In: OROSZ ISTVÁN–MAZSU JÁNOS–PALLAI LÁSZLÓ–PÓSÁN LÁSZLÓ szerk., *Magyarság és Európa. Tegnap és ma. Tanulmányok az Ady Endre Akadémia 15. évfordulójára*. Debrecen, Ady Endre Akadémiai Alapítvány. 169–194.
- SÖRÖS PONGRÁCZ 1903. A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora (1023–1548). In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 8. A bakonybéli apátság története 1. Az önállóság kora. 1023–1548*. Budapest, Stephaneum.
- SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adománylevele. *Magyar Nyelv* 32: 54–57, 130–135, 203–206.
- SZABÓ DÉNES 1937. A dömösi prépostság adománylevélenek helyesírása. *Magyar Nyelv* 33: 99–109.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ 1988. Szent István-kori epikánk és az oklevelezési gyakorlat. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapító*. Budapest, Zrínyi. 209–229.

- SZENTPÉTERY IMRE 1930/1995. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. Reprint kiadás: Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, Bencés Főapátság. 35–47.
- SZŐKE MELINDA 2015. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*: 45–58.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok 143*: 1385–1412.

Estate Names in the Founding Charter of the Bakonybél Abbey

Despite the presence of the date recorded in the text of the Founding Charter of Bakonybél Abbey (1037), the document was not written in the 11th century but only two centuries later. We know this charter today only from the 1330 version created as a result of several waves of copying. There is no doubt, however, despite the absence of the original, authentic source that the Benedictine Abbey of Bakonybél was founded by Stephen I and there are several indications that the donations of the founder were also recorded in writing at the time of foundation. Based on this, we may distinguish between three linguistic levels in the founding charter. The layers from 1) the time of foundation, 2) the century of writing the forged charter, and 3) the era of copying the forged charter.

In my paper I study how our knowledge of orthography and historical phonology may facilitate the determination of the source value of name records in language history using four estate names in the forged founding charter (*Nuul, Pannauad, Cuppan, Poloznuk*).

Keywords: 11th century, forged charters, historical phonology, history of orthography

*Hintos a helynevekben**

BÁTORI ISTVÁN

1. Írásom középpontjában egy Doboka és Kolozs vármegyék határán lejegyzett Árpád-kori mikrotoponima, a *Hintos* áll. A *Hintos*-nak nevezett erdőt legkorábban egy 13. századi adat említi Palatka település határából, vö. 1296: *silva Hyntus* (Gy. 3: 326, 366), nem sokkal később pedig a szomszédos Pálostelke — mára elpusztult — település leírásában fordul elő mint pataknev, vö. 1320/1324: *ubi ipse fl. Palatka et fl. Hyntus coniunguntur* (Gy. 2: 44, 84). A vízfolyást GYÖRFFY GYÖRGY az Omboz patak jobb oldali mellékvizeként azonosítja (Gy. 2: 44, 3: 326).

Bár a régiségből egyéb forrásokban nem találkozunk a fenti denotátum megnevezésével, az Árpád-kori mikrotoponima későbbi továbbéléséről az újabb kori adatok a mai Omboztelke, Vajdakamarás, Marokháza települések határából bőséggel árulkodnak. A térképes említések között a Magyar Királyság 1869–1887 közötti állapotát bemutató térképen (MaKir.) Vajdakamarás és Marokháza között egy *Hintos kamarás*, ettől közvetlenül K-re pedig egy minden bizonnyal román nyelvű *v. Hintiesiului* adatot találunk. Ez utóbbiban feltehetően a román *valea* 'patak ~ patak völgy' rövidített formája, illetve a *Hintos*-nak a román *-lui* helynévképzővel ellátott alakja szerepel.

A SZABÓ T. ATTILA kézíratos történeti helynévgyűjtését összefoglaló helynévtárban¹ (ETH.) számos további adat bizonyítja a határnév fennmaradását. Vajdakamarás határából: 1720: *Az Hintosban*, kaszáló (ETH. 10: 961), 1734: *a' Hintosban széna földje az Eklésiának* (ETH. 10: 962), 1738: *Az Hintosban*, kaszáló (ETH. 10: 962), 1745: *Hintos allyán* (ETH. 10: 962), 1753: *A' Hintosba A' Szakadék*, kaszáló ~ *a' Kő bányán a' Hintosra menő út mellett*, sz. ~ *A' Hintos Hágóba*, sz. ~ *A' Hintosba a' is nyílak között*, sz. ~ *A' Hintosba, A' Hintosba*, kaszáló ~ *a Hintos erdeje* ~ *a' Hintos az Erdő alatt*, kaszáló ~ *a' Hintosba lévő Ispán fűvé[t]* (ETH. 10: 962–963), 1756: *a' Hintos Berczin*, sz. (ETH. 10:

* A publikáció az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ Az adattár igen sokoldalúan felhasználható interaktív, térképes megjelenítést is lehetővé tevő online változata BARTH M. JÁNOS szerkesztésével készült el, vö. www.eha.elte.hu.

964), 1770 k: *Hintos* v. *Hintas*, kaszáló ~ *Hintos hágojánál*, sz. ~ *Hintos uttya mellet*, sz. ~ *Hintosi Utnál* (ETH. 10: 964), 1787: *A' Hintós hágóba*, sz. ~ *a' Hintos uttya* ~ *A' Hintos bérczin*, sz. ~ *A falu végén a' Hintosba menő ut (szomszédságában)*, sz. (ETH. 10: 964), 1841: *hogy segéllenék nékie égy keveset. mig az v. kamarási hintosba*, „...égy kis Szénán gyűjteni valo volt a' hintosi széna-fűmbe.” (ETH. 10: 964–965). A szomszédos Magyarpalatka határából: 1759: *a Soson vëggel rug a Hintás nevű erdőre*, szántó (ETH. 10: 615), 1840 k.: *A Hintos Farán*, sz. ~ *A' Hintos faron*, sz. (ETH. 10: 617).

Az említéseken végignézve hamar szembetűnik, hogy amíg az 1320-as *Hintos* adat *fluvius*-ként, illetve az 1296-os *silva*-ként tűnik fel, addig a modern koriak a *Hintos*-t mint hágót, szakadékot, bércet említik, mezőgazdasági felhasználása szerint pedig mint szántó és kaszáló szerepel. Feltűnő továbbá, hogy minden vajdakamarási adat következetesen *Hintos* vagy *Hintós*, egyéb alakváltozattal itt nem találkozunk, Magyarpalatka határából adatolható azonban *Hintás (nevű erdő)* alakváltozat is. Ez utóbbi forma létrejöttében minden bizonnyal a *hinta* köznévi analogikus hatása játszhatott közre.

Az Árpád-kori név továbbélése tehát bizonyosra vehető. Számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy az eltelt idő során az eredeti név több denotátumra is átvonódott, gazdag névbokrot alakított ki, s ennek megfelelően az elnevezések egy részében a *Hintos* többféle funkciót betöltő helynévként (s nem az elsődleges szemantikai tartalmával) szerepel.

2.1. Mielőtt a *Hintos* etimológiáját bemutatnánk, érdemes szélesebb kitekintést is tennünk Erdélyre, illetve a magyar nyelvterület egészére. Ezt az a körülmény indokolja, hogy a *Hintos* név, illetve ennek alakváltozatai több, egymástól független (egymástól távol eső) erdélyi település határában is előfordulnak különböző denotátumok neveiként.

SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjtésében a már bemutatott vajdakamarási és magyarpalatkai *Hintos*-okon kívül továbbiak is vannak.

Páncélcseh és Kide egymással szomszédos települések határleírásában: Páncélcseh: 1580: *Az hintosajbely feold Kapulios eleot* (ETH. 9: 471–472), 1732: *Az Hintós ájban*, sz. (ETH. 9: 473), 1771: *A Hintos-áj n. h.-be*, szn. (ETH. 9: 476), Kide: 1809/1813: *a Hinto mezőben* (ETH. 10: 364), 1811/1813: *a Hinto mezőbe... Irotvány* (ETH. 10: 364), 1900: *A hinto mezőn*, erdő (ETH. 10: 368), 1941–1943: *34. Hintómező*, erdő, kaszáló (ETH. 10: 369). A páncélcsehi gyűjtésben a név az *áj* 'kisebb völgy, hegyoldalban lévő nagyobb, teknőszerű bevágódás' (vö. FKnT. *áj*) földrajzi köznévi utótaggal szerepel, s minden esetben *Hintos* ~ *Hintós* alakváltozatokban jelentkezik, míg a kideiek csak *Hintó* alakban és mindig a *mező* utótaggal ellátva használták. A két név feltehetően különböző, de egymással érintkező denotátumokat jelöl (az egyik egy domborzati formát, a másik egy mezőt), amit az utótag különbsége is egyértelműen jelez.

Az egymással szintén szomszédos Váralmás és Középlak határából is számos adattal rendelkezünk: Középlak: 1714: *Hinto aj elot*, rét (ETH. 10: 488), 1724: *a Hinto valyanak a felsőszeliben*, sz., kaszáló (ETH. 10: 489), 1752: *az Hintó alja n.h.-ben*, sz. ~ *az Hinto alja n.h.-ben*, kaszáló ~ *irtatott az köz földből*, *az Hintóája n.h.-ben*, sz. (ETH. 10: 490), 1753: *Az Hintova előtt egy rét ~ Ugyan az Hintova előtt* (ETH. 10: 491), 1755: *A Felső gyapjáb[an]*, *A Hintó alya előtt*, kaszáló (ETH. 10: 491), 1761–1762: *Az első Gyepű előtt*, *Hinto allya előtt*. *Kaszáló rétek: Az Hintó allya elpött* (ETH. 10: 491), 1766 k.: *A' Hintó-ajába*, kukoricaföld (ETH. 10: 491), 1775: *A Hinto Ajjaba*, sz. ~ *A Hinto Ajjába*, sz. ~ *A hinto Ájba*, sz. ~ *A hinto Ájba v. Ajjába*, kaszáló (ETH. 10: 493), 1792: *A Hinta Allyában* (ETH. 10: 494), 1792: *A Hintovájában* (ETH. 10: 494), 1941: *Hintóája ~ Hintaoaie*, sz. (ETH. 10: 496). Váralmás: 1795: *a Gunyagába a hinto aly n.h.-ben*, sz. (ETH. 10: 975), 1891: *Hintó alja* (ETH. 10: 981), 1941: *Hintóája ~ Hintoaiaie*, szántó, erdő (ETH. 10: 983).

Az összes adatban következetesen a *Hintó ~ Hinto* alakváltozat szerepel, utótagként pedig az *áj* és az *alj* földrajzi köznevek jelennek meg. Az 1724-es *Hinto valyanak*, az 1753-as *Hintova* és az 1792-es *Hintovájában* adatok kapcsán a névalakokban megjelenő *v-t* leginkább hiátustöltő hangnak értékelhetjük.

Nyárádköszvényes a legkeletibb helyzetű település, ahol az adattárak szerint előfordul a *Hintos* helynév: 1731/1800 k.: *Hantos nevű helyben*, sz. (ETH. 7: 558), 1750 k.: *Hintos nevű helyben*, sz. (ETH. 7: 558), 1803: *Hintos nevű helyben egy zab föld* (ETH. 7: 559), 1807: *Hantos*, sz. (ETH. 7: 559), 1875/1906: *Hintos*, földülő (ETH. 7: 559). Térképes forrásokban, a MKFT. és a HKFT., valamint a Magyar Királyság 1869–1887 térképén és Magyarország 1941-es katonai felmérésének térképén egyaránt feltűnik Nyárádköszvényestől É-ra egy *Hintos ~ Hintós* (hegy) névadat.

A nyárádköszvényesi adatok között a *Hantos* alakváltozat is megjelenik két említésben is, illetve az is szembeötlő, hogy itt a *Hintos*-nak csak egyrészes, utótag nélküli formáival találkozunk. A veláris alakot talán a *hant* 'göröngy, földkupac, gyepe, sírhalom' (vö. TESz. *hant*) közszó analógiás hatása magyarázza.

A Nyárádköszvényestől mintegy 50 km-re DNy-ra található Csöb település, ahonnan mindössze egyetlen ide tartozó adatot ismerünk: 1779: *hintos vápa nevezetű helyben*, sz. (ETH. 6: 43). E szerkezetben egy újabb térszinformanév, a *vápa* 'vízfolyás által létrehozott bemélyedés' földrajzi köznévi szerepel (FKnT. *vápa*).

Az előzőeken kívül még egy helyen találkozunk a *Hintos*-sal Erdélyben, a Kolozsvártól nem messze eső Kisbács település leírásában a következő adatok szerepelnek: 1941: *Hintós ~ Hintos ~ Hiintăus* (ETH. 10: 378).

A fenti adatok arra utalnak, hogy Erdély-szerte több egymással össze nem függő *Hintos*, *Hintós*, *Hintó*-féle névformával találkozhatunk. Ezek a helyek és a

neveik kellően nagy távolságra vannak egymástól ahhoz, hogy ne tételezhessünk fel közöttük közvetlen névadási kapcsolatot. Mindezek alapján tehát azt gondolhatjuk, hogy ezek a helynevek egymástól függetlenül, valamely közös névadási motívum alapján jöttek létre. A célunk a továbbiakban az, hogy ezt a közös hátteret valamelyest megvilágítsuk.

2.2. Nemcsak Erdélyben találkozunk a *Hintos*-hoz kapcsolható névformákkal, hanem az egész magyar nyelvterületen előfordulnak több vagy kevesebb bizonyossággal ide vonható adatok. Ugocsa vármegyéből 1472, 1478: *Hintós láza* (C. TÓTH 2006: 57, Sz. 474), Bars vármegyéből 1343: *Hynthapotaka*, loc. (KMHsz. 129), a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Anarcs közeléből *Hintos hegy* (lásd MKFT., Kataszteri térk.). PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárában is több említést találunk ilyen nevű helyekre, pl. *Hintók halma dülő ~ A' hintók halmáról ~ a' hintók halmáig* (BOGNÁR 1978: 178, Szabadszállás, vö. még Kataszteri térk.: *Hintok halma*), *hintók hegye* (BOGNÁR 1978: 21, Fülöpszállás, vö. még EKFT. *Hintok hegy*, HKFT. *Hintók hegy*, MaKir.: *Hintók h.*, Kataszteri térk.: *Hintók hegy*).

Utóbbi két helynév magyarázataként a gyűjtés a következőt közli: „a múlt század vége felé pedig Fülöpszállás és Szabadszállás városok közt határvillongás állván elő, a küldöttek s tisztviselők hintái — melyeken odamentek — ott állottak meg, s ettől nevezték így.” (BOGNÁR 1978: 21). Azt, hogy esetleg valóban ez a motívum szolgált a névadás alapjául, természetesen nem vethetjük el egészen, bár e magyarázat a népetimológia vagy reszemantizáció lehetőségét jó esélyekkel veti fel, így erre a további fejtegetéseink során nem alapozunk.

A fentiekén kívül még talán ide vonható dunántúli adatokkal is találkozunk: *Hindós*, 1852: *Hindusi*, 1864: *Hindosi me*, 1887: *Hindos S*, sz. (Sántos, SMFN. 500), illetve említést kell tennünk az 1211. évi Tihanyi összeírás *Hindófa* adatáról is, amely szintén e problematikához kapcsolható; 1211: *Hyndofa* (Gy. 1: 706).

3. Az adatokat egymás mellé állítva jól látszik, hogy az egész nyelvterületen (de különösen Erdély egyes térségeiben) megfigyelhető *Hintos ~ Hintós ~ Hintó ~ Hindó ~ Hinta* helynevekkel vagy névrészekkel azért érdemes behatóbban is foglalkozni, mert a probléma jelentősége jócskán túlmutat egyetlen név etimológiáján. Azt pedig, hogy ezek a formák valóban alakváltozatai is egymásnak, azok az esetek bizonyítják, amikor egyazon denotátumra különböző névváltozatokkal utalnak a források.

A viszonylag sok helynévi említés ellenére az eddigi szakirodalomban kevés figyelmet kapott e névforma. Etimológiai megfejtésére mindezidáig csupán MÉSZÖLY GEDEON vállalkozott egy 1941-es munkájában.

Névfejtése során MÉSZÖLY a Kide település határából származó (s itt is említett) adatok egyikéből, a *Hintó-mező* helynévből indult ki, s munkájában végső

soron vízrajzi köznévként határozta meg a *hintó*-t, mely az *ingó*-val és az *ingovány*-nyal rokonítható, és 'láp, mocsár, úszó sziget' jelentéssel bír. Magyarázataiban a *láp* szavunk eredeti jelentéséhez nyúl vissza, amelyet ő 'víz színén álló, ott himbálózó, ott járó úszó sziget'-ként határoz meg. A *láp* szavunk megítélése szerint szinonim jelentésű a régi nyelvjárási *ingó* 'úszó sziget, mocsarak tetején létrejövő megszilárdult sás' szemantikai tartalmú szóval. Az *ingó* szót az *ing* 'víz tetején himbálózik' igéből vezeti le, s minthogy ezt rokon értelműnek tekintette a *hintázik* ~ *hintózik* igével, a *hintó*-t analógiásan 'víz tetején úszó' jelentésben határozta meg. Részint ez utóbbiból következtetett arra is, hogy a *hindófa* olyan fajtájú fát jelölhetett, amely az ilyen úszó szigetek tetején képes volt kinőni (vagyis valójában nyárfa, amit mocsárfának vagy lápfának is hívnak). MÉSZÖLY magyarázatát SZABÓ T. ATTILA is átvette (1942), s a *hintó*-t mint köznévi szerepében kihalt vízrajzi szót határozta meg 'láp, ingovány' jelentésben. Alapvetően PAIS DEZSŐ is elfogadta MÉSZÖLY érvelését (1942), néhány ponton azonban ellenvetéseket is megfogalmazott. A *hindófa*-t illető elképzelésről PAIS úgy vélte, hogy az nem a fa tenyésző helyének sajátosságát fejezte ki, hanem sokkal inkább azt, hogy a fa egyik ága letörve keresztben himbálózott. Ellenérveit megtámogatandó említi meg az 1342-es *Hynthouskurtil*, 1373: *Hyntouskurtuel* adatot (OkI.Sz.) utalva arra, hogy a körtvély aligha teremhet meg ingoványon, ingólápon (1942: 330).

A szó problematikájával legutóbb KOVÁCS ÉVA foglalkozott az 1211-es Tihanyi összeírás *Hindofa* adata kapcsán. MÉSZÖLY és PAIS felfogására reflektálva megállapítja, hogy ugyan a *hintó*-ból könnyűszerrel válhatott *hindó* alak is, s hogy a *hintó*-féle szavaknak valóban lehetett 'mocsár' jelentése, az összeírásbeli adatban azonban aligha kereshetjük ezt az értelmet, minthogy ez az oklevél tanúsága szerint vadszölővel benőtt területen van, s nem messze tőle hercegi pincék találhatóak. A szó jelentésével kapcsolatban a további vizsgálatok szükségességét hangsúlyozza (KOVÁCS 2015: 143).

4. Az eddigieket mérlegre téve s elsősorban a helynevek vallomására alapozva én magam is úgy vélem, hogy több szempontból is indokolt lehet felülvizsgálni a *Hintos*-ról és alakváltozatairól eddig megfogalmazott elképzeléseket.

Ebben sokat segíthet az, ha egy-egy konkrét elnevezés beható tanulmányozása mellett arra is kitekintünk, hogy mit mutatnak az adatok nagyobb számban, és hogy melyek a legjellemzőbb sajátosságai összességében a *Hintos* típusú neveknek.

Ehhez első lépésként azt érdemes áttekintenünk, hogy milyen típusú földrajzi köznévi utótagokkal fordulnak elő legtöbbször a *Hintos* megnevezések, illetve — ezzel is összefüggésben — milyen típusú területként írják le azokat a források. A nevek, helymegjelölések között igen nagy többségben vannak az utótagjukban valamilyen domborzati nevet, térszínformanevet tartalmazó

összetételek, mint amilyen az *áj, alj, hágó, bérc, vápa, szakadék*, de többször találkozunk a *hegy, halom* utótaggal is. Ezzel szemben vízrajzi köznévi utótaggal álló adatokra jóval ritkábban akadunk; az 1343-as *Hinta pataka* név értelmezhető a 'Hintos nevű helyen folyó víz'-ként is, emellett vízfolyást jelölt a Pálostelke határában lejegyzett Árpád-kori *fluvius Hintos* is. Néhány további említésben *mező-ként, erdő-ként*, illetve *láz-ként*, vagyis 'erdei tisztás'-ként, 'hegyi legelő'-ként (vö. FKnt. *láz*) határozzák meg a *Hintos*-t. Az erdőként megjelölt adatok kapcsán arra is utalnunk kell azonban, hogy az erdőnevek és a hegynevek között igen speciális viszony mutatkozik meg, s a névadásban sok esetben nem különül el élesen egymástól a domborzati forma megnevezése és az azon található erdő (vö. RESZEGI 2011: 61–64).

Már pusztán ez az áttekintés önmagában is elbizonytalanítja valamelyest a 'mocsár, láp, ezeknek a tetején úszó sziget' értelmezés valószínűségét. Emellett ráadásul arra is utalnunk kell, hogy azokon az erdélyi területeken, ahonnan az adataink jó része származik, a katonai felmérések térképeinek tanúsága szerint egyébként sem különösebben voltak jellemzőek a nagyobb lápok. MÉSZÖLY GEDEON fenti elképzelése mellé (vagy inkább talán a helyébe) ezért újabb lehetőségeket is érdemes fölvetnünk.

Ami a *Hintos* kapcsán feltehető közsói előzményeket illeti, mind a *hinta*, mind a *hintó* köznevek a *hint* 'himbál, ringat' igének a folyamatos melléknévi igenévképzős származékai, alaki és jelentésbeli elkülönülésük pedig csak idővel következett be (hasonló elváltozásra példa a *hulló ~ hulla, csúszó ~ csusza*). A *hintó*-n eredeti jelentése szerint azokat a 'himbálózó szekereket' értették, amelyekben az utazószekér dereka a kényelem céljából szíjakon rögzítve himbálózott. A *hint* ige előzményeként egy eredeti *him-* szótöveget feltételezhetünk, ugyanazt, amely a *himbálózik* igében is megvan, s amelyben az *m* a *t* hatására hasonult *n*-né. Az ilyen, képzés helye szerinti részleges hasonulást mutató szó-párok egyáltalán nem ritkák; vö. pl. *romlik ~ ront, bomlik ~ bont, omlik ~ ont, ömlik ~ önt, hámlik ~ hánt* stb. (EWUng., TESz. *hint, hinta, hintó*).

A *Hintos* etimológiájának megfejtéséhez ugyanakkor az ÚMTsz. *hinta, hintafa, hintó, hintóka* szócikkei is közelebb vihetnek minket. A tájszótár tanúsága szerint ugyanis az előbbi szavak mindegyike adatolható a nyelvjárásokban 'két vagy három farúdra kötött lepedő, amelybe a csecsemőt fektetik a mezőn' szemantikai tartalommal is, a *hintó* tájnyelvi lexémaként pedig kifejezetten gyakori e jelentésben az erdélyi régióban. Eszerint a *hinta* és a *hintó* szavaknak egy harmadik értelmével is számolnunk kell tehát, azzal tudniillik, amit a szakirodalom az ún. mezei bölcsőként nevez meg (MNL. 3: 588), s amelyet a magyarság ősi műveltségkincséhez tartozónak tekint (HERKELY 1937: 373). A *hinta ~ hintó* tehát leginkább valamilyen felfüggesztett, himbálózó mozgásra képes dolgot jelenthetett, s a felsoroltak közül az eredetibb jelentésének talán a

mezőn használt bölcsőt tekinthetjük. Emellett nyelvi érvként azt hozhatjuk fel, hogy a tájnyelvi adatok tanulsága szerint e jelentésben nem találkozunk azzal az alaki és jelentésbeli elkülönüléssel, amit a többi szemantikai tartalom kapcsán láttunk, a függőbölcsőt ugyanis egyaránt nevezik *hintó*-nak és *hintá*-nak is.

Az eddigiek alapján úgy vélem, ha az itt vizsgált helynévtípus (tehát a *hintos*-féle nevek) névadási motivációját kívánjuk feltárni, a vizuális hasonlóság felől érdemes közelítenünk. A hinta, a szíjakon lógó szekérdérék vagy a farúdra kötött lepedő ugyanis bizonyos szempontból nagyon hasonlóan néz ki, mint ahogy a magasabban fekvő területek, dombok, hegyek közé beékelődik egy U-alakú bemélyedés vagy völgy, amelyet például egy vízfolyás vájt ki, így a névadásban a metaforikusságnak lehet nagy szerepe. Az elképzelés mellett szólhat a *nyereg* analógiája is. A *nyereg*, illetve képzős formája, a *nyerges* földrajzi köznevek 'hegy ívelt formájú, bemélyedő része', 'két hegy vagy dombcsúcs közötti hajlat', illetve 'nyereg alakú hegy, domb' (vö. FKnT. *nyereg*, *nyerges*) ugyanúgy egy mindennapos használati tárgy vizuális hasonlósága révén váltak térszíni formát kifejező földrajzi köznévvé, amelyek ráadásul már a középkorból adathatók (vö. RESZEGI 2011: 70, 73, 74, 130, 176). Ezt a felvetést érdemes összefüggésbe állítani azzal is, amit a *Hintos* kapcsán az összetételekről mondtunk. A *Hintos*-t és alakváltozatait tartalmazó összetételek között ugyanis utótagként jellemzően éppen azok a földrajzi köznevek jelennek meg szép számban, amelyek valamilyen bemélyedést jelentenek: *áj*, *hágó*, *vápa*, *szakadék*.

Az eddig elmondottakból ugyanakkor nem következik az, hogy a *Hintos*-t (vagy *hintos*-t) mint földrajzi köznevet határozhatjuk meg. Noha a *Hintos*-féle elnevezéseknek mind a gyakorisága, mind pedig a földrajzi értelemben vett elterjedtsége is támogathatná ezt a lehetőséget, névtani, névszerkezeti tények azonban erősen cáfolni látszanak azt. A *Hintos* ugyanis egyetlen esetben sem jelenik meg helynevek utótagjaként, hanem csupán önmagában, illetve előtagként állva a *Hintos-hegy*, *Hintos-áj*, *Hintos bérce* stb. névformákban.

Az eddig elmondottakból az is következik, hogy a helynevekben szép számmal megjelenő *Hintos*-t és alakváltozatait sokkal inkább úgy kellene felfognunk, mint egy speciális, a táj, illetve domborzat bemélyedései jellegére utaló sajátosságjelölő névrészt. Ebbéli felfogásunkat véleményem szerint mind a *Hintos*-féle nevekhez kapcsolódó földrajzi köznévi utótagok, mind a helynév alapjául szolgáló köznevek etimológiai vallomása támogatja.

Irodalom

- BOGNÁR ANDRÁS szerk. 1978. *Jászkunság 1.* Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Kecskemét–Szolnok, Katona József Megyei Könyvtár és Versegly Ferenc Megyei Könyvtár.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású térképszelvényen. 1782–1785.* DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2004.
- ETH. = HAJDÚ MIHÁLY szerk, *Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtése 1–11.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2001–2010.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HERKELEY KÁROLY 1937. Bölcsőtípusok hazánkban. *Néprajzi Értesítő* 29: 365–376.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000.* DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2007.
- Kataszteri térk. = *Kataszteri térképek. 19. század.* URL: <http://mapire.eu/hu/map/cadastral> (2018. 01. 16.)
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- MaKir.1869–1887 = *A Magyar Királyság (1869–1887) (1:25.000) térkép.* URL: http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e (2018.01.16.)
- MÉSZÖLY GEDEON 1941. A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak eredete. *Nép és Nyelv* 1: 225–236.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869.* DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2005.
- MNL. = ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon 1–5.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ 1942. Rengeteg. *Magyar Néprajz* 4: 309–331.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Somogy megyei földrajzi nevei.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

- Sz. = SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből 1/1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZABÓ T. ATTILA 1942. *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi kincse.* Különnyomat az Erdélyi Tudományos Intézet 1940–41. évi Évkönyvéből. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- C. TÓTH NORBERT 2006. *Ugocsa megye hatóságának levelei. 1290–1526.* Budapest, MTA Magyar Országos Levéltár Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport Kiadványa.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

***Hintos* in Toponyms**

The paper introduces the etymology of *Hintos*, a microtoponym of uncertain origin recorded at the border of medieval Doboka and Kolozs comitats. Earlier publications defined *hintos* as a hydrographic word that became extinct in its common noun sense, with a meaning of ‘a temporary island floating on the surface of a moor or marsh’. The paper proves that the origin of the toponym is rather related to a word expressing a feature of the terrain. To substantiate the argument, the author introduces corresponding toponymic forms from the entire area of the Carpathian Basin.

Keywords: historical onomastics, microtoponyms, Árpád Era, Transylvania

A *sok(a)* és a *nép(e)* mint helynévformáns

VÉKONY VIVIEN

1. 1. Írásomban a *sok(a)* és a *nép(e)* köznevek helynévalkotó szerepét vizsgálom a régi magyar helynevekben: a két köznévi elemet az kapcsolja össze, hogy egyaránt emberek csoportjára utalnak. Bár kutatóink korábban már felfigyeltek sajátos használatukra, átfogó bemutatásukra azonban nem került sor.

A *nép(e)* közszó már a 12. század utolsó harmadában is előfordul helynevek utótagjaként (1177/1202–1203/1337: *Ascen nepe*, Gy. 2: 131), de csupán az erdélyi Fehér vármegyében fekvő *Asszonynépe* településre vonatkozó adatokban találkozhatunk vele. Ezt követően csak a 13. század közepétől adathatók ezzel az utótaggal településnevek (pl. *Újnép*: 1259: *Winep*, v., OklSz. *nép*, TESz. *nép*). A *sok(a)* lexémát tartalmazó helynevek legkorábban a 13. század utolsó harmadában bukkannak fel az oklevelekben (pl. *Tósok*: 1266: *Thovsoch*, TESz. *sok*). Ez utóbbi a *nép(e)* névalkotó szerepéhez képest a 13–14. századi településnév-állományban (pl. *Repesoka*: 1240: *Repesoka*, Cs. 3: 98, *Györgysoka*: 1269: *Gyurgsuka*, ÁÚO. 2: 244, *Potsokatelek*: 1271: *Pothsukateluk*, ÁÚO. 8: 367, *Malomsok*: 1348: *Molunsuk*, v., Cs. 3: 552, *Bélsok*: 1399: *Beelsok*, Cs. 1: 604) gyakoribb előfordulásának mutatkozik.

A 19. század végétől kezdődően a fenti településnév-alkotó lexémák kérdésköre több kutatót is foglalkoztatott. NAGY GYULA 1879-es tanulmányában kísérletet tett a településnevekben szereplő *sok(a)* szó értelmének megfejtésére, törekvése azonban sikertelennek mutatkozott. Néhány példa alapján megállapította, hogy a lexéma bár sokszor előfordul helynevekben, megalapozott következtetések levonásához szükség lenne további, hasonló szerkezetű nevek vizsgálatára (1879: 550). Több sikert ért el a *sok(a)* helynevekben való alkalmazásának vizsgálatában bő három évtized múlva PAIS DEZSŐ, aki megvizsgálta, hogy e településnevek mikor jelentkeztek legkorábban a latin nyelvű forrásokban, illetve a helynevek pontos lokalizációjára is kísérletet tett. Meghatározta továbbá az elő- és az utótagok jelentését is. Rámutatott arra, hogy az elemzett helynevek összetételek, amelyekben az utótagok közös alapszava egy *suk* ~ *sok* szó (1914: 257). Vizsgálatának elért eredményeire a későbbiek során még részletesen visszatérek.

Újabbban főleg a településnév-formánsok vizsgálata kapcsán került elő a régi helynevekben szereplő *sok(a)* és *nép(e)*. RÁCZ ANITA az ómagyar kori Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése (2005) során jelentős figyelmet szentelt a földrajzi köznévi utótagú településneveknek, munkájában külön fejezetben foglalkozott a *-falu/-falva*, a *-telek/-telke*, a *-háza*, a *-lak(a)*, az *-ülés(e)*, a *-földe*, illetőleg a *-sok* 'település' jelentésű földrajzi köznevek helynévalkotó szerepével (2005: 146–164). TÓTH VALÉRIA a településnevek változásának természetét vizsgáló monográfiájában kiemelte, hogy településnevek utótagjaként leggyakrabban a *falu ~ falva* lexéma jelenik meg, az itt tárgyalt *sok(a)* földrajzi köznévi viszont jóval kisebb számú helynevet hozott létre, a *nép(e)* pedig még kevesebb település nevében lelhető föl (2008: 72). Megállapításai elsősorban az ómagyar kor névanyagára vonatkoznak. BÁBA BARBARA közelmúltban megjelent, a földrajzi köznevek és névformánsok elméleti kérdéseit tárgyaló munkájában ugyancsak megemlíti a *soka*, illetve a *népe* településnév-alkotó formánsokat is. Ezek az ún. szekundér toponománsok annak ellenére állnak a helynevekben formáns szerepben, hogy mint közszavaknak nincs földrajzi köznévi jelentésük (2016: 50).

Munkámban e két településnév-formáns helynevekben betöltött szerepét vizsgálom. A két lexéma alapvetően különbözik a korábban már említett *telek ~ telke*, *falu ~ falva* stb. formánsoktól, hiszen egyfelől nem rendelkeztek olyan mértékű produktivitással, mint ez utóbbi lexémák. Másfelől a *telek ~ telke*, *falu ~ falva* stb. esetében (a korábbi kutatások fényében) egyértelműnek tűnik a korai 'település' jelentésben történő használatuk, a *sok(a)* és a *nép(e)* ilyen funkcióját, szemantikai szerepét azonban nem bizonyította a szakirodalom. Ennek elemzésére vállalkozom az alábbiakban.

2. Mindenekelőtt a *sok(a)* és a *nép(e)* lexéma etimológiájára vonatkozó ismereteket foglalom össze.

2.1. PAIS szerint a *sok* rokonnyelvi megfelelői (cseremis *čok*, zürjén *čok*, vogul *šoaw*, osztják *šikh*) alapján a szó eredeti jelentése a magyarban is a 'sűrű' volt, s ez még akkor is élhetett, amikor az itt tárgyalt helynevek keletkeztek. A melléknévi jelentésen kívül azonban a lexémát főnévként 'bozót, sűrűség' értelemmel is használták. A magyar nyelvben a *sűrű* 'sűrűség'-et, 'kisebb erdő'-t is jelenthet, így PAIS szerint akár az ezt a szót tartalmazó településnevekben is kereshetjük a '(sűrű) erdő' szemantikai tartalmat (1914: 258–259). Újabb etimológiai szótáraink is hasonlóképpen vélekednek a lexéma eredeti jelentésével kapcsolatban, s elsődlegesen a 'sűrű' jelentését adják meg. A *sok* ezek szerint is ősi, finnugor eredetű szó, melynek finnugor alapalakja a **čukkz* vagy a **čokkz* 'sűrű, tömör' lehetett (EWUng., TESz., EtSzt. *sok*). A lexéma a TESz. szerint összevethető a vogul *šâβ* 'sok', a zürjén *ššek* 'sűrű, sűrűn növény (vetés, erdő)', illetve a cseremis *čok*, *čoka* 'vastag, sűrű (pép)' jelentésű szavakkal. A finn-

ugor etimológiai szótárak ezeknél is jóval gazdagabb ide tartozó szóállományt mutatnak be (MSzFgrE., UEW.). Mindegyik szótár megegyezik abban is, hogy a szó eredeti 'sűrű' jelentéséből jött létre a 'sokaság' értelme, s a későbbiekben a magyarban és a vogulban 'sok' jelentése alakult ki. Az UEW. szerint is elsődlegesen 'dicht, dick', azaz 'sűrű' volt a szó jelentése, melyből a későbbiek során 'viel, viele', tehát 'sok' szemantikai tartalom alakult ki (MSzFgrE., UEW. *sok*). A helynévi összetételekben jelentkező 'falu' jelentése a 'sokaság' jelentésen keresztül fejlődhetett ki.

2.2. BUDENZ JÓZSEF a *nép* szót régi összetételnek tartja, melynek első része a *né* 'nő', második része pedig a *pe* 'fi, férfi' (1867). JUHÁSZ JENŐ nem ért egyet BUDENZ magyarázatával (1937). Arra mutatott rá egyrészt, hogy az osztják *poχ*, vogul *piγ*, zürjén és votják *pi*, finn *poika* szavaknak a magyarban nem **pi*, hanem *fi* a megfelelője, másrészt viszont azt is megjegyzi, hogy a finnugor szókezdő **p*-nek a magyar nyelvben néha valóban *p*- felel meg (*por*). Kiemeli, hogy a magyar *fi* (vagy akár **pi*) szóvégi *-i* hangja nem tövéghangzó, így az *-i* hangnak e helyütt meg kellett volna maradnia. A *fi* (vagy **pi*) szóhoz a külön életet élő magyar nyelvben mély magánhangzót tartalmazó toldalékok járulnak (*fiam, fiunk*), az összetételek ragozásánál és továbbképzésénél pedig nem az előtag, hanem az utótag az irányadó, így a *nép* szóhoz veláris toldalékoknak kellene kapcsolódniuk. JUHÁSZ szerint a *nép* a *nő* ige származéka, mégpedig abból a *-p* deverbális névszóképzővel létrejött alakulat.

KUBINYI LÁSZLÓ szerint (1967) a *nép* mint szóösszetétel a magyarság külön életében keletkezhetett, mert bár analógiái megtalálhatók az obi-ugor nyelvekben, de nincsenek pontos megfelelői. Az összetétel a szóeleji *p > f* változás megindulása előtt, azaz valószínűleg a török hatás kora előtt keletkezett. KUBINYI nézete alapján az utótagként szereplő **piγs*-féle alakban fellelhető *γ* utáni tövéghangzó igen korai eltűnése, a *γ* vokalizálódása, illetve a kettőshangzóból keletkező *-í (-i)* megrövidülése következhetett be, s az így létrejövő *-i* az ómagyar kori szóvégi eltűnő magánhangzók sorsára jutott.

Az újabb etimológiai irodalom a *nép* szót bizonytalan eredetűnek, esetleg összetételnek tartja, amelynek előtagja talán a *nő* főnév elhomályosult *né* változata, utótagja pedig a *fi* 'fiú, férfi' főnév ősmagyar előzménye lehet (TESz., EWUng., EtSz., MSzFgrE.). Az összetétel tagjai mellérendelő viszonyban állnak egymással és a szó eredetileg férfiakból és nőkből álló közösséget jelölt. Az összetétel feltehetőleg az ősmagyar kor elején keletkezhetett, előzménye a **neη3pi* (> **neγ3pi*) lehetett (TESz. *nép*).

2.3. A fentiekből kitűnik, hogy jöllehet a *sok* és a *nép* lexéma etimológiáját illetően még ma is mutatkoznak bizonytalanságok a szakirodalomban, jelentésüket illetően azonban valószínűnek tűnik, hogy az ómagyar kor elején mindkettőnek volt '(emberek) sokaság(a)' jelentése, amely alapján helynevekbe is

bekerülhetett, s ott településnév-formánsként szerepelve ’falu, település’ értelmet kaphatott.

3. J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév funkciójáról és jelentéséről írt munkájában (1979) megállapította, hogy a tulajdonnevek nagy részét bizonyos alaki sajátosságaik alapján ismerhetjük fel. Névformánsoknak nevezi azokat az egyes névfajtákra jellemző szóelemeket, utó- vagy előtagokat, képzőket, illetve funkciótlan végződéseket, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat. A helynevek rendszerszerű formánsai között a földrajzi közneveket (*hegy, falu, utca* stb.) említi (1979: 19–20).

TÓTH VALÉRIA a településnevek változástipológiáját bemutató munkájában egy esettanulmányban tért ki a településnév-formánsok kérdésére. Meglátása szerint az egyéb tulajdonnevekhez hasonlóan a helyneveket is felismerhetjük jellegzetes alaki sajátosságaik alapján az adott tulajdonnévi funkciójukban. Településnév-formánsnak nevez „minden olyan morfémát, amely egy adott nyelvben valamely korszakban a településnévi státusz nyelvi kifejezésére szolgált, és arra, hogy általa újabb és újabb településneveket hívjunk életre. Az adott nyelvi képződmény településnévi szerepe tehát valójában éppen e formánsoknak köszönhetően teremthető meg.” (2008: 182).

A településnév-formánsok körének meghatározása azonban nem könnyű feladat, hiszen a szóba jöhető elemek eltérő gyakoriságúak, különböző kronológiájúak, illetve a szóföldrajzi jellemzőik, valamint a funkcionális gyökereik is nagyon különbözhetnek (TÓTH 2008: 185). TÓTH VALÉRIA a településnév-formánsoknak három csoportját különíti el. Elsőként a *falu ~ falva, ülése, szállás(a), város, lak(a), ház(a)* lexémákat emeli ki, amelyek jelentésüknél fogva eleve alkalmasak voltak települések megjelölésére. Szófajukat tekintve ezek a szavak főnevek és egyértelműen azt jelzik, hogy az adott területen közösségek, lakott helyek jöttek létre. Ezek az elemek tekinthetők a településnév-formánsok magvának: primér településnév-formánsoknak nevezzük őket. A második csoportba azokat a földrajzi közneveket sorolja, amelyek eredetileg a főként valakihez tartozó ’föld, birtok’ jelentést hordozták magukban: *föld(e), telek ~ telke*. A harmadik típusban pedig olyan névalkotó elemeket említi, amelyek elsődlegesen más, nem valamiféle lokalitásra utaló jelentéssel rendelkeztek, a későbbiek során azonban szemantikai tartalmuk átértékelődésével újabb nyelvi funkció ellátására is alkalmassá váltak. A *nép(e)*, illetve a *sok(a)* formánsoknak a településnév-adás kezdeti időszakában a személyekre vonatkozó jelentése változott meg olyan módon, hogy képesek lettek ezen új funkció betöltésére (2008: 185–186).

Lényegében e gondolatmenet mentén, de abban fontos további kritériumokat is hangsúlyozva halad tovább tanulmányában BÁBA BARBARA, amikor az elsődleges (primér) lexikális helynévformánsok definitív jegyeként azt határozza

meg, hogy azok jelentése megegyezik a szótári (közszói) jelentésükkel, míg a másodlagos szekundér topoformáns a közszói jelentés módosulása nélkül, tulajdonképpen a gyakori használat miatt válhatott helynévformánssá (2013: 104–105). A szerző egy korábbi írásában a fanevek esetleges helynévformáns szerepét vizsgálva jutott arra az eredményre, hogy jelentős eltérések vannak az egyes fanevek helynevekben való gyakoriságát illetően, illetve némely fanevek helynévformánsi szerep betöltésére is alkalmasak lehettek (2012: 74).

RÁCZ ANITA Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése során külön fejezetben foglalkozott a földrajzi köznévi utótagú településnevek csoportjával, különösen a *-falu/-falva*, a *-telek/-telke*, a *-háza*, a *-lak(a)*, az *-ülés(e)*, a *-sok*, illetőleg a *-földe* lexémák helynévalkotó szerepével. Megállapította, hogy amíg a korai ómagyar korban a magyar nyelv egyik legáltalánosabban elterjedt névtípusa a puszta személynévi alapú településnév volt, addig a 13. századtól már az összetett nevek térhódítása figyelhető meg. Ekkortól ugyanis a személynévhez kapcsolódó valamilyen települést jelölő földrajzi köznévvvel (*-laka*, *-háza*, *-falva*, *-földje*, *-tel(e)ke*, *-ülése* stb.) alkotott településnevek válnak gyakorivá (2005: 146). A vizsgált vármegyében a *sok* lexéma azonban mindössze egyetlen település, *Belsok* nevében jelenik meg (i. m. 162).

A következőkben a *sok(a)*, illetve a *nép(e)* névformánst tartalmazó településnevek földrajzi jellegzetességeit, hangtörténeti változásait, a lexémák produktivitását és kronológiai sajátosságait mutatom be.

4. Azt már a korábbiakban is említettem, hogy a *sok(a)* és a *nép(e)* lexéma településnevekben való használata az ómagyar korban nem mondható gyakornak. De az még az általam összegyűjtött kisszámú településnévből is kitűnik, hogy e lexémák funkciója a helynevekben a lakott hely kifejezéséhez kötődik. Esetükben tehát a vizsgált korszakban számolnunk lehet esetleg egyfajta 'település' szemantikai tartalommal is, ami azonban csupán a lexémák helynevekbeli használatában mutatkozik meg, közszói szerepükben nem: ilyen értelmű említését ugyanis nem ismerjük e szavaknak. A *sok(a)* és a *nép(e)* nevekbeli előfordulásai között azonban különbségek is mutatkoznak, ezért azt is vizsgálnunk kell, hogy ez az eltérés érinti-e a névformáns szerepüket is.

4.1. A *sok(a)* utótagú településnevek összegyűjtését és részletekbe menő elemzését PAIS DEZSŐ végezte el a fentebb már említett munkájában (1914), 21 településnév (*Ádámsoka*, *Alsok*, *Árpádsoka*, *Belsok/Bélsok*, *Csákányegyház(as)-soka*, *Györgysoka*, *Kondakorsoka*, *Leánysoka*, *Lúzsok*, *Magyarsók*, *Malomsok*, *Németsók*, *Papsoka*, *Potsoka(telek)*, *Repesoka*, *Semjánsoka*, *Szársok*, *Szebensoka*, *Tósok*, *Tótsók*, *Udvarsoka*) elő- és utótagját magyarázva. Vizsgálatai során PAIS abból a megfigyelésből indult ki, hogy a *sok* lexémát tartalmazó településnevek mellett rendre ott szerepelnek a *possessio*, *predium*, *terra*, *oppidum*, *villa* lakott helyre utaló latin helyfajtajelölő földrajzi köznevek (pl. [1237–

1240]: pr. *Semyansuka*, Gy. 2: 623, 1348: villa *Molunsuk*, Cs. 3: 552, vö. PAIS 1914: 257). Ez alapján pedig joggal feltételezhető, hogy a *sok* szó a 'multus' jelentésen kívül rendelkezhetett egy 'falu' vagy azzal rokon szemantikai tartalommal is. Ezt az elgondolást támaszthatja alá PAIS szerint a *Leánysoka* település német megfelelőjében előforduló *dorf* 'falu' lexéma is (vö. 1359: *Lendorph*, 1487: *Lendorf*, pred., Cs. 3: 682).

4.2. PAIS DEZSŐ vizsgálatai óta több mint száz év telt el. Ez alatt az idő alatt a történeti földrajzi kutatások, az oklevélkiadások stb. számos olyan adatot hoztak elő, amelyet PAIS nem ismerhetett. Ezért szükségesnek tűnik az adatok kiegészítését, korrekcióját elvégezni. A következőkben azoknak a településneveknek az adatait, illetve településtörténeti információit közlöm, amelyek meglátásom szerint biztosan e névtípusba tartoznak. Az áttekintést a nevek első előfordulásának időrendje szerint végzem el.

Papsoka 'település az egykori Zala vm.-ben Füredtől ÉNy-ra'. Első hiteles említése a Tihanyi összeírásból való: 1211: *Popsoca* ~ *Popsosca* ~ *Poposca*, de hamis oklevélben már korábbi dátummal is feltűnik: +1092/+1274/1399: *Popuska* ~ *Poposka*. Még a 14. század elején is a tihanyi apátságé: 1267: *Popsuka*, 1314: *Popsuka* (KOVÁCS 2015: 87).

A névben az első névrész a *pap* 'vallási szertartásokat végző személy', az utótag a *soka* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott, 'település' jelentésű lexéma. KOVÁCS ÉVA szerint „az elnevezés a falu egyházi birtoklására utalhatott, esetleg éppen azzal összefüggésben, hogy a tihanyi apátsághoz tartozott” (2015: 88). A korábbi adatolású *Poposca*, illetve a *Popuska* névalakok esetében elképzelhető, hogy a lejegyző fölcserélte a *p* után álló *s* és *o/u* betűt. A mai helynévallományban Balatonfüreden néhány mikrotoponima őrzi az egykori település emlékét: *Papsoka*, *Papsoka templomrom*.

Alsok 1. 'település Győr vm. DK-i részén, a mai Pannonhalma helyén' [1237–1240]: *Olsuc*, pr., 1334, 1334/XVIII. sz.: *Alsok*, v. (Gy. 2: 633), 1359, 1368, 1419: *Olsuk*, p., v., 1398, 1450: *Alsok*, v. (Cs. 3: 543). **2.** 'település Somogy vm.-ben, 1950-ben Csurgóhoz csatolták' 1536, 1773, 1808: *Alsok* (KISS 2006: 239).

1. A településnév *al* előtagja vélhetően azt jelzi, hogy a „váralja-vásárhely” jellegű falu Szentmárton monostora alatt jött létre. Neve erre utalhat (BÉNYEI-PETHŐ 1998: 17, FNESZ. *Pannonhalma*). A település a pannonhalmi bencés apátság birtokába tartozott (PAIS 1914: 257). Ugyanitt CSÁNKI *Felsok* adatot is említ (1453: *Felsok*, Cs. 3: 543) a mai Pannonhalma neveként. **2.** PAIS DEZSŐ véleménye szerint jelentése elszigetelődött a *sok* szótól, mivel a szó rövid magánhangzója megnyúlt: *Alsók* (PAIS 1914: 258). Erre utaló adatát azonban nem említi. KISS LAJOS szerint a Somogy megyei *Alsok* név az *al* 'alsó' és a *sok* 'falu' jelentésű szó összetétele (2006: 239).

Semjánsoka ’település Győr vm.-ben, a mai Pannonhalmától ÉK-re’ 1216 Pp/1225 k.: *Semian*, p., [1237–1240]: *Semyansuka*, pr., 1278: *Symiansuka* (Gy. 2: 623), 1357, 1358, 1384: *Semyensuka*, p., t. (Cs. 3: 557), 1808: *Selyemcsuk*, pr. (Lipszky Rep. 1: 598).

A településnév a *Simeon* személynévből alakult, amelynek *Semian* [semján], *Symian* [simján] és *Semien* [semjén] alakváltozatai is használatban voltak (ÁSz. 715–719). A településnév eredeti alakja *Semján* lehetett, ami kiegészült a *soka* utótaggal: *Semjánsoka*, de a két névforma akár párhuzamos névadás eredménye is lehet (BÉNYEI–PETHŐ 1998: 46–47, vö. TÓTH 2008: 72). Később az előtag személynévi jellegének elhomályosulása folytán a deszemantizáció folyamata érintette a nevet: *Semjánsoka* > *Selyemcsuk* (ehhez lásd TÓTH 2008: 166). Ma *Selyemcsuk* néven pusztá Pannonhalmától északkeletre (FNESz. *Selyemcsuk*).

Udvarsok(a) ’egykori település Veszprém vm.-ben Pápa mai területén’ 1245, 1255: *Ozorsuka* (ÁÚO. 2: 185, 186, PAIS 1914: 256), 1330: *Vduorsuk* (PRT. 8: 307).

PAIS az *Azar* személynévből alakult helynévnek tartja (1914: 256). Valószínűbb azonban, hogy a név előtagja az *udvar* ’nemesi kúria, az uralkodó székhelye’ jelentésű köznévfő (TESz. *udvar*), amit az a körülmény is erősít, hogy udvarnokok falvaként szerepel. HOFFMANN ISTVÁN szerint az *Ozorsoka*, illetve az *Udvarsoka* változat esetében nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy azonos vagy különböző településeket jelöltek-e. Az *Ozorsuka* szerinte esetleg téves lejegyzés eredménye lehet, talán az *Udvar Udar* ~ *Odar* alakjából (2017: 57–58). (A szláv szóeleji *dv-* magyarban történő feloldásához lásd KENYHERCZ 2013: 147–148.)

Györgysoka ’település Pozsony vm.-ben Dunaszerdahelytől DNy-ra’ 1253: *Gyurgsuka* (ÁÚO. 2: 244), 1431: *Gyerczeka*, 1773: *Dercsika* (FNESz. *Dercsika*).

A *Györgysoka* névváltozat a *György* személynév és a *soka* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott, ’település’ jelentésű lexéma összetétele. Az összetétel elhomályosodásával a *Györgysoká*-ból *Dercsika* jött létre (FNESz. *Dercsika*). Az elhomályosulás folyamatát már a 15. századi *Gyercseká*-nak olvasható adat is jelzi.

Tósok ’település Veszprém vm.-ben (Somló)Vásárhelytől K-re’ 1262: *Tosuk* (ÁÚO. 8: 48), 1266: *Thovsoch*, v., 1319: *Thosuk*, 1477, 1488: *Thosok* (Cs. 3: 257).

A név előtagja a *tó* földrajzi köznévfő, mely a település fekvésére utalt (VMHL. 374). KISS LAJOS szerint ’tó melletti falu’ az értelme (FNESz. *Tósok*). Tósok és Berénd falvakat 1950-ben egyesítették *Tósokberénd* néven, ma Ajkához tartozó városrész: *Tósok* (VeMFN. 3: 183–184).

Árpádsoka ’egykori település Pozsony vm.-ben, Bős mai határában’ 1269, 1270: *Arpadsuka* (ÁÚO. 8: 225, H. 1: 54).

Az *Árpád* személynév (ÁSz. 74) és a *soka* összetétele. Néha Győr vármegyéhez is számították.

Potsoka ’település Veszprém vm. Ny-i–középső részén, a Halyagos patak mellett’ 1271: *Pothsukateluk* terra fimata iuxta aquam Halagos (ÁÚO. 8: 367).

Az említés *Potsoka* falu *Telek*-nek nevezett részére vonatkozhat, amely eredeti jelentése szerint ’trágyázott föld’ értelmű (TESz. *telek*), amelyre az itt idézett latin szövegrész is utal. *Potsoka* falu nevének előtagja a *Pot* személynév (ÁSz. 648).

Malomsok 1. ’település az egykori Győr vm. DNy-i részén, a mai Veszprém megyében’ 1235: *Mulunsuk* (Gy. 2: 607). **2.** ’egykori település Győr vm.-ben, a későbbi Pataháza alsó része’ 1271/1295/XVIII: *Malomsok* (Gy. 2: 607).

A név a magyar *malom* ’gabona őrlésére szolgáló berendezés’ és a *sok* ’falu’ jelentésű közszavak jelentéssűrítő összetétele, tehát ’olyan falu, amelynek malma van’ (vö. FNESz. *Malomsok*). **1.** A *malom* lexéma *n*-nel történő írásmódja kiejtésbeli részleges hasonulását jelezheti, de magyarázható a *malom* szó *molon* változatával is, amelyből például a *molnár* szó is ered (BÉNYEI–PETHŐ 1998: 21). Nevét a Rábán és a Marcalon hajdan működő sok malomról kapta. A települést ma is *Malomsok*-nak nevezik (VeMFN. 2: 29). **2.** A középkorban önálló település volt. Ma Győr külvárosa, a Kis-Duna északi partján (GyMSMFN. 2: 71).

Ádámsoka ’egykori település Zala vm.-ben, pontos helye ismeretlen’ 1304: *Adam Suka*, t. (AnjouOklt. 1: 318).

Az *Ádám* személynév (ÁSz. 46–47) és a *soka* összetétele.

Leánysoka ’település Moson vm.-ben Magyaróvártól DNy-ra’ 1353: *Leansuka*, 1359: Aykas de *Leansuk* [ɔ: *Leyansuk*] sive de *Lendorph* ~ *Lesansuk* [ɔ: *Leyansuk*], p. (Gy. 4: 155).

PAIS DEZSŐ azzal indokolja az első névrész *leány* szóval való azonosíthatóságát, hogy a környéken feküdt egy *Legéntó* nevű helység is (PAIS 1914: 255). A *Lendorph* a név német nyelvű megfelelője, amelyben a *dorf* utótag szerepel a *sok* fordításaként.

Szebensoka ’település valószínűleg Pozsony vm.-ben, pontos helye ismeretlen’ 1386: *Sebenssoka* (PAIS 1914: 256, F. 9/1: 324).

A név első névrésze talán azonos a *Zeben* személynévvel (1282, ÁSz. 840), olvasata, azonosítása azonban bizonytalan.

Belsok ~ Bélsok ’település Bihar vm.-ben a Fekete-Körös és a Gyepes patak régi összefolyásánál’ 1398, 1421, 1489, 1493: *Belsok*, p., 1399: *Beelsok* (Cs. 1: 604, RÁCZ 2007: 49), 1560: *Beelzek* [romlott alak] (RÁCZ 2007: 49).

A *bel* ’belső’ helyviszonyjelölő elem GYÖRFFY ISTVÁN véleménye szerint az erdő belsejére, a benne levő községre utal (1913/1942: 302). JAKÓ az előtagban szláv eredetű ’irtás’ jelentésű szót lát (1940: 11). RÁCZ ANITA szerint az ilyen neveknek Bihar megyében nem léteztek antonimapárjai, így kevésbé lehet az előtagjuknak viszonyító jelentése (2007: 47). Az adatok olvashatók *Bélsok*-nak

is, amit a betűkettőzések forma is támogathat (vö. i. m. 49). Ebben az esetben viszont a *Bél* előtag személynévként is azonosítható (vö. ÁSz. 104, FNESz. *Bakonybél*). KNEI ZSÓKA a *sok* lexéma földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy leginkább a Dunántúlon fordulnak elő ilyen utótaggal ellátott helynevek (vö. 1943: 129), amely alól kivétel *Belsok/Bélsok* település, amely Bihar vármegyében található.

Sársok ’település Somogy vm.-ben, pontos helye ismeretlen’ 1402: *Saarsok*, p. (Cs. 2: 639).

A *Sársok* név a *sár* ’vizes anyag’ főnév és a régi *sok* ’falú’ jelentésű földrajzi köznévi összetétele (vö. FNESz. *Sérsek*). Eredeti jelentése tehát ’sáros falú’ volt (VÁRKONYI 1984: 13). Az előtag esetleg *szár*-nak is olvasható.

Repesoka ’település az egykori Zala vm.-ben, Tapolcától D-DNy-ra’ 1420, 1450: *Repesoka* (Cs. 3: 98), 1773: *Raposka* (FNESz. *Raposka*).

A név előtagja a *Repe* személynév (1226/1229, ÁSz. 674, FNESz. *Raposka*). A személynévnek a használatból való kiesését követően a településnevet a deszemantizáció folyamata érintette: *Repesoka* > *Raposka* (vö. TÓTH 2008: 148).

(Csákány)egyház(as)soka ’egykori település Vas vm.-ben Doroszló belterületétől D-re’ 1469: *Chakaneghazsoka*, p., 1500: *Eghazassoka* (Cs. 2: 740).

Az egykori *Csákány* település (1248: *Chacan*, Cs. 2: 740) vagy annak egy része később templomáról *Egyházascsákány*-ként (1424: *Eghazaschakan*, Cs. 2: 740) is szerepel. Ennek a névnek a változata a *soka* földrajzi köznévi utótaggal egészült ki, és *Csákányegyház(s)oka*-ként említik. Ebből rövidülhetett le az *Egyházassoka*. KISS LAJOS ebből a névalakból vezeti le a ma *Hásika* néven szereplő határrész megnevezését (FNESz. *Hásika*), ami az egykori településnév deszemantizációját jelzi.

Felsok ’egykori település Abaúj vm.-ben, Szedlec határában’ 1486: pred. *Felsok* al. nom. *Felsew Zedlec* (Cs. 1: 218).

PAIS nem említi, csak az itt említett egyetlen adatát ismerjük, esetleg csak falurész jelölőjeként. Értelme ’felső falú’ lehetett.

Kondakorsoka ’település Vas vm.-ben Szombathelytől DK-re’ 1510: Poss. Herman al. nom. *Condakorsoka*, 1510: poss. Waydafalva al. nom. *Condakorfalwa* (Cs. 2: 755, 807).

A település *Kondakor* néven tűnik fel (1281: terra *Kundakur*, Cs. 2: 766), amely bizonyára személynévi eredetű (ÁSz. 467). A több néven is szereplő település vagy települések névadási folyamatait nehéz követni: a *Kondakor* helynév kiegészülésével talán egymással párhuzamosan jöhetett létre a *Kondakorsoka* és a *Kondakorfalva* névváltozat.

4.3. PAIS DEZSŐ olyan nevekre is kitért, amelyek etimológiájáról, illetve az utótagjuk jelentéséről megítélése szerint nem nyilatkozhatunk egyértelműen. A

Baranya vármegyei *Lúzsok* (1346: *Lusuk*, p., Gy. 1: 337) esetében például úgy véli, nem tudhatjuk, hogy valóban a *lú/ló* + *suk/sok* szó összetételéről van-e szó (1914: 258). A kétségtelenül ebbe az etimológiai körbe tartozó nevekkel összevetve azonban megállapítható, hogy a név szóbeljei *zs* hangja nem támogatja ezt a feltevést, ugyanis egyetlen kétségtelenül *sok(a)* névrészt tartalmazó névben sem találunk *s > zs* változást. KISS LAJOS a nevet egy szláv 'kis berek, kis rét' jelentésű földrajzi köznévből származtatja, így a településnév a magyarban szláv eredetű (FNESz.). PAIS néhány olyan nevet is ide tartozónak mond, amely ma *Sók*-nak hangzik annak következtében, hogy a „*sok*-tól való elszigetelődéssel a *sok* rövid magánhangzója valami okból megnyúlt” (1914: 258). Az e tekintetben szóba jövő, Pöstyén mellett fekvő Nyitra megyei *Sók* falu adatai azonban már az első előfordulásban is hosszú magánhangzót mutatnak (1324/1326/1327: *Souk*, 1325: *Sook*, Gy. 4: 461). Az Érsekújvárhoz közeli, a mai *Sókszelőce* névében szereplő egykori *Sók* település első adata ugyan *sok* olvasatú is lehet (1252: *Suk*, FNESz. *Sókszelőce*), ám egy 'falu' jelentéssel névformánsként szereplő szó önmagában aligha tölthetett be helynévi szerepet. KISS LAJOS is személynévi eredetűnek tartja ezt a nevet (vö. 1138/1329: *Suk*, szn., ÁSz. 734), de nem veti el a fenti egyeztetés lehetőségét sem. Gyanúba jöhet előfordulásai alapján a Galgóchoz közeli, Nyitra megyében fekvő *Zsúk* is (1229: *Such*, v., 1244: *Suk*, t., de, 1276: *Suuk*, 1281>1402: *Nemethzuk*, Gy. 4: 493), valamint a Kolozs megyei *Zsuk* is (1314: *Suk*, de, 1312: *Zuku*, 1332: *Zuk*, Gy. 3: 379). Ezek azonban személynévből keletkezett helynevek (FNESz. *Alsózsuk*), így a továbbiakban értelemszerűen nem veszem figyelembe őket, ahogyan a fentiekben szereplőket sem.

4.4. A *sok(a)* lexémával mint utótaggal álló településnevek elemzésekor az előtagok is figyelmet érdemelnek, ezek ugyanis az utótagok szemantikai tartalmának a megvilágításához is hozzájárulhatnak.

A *sok(a)* utótagú településnevek közül 7-nek az előtagjaként személynév áll: *Ádámsoka* (vö. 1121/1420: *Adam* szn., ÁSz. 46), *Árpádsoka* (vö. 1181: *Arpad* szn., ÁSz. 74), *Györgysoka* (vö. 1208/1359: *Gurg* szn., ÁSz. 357), *Potsoka* (vö. [XI]/KrónKomp: *Poth* szn., ÁSz. 648), *Repesoka* (vö. 1226/1229: *Repe* szn., ÁSz. 674), *Semjánsoka* (vö. 1138/1329: *Simian* szn., ÁSz. 716), *Szebensoka* (vö. 1282: *Zeben* szn., ÁSz. 840). E településnevek valószínűleg birtoklásra utalhattak, s bennük a birtokost a személynévi első névrész nevezhette meg. Esetleg a személynévi előtaggal álló nevek közé sorolható *Bélsok* és bizonyos tekintetben *Kondakorsoka* megnevezése is. (Ez utóbbi a *Kondákor* helynévből alakulhatott ugyan, ám ennek személynévi eredetét az adott kor nyelvhasználói még érzékelhették.)

Ehhez hasonló csoportot alkotnak azok a településnevek, amelyeknek az előtagja ugyancsak birtoklásra utalhatott, ám a birtokos személyét itt foglalkozás-

vagy méltóságnév, azaz személyjelölő köznévi jelölte: *Leánysoka*, *Papsoka*. Talán ezt a névtípust, a személyjelölő szó + *soka* összetételeket tarthatjuk a *sok(a)* utótagú településnevek magvának, esetleg egyben a legrégebbi csoportjának is, amelyekben a *soka* 'sokaság, emberek csoportja' jelentése is meglehetősen: az *Ádamsoka* például az 'Ádám emberei' értelmet is hordozhatta, amellet, hogy már a 'falu' jelentése is kialakulhatott. Erre utal az is, hogy minden ide tartozó névben 3. személyű birtokos személyjeles *soka* formában szerepel az utótag.

Egyértelműen névformáns szerepű, azaz 'falu' jelentésű a *sok* azokban a nevekben, amelyekben az előtag építményre utal: *Malomsok* (2 névben), *Udvarsok(a)*, *Egyház(as)soka*, vagy földrajzi környezetet jelöl: *Tósok*, *Sársok*. E nevekben a *sok* többnyire jelöletlen formában szerepel, jelölt formában csak a *Csákányegyház* formából létrejött másodlagos névalakulat és a bizonytalan azonosítású *Ozorsoka* (= *Udvarsok*?) áll. Névformáns szerepű és alapalakban fordul elő a *sok* a két-két *Alsok* és *Felsok* és esetleg a *Belsok* névben.

4.5. A *sok(a)* utótagú településnevek földrajzi elhelyezkedését illetően azt láthatjuk, hogy a legnagyobb arányban a Dunántúl északnyugati területén található, döntően a Balaton vonalától északra. Győr megyében 5, Veszprém megyében 3, Vasban 2, Zala megye balatonfelvidéki részén 2, továbbá egy pontosabban nem lokalizálható, Moson megyében egy, Pozsony megyében 3 (közülük egy pontosabban nem lokalizálható), Somogyban 2 (egy pontosabban nem lokalizálható) *sok(a)* névrészt tartalmazó településnév található. Ezek alapján akár tájszónak is találhatnánk a *sok* 'falu' értelemben való, helynevekben történő használatát, ám egy-egy település nevében Abaúj és Bihar megyében is előfordul, igaz, az előbbi helyen csupán egyetlen adattal szerepel. A nevek térbeli helyzetét az 1. térkép szemlélteti.

4.6. A *sok(a)* utótagú településnevek a 13. század elejétől szerepelnek a forrásokban, az összes általunk ismert név csaknem fele ebben az évszázadban tűnik fel, mégpedig a névrész bázisterületének mutatkozó, a Balatontól északra fekvő térségben: Zala, Veszprém, Győr, Pozsony megyében. Az első előfordulások második fele a 14–15. századra esik, de átnyúlik még a 16. század első felére is. A megjelenést illetően e nevek feltűnése egybeesik a *falv* utótagú nevek első előfordulásaival, ám ez utóbbi névcsoport igazán aktív terjedést csak a 14. században mutat (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2017: 157). Így a két hasonló névszerkezeti típus relatív kronológiáját a hasonlóságok mellett némi különbség is jellemzi.

4.7. A településnevek változását vizsgáló munkájában TÓTH VALÉRIA foglalkozott azzal a jelenséggel, hogy a név elsődlegesen meglévő transzparenciája olykor elvész (deszematizáció), vagy éppen valamilyen ok, körülmény (például névkölcsönzés) miatt nem transzparens név új értelmet nyer (reszematizáció) (2008: 148). A *sok(a)* lexémát tartalmazó településneveket számottevően

érintette a deszemantizáció folyamata: *Semjánsoka* > *Selyemcsuk*, *Györgysoka* > *Dercsika*, *Egyházassoka* > *Hásika*, *Repesoka* > *Raposka* (i. m. 162). E településnevek morfológiai összetettségének tudata azáltal szűnhetett meg a névhasználók számára, hogy a *sok(a)* földrajzi köznévi szerepe elhomályosult, de szerepet játszhatott ebben az előtagok eredeti jelentésének (személynévi jellegének) az elhomályosulása is. E változással párhuzamba állíthatjuk azt a módosulást, ami egyes víznevekkel is történt: a *jó* és az *aszó* 'vízfolyás' értelemben avult ki a nyelvünkől, utat engedve a hangalaki változásoknak (i. m. 162–163).

5.1. A következőkben a *nép(e)* utótagú nevek bemutatását végzem el a *sok(a)* utótagú településnevek elemzéséhez hasonlóan.

Asszonynépe 'település Alsó-Fehér vm.-ben Enyedtől K-re' 1177/1202–1203/1337: *Ascen nepe*, 1317/1317, 1319, 1329, 1332–1335/Pp. Reg.: *Azunnepe*, pr., t., v., 1332–1335/Pp. Reg.: *Zunmepe* ~ *Azunepe* ~ *Azumepe* (Gy. 2: 131), 1452: *Azzonnepe* (Oklsz. *nép*).

A településnév első névrésze az *asszony* 'királyasszony, úrnő' jelentésű főnév (TESz. *asszony*), utótagja a birtokos személyjellel ellátott *nép* 'szolgálattal tartozó emberek csoportja' (FNESz. *Asszonynépe*). Az *Asszonynépe* helységnevet Gizella királyné birtoklására utaló megnevezésnek szokás tekinteni. BENKŐ LORÁND szerint a név 11. század elejéről megfigyelhető analógia-nélkülisége az időszak nagy mértékű adathiányából fakad (2001: 46).

Papnépe 'település Pozsony vm.-ben Pozsonytól ÉK-re' 1290: *Popnepe*, t. (Oklsz. *nép*), 1335: *Popnepe* (AnjouOklt. 19: 38), 1337: *Papfalva* (F. 8/6: 141).

A településnév a *pap* 'vallási közösségben vallási szertartásokat végző személy' jelentésű (TESz. *pap*), illetve a *népe* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott lexéma összetétele. A későbbiekben a név utótagja megváltozott: a *népe* helyére a *falva* került (*Papnépe* > *Papfalva*).

Bélaúrnépe 'szlavóniai birtok, Szentkirály, Mánd, Magyarad, Istvánd településekkel említik együtt' 1324, 1350: *Belaurnepe* (AnjouOklt. 8: 189, 34: 191).

A településnév első egysége a *Béla* személynév (ÁSz. 104–105), melyhez az *úr* 'a hatalom és a vagyon birtokosa', 'uralkodó, parancsoló' jelentésű lexéma (TESz. *úr*) járul, s e szerkezethez a *népe* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott lexéma kapcsolódik. KRISTÓ GYULA szerint aligha hihető az a feltevés, hogy a 11. századi dukátus ura, Béla herceg volt a település birtokosa (KRISTÓ 1991: 388–389).

Újnép 1. 'település Temes vm.-ben Temesvártól DK-re' 1332–1337: *Wynepe*, 1332–1337: *Hyunep*, 1332–1337: *Hnyuep* (Cs. 2: 69). **2.** 'település Somogy vm.-ben Barcstól É-ÉNy-ra' 1352: *Wynepe* (Cs. 2: 654).

KISS LAJOS szerint az *Újnép* helynévnek 'újonnan telepített falu' a jelentése (FNESz. *Rinyaújnép*). Ma helynévi előtaggal használatosak: *Temesújnép*, *Rinyaújnép*.

Királynép(e) ’település Abaúj vm.-ben Kassától ÉK-re’ 1488: *Kyralnepy* (Cs. 1: 211), 1553: *Kyralnep* (FNESz. *Királynép*).

A településnév a magyar *király* ’az uralkodó fejedelemnél nagyobb, a császárnál kisebb rangúnak tekintett monarchikus államfő’ jelentésű (TESz. *király*) méltóságnévnek és a *népe* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott főnévnek az összetétele. Arra utal, hogy a település az uralkodó birtoka volt (FNESz. *Királynép*). A birtokos személyjel redukciójával jött létre a *Királynép* névalak.

Várnépenéma ~ Úrnépenéma ’település Komárom vm.-ben Győrtől ÉK-re’ 1326/1326/1406, 1326/1406: *Varnepenema*, t., 1396: *Vrnepeniewma* (Gy. 3: 443), 1411, 1412: *Wrnenpenema*, p., 1514: *Urnepenema* (Cs. 3: 509).

A település jó ideig *Néma* néven szerepel (1222/1291: *Nema*, Gy. 3: 443), GYÖRFFY szerint a Duna-parton levő falut részben komáromi és szolnoki várak, részben hercegi népek lakták: innen *Várnépenéma* és *Úrnépenéma* elnevezése. A *Néma* településnévhez a helység birtokosához tartozó népeket jelölő szerkezetek járultak jelzőként, talán a faluosztódás tényét is jelölve. Később *Kolozsnéma*-ként szerepel (FNESz. *Kolozsnéma*).

Várnépekarmacs ’település Zala vm.-ben Keszthelytől ÉNy-ra’ 1380: Poss. *Varnipe Karmach*, castrensium (Cs. 3: 68).

Karmacs település (1275: *Karamach*, Cs. 3: 68) valamely részét jelölhette, bizonyára azt, amelyet várak laktak. *Karmacs* részeit többféle néven is említik a középkorban: *Kiskarmacs*, *Egyházaskarmacs*, *Dánielkarmacs*.

Nemesnépfalva ’település Zala vm.-ben Csesztregtől DNy-ra’ 1407, 1513: *Nemesnepfalua*, 1441: *Felsewnemesnepfalva* (Cs. 3: 85), 1461: *Nemesnepfalwa* (OkI Sz. *nép*), 1493: *Alsonemesnepfalwa* (Cs. 3: 85), 1732: *Nemesnép* (FNESz. *Nemesnép*).

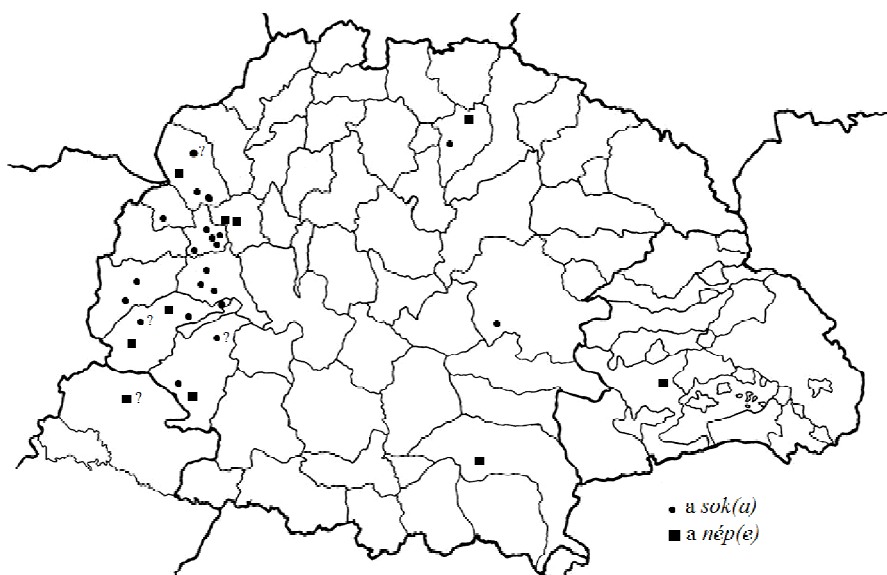
A településnév elsődleges *Nemesnépfalva* változata kisnemesi lakosságra utalhat: a *nemes* + *nép* / *falva* összetételéből épül fel. A későbbiekben a helynév végéről ellipszissel eltűnt a *-falva* utótag. Ezt a folyamatot a településnevek elliptikus változásában TÓTH VALÉRIA „messze legtipikusabb”-nak tartja (2008: 82).

5.2. A *nép(e)* földrajzi köznévvvel álló településnevek előtagjaként személynév vagy ezt tartalmazó szerkezet ritkán szerepel: *Bélaúrnépe*. E névtípusban jóval gyakoribb az, hogy a birtokos személyét foglalkozás- vagy méltóságnévvel, illetve társadalmi jogállásra utaló köznévvvel jelölték meg: *Asszonynépe*, *Királynépe*, *Papnépe*, *Úrnépe(néma)*. A névként álló szerkezetek az adott település lakosaira utalnak: ’a királynő / a király / a pap / Béla úr emberei’ jelentéssel. E jelölt birtokos jelzős szerkezetek metonimikusan váltak településnévvé, ugyanúgy, mint például a foglalkozásnevekből és a népvnevekből alakult településnevek egyik típusa: *Orosz*, *Német*; *Ács*, *Szűcs*. Ezt bizonyítja az ilyen típusú

szervezetek jelzői használata már korábban is meglévő településnevek mellett: *Úrnépenéma, Várnépenéma, Várnépekarmacs* 'várnépek által lakott Karmacs nevű település', illetve a *falu* névrésszel alkotott összetétele: *Nemesnépfalva* 'nemesi rangú népek által lakott falu'. Az *Újnép* nevű települések a fentiekhez hasonló 'újonnan betelepült emberek (faluja)' értelmű szerkezetből metonimikus úton keletkeztek.

5.3. A *nép(e)* utótagú településnevek földrajzi elhelyezkedése a következő képet mutatja: 3 név kivételével a Dunától nyugatra helyezkednek el: 2-2 Zala és Komárom megyében, egy-egy pedig Pozsony és Somogy megyében, illetve Szlavóniában. Találunk ilyen nevet Abaúj, Alsó-Fehér és Temes megyében is.

A névtípus már a 13. század elején feltűnik, de van olyan ide tartozó név is, amely csak a 15. század végén szerepel először. E nevek relatív kronológiai viszonyait ritka előfordulásuk miatt nemigen tudjuk felderíteni.

1. térkép: A *sok(a)* és a *nép(e)* utótagú településnevek elhelyezkedése

6. A fentieket összegezve azt láthatjuk, hogy a *sok(a)* és a *nép(e)* lexémák helynevekbeli szerepét illetően a korábbi ismereteket néhány részlettel ki tudtuk egészíteni, illetve egy kérdésben módosító javaslatot is megfogalmazhatunk.

Megállapíthatjuk, hogy a *sok(a)* köznévi helynevek utótagjaként települések jelölésére szolgált, és másodlagos településnév-formánsként funkcionált. A *sok* lexéma a mai nyelvhasználatban szófaját tekintve elsősorban számnévként van jelen, azonban a középkor folyamán főnévként is használatos lehetett, és helynevek utótagjaként 'település' jelentéssel élhetett.

E funkció forrásokbeli megjelenése egybeesik a *falu/falva* településnevekben való szereplésével, ám a *sok(a)* ritka, jórészt a Dunántúl egy kisebb térségében szereplő településnév-formáns. A vele alkotott nevek kétrészes névnek tekintendők.

A *népe* névformáns szerepét viszont nem igazolják az adatok: e lexéma jelzős (többnyire jelölt birtokos jelzős vagy minőségjelzős) szerkezetekben szerepel, amely szerkezet egésze az általa jelölt település lakosságát jelöli meg. E nevek szerkezeti tekintetben egyrészesekek és jórészt metonimikus úton jöttek létre, ennek megfelelően a foglalkozásnévi, népnévi, törzsnévi településnevekhez állnak közel szerkezeti tekintetben. Ezekről eltérő jellegüket az adja, hogy lexikális értelemben összetett alakulatok. Ezek a szerkezetek meglévő nevekhez is csatlakoztak jelzőként, sőt egy névben *falva* utótaggal is előfordul ilyen névrész. Ez is azt mutatja, hogy helynévformánsnak a *nép(e)* semmiképpen sem tekinthető.

Irodalom

- AnjouOklt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta 1–*. Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest (később Budapest), 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2012. Fanevek helynévformáns szerepe a korai ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*: 69–75.
- BÁBA BARBARA 2013. Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok. *Magyar Nyelvjárások 51*: 103–110.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2001. Észrevételek Erdély déli részeinek korai Árpád-kori történetéhez. In: DÁVID GYULA szerk., *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 7–67.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvszerkezeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- BUDENZ JÓZSEF 1867. A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények 6*: 374–478.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, 1890–1913.
- EtSzt. = ZAICZ GÁBOR főszerk., *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006.

- EWUng. = BENKŐ LORÁND FŐszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- F. = FEJÉR GYÖRGY, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis 1–11*. Buda, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829–1844.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GyMSMFN. 2. = UNTI MÁRIA–VARGA JÓZSEFNÉ szerk., *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. 2. A Győri járás*. Győr, PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., 2009.
- GYÖRFFY ISTVÁN 1913/1942. A feketekörös-völgyi magyarság. Településföldrajzi tanulmány. *Földrajzi Közlemények 40*: 451–552. Újraközlése: GYÖRFFY ISTVÁN 1942. A feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. In: GYÖRFFY GYÖRGY, *Magyar nép — magyar föld*. Budapest, Turul. 265–357.
- H. = NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius 1–8*. Győr, 1865–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017. Víznevek és településnevek etnikumtörténeti sajátosságai. *Történeti Földrajzi Közlemények 5*: 47–61.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Hamburg, Buske.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest.
- JUHÁSZ JENŐ 1937. Szép. *Magyar Nyelv 33*: 310–315.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS LAJOS 2006. Helynévmagyarzatok. *Magyar Nyelv 102*: 235–248.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok I*. Budapest, Athenaeum. 111–313.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1991. Néhány erdélyi helynévről. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 386–393.
- KUBINYI LÁSZLÓ 1967. Az ősi magyar társadalom anyai ágú származtatási rendjének kronológiájához. *Nyelvtudományi Értekezések 58*: 135–138.
- Lipszky, Rep. 1. = LIPSZKY, JOHANNES, *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confinitiorum Militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium I*. Buda, 1808.
- MSzFgrE. = LAKÓ GYÖRGY főszerk., *A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1978.
- NAGY GYULA 1879. Okiratbeli magyar szavak. *Magyar Nyelvőr 8*: 548–552.

- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár*. Budapest, 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ 1914. „Sok” mint falunév-képző. *Magyar Nyelv* 10: 255–259.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12*. Budapest, Szent István Társulat, 1902–1916.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- UEW. = RÉDEI KÁROLY, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- VÁRKONYI IMRE 1984. *Somogy megye helységneveinek rendszere*. Somogyi Almanach 41. Kaposvár, Somogy megyei Levéltár.
- VeMFN. 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 2. A pápai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest, 1987.
- VeMFN. 3. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 3. Az ajkai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 192. Budapest, 1991.
- VMHL. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF szerk., *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

***Sok(a)* and *nép(e)* as Topoformants**

My paper studies the role of the *sok(a)* and *nép(e)* common nouns in old Hungarian toponyms. In the case of both lexemes, I paid special attention to the etymological explanations. Several scholars have already studied the issues related to settlement name formants, I assess the two lexemes mentioned above also from the perspective of this function. At the same time, I studied those settlement names separately which have not yet been proven unquestionably to belong to this name cluster. The mapping of settlement names designated by the toponyms reveals those areas of the studied language region where one may find settlement names with such a second constituent. Finally, I completed the analysis of the first constituents of the settlement names.

Keywords: *sok(a)*, *nép(e)*, settlement name-formant, geographical common noun, etymology

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BODÓ CSANÁD: **Nyelvi ideológiák és különbségek.** A sokszínűség alakzatai.
Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2016. (223 lap)

1. Bodó Csanád 2014-ben megvédett habilitációs értekezésének jelentős mértékben kibővített és átdolgozott, könyvvé formált változata a releváns szakirodalom átfogó ismeretében, gazdag terepmunka-tapasztalatra építve született. A kötet számos, a nemzetközi szakirodalomban már részletesen körüljárt, a magyarországi szociolingvisztikában azonban még relatíve újnak tekinthető elméleti és módszertani kérdést vet fel.

A kötet hat már publikált (kisebb-nagyobb mértékben átdolgozott) és egy publikálatlan tanulmányt tartalmaz, ezeket egy informatív elméleti bevezető fejezet és egy rövid zárszó fogja össze. Az összesen hét tanulmány a szerző által végzett vagy irányított empirikus vizsgálatok anyagát dolgozza fel. Miközben eredményeit ismerteti, Bodó Csanád folyamatosan reflektál a szóban forgó témák tudományos recepciójára és módszertani, terminológiai kihívásaira. Éppen ezért érdemes a lábjegyzeteket is figyelmesen elolvasni, a szakmai (ön)reflexió igen értékes elemeit ugyanis a szerző időnként oda rejtette (például mindjárt a 9. oldalon, a *cigány* terminus alkalmazásával kapcsolatban). A következőkben az egyes fejezeteket mutatom be, elsősorban arra összpontosítva, milyen szakmai szemlélet bontakozik ki Bodó Csanád szövegéből. Meglátásom szerint a szerző olyan vonalat képvisel, amely követésre érdemes bármely, a nyelvhasználattal foglalkozó kutató számára.

2. A Bevezetés a nyelvi ideológiák és különbségek kutatásához című fejezetben Bodó Csanád az *ideológia* fogalmának definiálását és az ideológiakutatás általa követett elveinek ismertetését végzi el. A szakirodalom értékelése során kitér arra, hogy „az ideológiákról nem tudunk értékmentesen beszélni, azaz nincsen olyan semleges nézőpont, amely kívül lenne az ideológiák terén” (14). Ez a megjegyzése rendkívül fontos szempontra hívja fel a figyelmet; arra, hogy a tudományos szövegek sem neutrálisak, azok szerzői is különféle diszkurzív eljárásokkal konstruálják meg saját nézőpontjukat, érvrendszerüket. A szerző, a fentiekkel összhangban, folyamatosan törekszik saját ideológiakonstruáló

tevékenységének reflektálttá tételére, „leleplezésére”, és ezt nagyon fontos, példaadó eljárásnak tekintem. Ez a módszertani eljárás etikus kutatói hozzáállást tükröz, nem kelti ugyanis azt a látszatot, hogy csupán a kutató lát mások veséjébe és leplezi le a nyelvről való elképzeléseiket, hanem kölcsönösséget sugall azáltal, hogy hangsúlyozza: a kutató is bizonyos (szakmai) közösségekben szocializálódott, és ez a háttere jelentős mértékben befolyásolja abban, ahogyan kutatási és interjúkérdéseit felteszi, terepmunka-naplóját írja, cikkeinek és előadásainak példaanyagát válogatja és elemzi, tehát: ahogyan kutatói munkáját végzi. Ez a reflektív megközelítés nemcsak az elemzés minőségét növeli, hanem a kutatói szerep kialakításában és önismeretben is hasznos, mint ahogy azt saját tapasztalatom alapján (SZABÓ 2015) is állíthatom.

A következő, Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában című fejezet alapfeltevése, hogy a standard nyelvi ideológia olyannyira áthatja a magyar szociolingvisztikai kutatásokat, hogy nemcsak az értékelés szempontjait, hanem a vizsgálandó jelenségek körét is a standardhoz való viszonyuk határozza meg. Azok a kutatások is, amelyek elutasítják a standard hegemoniáját, elsősorban olyan változókkal (pl. nákolás, suksükölés, az *-e* kérdőszó szórendi helye stb.) foglalkoznak, amelyek főként nyelvhelyességgel kapcsolatos diskurzusokban játszanak kiemelt szerepet. A kurrens szakirodalommal összhangban magát a standard fogalmát is diszkurzív fogalomként kezeli Bodó Csanád, kiemelve, hogy nyelvi standard önmagában nem létezik, a fogalmat magát és a körébe tartozó vagy azon kívüli nyelvi jelenségeket a standardizáció soha véget nem érő folyamata során határozzák meg a beszélők. Ebből a szempontból érdekes kísérlet, hogy a szerző olyan nyelvi változókra koncentrál ebben a fejezetben, amelyeknek „nincsen standard változata” (22). Két periferikus helyzetű közösség, a magyar nyelv moldvai és budapesti VIII. kerületi beszélőinek körében végzett vizsgálatai nyomán jut arra a következtetésre, hogy egyes esetekben a nyelvi változók használatát nem befolyásolják a standard nyelvi diskurzusok. Moldvában ez például azt jelenti, hogy az ún. „szelypelés” (a másutt szokásos *s*, *zs* és *cs* hangok helyén *sz*, *z* és *c* ejtése) nem függ attól, kapcsolatban áll-e a beszélő Moldván kívüli (pl. erdélyi vagy magyarországi) beszélőkkel, akik Bodó érvelése szerint a nem moldvai magyar nyelv standardjait képviselik: az adatok szerinte inkább interdiálektális érintkezésre utalnak. A budapesti VIII. kerületi nyelvhasználattal kapcsolatban az iktelen igék *-(A)sz* változójának használatával kapcsolatban (pl. *adsz* vs. *adol*) amellet érvel, hogy nem a nyelvjárási háttér, jóval inkább az etnikum, jelen esetben a cigány etnikum „a meghatározó szempont” (43). Ahelyett tehát, hogy az *adol*-t nemstandardként értelmezte volna, inkább a cigány etnikumot kötötte hozzá, kiemelve hogy „minél kevésbé intenzív az adatközlők *cigányokkal* való kapcsolata, annál többen vannak az *adsz* változatot választó beszélők az egyes csoportokban” (uo.; kiemelés az eredetiben). Ez a kutatói eljárás egy distinkciót (standard vs. nemstandard)

felszámolva egy másikat állított fel, etnikai vonatkozásokkal, állítva, hogy ez a felállítás a beszélők számára relevánsabb. Hogy ez az állítás mennyiben általánosítható, később esetleg érdemes nagyobb mintán is ellenőrizni, ugyanis az itt ismertetett vizsgálata mindössze 31 személyre korlátozódott.

A harmadik fejezet (Nyelvi standardok és revitalizáció) a moldvai magyarral kapcsolatban programadónak is tekinthető, mivel azt javasolja, hogy a kutatásban standard helyett standardokról (többes számban) érdemes beszélni, a makrofolyamatokról pedig mikrofolyamatokra, tehát egyes személyek ágenciájára és közösségi egyezkedésére kell helyezni a hangsúlyt. Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a standardok a beszélők buschi értelemben vett nyelvi repertoárjának részei, s mint ilyenek nyelvi erőforrásokként veendő figyelembe a nyelvi revitalizáció folyamatában. A fejezet esettanulmányában a szerző gondosan dokumentálja és értelmezi, milyen folyamatokon keresztül kommodifikálódik a diákok írásbeli nyelvhasználata a Moldvai Csángómagyar Oktatási Programban. A magyar nyelv rendszeres oktatására szervezett program adományokat gyűjt Moldván kívül élő személyektől, ún. keresztszülőktől, akik levelezés útján támogatják és követik a programban tanuló diákok magyar nyelvi fejlődését. Észelve a moldvai és azon kívüli standardok különbségeit, a programban tanító tanárok felügyelik a keresztszülőknek írt levelek megfogalmazását annak érdekében, hogy a keresztszülők számára érthető, de mégis autentikus „csángós” szöveg jöjjön létre. Ennek érdekében a román nyelvi elemeket javarészt törlik, a helyesírást pedig kiigazítják, s így egy olyan mediatiszt, stilizált magyar nyelvhasználat jön létre, amit a szerző Asif Agha nyomán *kommoditász-regiszter*-nek nevez. A nyelvi produkció itt tehát áruvá válik. Külön figyelemre méltó Bodónak az a gondolatmenete, amely szerint a moldvai *grassroot* írásbeliség a román ortográfiát követve alakult ki, a csángómagyar oktatási programban létrehozott szövegek azonban a magyar helyesírásra épülnek, itt tehát volta-képpen, Vigoroux szóhasználatával élve, *astroturf* írásbeliségről van szó, vagyis a *grassroot* írásbeliség utánzásáról vagy hamisításáról, anyagi haszon (folytatólagos keresztszülői anyagi támogatás) érdekében. A fejezet külön erénye, hogy a keresztszülőkkel készített interjúk segítségével Bodó azt is bemutatja, ők hogyan fogadják a mediatiszt szövegtermékeket, és milyen benyomásaik vannak a program sikerességéről és a diákok fejlődéséről.

A negyedik, Miből lesznek a nyelvjárások? című fejezet a regisztrálás és az indexikalitás problémáival foglalkozik a moldvai nyelvhasználatról szóló diskurzusok, illetve dialektometriai adatok bemutatásán keresztül. Ismét a szerző önreflektív hozzáállását mutatja, hogy kiemeli: „minden nyelvjárási kategorizáció »válogat« az elemzésbe bevont nyelvi adatok közül, és a különböző osztályozásokban érvényesített szelekció mindig ideologikus tevékenység” (84). A válogatás ráadásul, teszi hozzá, többszörös, hiszen a kutatópontok, adatközlők, kutatási kérdések, vizsgált jelenségek stb. kiválasztása mind-mind meghatározza,

hogy az adatokból milyen modell építhető. Ugyan az adatbázisokba nem lehetséges a nyelvhasználat teljességét belefoglalni, az lehetséges, hogy a számítógépes dialektometria segítségével az adatbázist összességében elemezzük. Üdvözlendő, és természetesen az előzőekből is következik, hogy Bodó Csanád a saját rendszerezését is a nyelvjárások létrehozásának diszkurzív folyamatával hozza összefüggésbe, jelzi tehát, hogy az ő munkája is egy a lehetséges ideológikus konstrukciók közül. A fejezet értékes áttekintést nyújt arról, hogyan írták le különböző nyelvészeti munkák a moldvai magyar nyelv változatait, és kapcsolták előbb etnicitáshoz (csángó népcsoportok), majd időbeliséghez (archaikus múlt) és autenticitáshoz. A csángó mint archaikus és autentikus magyar nyelvváltozat később egyfajta védjeggyé és áruvá vált, mint azt az előző fejezet részletesen tárgyalta.

Az ötödik fejezet címe egy internetes hozzászólásból származik, tartalmát inkább az alcíme foglalja össze: Magyar nyelvjárási reprezentációk a nyelvi ismeretterjesztésre adott laikus reakciókban. A *laikus* : *szakértő* oppozícióval kapcsolatos elméleti és módszertani nehézségeket — a magam nézőpontjából — már összefoglaltam (SZABÓ 2013), ezért most nem taglalom azokat részletesen, arra azonban felhívom a figyelmet, hogy a *laikus* terminus bővebb meghatározásra, esetleg megkérdőjelezésre szorult volna. A fejezet egy erdélyi internetes portálra feltöltött olyan videókhoz adott hozzászólásokat elemez, amelyek a romániai magyar nyelv különböző változatait értékelik, a moldvai magyart is beleértve. A hozzászólók a videón szereplő (hivatásos) beszélők produkcióit gyakran a bennük megjelenő román hatás fényében értékelték többé vagy kevésbé hitelesnek, bár a „csángó” példát a benne előforduló számos román lexikai elem ellenére nem minősítették „inkább román”-nak (128). Ennek kapcsán Bodó Csanád arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvjárások regisztrálásának folyamata kontextusfüggő: míg Erdélyben a román lényeges viszonyítási pont, addig a magyarországi diskurzusokban nem okvetlenül. A „csángó” nyelvjárásokat például egymáshoz képest is lehet vizsgálni (dialektometriával, lásd a 4. fejezetben), illetve a román lexikai elemeket redukálva vagy akár eliminálva újra is lehet stilizálni (mint például a keresztszülő-program résztvevői mint fogyasztók számára, lásd a 3. fejezetben). Ebből a szempontból ironikus, hogy a fejezetben szereplő gazdag példaanyag román szövegelemei közül nem mind szerepel magyar fordításban, így a románul nem tudó olvasó időnként éppen a csattanóról marad le.

A hatodik tanulmány (Implicit és explicit nyelvi ideológiák Moldvában) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi változás összetett folyamatait nem lehet csupán explicit, tehát a beszélők által kifejtett nyelvi ideológiák tanulmányozásával megérteni: a teljes képhez az implicit, például a terminushasználton keresztül megfigyelhető ideológiák is hozzátartoznak. Ennek megfelelően a fejezet először nép- és nyelvnevekkel (etno- és glottonimákkal) foglalkozik behatóan, interjúadatok alapján. A példák kiválóan szemléltetik a nyelvi ideológiák és

azokon belül a kategóriarendszerek diszkurzív egyezkedésre alapuló jellegét azáltal, hogy a nép- és nyelvnévi kategorizáció akár egy interjún belül is változhat, annak megfelelően, hogy hogyan alakul a beszélgetés menete (pl. 138–139). Az interjúelemzés másik szempontja annak megvizsgálása, hogy kétnyelvűségről beszélve milyen példamondatokkal szemléltetik a nyelvi szocializációt a megkérdezettek, például mennyire kötik az otthoni munkához vagy az iskolához (és azon keresztül a társadalmi mobilitáshoz) a moldvai magyar és a román nyelvet.

Az utolsó előtti fejezet (Nyelvi megkülönböztetés és etnicitás) a cigányok tudományos osztályozásának kérdéseit vizsgálja, mintegy párdarabja a negyedik fejezetnek. A szöveg izgalmas, a tudományszociológiára és politikatörténetre is rálátást engedő összefoglaló, amely messze ható társadalmi következményekkel is illusztrálja az elmúlt évek tudományos és politikai mulasztásait, egyebek mellett a cigány diákok oktatásának kérdésében.

A zárófejezet (A dzsender-paradoxon és magyar szociolingvisztikai recepciója) nem illeszkedik szervesen a kötet egészéhez, akár el is lehetett volna hagyni, mivel nem folytatja a korábbi fejezetek gondolatmenetét, és a benne leírt, Bodó Csanád hallgatói által elvégzett vizsgálatok módszertana közel sem olyan kifinomult, mint azt a korábbi fejezetek alapján várnánk. A kötet Zárszava alapján sem egyértelmű, milyen szerepet szánt e fejezetnek a szerző.

3. Összefoglalásul talán elég arra utalnom, hogy a kötet olvasása nyomán gyakran megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy igen, több ilyen szociolingvisztikai művet szeretnék olvasni, amely informatív, elemzéseiben alapos és kellően önreflexív, ráadásul összhangban van a legfrissebb nemzetközi szakirodalommal is. Remélem, hogy a kötet fejezetei a felsőoktatásban is hasznosulnak, és fiatal kutatók fognak belőle inspirációt meríteni saját vizsgálataik megtervezéséhez, etikus lefolytatásához és sokszempontú elemzéséhez. Szintén remélem, hogy a szűkebben vett akadémiai szférán kívül is lesznek olvasói Bodó Csanád könyvének, akik a tanulságok alapján tanárként, szülőként, politikusként megújítják saját gyakorlatukat.

Irodalom

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2013. Egy megfigyelés – több interpretáció. In: KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásaiból)*. Budapest, Gondolat Kiadó. 380–396.

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2015. Kutatói ideológiák és a személyes bevonódás dilemmája „terepen”. In: SZEVERÉNYI SÁNDOR–SZÉCSÉNYI TIBOR szerk., *Érdekes nyelvészet*. Szeged, JATE Press. 105–114.

SZABÓ TAMÁS PÉTER

KONTRA MIKLÓS szerk., **A magyar nyelv Horvátországban.**
Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és
Tájékoztatási Intézet, 2016. (309 lap)

Az 1990-es évek elején vette kezdetét a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának tudományos vizsgálata, amely azonos szerkezet alapján, empirikus és megismételhető kutatás keretein belül vizsgálta a határon túli magyarlakta területek nyelvhasználati jellemzőit. Szociolingvisztikai kutatást végeztek Kárpátalján, a Vajdaságban, Szlovákiában, Ausztriában és Szlovéniában, s ezek eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat köteteiként jelentek meg. Ehhez a sorozathoz csatlakozott ötödikként *A magyar nyelv Horvátországban* című könyv, amelyben olyan módszerekkel dolgoztak, hogy az összehasonlítható legyen a korábbi (szlovákiai, ukrainai, jugoszláviai, szlovéniai és ausztriai) kötetek eredményeivel.

A könyv előszavában a szerkesztő megemlíti azokat a kutatómunkákat, amelyek a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatában tapasztalható különbségekkel foglalkoznak, és felhívja a figyelmet ezen eredmények gyakorlati alkalmazására, ami megfigyelhető már például a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatásban. Az előszón és a bevezetésen kívül a kötet nyolc fejezetből áll (amelyek további alfejezetekre oszlanak), és több szerző munkájának eredményeit tartalmazza.

A bevezetésben KONTRA MIKLÓS és FANCSALY ÉVA mutatja be az 1990-es években végzett empirikus kutatást és szociolingvisztikai elemzést, amely azonos szerkezetben vizsgálta a kisebbségben élő magyarok földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és vallási jellemzőit, a nyelvhez való attitűdöket és jogokat, illetve a magyar nyelv szerepét az oktatásban, az államigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A nyelvhasználatra vonatkozóan leírták a kétnyelvűség hatásait, valamint a magyarországi és a határon túli magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető azonosságokat és különbségeket. Mindehhez 1996-ban kontrollvizsgálatot végeztek Magyarországon kvótaminta alapján három helységben, amelyet 2014-ben megismételtek a korábbi vizsgálathoz hasonló módszerekkel. A horvátországi minta kialakításában a kutatók arra törekedtek, hogy a felmérés összevethető legyen a korábbi, 1995–1997. évi vizsgálattal, ennek érdekében a kérdőíves adatfelvétel 116 fős kvótamintán alapult.

Az első fejezetben ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA történeti áttekintést ad Horvátország földrajzi és népesedési viszonyairól, beleértve a magyarok helyzetét a honfoglalástól a 2011-es népszámlálásig. Az összefoglalóból kiderül, hogy a 2011-es népszámlálás szerint Horvátországban huszonkét hivatalosan elismert nemzetiségi és etnikai kisebbség él, például szerb, bosnyák, olasz, albán, cigány, magyar és szlovén. A magukat magyarnak valló lakosság 58%-a (8249

fő) Eszék-Baranya megyében él, további 6000 lakos a Drávaszögben, a másik jelentősebb csoport pedig Vukovár-Szerém megyében.

A népesedési viszonyok bemutatása után kerül sor Horvátország történetének rövid összefoglalására, amelyből megtudjuk, hogy a mai drávaszögi és szerémségi vidékeket már a honfoglalástól kezdve magyar törzsek népesítették be, és a 14–15. században a szerémségi terület volt a magyar királyság legsűrűbben lakott régiója. Majd a török megszállás idején Szlavóniában növekedett a horvátok és a szerbek száma, az őshonos magyarságé viszont a 17. század végére teljesen lecsökkent. Javulást a magyar–horvát kiegyezés eredményezett, amely során Szlavónia közjogi helyzete rendeződött, a Magyar Királyság társországává vált, és ennek hatására megkezdődött a magyarok nagyarányú áttelepedése, amely eredményeként a magyar anyanyelvűek száma 1900-ra az 1880-as összeíráshoz képest kétszeresére növekedett. A századforduló idején a horvátországi magyarság nagy része paraszti rétegből tevődött össze, amely a Monarchia széthullását követően nem tudta érvényesíteni érdekeit, és a Szlovén–Horvát–Szerb Állam elnyomása alá került. Trianon után az új állam a szerbek érdekvédelmét helyezte előtérbe más nemzetek rovására, ennek következtében bezárták vagy államosították a magyar iskolákat, könyvtárakat, pénzügyeket, és Horvátország egész területén beszüntették a magyar nyelv alapfokú oktatását. Ilyen körülmények között a magyarok nagy számban költöztek át Magyarországra. Ezt az állapotot tovább rontotta a két világháború közötti időszakban a magyar nyelvű oktatás teljes beszüntetése, és a magyar anyanyelvű diákok számára nehézséget okozott a többségi nyelven folyó alapfokú oktatás. Az 1945 utáni évtizedekben sem javult a horvátországi magyarság helyzete az értelmiségi réteg Magyarországra költözése miatt. 1991-ben a délszláv háború következtében a horvátországi magyarok a mindennapos harcok miatt tömegesen menekültek Magyarországra, és a széttelepültek csak évek múltán térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Ennek következtében a censusok összevetése során kiderült, hogy a magyarság számának csökkenése 1991 és 2001 között volt a legnagyobb mértékű.

A második és a harmadik fejezet az etnikai viszonyok bemutatásával foglalkozik. ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA ismerteti a többségi nemzet és a jelentősebb etnikai kisebbségek főbb demográfiai jellemzőit. Külön részt kap GÚTI ERIKA által a magyar nyelvterület bemutatása: jelenleg a magyarok többsége Baranyában és Szlavónia keleti részein él, kicsivel több mint egyharmada pedig az ország kontinentális részein (Pannon-Horvátországban) és a Tengeremelléken. A 2001–2011 közötti időszakban minden régióban csökkent a magyarok száma mind a nemzetiség, mind az anyanyelv viszonylatában, és megállapítható, hogy a horvátországi magyar kisebbség a határon túli magyarság legerőteljesebben fogyatkozó népcsoportja. A demográfiai adatok után a gazdasági-társadalmi

helyzetet, a kulturális életet és az egyház felekezeti megoszlását ismerteti FANCSALY ÉVA, majd KONTRA MIKLÓS az attitűdmérés eredményeit mutatja be.

A negyedik fejezetben GÚTI ERIKA a jogi helyzetről ír, amelyből megtudjuk, hogy a jogszabályok elvben biztosítják a horvátországi magyarság számára a magyar nyelvű joggyakorlatot, ugyanakkor a jogérvényesítés lehetőségét egyrészt szűkíti az ott élő magyarok nagymértékű fogyása, másrészt, hogy az emberek az őket megillető jogokról nem is nagyon tudnak. A magyar kisebbség számának csökkenése az anyanyelvű oktatásnak sem kedvez, amelyet MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA ismertet. A 20. század közepétől a magyar iskolák és tagozatok száma fokozatos csökkenést mutat, melynek eredményeképpen a magyar nyelv használata a mindennapi életben is háttérbe szorult. A horvát nyelv ismerete a továbbtanulás és az érvényesülés szempontjából nagyon fontos lett, így a honvédő háborút követő években a Horvátországba visszatérő szülők gyermekeiket horvát nyelvű iskolába írtatták. A kisebbségre vonatkozó jogok megvédése érdekében 2000-ben elfogadták a kisebbségi oktatásra vonatkozó törvényt, amely lehetőséget ad magyar tannyelvű osztályok indítására. Így az elmúlt években az oktatási rendszerben pozitív változásokat vezettek be a közösség megmaradása végett, ennek eredményeként 2010-től kötelező érettségi tárgynak számít az anyanyelv, elkészült az új kétnyelvű kerettanterv magyar nyelvből és irodalomból, minden pedagógiai dokumentum megjelent kétnyelvű kiadásban is, valamint létrehozták a magyar szakos tanárok, tanítók és anyanyelvőpolók megyei szaktanácsát. 2016-ban sem fenyegette ugyan veszély a középiskolai oktatást, viszont a magyar kisebbség megmaradása szempontjából a legnagyobb problémát az igen alacsony diáklétszám jelentette.

Az ötödik fejezet a nyelvhasználati kérdésekkel foglalkozik. Felvezetésként GÚTI ERIKA bemutatja a magyar nyelv jelenlegi jogi státuszát, mely szerint a nyelvhasználattal kapcsolatos törvények lehetővé teszik, hogy a nemzeti kisebbségek az anyanyelvüket megtanulják, és anyanyelvükön tanuljanak. A magyar tannyelvű oktatást illetően Horvátországban három modell érvényesül: anyanyelvű oktatás, kéttannyelvű oktatás és anyanyelvőpolás. MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA táblázatban (146–147) mutatja be a magyar tannyelvű vagy magyar nyelvoktatást kínáló intézmények listáját, feltüntetve rajta az intézmény helyszínét, a diáklétszámot, illetőleg a modellt, amely szerint a kisebbségi oktatás folyik. Ez azt mutatja, hogy a legtöbb esetben a harmadik modell működik: ennek lényege, hogy a magyart mint idegen nyelvet oktatják, ám mind a magyar tannyelvű intézmények, mind a diákok száma nagyon alacsony. Az oktatás mellett FANCSALY ÉVA számot ad arról, hogy a vallásgyakorlás terén milyen az anyanyelv helyzete, mivel az egyháznak is nagyon fontos szerepe van az identitás megőrzésében. A felmérés során a megkérdezettek nagy része reformátusnak (38%) és római katolikusnak (54%) vallotta magát. A kérdőív

célja arra irányult, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználatát összehasonlítsa a Kárpát-medencei magyarok nyelvhasználatával az egyházakban, ahol az anyanyelvhasználat jellemzően 85–100%-os. Ezekkel az adatokkal ellentétben a horvátországi magyarok esetében a „templom a faluban” szintéren az adatközlőknek csak a 42%-a választotta a magyar nyelvet, 36%-a pedig mindkét nyelvet használja. Ez az adat eltér a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, mura-vidéki eredményektől, és inkább az ausztriai magyarokéval mutat egyezést.

Az oktatás és a vallás mellett a nyilvános nyelvhasználatban is megvizsgálták a magyar nyelv helyzetét, amelyről KONTRA MIKLÓS számol be. Ennek eredményeként kiderült, hogy falvakban a magyar nyelv használata inkább a templomban, a kultúregyesületekben és a falusi rendezvényeken gyakori, boltban és vendéglőben inkább a horvát jellemző a magyarral szemben, az orvosi rendelőben, postán és idegen megszólításakor pedig szinte kizárólag a többségi nyelvet használják. Ez az eredmény hasonlít az 1996-os kárpátaljai eredményekhez. Más a helyzet viszont a városban, ahol a megkérdezettek szerint templomban és a kultúregyesületekben a magyar nyelv használata ritka, a többi szintéren pedig már elő sem fordul: boltban, orvosi rendelőben, bankban, postán, hivatalban, rendőrségen és idegen megszólításakor kizárólag a horvát használatos. Ezek az adatok különböznek az 1995–1997-es szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági adatoktól abból a szempontból, hogy az ottani városi és falusi adatközlők 10–37%-a magyart használ például a rendőrségen. A horvát nyelv dominanciája figyelhető meg a munkahelyi nyelvhasználatban is.

A kérdőív kiterjedt a nyelvjárási jellegzetességek vizsgálatára is, a gyűjtésről hangfelvételek készültek, amelyet egy rövidebb interjú vagy beszélgetés előzött meg. A továbbiakban Drávaszög településeinek nyelvjárási jellegzetességeit ismerteti e rész szerzője, OSZKÓ BEATRIX, külön-külön tárgyalva a hangtani, alaktani, mondattani és a szókészletet érintő sajátosságokat.

A fejezet folytatásában azokról a nyelvhasználattal kapcsolatos problémákról olvashatunk, amelyek megnehezítik a horvátországi magyarok számára a kommunikációt és általában a boldogulást. A felmérések szerint az ott élő magyarok 51%-ára rászóltak már, hogy ne beszéljen Horvátországban magyarul, ami pedig Magyarországot illeti, az adatközlők 46,5%-ával előfordult, hogy a magyarok félreértették, nem értették, vagy megjegyzéseket tettek a beszédükre. A fejezet szerzője az adatközlőktől kért példákon keresztül mutatja be azokat a szavakat, amelyeket eltérően mondanak Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zág-rábban. Az utolsó alfejezetek a családon belüli nyelvhasználatról szólnak, ebből kiderül, hogy az adatközlőknek csak a fele szokott gyermekeivel kizárólag magyarul beszélni, ami KONTRA MIKLÓS szerint már nyelvcsere utaló tényező lehet, és ezek az eredmények hasonlóak az 1995–1997. évi ausztriai és szlovéniai adatokhoz. A nyelvtanulást illetően pedig kiderült, hogy a magyart szinte

mindenki a szüleitől és nagyszüleitől tanulta, a horvátot pedig leginkább a munkahelyeken és iskolákban sajátították el.

A hatodik fejezetben KONTRA MIKLÓS, OSZKÓ BEATRIX, SIKLÓSI BEÁTA és FANCSALY ÉVA a nyelvi változokról ír. A szerzők bemutatják, hogy milyen kontaktushatások jellemzik a horvátországi magyar nyelvet, és azok mennyire használatosak Magyarországon. A vizsgálatot különböző típusú nyelvi feladatokkal végezték, ezek magukba foglalták az egyetemes nyelvi változókat, egyetemes kontaktusváltozókat és az analóg kontaktusváltozókat is. Az eredmények láttán a leginkább szembetűnő jelenség a *természetes, hogy X* változó megítélése volt, amit a horvátországi magyarok jelöltek a leginkább természetes formának a határon túli területeken élők közül. Az analitikus szerkezeteket illetően az adatközlők több mint fele természetesebbnek tartja a *tagsági díjat* a 'tagdíj'-jal szemben, jobbnak tartja a *banki számla* 'bankszámla' szerkezetet és a *ki tudom nyitni* alakot a 'kinyithatom'-mal szemben, de még ezeken kívül 3 analitikus formát (*utazás busszal* 'buszozás', *légi terét* 'légerét', *szépítette magát* 'szépítkezett') jelöltek jobbnak/természetesebbnek az adott mondatban a magyar kontrollcsoporttal szemben. Jellemző még, hogy a horvátországi magyarok a magyarországiakhoz képest nagyobb arányban ítélték jobbnak a kicsinyítőképzős formákat (*bankkönyvecskéket* 'bankkönyveket'). A nyelvjárási elemeket illetően jellemző a *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* alaktani forma, a felmérés alapján fele-fele arányban volt használatos mindkét alak, ez az eredmény szinte megegyezik a Kárpátalján mért eredményekkel. Az adatközlők 72%-a használ feminizált alakokat (*tanárnő, fodrásznő*), amely gyakori még Erdélyben és a Felvidéken, kisebb mértékben Ausztriában, Kárpátalján és a Vajdaságban, a legkevésbé pedig Magyarországon használatos.

A hetedik fejezetben KONTRA MIKLÓS által egy olyan összehasonlítás következik, amely bemutatja, hogy mennyire hasonlítanak, illetve térnek el az egykori Jugoszlávia három tagállamában (Vajdaság, Horvátország, Muravidék) gyűjtött adatok. Eszerint a Vajdaság és Muravidék összevetésekor a felmérés során kilenc nyelvi változónál találtak jelentős különbséget, és a vajdasági magyarok válaszai minden esetben közelebb álltak a standardhoz, mint a muravidékieké. Ezek a felmérések módszertanilag nem kifogásolhatóak, mivel a gyűjtés azonos időpontban történt, szemben a horvátországi felméréssel, amelyet 20 évvel később végeztek, így kérdéses, hogy ez mennyire vethető össze a korábbi kettővel. A nyelvi változók tekintetében a horvátországi adatok öt esetben mutattak a muravidékieknél, tizenhét esetben pedig a vajdaságiaknál kevésbé standard válaszokat. Összességében a horvátországiak a muravidékiekhez hasonló és a vajdaságiaktól eltérő válaszokat adtak, aminek az lehet az oka, hogy a vajdasági magyaroktól eltérően a horvátországiak és a muravidékiek is szórványban élnek, és ez meghatározhatja a nyelvhasználatukat.

A nyolcadik fejezet összefoglalást ad a kötet egészéről, de leginkább a nyelvi vizsgálatok eredményeiről. A kutatás alapján KONTRA MIKLÓS azt a következtetést vonta le, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználati jellegzetességei sokban hasonlítanak a többi határontúli magyarlakta területek nyelvhasználati sajátosságaihoz, és beszédükben határozottan megjelennek azok a kontaktushatások, amelyekből megállapítható, hogy ők nem egynyelvű magyarok. Felvillantja aggályait is arra vonatkozóan, hogy meddig fognak még a magyarok magyarul beszélni Drávaszögben és a kelet-szlavóniai falvakban. A rohamos fogyatkozás okaként említi, hogy a magyarok öregedési aránya magas, a vegyesházasságok következtében a kétnyelvű családban felnövő gyermekek leginkább horvátok lesznek, illetve, hogy nem könnyű a magyaroknak a nyelvhasználati jogait érvényesíteni. A szerző véleménye szerint a helyzetet a jövőre nézve csak az oldhatná meg, ha a gazdasági és politikai körülmények lehetővé tennék, hogy a magyarok magyarul is boldogulhassanak Horvátországban.

A KONTRA MIKLÓS szerkesztette kötettel majdnem teljes lett az a sorozat, amely a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok helyzetét mutatja be (reméljük, hogy A magyar nyelv Romániában című kötet is hamarosan megjelenhet). A kötet közérthetően és lényegretörően tárgyalja a Horvátországban élő magyarok történetét a honfoglalástól kezdve napjainkig, és a különböző történeti korszakokon belül ismerteti az ott élő magyarok demográfiai, etnikai, jogi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait. A kutatási eredmények feltárásával rávilágít azokra a tényekre, amelyeknek negatív következményei lehetnek, illetve azokra a problémákra, amelyek még megoldásra várnak.

KISS ANITA

KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS,
Szeged nyelve a 21. század elején.
Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. (296 oldal)

1. A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) keretében zajló vizsgálatok Nyelvjárás és sztenderdizálás Szeged lakosságának nyelvhasználatában címmel 2012 szeptemberében indultak egy OTKA-pályázat keretében, és négy évvel később, 2016 szeptemberében zárultak le (15).¹ A SZÖSZI-ről először talán a 2012. évi 17. Élőnyelvi Konferencia háttérbeszélgetéseiből értesülhettek

¹ Vö. http://mnyelv.bibl.u-szeged.hu/Nemeth_Kontra_Sinkovics_OTKA.html.

a szegedi nyelvészek munkáját csak távolabbról követő kollégák, két évvel később a nyitrai konferencián viszont már három előadás is elhangzott a kutatás témájából, amelyek aztán a konferencia kötetében egy blokkba rendezve meg is jelentek (BERENTE–KONTRA–SINKOVICS 2016, KONTRA 2016, NÉMETH–BAGI–MOLNÁR 2016). A SZÖSZI vizsgálati eredményeiből készült előadások és publikációk száma máris tekintélyes (284–286), és igen gyorsan, még a kutatás lezárásának évében megjelent a Szeged nyelve a 21. század elején című kötet, a SZÖSZI első eredményeinek könyvnyi terjedelmű összefoglalása is.

2. A SZÖSZI célja Szeged lakossága nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek feltárása volt. A kutatásnak — szemben például a korábbi Budapesti Szociolingvisztikai Interjúval — egyedi színezetet kölcsönzött az a tény, hogy a közvélekedés, de még legújabb dialektológia tankönyvünk szerint is (KISS 2001: 238)² a szegedi nyelvhasználat napjainkig sok tekintetben a nyelvjárásiasság jegyeit mutatja, melyek közül az *ö*-zést mind általában a magyar beszélők, mind pedig a szegediek a „szegediség” valamiféle mutatójaként értékelik. A SZÖSZI kutatói is abból indultak ki, hogy az *ö*-zés alapján ragadható meg elsősorban a szegedi dialektus és a köznyelv közötti különbség, ezért lett központi szerepe a SZÖSZI kutatásban az *e* ~ *ö* váltakozásnak.

A Szeged nyelve a 21. század elején kötet nyelvi adatai a SZÖSZI 165 adatközlőjétől gyűjtött 371 órányi felvételtől származnak: a szerzők a legfiatalabb (18 év alatti) és a legidősebb (60 év feletti) korosztály 30-30 interjút (mintegy 95 órányi hanganyagot) dolgozták fel, ami mintegy 35 000 *ö*-zhető szótag vizsgálatát jelentette (15). Az *ö*-zés elterjedtsége mellett vizsgálták a tájszóismeretet is, így a kötetből kirajzolódik a SZÖSZI-minta két szélső generációjának *ö*-zése és tájszóismerete közötti különbség, és „érzékeltetővé vált az *ö*-zés és a tájszóismeret visszaszorulása a fiatal generáció körében” (16). Ez adatokra vetítve azt jelenti, hogy a fiatalok az *ö*-zhető szótagoknak csak kevesebb mint 3%-át ejtették *ö*-vel (ekkor is javarészt a köznyelvben is *ö*-vel ingadozó alakokban), a megkérdezett diákok közül pedig csak heten vallották, hogy tudnak *ö*-zni, „ám az interjúk folyamán ők is elvéve, csupán 2-3 szóban produkálták magát az *ö*-zést” (121). Ráadásul ebben a korosztályban az *ö*-zés megítélése negatív, ami önstigmatizációs tendenciákkal jár együtt (124). A tájszóismeret is jelentős különbségeket mutat, a diákok tájszóismereti átlaga kevesebb mint fele a 60 évnél idősebbekének (103). Az iskoláskorúak összességében a kiválasztott 14 tájszó 40%-át ismerték, ami „a 60 év fölöttiek csoportjának 82%-os eredményéhez viszonyítva jól mutatja, hogy a tájszavak ismertségében jelentős életkori rétegzettség mutatkozik” (99).

² Szeged „regionális köznyelvi nyelvhasználatára erős fokú labiális *ö*-zés jellemző (például: *embörök, lösztök, möntök, szögényök, vöszitök*)” (KISS 2001: 238).

A két szélső korosztály nyelvhasználatának összevetése egy látszólagos idővizsgálatra is lehetőséget ad, minek révén bizonyos mértékben előre lehet jelezni a szegedi nyelvhasználat jövőbeni tulajdonságait, amit a felnőtté válás küszöbén álló korcsoport nyelvi attitűdjei és identitása, valamint nyelvhasználati minitái fognak meghatározni (93). A kutatásokból arra lehet következtetni, hogy a fiatal korosztálynak „jelenleg nincs és vélhetően a jövőben sem lesz jelentősebb szerepe a Szeged környéki nyelvjárás vagy akár csak az *ő*-zés fenntartásában” (125).

A szegedi *ő*-zésnek az utóbbi fél évszázad folyamán³ bekövetkezett és a SZÖSZI által dokumentált ilyen mértékű visszaszorulása számomra, a városban nagyon ritkán megforduló, a helyi nyelvi viszonyokat személyesen egyáltalán nem ismerő látogató számára, elsősorban azért meglepő, mert az *ő*-zésnek viszonylag nagy presztízse van és volt a magyar beszédközösségben, különösen az olyan hasonló nyelvjárási jelenségekkel szembeállítva, mint a tiszántúli *í*-zés. A beszélők nyelvi attitűdjét mérő kutatásokban például Szeged nyelve rendre „dobogós helyezést” ér el a legszebb nyelvváltozatok versenyében. KISS JENŐ Mihályiban végzett felmérése szerint Szeged (ha jelentősen leszakadva is az Északnyugat-Dunántúl és a Székelyföld mögött) a harmadik a „Szépen beszélnek magyarul”-rangsorban (KISS 2000: 466), a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat országosan reprezentatív felmérésében pedig a teljes minta (N=832) ítéletei alapján a második helyen végzett (KONTRA 1997: 230).

Ráadásul meglehetősen régeinek tűnik az *ő*-zés presztízse, bizonyára ezzel a pozitív megítéléssel függ össze, hogy például a 16. századi debreceni jegyzőkönyvekben erősen *ő*-ző bejegyzések is találhatóak (PAPP 1957: 4; vö. ZOLTAI 1906). Nagyon valószínű ugyanis, hogy „a debreceni — és az egész vizsgált területen jelentkező — *ő*-zés nem csupán betelepülők hatására vezethető vissza; legalább olyan szerepe volt az egyre terjedő írásbeliségnek is” (PAPP 1957: 23). Az őslakosok–betelepülők konfliktusos viszonyát abban a korban is feltételezve nem túl nagy merészség arra gondolni, hogy nem a „gyüttmöntek” tekintélye volt oly mértékű, hogy nyelvüket egyféle írásbeli normaként követték Debrecen és más települések hivatalnokai, hanem arról lehet inkább szó, hogy magát az *ő*-zést tekintették szépnek, attraktívnak.⁴

Az *ő*-zés persze — annak ellenére, hogy napjaink (főleg fiatal) szegedi beszélőinek egy része szerint furcsa (119), idegesítő (118), parasztos (123), amit (a negatív véleményeket rendszerint mások szájába adva) elítélnek (94) — még-

³ A SZÖSZI egyik adatközlője mondja: „De már a a fiatalok, a harminc, azok már ... ha itt vannak sz- Tápén, ha Szegeden, akkó azok má *e* betűvő beszélnek. Hát, az ötvenévesök még még *ő* betűvő beszélnek jobban” (168).

⁴ Az attraktivitásról, az attraktivitásnak a nyelvi kontaktusokban, kölcsönzésekben játszott szerepéről lásd JOHANSON 1992: 199–206.

iscsak elismertebb, „vállalhatóbb” nyelvjárási jellegzetesség saját környezetében, mint például az *i*-zés; a SZÖSZI eredményei ki is mutatták, hogy az *ö*-zés rejtett presztízzsel rendelkezik (125). Cseppet sem véletlen, hogy Szegeden a „legszőgedibb szőgedi” professzor, Bálint Sándor *ö*-ző nyelvjárásban tartotta egyetemi előadásait, sőt napjainkban is volt rá példa, hogy a szegedi egyetemen egy Kommunikáció szóban és írásban szeminárium kiselőadása így hangozzon el.⁵ Ezzel szemben az, hogy a debreceni egyetem valamely oktatója vagy hallgatója *i*-ző nyelvjárásban tartsa meg az óráját, előadását, egészen elképzelhetetlen volt régen is, és az ma is. Pár éve egy kutatáshoz még olyan debreceni értelmiségit sem sikerült találni, aki az *i*-ző beszédre egy interjú erejéig vállalkozott volna.

3. A Szeged nyelve a 21. század elején című könyv legfontosabb célja és eredménye a szegedi *ö*-zés helyzetének felmérése volt, de ugyanilyen érdekes eredményeket találunk a szegediek nyelvi attitűdjeire és az *ö*-zés jövőjére vonatkozóan is. Adatokkal igazolják például, hogy jelentősen befolyásolja a nyelvjárási jelenségek megmaradását az a környezet, ahol a beszélők (legyenek akár alapfokú, akár felsőfokú végzettségűek) laknak. „A nagyon erősen *ö*-ző beszélők a város főként falusias jellegű peremövezeteinek lakói, szüleik is helybéli születésű, földből élő emberek voltak” (173). Megállapítható az is, hogy „az erősen *ö*-ző beszélők büszkék nyelvjárásukra, és negatív véleményük van azokról, akik szándékosan kerülnek az *ö*-zést” (uo.).

A kötet adatai ugyanakkor felhívják a figyelmet arra is, hogy a nyelvjárások megőrzésében (vagy inkább elvesztésében) a lakóhely mellett milyen nagy szerepe van a kortárs csoportoknak. A könyv függelékében közölt anya és lánya interjú (199–271) jól mutatja, hogy mennyire erős a kortárs diákcsoport hatása a tanulók *ö*-ző nyelvváltozattal kapcsolatos vélekedésére és beszédére, és ugyanakkor mennyire jelentéktelen tud lenni a családi környezeté (181).

4. A nyelvi adatok vizsgálatán túl rendkívül fontos és a későbbi szociolingvisztikai kutatások módszertana szempontjából igen tanulságos eredmények is találhatóak a kötetben. A könyvnek a kutatás leírásával foglalkozó fejezetét (51–92) az ezután következő szociolingvisztikai interjúk tervezői bizonyára sűrűn fogják forgatni, ugyanis a SZÖSZI kutatói megkísérelték egy új típusú nagyvárosi szociolingvisztikai vizsgálat módszertani kereteit kialakítani.

⁵ Az eset a 2013/2014. tanév első félévében történt Németh Miklós óráján, aki az Európa rádióban 2014. február 27-én elhangzott interjújában említette a történetet elmondva, hogy a kis-zombori hallgató, aki minden előzetes megbeszélés nélkül tartotta referátumát anyanyelvjárásában beszélve, az okokat firtató kérdésére azt mondta, hogy „öt nagyon fárasztja, és nem is tud hosszabb ideig irodalmiasan beszélni”. (Köszönöm Sinkovics Balázsnak a pontos adatokat és az interjú hangfelvételét!)

Egyik legérdekesebb (és talán legvitathatóbb) újításuk a született *ö-ző* terepmunkások alkalmazása volt (16, 89–90), akik az interjú első percétől az utolsóig csak *ö-ző* anyanyelvjárásukat használták remélve, hogy így az *ö-zni* tudó beszélők esetében könnyebben előjöhessen ez a nyelvváltozatuk (89). Bár a terepmunkások jól megoldották ezt a nehéz feladatot (miként sikeresen megküzdöttek a beteg vagy illuminált adatközlők okozta nehézségekkel, a váratlanul hazaérkező feleség által kirobbantott féltékenységi jelenettel vagy a házassági ajánlatokkal is, 89), mégis előfordult, hogy néhány adatközlő szóvá tette, hogy a terepmunkás biztosan szándékosan beszél *ö-zve* (vö. 120), és vélhetőleg még többen voltak azok, akik udvariasan elhallgatták efölött érzett furcsállásukat, amit az válthatott ki, hogy Magyarországon nagyon gyanúsnak, valamiféle hátszándékot sejtetőnek tűnik, ha egy ismeretlen hivatalos személy a közelséget, lojalitást hordozó nyelvváltozatunkon szólal meg. Az *ö-ző* terepmunkások alkalmazása a SZÖSZI kutatói szerint se okvetlenül vált be minden szempontból, ezért is írják a könyv szerzői, hogy „[t]alán jobb stratégia lett volna, ha csak a kapcsolatfelvétel után, az interjú elején tér át a terepmunkás fokozatosan az *ö-ző* változatra, Szegeden ugyanis elég szokatlan, ha ismeretlen embert valaki, különösen egyetemi ember (jelen esetben húszas évei elején járó nő) *ö-zve* szólít meg” (89).

Mindehhez hozzátehetjük azt is, hogy a SZÖSZI ügynökvizsgálati módszerrel végzett felmérése szerint az *ö-zés* egyértelműen a kisebb presztízsű foglalkozásokhoz kötődik („a 100%-ban *ö-ző* beszélőt nagyobb arányban ítélték alkalmasnak a bolti eladó, gyári munkás és földműves foglalkozásokra, mint az 50%-ban vagy 0%-ban *ö-zőket*”, 187), azaz az adatközlők a terepmunkásokat *ö-zésük* miatt inkább gondolhatták alkalmatlannak a feladatra, sőt akár butának is tekinthették őket nyelvjárásiasságuk miatt.

Ráadásul az sem igazolódott be, hogy az *ö-ző* (de egyébként nem szegedi!) terepmunkással beszélgetve az *ö-zni* tudó adatközlő könnyebben átvált erre a nyelvváltozatra. Mint NÉMETH MIKLÓS, BAGI ANITA és MOLNÁR MÁRIA egy 2016-os tanulmányából megtudjuk, a kutatáshoz kapcsolódva az *ö-ző* interjú mellett *e-ző* kontrollinterjút is vettek fel ugyanazzal a személlyel, hogy kiderítsék, mennyiben befolyásolja az adatközlőt az, hogy *e-ző* vagy *ö-ző* terepmunkás kérdezi őket. A két interjú között hosszabb idő telt el, de a beszélgetés helyszíne és a terepmunkások neme, kora is megegyezett, és a beszélgetés valódi céljának leplezésére is hasonló háttérrel vázoltak fel, a két interjú közötti kapcsolatot azonban természetesen titokban tartották (NÉMETH–BAGI–MOLNÁR 2016: 119). Az *e-ző* és *ö-ző* interjú összevetéséből nagyon érdekes eredmény született: nem igazolódott be az a hipotézis, hogy „a terepmunkás nyelvhasználata oly módon befolyásolja [...] az adatközlő beszédét, hogy az *ö-ző* terepmunkással készített interjúban több lesz a változó *ö* értéke, míg az *e-ző* interjúban pedig az *e* válto-

zatok számának gyakorisága nő” (i. m. 120). Az adatok „ezzel szemben éppen azt mutatják, hogy az adatközlő nagyjából 5%-kal nagyobb arányban *ö-zött* az *e-ző* terepmunkással beszélgetve, mint az *ö-zővel*. A megkettőzött interjú tehát azt bizonyítja: a terepmunkás *ö-zése/e-zése* nem befolyásolja a várt irányban az adatközlő nyelvhasználatát, sőt kis mértékben ellentétes a hatás” (i. m. 120).

Ezt „a nem várt adateloszlást egy olyan interakcionista keretben lehet értelmezni, amelynek kulcsfontosságú tényezője, hogy milyen pozíciót foglal el a beszélgetésben az adatközlő és a terepmunkás, és hogyan próbálja az adatközlő a saját pozícióját megerősíteni — természetesen a terepmunkás kárára” (i. m. 121).⁶ A SZÖSZI adatfelvétele során ugyanis az derült ki, hogy ha az adatközlőnek jellemző viselkedése „a dominanciára törekvés, a terepmunkás gyengítése, a társalgás fölötti ellenőrzés átvétele” (i. m. 122), akkor inkább várható, hogy beszéde a vernakuláris nyelvváltozata felé közelít. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a terepmunkás nyelvhasználatának nincs közvetlen hatása, ellenben jóval nagyobb hatása van „a terepmunkás személyének, de ez a hatás a korábban föltételezettnél sokkal közvetettebben érvényesül: abban jelentkezik, hogy az adatközlő miként határozza meg saját pozícióját az interjúszituációban (és a társadalomban) a terepmunkáshoz viszonyítva. A terepmunkás hatásának kiváltója tehát nem elsősorban a kérdező beszédstílusa, hanem az adatközlőnek a terepmunkásról, saját magáról és főként a kettejük közti hierarchikus viszonyról alkotott képe” (i. m. 126).

A további élőnyelvi kutatásokban ezt a megfigyelést mindenképpen hasznosítani kell, számolva azzal, hogy a terepmunkás hiába beszél ugyanúgy mindenkivel, a kérdezőnek az adatközlőre gyakorolt közvetett hatását nem lehet sem előre megjósolni, sem kizárni a kutatásból (i. m. 126). Ennek a problémának a kezelése nem tűnik kisebb jelentőségűnek, mint a megfigyelői paradoxoné, amelynek kiküszöbölésére egyébként nagy gondot fordítottak a SZÖSZI megtervezése során (65).

5. A Szeged nyelve a 21. század elején nemcsak megbízható kutatáson és hiteles adatokon alapuló munka, de jól megírt, élvezetes olvasmány, nyelvészként lapozgatva kifejezetten izgalmas könyv, amelynek minden bekezdése újabb és újabb érdekességeket mutat be. Kisebb hibák természetesen akadnak benne (SZÜCS GÁBOR sorol is néhányat recenziójában), én itt, a Magyar Nyelvjárások-

⁶ Az adatközlők kiválasztása eleve nem bizonyult egyszerűnek és sikeresnek a SZÖSZI munkálatai során a feltűnően nagy számú visszautasítás miatt (ami egyébként nagyon sokat elárul a magyar lakosságnak a kérdezőbiztosokhoz való hozzáállásáról). A Szeged lakosságát reprezentáló 135 nagykorú adatközlőt egy 3000 fős, véletlenszerű mintából tervezték kiválasztani (57), azonban a visszautasítások miatt csak 58 adatközlőhöz sikerült eljutni, további 77 főt a „barátom barátja” módszerrel találtak meg (59). Ennek következtében viszont a kutatás eredetileg tervezett mintája olyan jelentősen módosult, hogy így már nem tekinthető reprezentatívnak, az idősebb korosztály például jelentősen túlrreprezentált, miként a felsőfokú végzettségűek is azok (59–60).

ban csak egyetlen folyóiratunkat érintő elgépelésre hívnám fel a figyelmet: PÉTER LÁSZLÓnak Az *ő*-zés kérdéséhez című tanulmánya a Magyar Nyelvjárások 1. évfolyamában nem 1959-ben, hanem 1951-ben jelent meg.

Az ilyen apróságoktól eltekintve viszont a kötetben olvasható eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a kutatás elérte céljait (52–56): sikerült feltárniuk, hogy „hogyan beszélnek néhány kiemelt független változó (nem, életkor, iskolázottság, lakóhely) szempontjából a szegediek, és hogy milyen nyelvhasználati különbségek vannak köztük e független változók szempontjából” (53), sikeresen dokumentálták „a kortárs szegedi beszélők metanyelvi tudását, ítéleteit és vélekedéseit” (54), és teljesült elméleti-módszertani célkitűzésük is, hogy kialakítsák egy vidéki nagyváros nyelvhasználati felmérésére alkalmas kutatásmódszertan kereteit (54).

Mindezeket túl megszületett egy rétegzett nyelvi korpusz is, amely Szeged város teljes lakosságának nyelvhasználatát szemlélteti a 2013–2015 közötti években (52). Ez a SZÖSZI munkálatai során elkészült, digitalizált, ELAN programmal lejegyzett és kódolt korpusz egyúttal része lett a kutatás során létrehozott Szeged Nyelve Hangarchívumnak, amiben több mint 400 órányi hanganyag található, és amely számára olyan szegedi kultúrtörténeti értékeket is sikerült felkutatni és digitalizálni, mint például ifjabb LELE JÓZSEF tápéi néprajzkutató egyetlen példányban, magnófelvételeken őrzött gyűjteménye (16), vagy Tombácz János BÁLINT SÁNDOR gyűjtötte meséinek egy része (73). A tervek szerint az archívum a jövőben is gazdagodni fog, további elfekvő, kallódó gyűjtések és újabb interjúk is belekerülnek majd.

6. A Szeged nyelve a 21. század elején kötet újabb darabja a magyarországi szociolingvisztika kiváló alkotásainak, amit bátran ajánlhatunk mindenkinek, akit a városi élőnyelvi kutatások eredményei, a nagyvárosi magyar nyelvhasználat kérdései érdekelnek. Csak remélni lehet, hogy kerülnek követői a szegedi példának, és más magyar városok nyelvéről is készülnek a szociolingvisztikai interjú módszerével készített felmérések, továbbá az is nagyon jó lenne, ha a SZÖSZI kutatásai folytatódna, például életkorban „lefelé”, a fiatalabbak felé terjeszkedve, kisiskolások nyelvi életútját követve (vö. 198).

KIS TAMÁS

Irodalom

BERENTE ANIKÓ–KONTRA MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. Egy szegedi *ő*-ző, *e*-ző és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései. In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1. Lakitelek, Antológia Kiadó. 97–107.*

- JOHANSON, LARS 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main 29/5. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. (Angol nyelvű kiadása: *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. London, Curzon Press, 2002.)
- KISS JENŐ 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 465–468.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KONTRA MIKLÓS 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- KONTRA, MIKLÓS 2016. Some methodological problems in the Szeged sociolinguistic interviews. In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1.* Lakitelek, Antológia Kiadó. 109–115.
- NÉMETH MIKLÓS–BAGI ANITA–MOLNÁR MÁRIA 2016. Létezik-e olyan, hogy „az adatközlő nyelvhasználata”? In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1.* Lakitelek, Antológia Kiadó. 117–127.
- PAPP LÁSZLÓ 1957. „Ö-ző nyelvjárás Debrecenben”. *Magyar Nyelvjárások* 4: 3–24.
- PÉTER LÁSZLÓ 1951. Az ö-zés kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 1: 118–135.
- SZÜCS GÁBOR 2017. A szegedi ö-zés: létezik? *Nyelv és Tudomány*, 2017. december 18. URL: <https://www.nyest.hu/hirek/a-szegedi-o-zes-letezik>.
- ZOLTAI LAJOS 1906. Ö-ző nyelvjárás Debrecenben. *Magyar Nyelvőr* 35: 123–129.

MATS WAHLBERG szerk., **Svenskt ortnamnslexikon**.
Uppsala, Institutet för språk och folkminnen, 2016. (434 lap)

Ha valaki névtudománnyal kíván mélyebben foglalkozni, előbb-utóbb eljut a skandináv onomasztika tanulmányozásához. Sokan egyenesen a modern névtudomány bölcsőjének is tartják ezt a régiót, ezért mindenki számára érdemes figyelemmel kísérni az ott folyó kutatásokat, kiadványokat.

A Mats Wahlberg szerkesztésével készített Svenskt ortnamnslexikon (Svéd helynévlexikon) című kötet 2016-ban jelent meg az uppsalai Nyelv- és Folklor-intézet, valamint az Uppsalai Egyetem Skandináv Nyelvek Tanszékének közös projektjének eredményeként. A kiadvány a lexikon 2003-ban napvilágot látott első kiadásának helyenként átdolgozott, máshol kibővített változata.

A szerkesztők célja egy olyan összefoglaló mű elkészítése volt, mely a nagyközönség igényeihez igazodva ad közérthető információkat a svédországi helynevekről. A körülbelül 6300 nevet tartalmazó szótárban találkozunk megyék, járáások, települések, plébániák, tavak, folyók, hegyek stb. elnevezéseivel. A lexikonban bemutatott nevek nagy része természetesen svéd név, azonban a munkában jelentős számú svédországbeli számi, meänkieli (Svédország egyik hivatalos kisebbségi nyelve, finnugor nyelv, egyesek azonban csupán a finn egy dialektusának tekintik) és finn helynév is helyet kapott.

A kötetet bevezető előszó után az olvasó rövid tájékoztatást kap a lexikon használatához. Itt a lexikon tartalmáról, az egyes szócikkek felépítéséről olvashatunk, de olyan kérdéseket is érintenek ebben a részben, hogy mi a helynév; röviden szólnak a nevek koráról, a helynévfajtákról, a névszerkezetről, illetve a nevek értelmezésének problematikájáról is. Külön alpontot szenteltek a finn, számi és meänkieli helyneveknek. A könyv első térképét is ezen a helyen láthatjuk: a számi nyelvjárások területi elhelyezkedését mutatja be Svédország északi részén. Végül a helynévgondozás kettős funkciója kerül szóba: egyrészt fontos, hogy a helynevek megfelelő formában maradjanak fenn (pl. helyes írásmóddal leírva, a valós helynévhasználatot tükrözve), másrészt hangsúlyozzák a helynevek kultúrtörténeti jelentőségét.

A skandináv hagyományoknak megfelelően a szótári részben kétféle szócikkel találkozhat az olvasó: egyrészt helyneveket feltáró szócikkeket olvashatunk, másrészt majdnem négy tucat olyan szócikk is szerepel a lexikonban, amely a helynevekben gyakran előforduló földrajzi közneveket (pl. *by*, *hult*, *land*, *måla*, *ryd*, *tomt*, *ånger*, *ör*) vagy helynévformánsokat (pl. *-inge*, *-nen*, *-nki*) tárgyalja. A helynévi szócikkek minden esetben a helyfajta megadásával és a lokalizációval kezdődnek. A lokalizáció során az 1951. december 31-ei helyzetnek megfelelő térképet használták, melyet a borító belső oldalán meg is találhat az olvasó. Noha ez a térkép nem a mai állapotokat mutatja, azonban széles körben ismerik és használják, ezért döntöttek a szerkesztők itt is emellett. A szócikkek első felében kapott helyet a név első ismert adata évszámmal és betűhív formában megadva. Az újabb nevek esetében azonban a szótár készítői ettől érthető okból eltekintenek. Ezt követi az etimológiai fejtegetés, amit közérthetően adtak meg.

Az Észak Velencéjeként is emlegetett *Stockholm* névről például megtudhatja az olvasó, hogy első fennmaradt adata 1252-ből származik, amikor is *Stokholm* formában jegyezték le a nevet. Formálisan a név megfejtése igen egyszerű: a *stokker* 'rönkfá, szálfa' és a *holmber* 'kis sziget' szavak összetételeként jött létre (ezt egyébként KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótárából is megtudhatjuk), s eredetileg a *Stadsholmen* ~ *Gamla Stan* nevű szigetre, városrészre vonatkozhatott. Azok a hipotézisek, amelyek szerint az előtag valamilyen hídra, pallóra, határoszlopra, állatok elejtésére vagy halászatra használt eszközre utal,

vagy a 'fatönk' szót jelenti, esetleg a 'megreked, elakad' jelentésű svéd igével hozható összefüggésbe, kevésbé tarthatók valószínűnek. A legáltalánosabb interpretáció szerint a farönkök, melyekre az előtag utal, a Norrströmön (az a folyó, mely összeköti a Mälaren tavat és a Balti-tengert) való hajózás akadályozását szolgálhatták. Ezt az 1970-es években a Helgeandsholmen szigeten végzett régészeti vizsgálatok során talált tölgyfarönkök maradványai is alátámasztják. A faanyag az 1000-es évek elejéről származik. Ez alapján azonban lehetségesnek tartják azt is, hogy eredetileg nem a Stadsholmen szigetre vonatkozott a név, hanem a Nörrström folyóban fekvő bármelyik kis szigetre érthették. Emellett az utóbbi időben egy korábbi magyarázat is újra életre kapott, e feltevés szerint a *stock* jelentése 'határkő' vagy 'határ', s így a név arra utalhat, hogy a Stadsholmen mint megyéket elválasztó határ fekszik Uppland és Södermanland között. A szó ilyen jelentését azonban nem lehet megnyugtatóan igazolni.

A lappföldi *Alajävri* névnek a 2003-as és a 2016-os kötetekben megjelenő etimológiai jól mutatják, hogy bizonyos esetekben egészen kismértékű finomításokat hajtottak végre a szerkesztők a szócikkekben. Míg korábban a finn *Alajävri*, addig az újabb kiadásban a meänkieli *Alajävri* névre vezetik vissza az elnevezést, mely az északszámi **Allajävri* név meänkieli megfelelője. A helynév az *alla* 'magas' és a *jävri* 'tó' szavak összetételéből jött létre, s azt a tavat nevezi meg, melyen keresztül folyik a Torneälv folyó. A neve vagy arra utal, hogy magasban fekszik (ti. a tengerszint felett 335 m-rel), vagy pedig a Jiegajävri tóhoz viszonyítva magasabb a víz(szintj)e. Az is figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy a finn *ala* lexémának 'alsó(bb)' jelentése is van.

A földrajzi köznévi, illetve helynévformánsokat tárgyaló szócikkekben a köznév vagy formáns történeti és nyelvjárási alakváltozatai szerepelnek először. Ezt követi a lexéma eredetének, illetve a jelentés(ek)nek a meghatározása, majd pedig szóföldrajzi jellemzése. Emellett igen részletes képet kaphatunk a szócikkekben az adott köznévvvel, formánssal alkotott nevek szerkezeti típusairól, és a szócikket a köznévre vonatkozó szakirodalmi hivatkozások zárják.

A svéd településnevek legrégebbi szerkezetétípusát képezik az *-inge* formánssal alakult elnevezések. A végződés *-unge* változatban is előfordul, s úgy tűnik, már a viking korban is alkottak vele neveket. Főként Götalandban és Svealand egyes tartományaiban találkozunk *-inge* formánssal alakult nevekkal; emellett Dániában, Északnyugat-Németországban, de akár Angliában is rábukkanhatunk ilyen alakulatokra. A tartomány- és járásnevekben a formáns utalhat az adott helyen élő lakosságra vagy az ott élőkre gyűjtőnévformáns szerepben (*Hälsingland*, *Lösings härad*), de előfordulhat a névben olyan nyelvi elem is, amely kiemelkedésre, hegyre (*Valinge* < *hváll* 'magasság'), erdőre (*Hyltinge* < *hult* 'fa'), vízre (*Faringe* < *far* 'hajózó út') vagy állatra (*Taxinge* < 'borz') utal. Sok

esetben már létező helynévhez kapcsolódik az *-inge* elem: pl. *Stafsinge* (< *Stavsjö*). Kivételesen valamilyen kulturális jelenséget is rejthet az alapszó: *Vårdinge* (őrszolgálati helyre vonatkozóan). Ritkábban személyre utaló elemhez járul a végződés. Kiterjedésüket tekintve az *-inge* nevek többnyire kisebb helyeket (farmokat, falvakat) neveznek meg, s néhány névben a többes számú *-inga* alak szerepel (*Fyrunga, Nårunga*). A szócikk a névmodellek, névminták szerepére is jó példát ad, utalva arra, hogy az *-inge* végződésű nevek gyakorisága miatt az *-unge* nevek is sok esetben átváltak *-ingé*-vé (**baldrungar* > *Baldringe*).

A lexikon gerincét alkotó szócikkek után a szakirodalmi jegyzéket találjuk meg két egységben közreadva. Először az általános névtani szakmunkák, majd pedig az egyes területi egységekhez köthető írások kapnak helyet a listában. A kötetet számos színes és fekete-fehér fotó, térkép és rajz teszi szemléletessé. A könyv betűrendes helynévmutatóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

KEMÉNY GÁBOR, **Krúdy körül.**

Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról.

Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2016. (238 lap)

Kemény Gábor legutóbbi kötetét eddigi munkásságának két nagy témája, a nyelvi kép elmélete és Krúdy Gyula írásművészete uralja. A kötetbe gyűjtött előadások és a részben kis példányszámban megjelent, ezért talán nehezebben elérhető tanulmányok tovább árnyalják e kettős témát, és megtartva a szerző érdeklődésének és kutatásainak eddigi irányát, egyúttal ki is egészítik azt újabb témakörökkel és problémákkal.

A kötet tanulmányait a szerző három nagyobb fejezetbe sorolta. Az első, *Hangok és képek* című rész öt tanulmánya a hangszimbolikával és a nyelvi kép különféle aspektusaival foglalkozik. A második rész a *Krúdy*-fejezet, ennek tanulmányai közvetlenül Krúdy Gyulához kötődnek. A harmadik rész változatos tematikája érinti mások mellett Kemény Zsigmond, Móricz, Kosztolányi, Weöres és Mándy munkásságát, a fejezetcím — *Kortársak és utódok* — azonban már előre figyelmezteti az olvasót, hogy Krúdy egy kicsit itt is jelen van, visszatekintésben, összevetésben.

A *Hangok és képek* című rész első tanulmánya finom közelítésekkel tárgyalja a hangszimbolika lehetőségének és értelmezésének visszatérő kérdését, a

hang és a jelentés viszonyát. Fontos mondandója, hogy a hangzásba átsugárzó jelentés nemcsak a lexéma, hanem ugyanúgy a szöveg szintjén is érvényesülhet és kutatható.

A nyelvi képpel három tanulmány foglalkozik. Újabb törekvések a nyelvi kép fajtáinak csoportosítására címmel átfogó bemutatását kapjuk a nyelvi képeknek egy olyan hagyományos kritériumrendszer alapján, amely egybefoglalja a leíró stilisztikák ismert kategóriáit, és ezekből teremt egyfajta „periódusos rendszert” (lásd a szerző félig tréfás hivatkozását Mengyelejevre és a periódusos rendszer üres helyeire: 36. oldal), kiegészítve Genette-nek Kemény Gábor korábbi munkáiból ismert sokszínű kategóriáival. Ezt a rendszert, amelyről hamar kiderül, hogy több ponton is túllép a hagyományos csoportosításokon, a szerző didaktikailag is jól szerkesztett módon vezeti be. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (2007), DOMONKOSI ÁGNES (2006) és NEMESI ATTILA LÁSZLÓ (2009) kategóriáiból és saját korábbi nézeteiből (KEMÉNY 1993, 2002) kiindulva és ezeket újragondolva kapunk egy új rendszerezést, amely elsősorban három meghatározóan fontos döntésre épül. Az egyik a Roman Jakobson-i metafora versus metonímia kettősség megtartása, szemben a napjainkban nagy hatású kognitív metafora- és metonímiaértelmezésekkel, ahol a *mapping* (helyettesítés/leképezés) fogalom összemosza a kognitív metonímiát és metaforát. (Mindkét esetben a forrásfogalom és a célfogalom tartományainak egymásra vetüléséről van szó, lásd például BARCELONA 2011.) A másik alapgondolat, hogy a megszemélyesítés, a tárgyiasítás, a szinesztézia és az antonomázia retorikai fogalma helyett az ezeket létrehozó **műveleteket** vezeti be a rendszerbe mint olyan speciális képteremtő eljárásokat, amelyek nemcsak a metaforák esetében működnek, hanem ugyanúgy megjelenhetnek a hasonlatok és a metonímiák/szinekdochék körében is. Az elemi képek ennek megfelelően lehetnek megszemélyesítő, tárgyiasító, érzetkeverő és névhelyettesítő jellegűek is. Végül a harmadik fontos tétel a körülírás (ismét nem mint retorikai fogalom) újraértelmezése. A szóképek lehetnek körülíró és nem-körülíró típusúak. A tanulmány ugyan csak a körülíró szóképről szól részletesebben, példákkal megtámogatva, a körülíró és nem körülíró szókép elválasztása azonban mindenképpen továbbgondolásra serkent, és pedig a metaforakutatásban súlyos szerepet játszó ismeretelméleti következtetések kapcsán. A körülírás mint műveleti szempont alapján ugyanis elgondolkodhatunk azon a különbségen, amely egy már ismert fogalom megnevezése és egy a megnevezéssel megszülető fogalom nevesítése között húzódik. Ezt a gondolatot a dolgozat *expressis verbis* nem tartalmazza, viszont roppant érdekes és bizonyosan nem véletlen, hogy a fejezet két további tanulmánya mégis éppen ebbe az irányba mutat. Az egyik az antonomázia mint retorikai fogalom részletes és innovatív vizsgálata, amelyben sor kerül egyfelől a **névfelidéző/névhelyettesítő** és másfelől a **fogalomfelidéző/fogalomhelyettesítő** nyelvi kép szembeállítására.

A másik egy szokatlan és szellemes kísérlet a körülírás fogalom**magyarázó** és fogalom**teremtő** lehetőségeiről olyan szövegpéldák alapján, amelyek mintegy modellálják a megnevezés és a fogalomteremtés folyamatát. A szövegpéldák három ifjúsági regényből valók (Szentiványi Jenő: A kőbaltás ember, Fekete István: Tüskevár, Szász Imre: Basa. Egy kutyacsalád története). A vizsgálat célja bevallottan a nyelv keletkezéséről való töprengés, vagyis éppen az, amire a nyelvi képek vázolt rendszere az olvasót kimondatlanul is készíti.

Az első rész utolsó, stílustörténeti tanulmánya a Nyugat első korszakának stílusirányzatait kívánja feltérképezni a klasszikus stilisztika módszerével. A választott korszak a stílusirányzatok feltűnő sokféleségével és ezek együtthatásával tűnik ki, ezt a problémát a szerző a *klasszikus modernség* és a *második vagy másodmodernség* (64) kategóriáit elfogadva tudja kezelni. A választott stilisztikai elemző módszer a meghatározónak ítélt stílusjegyek kiemelése nyelvi szintek szerint. A módszer biztosítéka, vagyis az elemzés megismételhetőségének és interszubbjektivitásának lehetséges próbája a bemutatott szerzők, művek megválasztása: Kemény Gábor szívesen sorol a „nagyok” (Ady Endre, Tóth Árpád stb.) mellé „kismestereket” (adott esetben Kemény Simont és Nagy Zoltánt), akiknek műveiben egy-egy jellegzetes (a korban divatos?) stílusjegy jobban eluralkodik, és ezért jobban megfigyelhető. A módszer másik fontos tényezője a folyamatos kapcsolódás a korszakon belül és a korszak határait átlépve egyéb szerzők hasonló alkotásaihoz. Ez a típusú asszociáció meggyőző és vonzó olvasmánnyá teszi az elemzést.

A második fejezet hat Krúdy-tanulmányból áll. Számomra, aki laikusként olvastam a Krúdy Gyula életművével kapcsolatos, változatos tematikájú tanulmányokat, különösen szembetűnő volt, hogy — az utolsó dolgozat kivételével — mindegyik esetben valamilyen szempontból szokatlannak, különösnek, váratlannak tűnő tárgyról esett szó. Az első dolgozat tárgya egy ismeretlen Krúdy-regény, A pajzsos ember. Ennek bibliai eredetű címadó motívumával a szerző egy korábbi dolgozatában foglalkozott ugyan (KEMÉNY 2008), maga a regény azonban kívül maradt a Krúdy-kiadások horizontján. A második Krúdy Szindbádjának és Márai Sándor Szindbád hazamegy című regényének összevetése. A dolgozat meggyőzően érvel egyfelől amellet, hogy Márai regénye — úgy is mint pastiche, vagyis mint az „eredetinek” irodalmi másolata — Krúdy stílusának szinte a túlzásig tökéletes újateremtése, de másfelől amellet is, hogy Márai ebben a művében bizonyíthatóan megőrzi saját szuverén írói egyéniségét. A harmadik tanulmánynak már a címe is kissé rejtélyes: Krúdy Gyula önéletrajzi regényének szöveg- és címváltozatai. Urak, betyárok, cigányok – Dunántúl(i) (–) Tiszántúl(inál). A szóban forgó regény ismert címe Urak, betyárok, cigányok. De amint a filológiai vizsgálat nyomán kiderül, a regény másfajta címmel és másfajta szövegrészletekkel is megjelent. A megjelenések története villanásnyi

képet ad nemcsak a publikálás mikéntjéről, de az író személyes életének egyes mozzanatairól is. A következő két tanulmány címében ugyan egy-egy, Krúdyval kapcsolatosan elfogadott nézetre utal (Krúdy Gyula impresszionizmusának kérdéséhez; A „tárgyas” Krúdy), a két dolgozat azonban éppen a nevezett nézetek ellen hoz fel érveket annak hangsúlyozásával, hogy mint a nagy írókat általában, Krúdyt sem lehet egy-egy stílusirányzathoz kötni, mert egyéni stílusa, írói személyisége fölülírja a szigorúvá merevedő formai jegyeket. A gyakran impresszionistának kikiáltott író műveiben jellegzetesen szürrealista vonások fedezhetők fel, és a tárgyas stílusuként elemzett regény, a Hét Bagoly is rendelkezik romantikus és impresszionista sajátosságokkal.

A második fejezetet — az elsőhöz hasonlóan — egy klasszikus stilisztikai tanulmány zárja le. A szerző Krúdy Vadszőlő című kötetéből elemez három rövid szöveget. A hermeneutikai indíttatású elemzés alapgondolata, hogy az a szövegszervező elv, amelyre az elemző összpontosít, nem a szövegnek az elemzőtől független sajátossága, hanem az elemző választása a szöveggel való szembesülés során. A választott szövegszervező elv az elemzés kereteként szolgál (Kemény Gábor itt SZABÓ ZOLTÁNra is hivatkozik, lásd 1988). Ez a kettőség, vagyis egyfelől az a gondolat, hogy az interpretáció során az elemző olvasata jelenti a szöveget, és másfelől az a tény, hogy ebben az olvasatban magához az elemzéshez egy jól bejáratott elemző szempont, fogalom szolgál eszközzül, az interpretációt klasszikus stilisztikai elemzéssé avatja. Az a stilisztikai szempont és/vagy szövegszervező elv, amely az elemző tekintetét irányítja, az ellentét. A három szövegben az ellentét különböző mélységű és egyre absztraktabb szinteken válik megfoghatóvá: az első a *mindennapi* és a *rendkívüli*, valamint a *közeli* és a *távoli* kontrasztja jellemzi, a másodikat a *múlt* és a *jelen*, valamint a *kint* és a *bent* ellentéte (kiegészülve további kontrasztokkal, mint *fekete-fehér*, *zaj-némaság*), míg a harmadikat a *múltbeliség* és a *jelenbeliség* mellett a *nosztalgia* és az *írónia* együttese és ellentéte. Az elemzésben feltárt stílusesszéközök ezeket a kontrasztokat valószínűsítik meg, illetve támogatják.

A könyv harmadik fejezetében is olvashatunk egy, az ellentétre mint szövegszervező elvre épülő szép verselemzést (A szöveganyag nyelvisége – plusz valami más... Weöres Sándor: *Via vitae*). Ez a fejezet azonban elsősorban a szöveg és a szövegváltozat viszonyáról szól. Az első tanulmány tárgya Kemény Zsigmond regényének és Móricz átdolgozásának (A rajongók – Rajongók) összevetése. Ezt követi Kosztolányi fiatalkori novellájának és a novella későbbi változatának kritikus elemzése (Ilike az asztalnál – Ozsonna). Képletesen hozzá illeszthető a „szöveg és szövegváltozat” tematikához a Mándy Iván stílusáról szóló tanulmány: „Cetlik” a Mándy-stílushoz. (Utazás előtt). Mándy írói módszeréhez hozzátartozott, hogy ötleteit, pillanatnyi benyomásait folyamatosan feljegyezte egy-egy papírdarabra. Ezek a „cetlik”, írja Kemény Gábor, „mélyen

összefüggnek Mátyás alkotásmódjával. Írásai apró elemekből, gondolatfutakból, egymáshoz lazán kapcsolódó képzetársításokból tevődnek össze.” (207). Az Utazás előtt című novella elemzése Mátyás stílusának erre a vonására is kitér, úgy is mint egy olyan alkotó stílusjegyre, akinek műveit meghatározóan egyénivé és maradandóvá éppen a stílus teszi. Ebben hasonlít Mátyás Krúdy Gyulára.

A megelőző két fejezet utolsó, stilisztikai elemző tanulmánya megfelelt a részek átfogó tematikájának: a nyelvi képnek, illetve Krúdy írásművészetének. Ezt a harmadik fejezetet is egy olyan tanulmány zárja le, amely illeszkedik a fejezet legfontosabb tematikájához. Az „Áldassék a lektor!” Egy régi vita mai tanulságai című dolgozat a szövegről és a szöveg változatairól szól egy sajátos szemszögből.

A kötetet a tárgyalt témákon és problémákon túl három tulajdonsága teszi különösen vonzóvá.

Az egyik a stilisztikai vizsgálódás empirikus alapjainak újragondolása statisztikailag értékelhető adatok bevonásával. A jelen nyelvészeti kutatásaiban egyre nagyobb szerepet kap a statisztikailag naivan vagy matematikai eszközökkel vizsgálható empirikus alapanyag, a korpusz. Az irodalmi nyelvhasználatra összpontosító stilisztikában erre a (mégis és mindenek ellenére) lehetséges és eredményes közelítésre ad látványos példákat Kemény Gábor könyve. A szerző egy korábbi munkájában összefoglalta ennek a módszernek a történetét, bemutatta a módszert, és bizonyította annak hatékonyságát (2009). A hangok szövegbeli szóródásának, a szavak szófajok szerinti megjelenésének, a mondat egységek, mondat egységek és bekezdések hosszának és eloszlásának, a képtelítettségeknek a számítógép segítségével mérhetővé tett arányai érdekes és nehezen megkérdőjelezhető megállapításokat és értékeléseket eredményezhetnek. A kötetben öt dolgozat is él ezzel a módszerrel. A statisztika bizonyító ereje különösen fontos az összehasonlító jellegű tanulmányokban. Ilyen tanulmány mindenekelőtt a Márai és Krúdy Szindbádjáról szóló dolgozat, a Rajongók átdolgozásáról szóló dolgozat vagy a Mátyás-novellát feldolgozó és ebben a keretben Mátyás és Krúdy stílusát is összevető dolgozat.

A könyv másik feltűnő és megragadó sajátossága az a fajta filológiai vizsgálódás, amely szinte detektívregénybe illő módon jár utána egyes szövegek alig ismert történetének. Ha az olvasó korábban azt gondolta, hogy a filológia, a kéziratok tanulmányozása, a szövegváltozatok aprólékos kutatógatása az erre fogékony szakmabelieken kívül más számára csak száraz adatközlés marad, akkor ennek a könyvnek az olvastán biztosan megváltoztatja a véleményét. Ez talán azért is történik, mert ezek a filológiai tárgyú dolgozatok (az ismeretlen Krúdy-regényt bemutató, a Krúdy önéletrajzi regényéről, valamint Móricz Rajongók-átdolgozásáról és Kosztolányi két novellájáról készült tanulmány) amellelt, hogy

a jövőbeli szövegkiadások szempontjából aligha megkerülhetők, valójában sokkal többet nyújtanak a filológiai tényeknél. Esetenként szinte intim bepillantást engednek az írói műhelyekbe, és a kiadások históriáján át lépésről lépésre közelebb hozzák hozzánk az író ismeretlen életét.

És végül a harmadik jellemző sajátossága a könyvnek a szerző folyamatos személyes jelenléte, az a mód, ahogy megszólítja az olvasót, és ahogyan a tárgyilagos érvelés eredményét összeköti a kutató vallomásával, szubjektív ítéletével, javaslatával a jövőendő kutatók számára. Már a kötet bevezetése is ezt a hangot üti meg. Itt jelenik meg először az első jelentős Krúdy-kutató, a fiatalon halálba hurcolt PERKÁTAI LÁSZLÓ neve, akinek tanulmányára (1938/2002) a szerző többször hivatkozik, és akinek emlékét ebben a könyvben megőrizni kívánja. Perkátai László ezt a Krúdy-idézetet illesztette mottóként Krúdy pályaképe elé: „Nem lehet addig szerencsétlen az ember, amíg egy rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életet.” Csakhogy az idézet nem pontos. Az eredetiben nem „az egész életet”, hanem „az egész életét” szerepel. Szomjas Guszti szavai ezek a Hét Bagolyból, és abban a közegben megmaradnak az öreg író lelkiállapotának kifejezéseként. A Perkátai-kötet (talán véletlenül így alakult) mottója azonban nyilvánvalóan mást: ennél sokkal többet sugall. Kemény Gábor is ezt a címet írja könyve bevezetése elé: „Egy rozsdás szeghez az egész életet”. A bevezetés hangulatát a könyvben több vallomásos megjegyzés is felidézi. Márai és Krúdy Szindbádjáról szólva például ezt olvassuk Márai könyvéről: „engem ez a könyv vezetett be Krúdy írói univerzumába, amikor 18 évesen, az érettségire készülve (vagy inkább: ahelyett) ezt olvastam, mégpedig előbb, mint magától Krúdytól bármit is. Ezért nekem mindig ez marad a legkedvesebb Márai-könyvem, mert részben ennek köszönhetem kutatói életem nagy témáját.” A könyvből több hasonló példát idézhetnénk. A szerző személyiségének ez a rokonszenves megjelenése a maga szubjektivitásával bizonyonnyal fokozni tudja a kötet érdekes témáinak és hatalmas anyagot felölelő elemzéseinek vonzerejét és ezáltal hatását a további kutatásokra.

Irodalom

- BARCELONA, ANTONIO 2011. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: BENCZES RÉKA–ANTONIO BARCELONA–FRANCISCO JOSÉ RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ szerk., *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics. Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 7–57.
- DOMONKOSI ÁGNES 2006. *Stiluselemzés, trópusok, alakzatok*. Eger, Líceum Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 1993. *Képekbe menekülő élet*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

- KEMÉNY GÁBOR 2008. A pajzsos ember motívuma Krúdy Gyula prózájában. *Magyar Nyelv 104*: 203–207.
- KEMÉNY GÁBOR 2009. Prózastílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból). *Magyar Nyelvőr 133*: 155–196.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest, Loisir Könyvkiadó Kft.
- PERKÁTAI LÁSZLÓ 1938/2002. Krúdy Gyula. In: LENGYEL ANDRÁS közléteszi, *Perkátai László összegyűjtött írásai 2. Tanulmányok, cikkek, kritikák*. Szeged, Bába Kiadó. 7–79.
- SZABÓ ZOLTÁN 1998. *Szövegnyelvészet és stílisztika*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2007. *Magyar stílisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.

KOCSÁNY PIROSKA

Beszámoló a 2016/2017. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatói az alábbiak voltak: dr. Hoffmann István és dr. Tóth Valéria egyetemi tanárok, dr. Kis Tamás és dr. Rácz Anita egyetemi docens, dr. Dobi Edit, dr. Györffy Erzsébet, dr. Póczos Rita egyetemi adjunktus és dr. Fehér Krisztina, dr. Gacsályi-Bába Barbara egyetemi tanársegéd. A 2016/2017-es tanév őszi félévében dr. Reszegi Katalin gyermekgondozási szabadságon volt. A tanszék (a Finnugor Tanszékkel közös) könyvtárosának, Hoffmann Istvánnénak a 2017 márciusában történt nyugdíjba vonulása után a könyvtárosi állást Suszterné Kazamér Éva nyerte el. Az intézet titkára Kecskemétiné Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Szűcs Imre volt. A szak módszertani képzésbe továbbra is óraadóként kapcsolódott be Mászlainé dr. Nagy Judit, a Svetits Katolikus Gimnázium tanára, illetve dr. Kovács Szilvia, a Kossuth Lajos Gyakorló Gimnázium tanára. 2016 július 1-jétől Rácz Anita vette át a tanszék vezetését Hoffmann Istvántól, aki 1995 óta látta el ezt a feladatot.

A doktori képzés a Kertész András professzor által vezetett Nyelvtudományok Doktori Iskolában a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program keretében folyt Hoffmann István irányításával. A magyar nyelvészeti alprogramot Tóth Valéria vezette. A doktori alprogram hallgatói a 2016/2017. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Bátori István, II. évfolyam: Gellért Rita, I. évfolyam: Adorján Imola, Hankusz Éva, Kiss Anita. A hallgatók többsége bekapcsolódott a tanszék oktatómunkájába is. A doktori alprogram szokásos éves témabemutató előadásai a Helynévtörténeti szeminárium keretében Síkfőkúton hangzottak el 2017 májusában.

Az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjának eredményei közül kiemelendő négy monográfia: Bába Barbara Földrajzi köznevek térben és időben (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 184 lap) címmel, Ditrői Eszter pedig Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévmin-ták összevető analízise statisztikai megközelítésben (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 169 lap) címmel doktori értekezésének továbbfejlesztett változatát adta közre. Tóth Valéria akadémiai doktori értekezésének második felét publikálta Személynévi helynévadás az ómagyar korban (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 219 lap) címmel, Kocán Béla doktori disszertációja pedig Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében (Debreceni

Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 249 lap) címmel látott napvilágot. A négy könyv A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozatának 39., 40., 41., illetve 45. köteteként jelent meg. Ugyancsak a kutatócsoporthoz köthető a Hoffmann István, Rácz Anita, Tóth Valéria szerzőhármas által közrebocsátott Helynévtörténeti adatok az ómagyar korból 4. Liptó–Pilis vármegye (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 119 lap) című kötet, amely a fent említett sorozat 43. darabja.

A kutatócsoport összetételében jelentős változások történtek: dr. Póczos Rita 2016. július 1-jétől részfoglalkozású tudományos munkatársi kinevezést kapott. Tudományos munkatársként folytatta tovább munkáját dr. Kovács Éva, illetve a gyermekgondozási szabadságáról visszatért Köteles-Szöke Melinda. Gyermekgondozási szabadságra ment 2017 augusztusában Mozga Evelin, és ugyancsak ilyen irányú elfoglaltsága miatt maradt továbbra is távol Béres Júlia, Tóth Teodóra és dr. Ditrői Eszter. Őket Katona Csilla és E. Nagy Katalin tudományos segédmunkatársként helyettesítette. Havasiné Kovács Helga a kutatócsoportnak 2016 augusztusáig volt tagja tudományos segédmunkatársként. A kutatócsoport tagjai voltak még Tóth Valéria részfoglalkozású tudományos főmunkatárs, Rácz Anita részfoglalkozású tudományos munkatárs, valamint Kecskemétiné Legoza Eszter ügyintéző és Szűcs Imre informatikus. A kutatócsoportot Hoffmann István vezette.

Az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja 2016. szeptember 29–30-án Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet címmel rendezett workshopot a Debreceni Egyetem Soó Rezső Kutatóházában, Síkfő-kúton. Ennek keretében a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének, valamint az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjának oktatói, kutatói 12 előadásban számoltak be az általuk a fenti témakörben folytatott tudományos kutatási programokról.

A tanszék az MTA–DE kutatócsoportjával együtt 2016 novemberében a magyar nyelv napja alkalmából rendezénysorozatot tartott, illetve csatlakozott a városi, egyetemi szervezésű ünnepségekhez is. E rendezvények keretében tudománynépszerűsítő előadások hangzottak el, valamint könyvbemutatóra és helyesírási, anyanyelvi versenyre is sor került.

2016 decemberében intézeti tudományos diákköri versenyt rendeztünk, amelyen hat hallgató mutatta be a dolgozatát. Közülük a 2017 áprilisában megrendezett XXXIII. OTDK konferencián a Szociolingvisztika tagozatban Bodnár Noémi (témavezetője Mosoni Krisztina) a Szleng a magyar jelnyelvben című dolgozatával 2., a Finnugrisztika, nyelvtörténet, fonológia tagozatban Ternován Barbara (témavezetője Tóth Valéria) pedig az Agglutinációval keletkezett határozóragok a Jókai-kódexben című munkájával 3. helyezést ért el.

A korábbi hagyományokat folytatva a Magyar Nyelvtudományi Tanszék, az akadémiai kutatócsoport és a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani tagozatának közös szervezésében rendeztük meg Síkfőkúton a XII. Helynévtörténeti szemináriumot 2017. május 31. és június 3. között. A tanácskozáson 13 előadás hangzott el.

A tanszéken működő Társas-Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport ez évi munkájának legfontosabb eredményeként jelent meg Fehér Krisztina Úton egy más nyelvészet felé. Elméleti-módszertani problémák a 20. századi magyar nyelvtudományban (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 213 lap), illetve a Babák a hangok világában (Typotex, Budapest, 2017. 220 lap) című könyve, amelyek közül az utóbbit könyvbemutatókon is ismertették.

2016-ban adta közre tanszékünk nyugalmazott docense, Jakab László és az intézet nyugalmazott könyvtárosa, Hlavacska Edit a Csokonai-szókincstár 3. kötetét (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016).

A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportja 2016 őszén négy felolvasó ülést tartott, amelyek keretében E. Nagy Katalin, Gellért Rita, Katona Csilla és Póczos Rita tartott előadást. 2017 tavaszán társasági ülés keretében ugyancsak négy előadás hangzott el, az előadók Györffy Erzsébet, Kovács Éva, Mozga Evelin és Reszegi Katalin voltak. Póczos Rita a Magyar Nyelvtudományi Társaság központi rendezvénysorozatán, Budapesten szerepelt előadással.

2016-ban az Új Nemzeti Kiválósági Program Ösztöndíj Pályázatának nyertese lett tanszékünkéről Gacsályi-Bába Barbara.

A tanszék oktatói és a kutatócsoport tagjai számos konferencián vettek részt előadással. Ezek közül itt csupán a nemzetközi szerepléseket emeljük ki: Fehér Krisztina 2017 májusában a 19th Summer School of Psycholinguistics in Balatonalmádi, Hungary című nemzetközi konferencián vett részt. Ugyancsak Fehér Krisztina az Erasmus+ Teaching Mobility ösztöndíját elnyerve jutott el a finnországi Jyväskyläi Egyetemre, s tartotta meg a Language attitude and school education within the context of first language acquisition című kurzusát 2017. április 4–6. között.

2017. június 7-én a tanszéken működő Poliglott szövegnyelvészeti-szöveg-tani kutatócsoport Diszkusszió a szövegkoherenciáról címmel rendezett konferenciát, ahol a Debreceni és a Pécsi Egyetem nyelvészei tartottak előadásokat, a tanszék oktatói és doktori hallgatói közül Dobi Edit és Gellért Rita.

2017. augusztus 27. és szeptember 1. között a Magyar Nyelvtudományi Tanszék az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoporttal együttműködve rendezte meg a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences) XXVI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusát (International Congress of Onomastic Sciences, ICOS). A névtudomány

képviselőinek 1938 óta háromévente megrendezett nemzetközi seregszemléjét első ízben rendezhette magyar intézmény, ennek jogát pályázattal nyerve el. A kongresszus központi témája A lokalitás és globalitás a nevek világában (Locality and globality in the world of names), hivatalos nyelve az angol, a német és a francia volt. A rendezvényen 41 ország közel 230, többnyire európai országokból érkezett kutatója vett részt, de szép számban jöttek előadók Ázsiából, Afrikából, Észak- és Dél-Amerikából is. Az egy hét alatt 200 előadás hangzott el. A szakmai program plenáris előadások, szimpóziumok és szekciók formájában zajlott, emellett a kongresszust kulturális programok, könyvkiállítás, kirándulás, fogadás és bankett is színesítette. Munkatársaink közül Hoffmann István és Tóth Valéria közös plenáris előadást tartott, Györffy Erzsébet és Tóth Valéria szekciót és szimpóziumot vezetett, illetve szekció- vagy szimpózium-előadással szerepelt a kongresszuson Bába Barbara, Ditrói Eszter, Györffy Erzsébet, Katona Csilla, Kovács Éva, E. Nagy Katalin, Póczos Rita, Rácz Anita, Reszegi Katalin, Szőke Melinda és Tóth Valéria. A kongresszushoz kapcsolódva a tanszék és a kutatócsoport munkatársai négy angol nyelvű kötet megírásával is készültek. Hoffmann István, Rácz Anita, Tóth Valéria munkájaként látott napvilágot a magyar helynevek történetét tárgyaló *History of Hungarian Toponyms* (Buske-Verlag, Hamburg, 2017. 313 lap) című monográfia. Reszegi Katalin a debreceni névkutatás történetét foglalta össze a *The History of Onomastic Research in Debrecen* (Publications of the Institute of Hungarian Linguistics University of Debrecen, Issue 92. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 78 lap) című kötetben. Hlavacska Edit és Kovács Éva szerkesztésében jelent meg a 2000–2016 közötti időszak magyar nyelvű válogatott névtani bibliográfiája *Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016* (Onomastica Uralica 9. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen–Helsinki, 2017. 160 lap) címmel. Kovács Éva szerkesztette *A Survey of Historical Toponomastics* (Publication of the Hungarian Name Archive 44. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 151 lap) című könyvet, amely a történeti helynévkutatás legfrissebb eredményeit összegzi rövid szemelvények formájában.

2017-ben az Intézet több munkatársa is kitüntetést vehetett át. Februárban Szőke Melindát, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársát a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Ifjúsági Díjban részesítette. Márciusban Hoffmann Istvánné, a Magyar Nyelvtudományi Intézet könyvtárosa Kiváló Dolgozó kitüntetést kapott. Júniusban Hoffmann István eddigi munkáját a Bölcsészettudományi Kar Emlékérme kitüntetéssel köszönték meg, Szűcs Imre oktatásszervező pedig a Bölcsészettudományi Kar Dékánjának Dicséretét vehette át.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon, az akadémiai kutatócsoport tevékenységéről pedig az alábbi honlapon lehet tájékozódni: <http://mnynk.unideb.hu/>.

RÁCZ ANITA

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24, 26–31., 33–37., 39–45., 47., 50–54. 1951–2016. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÜRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzójának története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KНИЕZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótövei*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ü hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -ou ~ ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft

42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből*. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseihöz*. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft
48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata*. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen*. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves*. KISS ANTAL, *Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982)*. Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértés Edit 70 éves*. JAKAB EDIT, *Vértés Edit tudományos munkásságának bibliográfiája*. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Annotált bibliográfia*. Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népryelvkutató iskolájában*. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves*. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez*. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények*. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárából. Bihar vármegye 2*. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.)*. Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértés Edit emlékezete*. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közzszóvá válásának modellje*. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe*. Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft
91. DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről — sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára*. Debrecen, 2014. (332 lap) 3000 Ft
92. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Debrecen, 2017 (78 lap) 1500 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár 1*. Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc, Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*. 2009. (193 lap) 2000 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. 2010. (271 lap) 2200 Ft

18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*. 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9*. 2013. (172 lap) 2500 Ft
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10*. 2014. (206 lap). 2500 Ft
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. (338 lap) 3500 Ft
33. SZÓKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, 2015. (244 lap) 2500 Ft
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015. (238 lap) 2500 Ft
35. BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015. (473 lap) 5900 Ft
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*. 2015. (200 lap). 2500 Ft
37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. (196 lap) 2500 Ft
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. (188 lap) 2500 Ft
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. (169 lap) 2500 Ft
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. (219 lap) 2500 Ft
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*. 2016 (155 lap) 2500 Ft
43. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó-Pilis vármegye*. Debrecen, 2017. (115 lap) 3000 Ft
44. ÉVA KOVÁCS szerk., *A Survey of Historical Toponomastics*. Debrecen, 2017. (151 lap) 2000 Ft
45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. (249 lap) 2500 Ft [Téves számozással 43.]
46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*. 2017 (195 lap) 2500 Ft
- ISTVÁN HOFFMANN–ANITA RÁCZ–TÓTH VALÉRIA, *History of Hungarian Toponyms*. Buske. (313 lap) 3500

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* 2001. (469 lap) 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages.* 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.* 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5.* 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7.* 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrocinny Settlement Names in Europa.* 2011. (249 lap) 2500 Ft
9. *Onomastica Uralica 9. Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000-2016.* 2017. (160 lap) 2000 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft

18. CSÜRY ISTVÁN szerk., *Fifteen years of research in text linguistics. The Officina Textologica project. In memoriam János S. Petőfi*. Debrecen, 2013. (134 lap) 1500 Ft
19. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen, 2016. (214 lap) 2000 Ft

Szlengkutatás

2. VLAGYIMIR JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra*. Debrecen, 1998. (183 lap) 2000 Ft
7. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Második, javított, bővített kiadás. Debrecen, 2011. (237 lap) 2500 Ft
8. SZABÓ DAVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia*. Debrecen, 2012. (210 lap) 2500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2*. Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3*. Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5*. Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYIRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban*. Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Tanulmányok

SCHIRM ANITA: A diskurzusjelölök vizsgálata a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban	5
BERENTE ANIKÓ: Az <i>ő</i> -zéssel kapcsolatos pedagógusi attitűdök a SZÖSZI néhány interjújában	25
SINKOVICS BALÁZS: Szegedi <i>ő</i> -ző beszélők attitűdjei és nyelvhasználata SZÖSZI-interjúkban	39
NÉMETH MIKLÓS: Egy nagyvárosba olvadt nyelvjárásziget: Szeged-Kiskundorozsma	51
BÁBA BARBARA: Módszertani problémák a szigethelyzetű települések földrajzi köznévi adatainak vizsgálatában	63
SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: A kisbányai magyarság helynévismerete	75
HANKUSZ ÉVA: Névsűrűségi vizsgálatok a Csengeri járásban	111
KOVÁCS ÉVA: A természeti környezetre utaló településnevek	121
SZŐKE MELINDA: A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről	137
BÁTORI ISTVÁN: <i>Hintos</i> a helynevekben	153
VÉKONY VIVIEN: A <i>sok(a)</i> és a <i>nép(e)</i> mint helynévformáns	163

Ismertetések, bírálatok

SZABÓ TAMÁS PÉTER: Bodó Csanád: Nyelvi ideológiák és különbségek	181
KISS ANITA: Kontra Miklós szerk.: A magyar nyelv Horvátországban	186
KIS TAMÁS: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs: Szeged nyelve a 21. század elején	191
GYÖRFFY ERZSÉBET: Mats Wahlberg szerk.: Svenskt ortnamnslexikon	198
KOCSÁNY PIROSKA: Kemény Gábor: Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról	201
RÁCZ ANITA: Beszámoló a 2016/2017. tanévről	209

Számunk szerzői

- BÁBA BARBARA, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- BÁTORI ISTVÁN, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
- BERENTE ANIKÓ, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola
- GYÖRFFY ERZSÉBET, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- HANKUSZ ÉVA, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
- KISS ANITA, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
- KIS TAMÁS, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- KOCSÁNY PIROSKA, nyugalmazott egyetemi docens, Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézet
- KOVÁCS ÉVA, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- NÉMETH MIKLÓS, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- RÁCZ ANITA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- SCHIRM ANITA, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- SINKOVICS BALÁZS, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- SZABÓ TAMÁS PÉTER, egyetemi oktató, University of Jyväskylä, Department of Teacher Education
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, egyetemi tanársegéd, Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv és Irodalomtudományi Tanszék
- SZŐKE MELINDA, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- VÉKONY VIVIEN, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola